

Dny práva 2012 – Days of Law 2012

Část III. - Revoluce a právo

Masarykova univerzita

Brno, 2013

CÁDIZSKÁ ÚSTAVA Z R. 1812

STANISLAV BALÍK

Fakulta právnická ZČU; Ústavní soud ČR, Česká republika

Abstract in original language

Příspěvek je vzpomínkou na španělskou ústavu z r. 1812, která v letošním roce jubuluje. Pozornost je věnována historickým okolnostem vzniku cádizské ústavy, názorovým proudům mezi jejími tvůrci a jejímu obsahu. Pojednáno je o systematické i jednotlivých ustanoveních této Ústavy z pohledu teorie dělby moci a též o vlivu francouzské Ústavy z r. 1791 na její text. V neposlední řadě příspěvek přináší informace o osudech Ústavy z r. 1812 ve Španělsku a o jejím vlivu v Latinské Americe.

Key words in original language

Španělská ústava z r. 1812; teorie dělby moci; Francouzská ústava z r. 1791

Abstract

The paper is a commemoration to the Spanish Constitution of 1812, which celebrates round anniversary this year. Attention has been paid to the historical circumstances of Cadiz Constitution, currents of opinion among its creators as well as to its very content. There was discussed its classification and the particular provisions thereof from the perspective of the Separation of Powers Theory and also the influence of the French Constitution of 1791 to its text was mentioned. Finally, the contribution provides information about the fortunes of the Constitution of 1812 in Spain and its influence in Latin America.

Key words

Spanish Constitution of 1812; Separation of Powers Theory; French Constitution of 1791

Právní historikové, na rozdíl od těch kolegů, kteří se věnují jednotlivým odvětvím platného práva, mají příležitost k připomínání nejrůznějších výročí téměř permanentně.

Důvodem, proč jsem si pro tuto konferenci zvolil právě stručný příspěvek o cádizské ústavě z roku 1812, však není pouze to, že je letos zejména ve Španělsku a v Latinské Americe oslavováno dvousté výročí jejího přijetí, ale také stanovení si cíle přiblížit v českých zemích okolnosti vzniku a obsah, jakož i zhodnotit význam tohoto významného pilíře novověké evropské i světové konstitucionalistiky. Vycházím přitom z úvahy zvěčnělého českého právního romanisty a právního historika Jaromíra Kincla, že pro právní dějiny "jejich cílem je sebrat co nejbohatší konkrétní faktický materiál, který by mohl být východiskem pro zobecňování - nejdříve v rámci určitého státního

útvary, později pro stát a právo vůbec."¹ Španělskou ústavu z r. 1812 přitom považuji - obrazně řečeno - za dceru francouzské ústavy z r. 1791 a matku řady ústav států Latinské Ameriky a Filipín.²

X X X

Cádizská ústava vznikala v době napoleonských válek, za situace, kdy již byly známy a jinde uplatněny principy teorie dělby moci a ochrany lidských a základních práv a též ideje liberalismu.

Poměry ve Španělsku té doby si lze snadno představit i podle realistického zpracování ve filmu Goyovy přízraky.³ Poté, kdy se pod tíží situace vzdali španělský král a následník trůnu Karel IV. a Ferdinand VII. svých nároků na španělskou korunu, schválilo shromáždění "zástupců lidu" dne 7. července 1808 v Bayonne Napoleonem oktrojovanou ústavu a Josef Bonaparte se jako Josef I. stal novým španělským králem.⁴

Ústava, přijatá v Bayonne, byla první španělskou psanou novověkou ústavou. Ve snaze získat na stranu Napoleona a jeho bratra Josefa I. španělské liberály a kreoly ze zámořských území, přinesl text této ústavy celou řadu moderních ustanovení. Patřily k nim např. ustanovení o rovnosti občanů před zákonem, o nezávislosti soudní moci, a katalog lidských a základních práv. Ve Španělsku byla zrušena inkvizice, byl vysloven zákaz mučení, zaveden princip habeas corpus.⁵

Bayonnská ústava však nebyla španělským národem plně akceptována, následovalo protifrancouzské povstání, které přerostlo v revoluci a ve válku za nezávislost. Postupně od října 1808 bylo Ústřední juntou a Regentskou radou připravováno svolání a volby do kortésů, které se nakonec sešly a v září 1810 jejich poslanci složili

¹ Srov. Kincl, J. Všeobecné dějiny státu a práva, Praha: Panorama Praha, 1983, s. 5.

² Srov. též Elizalde, M. D., El Impacto de las Cortes de Cádiz y la Constitución de 1812 en Filipinas, Přednáška proslovená v pražském Instituto Cervantes dne 6. 11. 2012.

³ Srov. Goyovy přízraky (scénář Forman, M. a Carrière, J.-C.), španělský film, 2006.

⁴ Viz též Artera, A. U., Campisol, J. R., Zamora, J. M. J., Serrano, C. S., Dějiny Španělska, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1994, s. 394-399.

⁵ Srov. i Delgado Gómez-Escalonilla, L., La Constitución de Cádiz. Contexto político y contenidos fundamentales. Přednáška proslovená v pražském Instituto Cervantes dne 6. 11. 2012.

přísahu v kostele sv. Petra na ostrově León v Cádizu.⁶ Hlavním úkolem kortésů bylo přijmout ústavu. Cádiz byl vybrán proto, že zůstal ve španělských rukách a jako přístav měl ideální spojení se zámořskými územími.

x x x

Cádizské kortésy si odhlasovaly, obdobně jako tomu bylo v r. 1789 ve francouzských Generálních stavech, že bude hlasováno podle hlav. Mezi jejich poslanci pak byli zastoupeni liberálové, stoupcí absolutismu a poslanci ze španělských zámořských držav, kteří názorově měli převážně blíže k liberálům.

Zajímavé bylo složení poslanců kortésů podle jejich profesí, resp. společenského postavení.⁷ Mezi 174 poslanci bylo 60 advokátů, 55 úředníků, 37 vojáků, 16 universitních profesorů, 4 spisovatelé, 2 lékaři, 94 církevních hodnostářů, 15 vlastníků nemovitostí, 9 námořníků, 8 aristokratů a 5 obchodníků.⁸ Ze zámoří pak zasedlo v kortésích 22 advokátů nebo členů soudcovského sboru.⁹

K uvedenému přehledu lze předně dodat, že i tentokrát se potvrdilo, že advokáti jsou a byli povahou svého povolání a díky svým odborným dovednostem předurčeni k tomu, aby byli vyzýváni k účasti na politickém dění, bojů za národní osvobození, revolucí, občanských válek a sociálních konfliktů, a to jako protagonisté i jako oběti.¹⁰ Na druhou stranu nepatřili advokáti k nejvýraznějším poslancům, na straně liberálů (byli jimi zejména Agustín de Argüelles Álvarez González, Diego Francisco Muñoz Torrero, Antonio de Capmany Suris y de Montpalau, Diego Francisco Muñoz Torrero, José María Calatrava Peinado, Francisco Martínez de la Rosa, Ramón Power y

⁶ Srov. blíže Guerra, L. L. Introducción, in: La Constitución de 1812. Edición conmemorativa del segundo centenario, Madrid: Tecnos, 2012, s. 11.

⁷ Jména poslanců i volební okres, který zastupovali přináší kniha La Constitución de 1812. Edición conmemorativa del segundo centenario, Madrid: Tecnos, 2012, s. 178-185. Viz též video s portréty jednotlivých poslanců, dostupné na: <http://www.youtube.com/watch?v=eySybcExrXw>.

⁸ Údaje přejímám z: Delgado Gómez-Escalonilla, L., La Constitución de Cádiz. Contexto político y contenidos fundamentales. Přednáška prosloušená v pražském Instituto Cervantes dne 6. 11. 2012.

⁹ Srov. Lev-Millan, M.-L., Los diputados americanos en las Cortes de Cádiz: Elecciones y representatividad, dostupné na: <http://www.archivocalasanz.com/2008/09/27/los-diputados-americanos-en-las-cortes-de-cadiz-elecciones-y-representatividad/>.

¹⁰ Srov. Ogliati, V., Avvocati e notai tra professionalismo e mutamento sociale, in: Le libere professioni in Italia. A cura di Willem Tousijn, Bologna: Il Mulino, 1987, s. 87-128.

Giralt, José Mexía Lequerica, Juan Nicasio Gallego Fernández a Francisco Fernández Golfín) ani na straně stoupců absolutismu (byli jimi Pedro Benito Antonio Quevedo y Quintano, Pedro Inguanzo y Rivero,, Blas de Ostolaza a Alonso Cañedo Vigil).¹¹ Ukazuje se též, že církevní hodnostáři stáli názorově na obou stranách, tj. jak mezi liberály, tak mezi stoupcí absolutismu.

x x x

Text cádizské ústavy, přijaté dne 19. března 1812, je po preambuli rozdělen do 384 článků, zařazených do deseti titulů, členěných na kapitoly.

Ústava byla podle preambule vyhlášena "ve jménu Boha všemohoucího, Otce, Syna a Ducha Svatého, stvořitele a nejvyššího zákonodárce společnosti", ústavodárcem pak byly jako zástupce národa kortésy.

Ústava zakotvila rovnost Španělů, žijících na obou polokoulích (čl. 1). Španělský národ byl prohlášen za svobodný a nezávislý, který není a nemůže být vlastnictvím žádné rodiny nebo osoby (čl. 2).

Druhý titul cádizské ústavy upravoval správní rozdělení španělských území, náboženství a formu vlády.

Podle nadpisu první kapitoly druhého titulu se jednalo o území nikoliv Španělska v singuláru, ale "Španělsk" v plurálu ("Del territorio de las Españas). Jednalo se o celou říši, včetně území v Latinské Americe, v Asii a Filipín.

Podle článku 12. "náboženství španělského národa je a bude navždy katolické, apoštolské, římské, a skutečně jednotné. Národ je chrání moudrými a spravedlivými zákony a zakazuje výkon jakéhokoliv jiného."

Španělska byla podle ústavy dědičnou konstituční monarchií. Zákonodárná moc byla svěřena kortésům a králi, moc výkonná králi a moc soudní soudům, ustanoveným králem.

Územní správu vykonávaly podle ústavy v městech a obcích radnice, vyššími územními celky byly provincie.

Volební právo měli muži starší 25 let, neměli je však ti, kteří nevykonávali závislou práci. Bez politických práv byli otroci.

¹¹ Srov. i heslo Los diputados de las Cortes de Cádiz dostupné na: <http://www.discoverycadiz.es/cadiz/Los-diputados-de-las-Cortes-de-Cadiz>

Vliv francouzské ústavy ze 3. září 1791¹² je patrný v systematické cádizské ústavě. Je patrné, že bylo pracováno s jejím textem, ten však byl přizpůsobován - jak ukazuje např. shora uvedené ustanovení čl. 12 či podíl krále na zákonodárné moci - španělským poměrům. "Španělské konstituci z r. 1812 se podařilo vytvořit formu liberalismu, jež byla světu středomořských a jižních národů daleko bližší než francouzský model z roku 1791, kterým se sama inspirovala."¹³

x x x

Ústava byla přijata jménem "Ferdinanda Sedmého, z milosti boží a podle Ústavy Španělské monarchie, krále španělského...", zastoupeného však fakticky regentskou radou. Ten se vrátil do Španělska 24. března 1814 a ihned ústavu zrušil. Nutno poznamenat, že ani v letech 1812-1814 neplatila ústava na celém španělském území na Pyrenejském poloostrově.

Znovu byla cádizská ústava ve Španělsku uvedena v platnost v letech 1820-1820, naposledy krátce v letech 1836-1837. Tradice této ústavy však přetrvává ve španělské konstitucionalistice až do dnešních dnů.

Nutno říci, že přijetí cádizské ústavy ovlivnilo bezprostředně vývoj v Latinské Americe a na Filipínách. To, že ústava postavila naroveň Španěly žijící na obou polokoulích, dalo kreolům naději, že se budou moci plně účastnit na vládě v rámci konstituční monarchie. Proces osamostatňování španělských držav v Latinské Americe se tudíž pozastavil a znovu pokračoval až v letech 1816-1827.¹⁴ Tyto letopočty přesně korespondují s dobou platnosti ústavy v letech 1812-1814 s přihlédnutím k událostem po napoleonských válkách (Vídeňský kongres, vznik Svaté aliance). Po vzniku samostatných států v Latinské Americe hrála cádizská ústava spolu s ústavou Spojených států amerických hlavní roli jako inspirace pro texty tamějších ústav.

Kromě španělských území měla cádizská ústava záhy vliv na norskou ústavu z r. 1814, ústavu Království obou Sicílií z r. 1820 či portugalskou ústavu z r. 1822.

x x x

¹² Viz i Balík, S., Balík, S., ml. Texty ke studiu právních dějin evropských zemí a USA, Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s. r. o., 2005, s. 183-186.

¹³ Srov. Artera, A. U., Campisol, J. R., Zamora, J. M. J., Serrano, C. S., Dějiny Španělska, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1994, s. 398.

¹⁴ Viz i Balík, S., Balík, S., ml. Právní dějiny mimoevropských zemí. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s. r. o., 2011, s. 180.

Lze pak uzavřít, že tento stručný exkurs zdaleka nevyčerpal dané téma. Pro pedagogické účely by bylo nesporně vhodné zařadit tuto materii do přednášek jak z evropských, tak mimoevropských právních dějin, téma by si pak zasloužilo jistě i zpracování v podobě diplomové či jiné kvalifikační práce.

Literature:

- Artera, A. U., Campisol, J. R., Zamora, J. M. J. , Serrano, C. S., Dějiny Španělska, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1994, 911 str., ISBN 80-7106-117-4.
- Kincl, J. Všeobecné dějiny státu a práva, Praha: Panorama Praha, 1983, 466 str.
- La Constitución de 1812. Edición conmemorativa del segundo centenario, Madrid: Tecnos, 2012, 185 str., ISBN 978-84-309-5060-7.
- Delgado Gómez-Escalonilla, L., La Constitución de Cádiz. Contexto político y contenidos fundamentales. Přednáška proslovená v pražském Instituto Cervantes dne 6. 11. 2012.
- Elizalde, M. D., El Impacto de las Cortes de Cádiz y la Constitución de 1812 en Filipinas, Přednáška proslovená v pražském Instituto Cervantes dne 6. 11. 2012.
- Los diputados de las Cortes de Cádiz dostupné na: <http://www.discoverycadiz.es/cadiz/Los-diputados-de-las-Cortes-de-Cadiz>.
- Lev-Millan, M.-L., Los diputados americanos en las Cortes de Cádiz: Elecciones y representatividad, dostupné na: <http://www.archivocalasanz.com/2008/09/27/los-diputados-americanos-en-las-cortes-de-cadiz-elecciones-y-representatividad/>.

Contact – email

Balikovi@seznam.cz

ZMĚNA PARADIGMATU V PRÁVNÍ ÚPRAVĚ PŘEPRAVY

MARTIN CEMPÍREK¹

Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Česká republika

Abstract in original language

Příspěvek poukazuje na rozhodující změnu v právní úpravě přepravy, která se odehrála v průběhu napoleonských válek. V tomto období se začíná ve velkých objemech převážet materiál, jehož přeprava musí být smluvně zajištěna. Objevují se tu státní zakázky, které jsou svěřeny armádním dodavatelům, civilním společnostem, jež zajišťují jejich splnění. Příspěvek se zaměřuje na spolupráci vojenské administrativy a státní správy.

Key words in original language

Napoleonské války, obchodněprávní vztahy, vojenská administrativa, státní správa, přeprava zboží, obchodní smlouvy.

Abstract

Contribution presents the decisive change in the regulation of transport, which occurred during the Napoleonic Wars. In this period, beginning in large quantities transported material, the transport must be contracted. Appear that government contracts are assigned to military contractors, civil companies that ensure their fulfillment. This paper focuses on cooperation and military administration of government.

Key words

Napoleonic Wars, commercial relations, military administration, government, transportation of goods, commercial contract.

1. ÚVOD

V našem příspěvku chceme přiblížit rozhodující změny v přepravě, které byly důležité pro její další vývoj. Pokrok v přepravě můžeme sledovat ve dvou liniích, a to v:

- technické oblasti,
- právním zabezpečení přepravy.

Blíže poukážeme na rozhodující změnu právního zabezpečení, která se odehrála před více než dvěma sty lety během napoleonských válek. Toto období s sebou přináší zvýšenou potřebu administrativy a rozvoj obchodněprávních vztahů. Výsledné, administrativně-právní změny by nebyly

¹ Autor je doktorand - Právnická fakulta Masarykovy univerzity v Brně.

možné bez potřebných správních reforem, které byly prováděny v Rakouských zemích a ve Francii.

V rakouských zemích byly provedeny správní reformy v době panování Marie Terezie a Josefa II.

„Zásadní reorganizaci zemské správy provedla Marie Terezie v roce 1749. ... Eliminovala vliv zemských úřadů v oblasti politické a finanční správy a české místodržitelství a moravský tribunál nahradila královskými reprezentacemi s komorou (ve Slezsku už obdobný úřad existoval). Tyto úřady vykonávaly prostřednictvím rozmanitých komisí správu politických, finančních, hospodářských (commerciale) a v Čechách i soudních záležitostí. V roce 1764 se v Čechách a na Moravě přeměnily v zemské gubernium a ve Slezsku v královský úřad. ... Agenda gubernia se dělila na pět základních skupin: publicum, contributionale, militare, cammerale a commerciale, k nimž v případě českého gubernia přistupovalo jako šestá skupina iudiciale náležející konsenzu nejvyšších zemských úředníků.“²

S touto, na svou dobu poměrně moderní centralizovanou administrativou vstupovala habsburská monarchie do „dlouhého“ 19. století. Nové století nezačínalo pro habsburskou monarchii šťastně. Po neúspěšných bojích s Francií byl v roce 1801 uzavřen mír v Lunéville. Ve válce zůstávala nadále Anglie. Lunévillský mír neměl dlouhého trvání.

V roce 1805 vypukla nová válka s Francií, někdy označovaná jako Třetí koaliční válka, která byla rozhodnuta v bitvě u Slavkova. Válka byla ukončena bratislavským mírem v roce 1806.

Francouzská správa byla během napoleonských válek velmi těsně spojena s vojenskou administrativou. Bylo to především z důvodu zabezpečení vojenských tažení. Francouzi prosazovali moderní způsob administrativy postavený na spolupráci se spojeneckými zeměmi. V nepřátelských zemích a v obsazených územích byly na jednotlivé stupně místní státní správy dosazováni francouzští vojenští komisaři. Tito tvořili mezičlánek mezi francouzskou armádou a místní státní správou. Francouzská okupační správa měla zajistit pokud možno bezproblémové zásobování své armády a spolupráci se státní správou obsazené země.³

² Vojáček, L., Schelle, K., Knoll, V. České právní dějiny. 2. vyd. Plzeň: 2010, s. 206.

³ K organizaci zásobování během slavkovského tažení a spolupráci s okupovanou zemí viz. Cempírek, M. Zásobovací systém francouzské armády a tažení roku 1805. *Historický obzor*, 3-4, od s. 50-61. ISSN 1210-6097. 2006.

2. VOJENSKÁ ADMINISTRATIVA V OBDOBÍ NAPOLEONSKÝCH VÁLEK A JEJÍ SPOLUPRÁCE SE SPOJENECKÝMI A OKUPOVANÝMI ZEMĚMI

Na začátku 19. století byla ve Francii provedena školská reforma. Byla vytvořena Císařská univerzita, které měla vzdělávat úředníky především pro potřeby armády a státní správy. Na úspěšnost fungování administrativy měla vliv také reforma vzdělávací soustavy, která připravila odborníky na jednotlivé stupně administrativního a logistického aparátu. Tito noví odborníci zaváděli přehledný, jednotný a úsporný systém řízení, který se stal klíčem úspěchu pro fungování zásobování vojsk.

Francouzské administrativní postupy byly na svou dobu poměrně moderní. Využívání místních zdrojů v materiálním zabezpečení napoleonské armády mělo již pevný řád a bylo řízeno jednotlivými velitelskými stupni a také orgány místní správy. Bylo prováděno formou nákupu a rekvizic. Ve spojeneckých zemích byla vždy snaha za zboží a služby zaplatit. Velitelé se snažili potlačit nekontrolované rabování. Uvědomovali si škodlivost těchto excesů a také skutečnost, že plánovanou rekvizicí získají více prostředků. Zásobování tím fungovalo daleko efektivněji a hospodárněji, než tomu bylo při nekoordinovaných rekvizicích, příznačných pro armády 17.-18. století.

Hlavní generální intendant císařova vojenského domu Daru⁴ přijal za tímto účelem potřebná administrativní opatření. Ta měla už prvky logistického plánování zdrojů, do kterého zapojil i místní správní orgány spojeneckých i nepřátelských zemí. „Všechny rekvizicemi obstarané zásoby se musely soustředit a na předem připravených místech se musely vytvořit rezervní (týlové) sklady pro potřeby armády. Po skončení bezprostředních bojových operací byly z těchto skladů zásobeny týlové základny, do kterých se vojsko stáhlo, aby se připravilo na nové operace.“⁵

Daru chápal, že zásobování z místních zdrojů je pouze podpůrná a doplňková část logistických opatření, byť velmi významná. Uvědomoval si, že hlavní část logistické podpory musí tvořit národní zdroje země a že tyto jsou rozhodující pro

⁴ Daru vojenskou kariéru ukončil v hodnosti podporučíka v osmdesátých letech 18. stol. – stal se válečným komisařem. V roce 1799 působil jako Vrchní ordonatér armée du Rhin. Ve slavkovském tažení působil jako hlavní intendant Císařova vojenského domu. V roce 1806 hlavní intendant Velké armády. V letech 1813-1814 ministr válečné správy. Během stodenního panování Napoleona se dává opět do jeho služeb.

⁵ Jomini, A. H.: Abriss der Kriegskunst. Berlin: 1881, s. 164-165.

úspěšné zabezpečení celého tažení. Zásady se snažil dodržovat při jednotlivých taženích, i když ne vždy se mu to dařilo. Přesto svou plánovací a koncepční činností dokázal v řadě případů vybilancovat zásobování z místních a národních zdrojů s potřebami tažení a vybudoval tak akceschopný logistický systém, který neměl v té době obdobu u žádné armády.

3. OBCHODNĚ-PRÁVNÍ VZTAHY MEZI ARMÁDNÍMI DODAVATELI A VOJENSKOU ADMINISTRATIVOU

Veškerou dodávku materiálu pro armádu zajišťovali armádní dodavatelé.⁶ Jednalo se o osoby, které se na základě veřejného konkurzu (zadáním) nebo oboustranné dohody uzavřené mezi ministrem války, ministrem válečné správy, hlavním intendantem nebo velícím důstojníkem zavázaly vykonávat určitou službu, a to za pevnou cenu. Postavení armádních dodavatelů upravoval do vydání obchodního zákoníku v roce 1808, Zákon o organizaci obchodu z roku 1791.⁷ Na základě tohoto zákona mohla každá osoba provádět takové obchodní povolání, které uznala za vhodné. Bylo ale požadováno, aby si pořídila živnostenský list a podřídila se ostatním administrativním předpisům.

Ze stanovených podmínek obchodování vyplýval i způsob proplácení dodaného zboží armádě. Při dlouhých a vyčerpávajících taženích, kdy bylo nutné neustále dodávat materiál do připravených skladů, sehrávali tu hlavní roli váleční komisaři, kteří místo okamžitého zaplacení vydávali dodavatelům směnky, kryté státní pokladnou. Krytí muselo být provedeno a zaručeno výstavcem. Směnky oproti dodávce byly vydány pro armádního dodavatele. Ta bývala splatná buď v dané lokalitě nebo v místě bydliště dodavatele nebo na jiném místě. Dodavatel musel předložit osobě pověřené komisařem své pohledávky a dluhopis, které byly následně proplaceny. Výstavce, válečný komisař, byl garantem akceptace a platby. Akceptace dodávky zboží byla vyjádřena slovem „akceptováno“ nebo jiným ekvivalentním výrazem a podepsána komisařem, pouhý podpis nestačil. Akceptace byla datována dnem, kdy k ní

⁶ S poměrně rozvinutými dodavatelskými vztahy se setkáváme také v rakouské armádě k tomu blíže Klapka, V.: Armádní dodavatelství za napoleonských válek v Čechách a jeho úloha při akumulaci kapitálu. In: Československý časopis historický, 1986, 1, s. 532-548. Srv. dodávky rakouské armádě na jaře a v létě 1809. Moravský zemský archiv v Brně, fond B 6 Napoleonské války, kart. 12 inv. č. 6.

⁷ Elbow, H, M.: French corporative theory, 1789-1948. New York: 1953, s. 16-17.

došlo. Výhodou směnky bylo, že mohla být také dále převoditelná, to se využívalo v případech, kdy dodavatel odebíral materiál od jiného obchodníka a neměl finanční prostředky k okamžitému zaplacení zboží. Směnka byla splatná k určité lhůtě na základě zvláštních ustanoveních. Výstavce mohl tuto lhůtu zkrátit nebo stanovit delší. Na základě tohoto dokladu byl vystaven platební příkaz, a to ministrem nebo hlavním intendantem, popř. příkazcem („ordonnateur“), který pro tento účel zřídil úvěr. Na dodržování smluvních pravidel dohlíželi váleční komisaři.⁸

Obchodní transakce byly dokládány veřejnými listinami nebo listinami s podpisy dodavatele a armádního komisaře. Při velkých dodávkách materiálu, které armádní dodavatel nemohl osobně předat, sehrávala důležitou roli korespondence. O všech dodávkách armádě byly sepisovány smlouvy, které měly charakter záruky, aby se předešlo spekulacím dodavatelů a jiným nepředvídatelným situacím, při kterých docházelo ke ztrátám zboží. Veškeré doklady, které byly proplaceny společností, sloužily jako dokumenty pro zásobování. Dodavatelé se nevystavovali riziku, neboť byla stanovena určitá pravidla - zboží bylo dodáváno v určité předem dané lhůtě, na předem určené místo v dohodnutém množství a kvalitě. Součástí dodávek byly vzorky zboží. Předávka zboží byla zaznamenána v úředních zápisech protokolu. Pověřené osoby, vyslané oběma smluvními stranami, porovnaly dříve poskytnuté vzorky se zbožím skutečně dodaným a teprve na základě jejich posouzení byla dodávka přijata nebo odmítnuta. Protokol o převzetí zboží sloužil zároveň jako doklad pro vyplacení směnky dodavateli. Dodavatel byl vázán „záruční smlouvou“⁹, jejíž rozsah a podoba se analogicky odvíjela od důležitosti svěřené služby. V případě obchodních spekulací nebo jiných ostatních nepředvídatelných situací, kdy došlo ke ztrátám, byla tato smlouva garancí pro druhou stranu.

4. ZMĚNY V ORGANIZACI PŘEPRAVY - ETAPNÍ ZÁSOBOVACÍ SYSTÉM

K zabezpečení zásobování mezi zdroji vojenského materiálu a místy jeho spotřeby v operačním prostoru a bojišti se rozvíjel dopravní zásobovací systém armády. Základními prvky byla doprava a komunikační zabezpečení. Dopravní zásobovací

⁸ Viz Thiébault, P.: Manuel Général du Service des Etat-Majors Généraux et Divisionnaires dans les Armées. Paris: 1813, s. 535.

⁹ Všechny tyto smlouvy musely mít zřetelně vyznačeny subjekty právního vztahu -armádní dodavatel např. společnost Breidt a válečný komisař zastupující armádu. Dalším prvkem právního vztahu byl obsah, jímž byla vzájemná práva a povinnosti subjektů právního vztahu. Prvkem právního vztahu byl konečně předmět – např. materiál dodaný dodavatelem.

systém rozdělával prostorově materiálové toky z manufaktur, skladových základen, polních opraven, pekáren, místních a dalších zdrojů materiálu. Každý úsek dopravního zásobovacího systému byl stanoven příslušnou zásobovací etapou, který podléhal konkrétnímu velitelskému stupni. Pohyb materiálu mezi zásobovacími etapami zabezpečovaly civilní a vojenské povozy.

Zásobovací etapy dopravního zásobovacího systému plnily více logistických funkcí (skladovací, překládkovou, dispoziční, dopravní) a tím nabývaly charakteru logistických skladů.

Pokud francouzská armáda útočila, ustupovala nebo se vzdalovala od své základny, stanovovaly zákony „nové logistiky“ zřízení spojovacích komunikací a týlových (zásobovacích) etap, které tvořily spojovací článek mezi armádou a základnami. Služba pro řízení válečných operací (*service responsable de la conduite des opérations*) tyto etapy zřizovala v jednotlivých oblastech nebo městech, které vzhledem k ubytování a zásobování nabízely nejvíce kapacit a zdrojů. Bylo-li v blízkosti opevněné místo, využila se příležitost a z tohoto místa byla zřízena etapa (sklad). Počet zásobovacích etap - a tím i objem a větvení materiálových toků - narůstal s přibližováním se k místům spotřeby.

„Tyto etapy se zřizovaly ve vzdálenosti od 2,5 do 5 milí¹⁰, podle výskytu (četnosti) měst se využívalo střední vzdálenost 3 až 4 míle. Další týlové etapy (sklady) se zřizovaly od sebe ve vzdálenosti 15 až 50 mil a vytvářely 3 nebo 4 brigádní sklady.“¹¹

Každý sklad měl velitele s vojenským oddělením, který řídil ubytování a úřady zemské obrany. Velitel měl za povinnost zabezpečit udržování mostů a silnic v provozuschopném stavu. Podle možností, se vytvářely malé sklady a vozový park na každé etapě nebo na předem určených zastávkách.

Vzdálenější zásobovací etapy, které sloužily jednotlivým divizím, byly obklopeny strategickými rezervami, které se neustále doplňovaly. Jednotky ostrahy zabezpečovaly ochranu vozatajstva, které se neustále pohybovalo mezi jednotlivými etapami a zajišťovalo zásobování a spojení.

Sklady, které byly plněny prostřednictvím nákupů a rekvizic, byly rozmístěny v různých okrcích. Což umožňovalo zásobování v každém směru a naproti tomu možné roztažení (prodloužení) okruhu, ve kterém byly vypisovány rekvizice a konečně dodávání zásob do skladů. Zásobami získanými

¹⁰ Francouzská armáda počítala v tzv. kilometrických mílích, *lieue kilométrique*, 1 míle = 4 km. Viz. Samek, J.: Řadová pěchota II.- Polní tažení a taktika. In: *Historia Militaris*, 2003, 1, s. 8-12.

¹¹ Jomini, A, H.: c. d., s. 282.

z rekvizic se armáda snažila doplňovat všechny sklady nebo alespoň jejich část.

Shromážděné zásoby, byly nezbytnými prostředky k tomu, aby armáda mohla pokračovat v tažení. Největší potíž spočívala v rychlé a energické reakci na činnost nepřítele. Aby se přesuny skladů ulehčily, bylo nezbytné sestavit kolony z vozů, které převážely nejlehčí zboží, např. suchary rýži atd. Dále bylo nutné sestavit zásobovací kolonu z vozů s malou nosností, ale velkou odolností a pohyblivostí. Bylo nutné shromáždit z venkova tolik vozů, kolik bylo možné a určit osoby, které nad tím zajistily dohled. Dále také zabezpečit, aby bylo s formany dobře zacházeno. Vozový park musel být rozčleněn do jednotek, jako bylo členěno vojsko. Další zásadou bylo, že se vozkové neměli příliš vzdalovat od své vlasti, aby byli lépe chráněni. Dopravně zásobovací systém byl ve francouzské armádě založený na civilních společnostech a v této podobě vydržel až do roku 1807, kdy byl vytvořen vojenský zásobovací trén.

Tento zásobovací systém byl mnohem modernější než předchozí systémy. Používala ho francouzská armáda a po skončení napoleonských válek, kdy byl teoreticky rozpracován a převzaly ho i jiné armády. Byl založen na armádou kontrolovaných rekvizicích. Vojáci neměli drancovat okolí, dávky měly být řádně sepisovány a odevzdávány. Na spojeneckých územích byly i placeny. Zásoby opatřené těmito rekvizicemi byly dovezeny do týlových a předsunutých skladů. Jako dopravní prostředek byly využity selské povozy a vozkům mělo být řádně zapláceno.

Nashromážděné zásoby byly vojákům před začátkem tažení řádně rozděleny podle norem. Část si voják s sebou nesl v torně a část měla vojsko (jednotky) následovat na vozech a tvořit tak rezervní zásoby. „Voják měl mít ve své tornistře ... zásobu potravin na čtyři dny. Předpis stanovoval 750 g chleba, 550 g sucharů, 250 g čerstvého či soleného masa, 30 g rýže, 60 g sušené zeleniny, 1/60 kg soli a litr vína na den pro čtyři muže.“¹² Během tažení měly být zásoby vojákům postupně dodávány z předem připravených skladů. Nové sklady byly zřizovány podle potřeby a postupu armády. I když byl tento systém řízení na svoji dobu velice propracovaný a poměrně spolehlivě fungoval v jednotlivých taženích, nebyl schopen zabezpečit nároky velkých tažení v letech 1812-13.

Při tažení do Ruska v roce 1812 však zásobování z místních i národních zdrojů prakticky selhalo.¹³ Plán tažení nevyšel a sbory

¹² Samek, J.: Řadová pěchota II.- Polní tažení a taktika. In: *Historia Militar*, 2003, 1, s. 8-12.

¹³ Blíže Thiébault, P.: *Manuel Général du Service des Etat-Majors Généraux et Divisionnaires dans les Armées*. Paris 1813, s. 571.

působily na podstatně větších vzdálenostech, než byl původní záměr. Počet sjízdných komunikací pro povozy byl velmi omezen a zásobovací trasy byly velmi dlouhé. Délka trvání tažení vyvolávala další požadavky na logistiku, se kterými však při přípravě tažení a vytváření zásob nebylo počítáno. Negativní úlohu sehrály i nepříznivé klimatické podmínky a počasí. Tento souhrn faktorů se promítl do snížené schopnosti přepravních prostředků podporovat napoleonskou armádu po celou dobu tažení. Vedl k všeobecně známým problémům, poruchám a nedostatkům v zásobování.¹⁴

Hledáme-li pozitivní prvky v materiálním zabezpečení francouzské armády, nalezneme řadu progresivních postupů a logistických principů, které nebyly v ostatních armádách využívány. Využívat místní zdroje se snažily všechny armády, ale žádná z nich nedisponovala administrativními postupy typickými pro francouzskou armádu. Jedině Francouzi dokázali plánovat a koordinovaně využívat místní zdroje podle stanovených pravidel a procedur. Snažili se o dosažení stavu, aby nebyli bezvýhradně závislí pouze na místních zdrojích.

Etapní zásobovací systém byl využíván v civilním sektoru, kdy jednotliví armádní dodavatelé začínají podnikat jako povozníci. Postupem času se někteří transformují v obchodní společnosti zabývající se přepravou.

¹⁴ Tažení do Ruska zároveň přineslo maximální nároky a požadavky na zásobovací systém, které tehdejší logistika se svými prostředky nemohla uspokojit. Etapní systém byl vybudován na základě zkušeností z Polska, ale nedostávalo se sil a prostředků k prodlužování etapního zásobovacího systému do hloubky Ruska. Pro budoucí tažení bylo nařízeno shromáždit obrovské zásoby v přístavech na Baltu. V Gdaňsku byly zásoby pro 400 000 mužů a 50 000 koní na 50 dní. Reorganizován byl i armádní trén na 26 vozatajských praporů, z nichž 18 nových bylo vybaveno po 252 těžkých vozech (1,5 t) tažených čtyřspřežím. „K dispozici tedy bylo přes 10 000 vozů a 6 000 záložních koní. Do té doby nevídaného rozsahu dosáhly zásoby munice. Počátkem května 1812 bylo k dispozici ve skladech na území Pruska téměř třičtvrtě milionu kusů dělostřelecké munice, což představovalo 700-1100 výstřelů na jedno dělo podle kalibru.“* Tyto zásoby pro půlmilionovou armádu, doprovázenou čtvrtmilionem koní, měly vystačit na třítýdenní tažení. Delší dobu trvání bojových operací Napoleon ani nepředpokládal.

Při tomto tažení došlo ke krachu etapního systému v důsledku neúměrného prodloužení komunikačních linií a jejich špatného stavu. Denní výkony francouzského vozatajstva byly silně omezeny a nestačili dodávat potřebné množství materiálu pro jednotlivé sbory. Projevilo se to i poklesem stavu munice u vojáků. Potvrzením těchto skutečností o omezené výkonnosti armádního trénu se stala bitva u Borodina, která byla zahájena s minimální zásobou munice na vojáka, která dosahovala výše pouhých 16 nábojů. To představovalo čtvrtinu obvyklé zásoby střeliva na vojáka před zahájením bitvy. *Komárek, J.: Logistika v napoleonských válkách. In. Sborník přednášek IV. mezinárodního napoleonského kongresu, Brno 1999, s. 138.

5. ZÁVĚR

Vojenská administrativa byla na svoji dobu na vysoké úrovni. Nedokázala však stejnou preciznost a poslušnost vnútit válečným komisařům u praporů a totéž nedokázali velitelé vůči podřízeným vojákům. To bylo způsobeno dlouhými a vyčerpávajícími pochody, na kterých často vážlo zásobování. Vojákům tak nezbyla jiná možnost, než aby požadovali potraviny (mnohdy i násilím) po civilním obyvatelstvu.

Francouzi jako jediní razili spolupráci s okupovanou zemí prostřednictvím válečných komisařů a snažili se šetřit i civilní obyvatelstvo. Bylo pamatováno např. i na to, že všechny „vypůjčené“ povozy měly být znovu při odchodu vojska do obce navraceny. Bohužel se tak v praxi asi málokde stalo.

I přes všechny tyto problémy byla přeprava a zásobování mnohem progresivnější než u jiných armád. Vojenské komisaře a spolupráci prostřednictvím komisí s civilním obyvatelstvem přebraly i ostatní armády. Zřízení etapních bodů bylo opět přebráno od Francouzů, kteří je před deseti lety běžně používali na rozdíl od ostatních armád. Postupy zavedené a poprvé použité ve francouzské administrativě byly rozvinuty a využívány v dokonalejší formě rakouskou vojenskou správou.

Období napoleonských válek je z pohledu právního zajištění přepravy velmi důležitým mezníkem. Armádní dodavatelé, kteří měli zajistit dohodnuté objemy materiálu pro vojenskou správu, tyto zkušenosti využívali dále v období 20.-60. let 19. století. Je to období, kdy z těchto soukromých povozníků vznikají spediční společnosti. Vydání živnostenského zákona v roce 1859 a Všeobecného obchodního zákoníku v roce 1863 je logických pokračováním rozvoje nového typu podnikání,¹⁵ který zaznamenal velký rozmach právě v období napoleonských válek.

¹⁵ Blíže k jednotlivým kupeckým živnostem v tomto období Švamberg, G. Právo firemní. In *XLV. Roční zpráva o Československé akademii obchodní v Praze za školní rok 1916-1917*. Praha : JUDr. František Košťál, 1917. s. 54.

Literature:

- Moravský zemský archiv v Brně, fond B 6 Napoleonské války, kart. 12 inv. č. 6.
- Cempírek, M. Zásobovací systém francouzské armády a tažení roku 1805. *Historický obzor*, 3-4, od s. 50-61. ISSN 1210-6097. 2006.
- Elbow, H, M.: French corporative theory, 1789-1948. New York: 1953.
- Jomini, A, H.: Abriss der Kriegskunst. Berlin: 1881.
- Klapka, V.: Armádní dodavatelství za napoleonských válek v Čechách a jeho úloha při akumulaci kapitálu. In: *Československý časopis historický*, 1986, 1, s. 532-548.
- Komárek, J.: Logistika v napoleonských válkách. In. Sborník přednášek IV. mezinárodního napoleonského kongresu, Brno 1999, s. 138.
- Samek, J.: Řadová pěchota II.- Polní tažení a taktika. In: *Historia Militaris*, 2003, 1, s. 8-12.
- Švamberg, G. Právo firemní. In *XLV. Roční zpráva o Československé akademii obchodní v Praze za školní rok 1916-1917*. Praha : JUDr. František Košťál, 1917.
- Thiébauld, P.: Manuel Général du Service des Etat-Majors Généraux et Divisionnaires dans les Armées. Paris: 1813.
- Vojáček, L., Schelle, K., Knoll, V. *České právní dějiny*. 2. vyd. Plzeň: 2010.

Contact – emai:

martin.cempi@seznam.cz

ZROD PRINCIPÁTU – SKRYTÁ REVOLUCE

RADEK ČERNOCH

Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Česká republika

Abstract in original language

Tento příspěvek analyzuje hlavní změny v ústavněprávní oblasti, k nimž došlo za vlády Octaviana Augusta. Republikánské úřady zůstaly formálně zachovány, nicméně císař získal reálnou moc ve státě a vytvářel nové, císařské úřady. Císař a jím vyznamenaní právníci se později rovněž stali hlavní autoritou v soudním řízení. Třebaže všechny tyto změny byly činěny postupně a v dlouhém časovém rozmezí, ve svém souhrnu představují skutečně revoluční změnu.

Key words in original language

Císařské výsady; Octavianus Augustus; Principát; Procesní právo; Úřady.

Abstract

This paper analyzes the main changes in the constitutional area that occurred during the reign of Octavianus Augustus. Republican offices still formally existed, however, the emperor accumulated real power and created new, imperial offices. Emperor and the lawyers honoured by him later became the authority in procedural law. Although these changes were made gradually and over considerable period of time, together they represented a truly revolutionary change.

Key words

Octavianus Augustus; Offices; Principate; Privileges of Emperor; Procedural Law.

1. CO JEST REVOLUCE?

Je-li tématem letošní právněhistorické sekce „Právo a revoluce“, je třeba se nejprve zamyslet nad významem obou slov, aby bylo možno postihnout celou škálu témat, k nimž se odevzdané příspěvky mohou vztahovat. O pojmu „právo“ má každý poměrně určitou představu, jakkoliv se nám nejspíše nepodaří nalézt přesnou definici. Zaměřme se však na pojem „revoluce“, jehož chápání může být poněkud nejednoznačné. Tu lze chápat jako násilný převrat či zvrácení řádu státního.¹ Násilnosti jsou opravdu častým průvodním jevem revolučních změn, až mnohdy mohou budít dojem jejich pojmového

¹ *Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Dvacátýprvý díl. R (Ř)–Rozkoš. Fotoreprint pův. vyd. z r. 1904. Praha+Litomyšl : Argo+Paseka, 2000. s. 627.*

znaku, byť tomu tak nutně není.² V podmínkách České republiky může být více než vhodným příkladem tzv. Sametová revoluce. „Ve smysle širším a přeneseném mluví se o revoluci vůbec tam, kde nastaly nečekané náhlé změny, kterými situace nadobro se převrací...“³

Druhým aspektem, s revolucí často spojovaným je jistá náhlost či radikálnost prováděných změn. Jde však o aspekt značně zavádějící, neboť vyšší historický význam je revolučním změnám poměrů dáván až v případě, že se dané změny skutečně na dostatečně dlouhou dobu prosadí, čemuž právě přílišná razance zásahů brání. Příkladem mohou být tzv. revoluční ústavy, vyznačující se zpravidla krátkou dobou trvání, byť i třeba byly prohlášeny neměnnými.⁴ Nemá-li však právní úprava, ať už revoluční či jiná, dlouhého trvání, je její skutečný dopad výrazně limitován. Nejefektivnějším způsobem tak bude provádět revoluční změny jen postupně a pozvolna, a to tak, že každá jednotlivá změna se bude jevit jako pouhý drobnější zásah, leč ve svém souhrnu budou mít dopady vpravdě revoluční. Jinými slovy, za revoluční je nutno považovat takové změny, kterými „situace nadobro se převrací“⁵, a to i za předpokladu, že k nim nedošlo zcela náhle.

Cílem tohoto příspěvku je zkoumat patrně nejvýznamnější změnu v organizaci římského státu, totiž přerod republiky v císařství (principát). Budou zohledněny jednotlivé dílčí aspekty, jejichž souhrn by měl umožnit potvrzení či vyvrácení závěru o tom, zda lze takovými dílčími kroky dosáhnout změn revolučního charakteru.

2. OKOLNOSTI VZNIKU PRINCIPÁTU

Jakkoliv se území římského státu za trvání republiky stále rozšiřovalo a vojenská moc Říma rostla, nesl s sebou územní rozmach i četná negativa, byť tato se zpravidla projevovala s jistým časovým odstupem. Tak ve druhé polovině druhého století př. n. l. propuká agrární krize, kvůli korupci je nutna reorganizace armády, v politickém životě se začínají vyhrocovat pozice populárů a optimátů. V prvním století př. n. l. se objevuje zneužívání moci vysoce postavenými mnohými vysoce postavenými Římany již nikoliv ojediněle a propukají občanské války, jakkoliv územní rozmach římského státu stále trvá.

² *Dictionary.com : Revolution*. [online]. [cit. 2012-10-27]. Dostupné z: <<http://dictionary.reference.com/browse/revolution?s=t>>.

³ *Ottův slovník naučný. Op. cit. s. 627.*

⁴ FILIP, Jan. *Ústavní právo České republiky. I. díl. Základní pojmy a instituty. Ústavní základy ČR*. 4. oprav. a doplň. vyd. Brno : MU + Doplněk, 2003. s. 93.

⁵ *Ottův slovník naučný. Op. cit. s. 627.*

Jsou prolamovány stěžejní principy republikánských úřadů, kupříkladu princip annuity opakovanými konzuláty Gaia Maria, nastává Sullova diktatura a proskripce, dochází k dohodě o rozdělení moci mezi Caesarem, Pompeiem a Crassem. Přitom na obyvatelstvo dopadají i soustavné boje, ať už s Iugurthou, Mithridatem, Gally, Parthií či Egyptem, hrůzu budilo i povstání Spartakovo.

V takové situaci se tedy nacházel Octavianus Augustus po bitvě u Actia roku 31 př. n. l., v důsledku čehož se stal následujícího roku Egypt provincií a obilnicí říše. Octavianus Augustus již jednou osvědčil svoji rozvahu, když po smrti Caesarově postupně upevňoval své postavení až se stal hegemone. Snad měl na paměti osud svého adoptivního otce, i pokračoval v postupném posilování své moci, ovšem snažil se toho docílit nenápadně, při udržení zdání republiky. I proto nepozorujeme výraznější odpor proti principátu.

Při pohledu ze širší perspektivy je tudíž možno říci, že i zrod principátu je spojen s násilnostmi, jen tyto nebyly jeho průvodním jevem, nýbrž k revoluci došlo až po odeznění násilností. Octavianu Augustovi tak velmi pomohlo, že zprostil lid dlouho trvajících válek a přinesl jim toužebně očekávanou *pacem Augustam*.⁶

3. JEDNOTLIVÉ ASPEKTY

Nyní se podívejme na mozaiku jednotlivých oblastí, v nichž došlo za vlády Octaviana Augusta k výraznějším změnám. Jelikož jsme již zmínili, že uvedené změny byly dosti pozvolné, jsou první náznaky některých z nich patrné již v dobách vlády Octaviana Augusta předcházejících, případně doznívají za jeho nástupců. Jejich počátek či výrazné upevnění však nalézáme právě v době Octaviana Augusta. Zmíněny budou jen ty změny, které lze považovat za zásadní mezník v právním vývoji a zároveň se v nich odráží změna státoprávního uspořádání.

3.1 ZACHOVÁNÍ REPUBLIKÁNSKÝCH ÚŘADŮ

Bylo-li cílem Octaviana Augusta zachovat alespoň zdání republiky, musel svou moc opírat o ryze republikánské prostředky, tedy úřední hodnosti, a to hodnosti nikoliv mimořádné, na jakých se zakládal triumvirát. Tak se Octavianova moc opírá především o *imperium proconsulare* a *potestatem tribuniciam*.⁷ Obě tyto, jakož i ostatní zastávané pravomoci na první pohled odpovídají republikánskému zřízení. Změna však spočívá v narušení předpokladů pro vyváženost

⁶ ŽIDLICKÁ, Michaela. Starověký Řím. In KADLECOVÁ, Marta et al. *Právní dějiny*. 2. vyd. Praha : Eurolex Bohemia, 2005. s. 132.

⁷ KINCL, Jaromír – URFUS, Valentin – SKŘEJPEK, Michal. *Římské právo*. Praha : C. H. Beck, 1995. s. 24.

úřadů mezi sebou, jakož i z hlediska dlouhodobějšího.⁸ Octavianus tak porušuje princip annuity bezprostředně opakujícími se vykonáváním stejného úřadu, tyto úřady navíc kumuluje, pročez ve svých rukou nejen drží oprávnění převyšující oprávnění republikánského úředníka, nýbrž tato oprávnění drží trvale. Ona oprávnění navíc drží mimo rámec běžného úřadu, pročez je *sine collega*, nikdo tak vůči němu nemůže uplatnit *ius intercessionis*.⁹ Ve skutečnosti tak počíná vystupovat jako *μόναρχος*, ačkoliv se veřejnému proklamování této skutečnosti brání.

Vedle úřadů jsou typickým znakem republiky též lidová shromáždění. Jsou-li tato svolávána, mělo by jít o dosti spolehlivý indikátor republikánského zřízení. Octavianus tedy jejich svolávání nikterak neomezoval, ba dokonce právě na počátku principátu dochází k jejich zvýšené aktivitě, a to nepochybně s cílem utvrdit dojem pokračování (či obnovení) republiky.¹⁰ Následně však lidová shromáždění přestávají být svolávána, pročez poslední zákon jimi přijatý (*lex Cocceia agraria*)¹¹ spadá, snad poněkud symbolicky, do období vlády Nervy, zakladatele dynastie adoptivních císařů.

3.2 ZŘIZOVÁNÍ CÍSAŘSKÝCH ÚŘADŮ

Dalším z aspektů omezování republikánských úřadů je vedle narušení jejich organizačních principů též omezování jejich pravomocí a působnosti. K tomu však dochází nenápadně, zřizováním císařských úřadů s podobnými kompetencemi, přičemž význam úřadů republikánských je cíleně proklamován, aby skutečný dopad zřizování úřadů císařských pokud možno unikl zvýšené pozornosti.¹²

Císařští úředníci byli odpovědni toliko císaři, přičemž byli různě hierarchicky uspořádáni. Z jednotlivých císařských úředníků byl nejvýznamnější *praefectus praetorio*, jenž byl velitelem císařské gardy, která sice nebyla příliš početná, ovšem vzhledem ke stálé přítomnosti v centru říše a současné absenci jiných ozbrojených sil v Itálii velmi vlivná. Později se *praefectus praetorio* dokonce stává

⁸ HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a systém soukromého práva římského*. 4. opr. vyd. Praha : J. Otto, 1910. s. 47.

⁹ KINCL, Jaromír – URFUS, Valentin – SKŘEJPEK, Michal. *Op. cit.* s. 25.

¹⁰ SOMMER, Otakar. *Prameny soukromého práva římského*. Nezm. otisk 2. přeprac. vyd. Praha : Melantrich, 1945. s. 78.

¹¹ SKŘEJPEK, Michal. *Římské soukromé právo. Systém a instituce*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2011. s. 28.

¹² KINCL, Jaromír – URFUS, Valentin – SKŘEJPEK, Michal. *Op. cit.* s. 26.

zástupcem císaře,¹³ což jen *ex post* podtrhuje monarchistický charakter císařských úředníků, neboť pro republikánské zřízení je jen stěží představitelné, aby *magistratus* určil za sebe zástupce pro dobu své nepřítomnosti.

Vedle jednotlivých císařských úředníků napomáhají upevňování a fungování císařské moci i nově zřizované dvorské úřady,¹⁴ přičemž tyto patrně nelze přirovnat k jakékoliv republikánské entitě.

3.3 ZAVÁDĚNÍ CÍSAŘSKÝCH VÝSAD

Další ze známek počínající monarchie jsou císařské výsady, s republikánským zřízením neslučitelné. Tak je roku 23 př. n. l. Octavianus postaven nad zákony (*princeps legibus solutus*).¹⁵ Má-li být určen konkrétní rok vzniku principátu, uvádí se 27 př. n. l., kdy Octavianus předstoupil před Senát a vzdává se svých pravomocí vyhlásil obnovení republiky.¹⁶ V tom lze dosti zřetelně vidět snahu o velmi pozvolné zavádění monarchie, skrývané za zdání republiky.¹⁷ Téhož roku dochází i ke zřízení monarchistického orgánu *par excellence*, jímž byla císařská rada (*consilium principis*).¹⁸

S osobou Octaviana a vznikem principátu souvisí i vznik *responsorum prudentium*. V době Hadriana totiž nabývají souladná mínění znalců práva postavení právního pramene,¹⁹ ovšem skutečný původ tohoto institutu můžeme hledat již dříve, jelikož to byl právě Octavianus Augustus kdo počal dávat vynikajícím právníkům možnost udílet dobrá zdání z pověření císaře (*ius responendi ex auctoritate principis*).²⁰ Je přitom zjevné, že císař v udělování této výsady nebyl nijak omezen ohledně osob, jímž ono vyznamenání má či nemá udělit,

¹³ SKŘEJPEK, Michal. *Římské soukromé právo. Systém a instituce*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2011. s. 20.

¹⁴ *Ibidem*. s. 20.

¹⁵ KINCL, Jaromír – URFUS, Valentin – SKŘEJPEK, Michal. *Op. cit.* s. 24.

¹⁶ SKŘEJPEK, Michal. *Římské právo v datech*. Praha : C. H. Beck, 1997. s. 43.

¹⁷ KINCL, Jaromír – URFUS, Valentin – SKŘEJPEK, Michal. *Op. cit.* s. 24.

¹⁸ SKŘEJPEK, Michal. *Římské právo v datech*. Praha : C. H. Beck, 1997. s. 43.

¹⁹ SOMMER, Otakar. *Prameny soukromého práva římského*. Nezm. otisk 2. přeprac. vyd. Praha : Melantrich, 1945. s. 90.

²⁰ HEYROVSKÝ, Leopold. *Op. cit.* s. 56.

jde tedy o typický případ volného uvážení, podstatně bližší císařství než republice.

Významné je rovněž rozdělení provincií na senátní a císařské, kdy příjmy z prvních jdou do pokladny státní (*aerarium*), zatímco z druhých do pokladny císařské (*fiscus*).²¹ V čele císařských provincií stojí císařští úředníci *procuratores provinciarum Augusti*²² nebo císařem jmenovaní *legati Augusti pro praetore*.²³ Vedle podřízenosti císaři či jmenování císařem i samotné označení hodnostářů zřetelně nese znaky počínající monarchie – nebo bylo by snad možné označovat úřední hodnosti přivlastňováním konkrétní osobě?

3.4 COGNITIO EXTRA ORDINEM

Snaha o obnovu starých pořádků a mravnosti je dobře patrna v právu dědickém. Zde se objevuje nový typ pořízení, a sice *fideicommissum*, tedy neformální varianta civilního odkazu (*legati*). Dosud nezávazná přání zesnulého, to co zůstavitel svěřil důvěře osoby (*fidei comisit*), již *mortis causa* poskytl majetkový prospěch, počala být vymahatelná. Tím Octavianus demonstruje obnovu starých pořádků, kdy se na *fidem* bylo možno spolehnout.²⁴ Řešení *fideicommissorum* bylo svěřeno konzulům a následně nově zřízeným *praetoribus fideicommissariis*.²⁵ Všimněme si, že jejich označení *praetores* stále velmi podtrhuje asociaci s republikou. Tak tomu ovšem zcela nebylo, neboť soudní vymáhání *fideicommissorum* se již neděje v řádném řízení, nýbrž prostřednictvím *cognitionum extra ordinem*, třebaže tato zpočátku netvoří ucelený systém ale spíš jen souhrn zvláštních postupů.²⁶

²¹ BARTOŠEK, Milan. *Encyklopedie římského práva*. 2. vyd. Praha : Academia, 1994. s. 114.

Při tom je zajímavé, že do dnešních dnů se pro oblast finančního práva související s příjmy veřejných rozpočtů užívá právě pojmu fiskální a nikoliv z dnešního pohledu významověji vhodnějšího (a)erární.

JÁNOŠÍKOVÁ, Petra – MRKÝVKA, Petr – TOMAŽIČ, Ivan et al. *Finanční a daňové právo*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2009. S. 292.

²² SOMMER, Otakar. *Prameny soukromého práva římského*. Nezm. otisk 2. přeprac. vyd. Praha : Melantrich, 1945. s. 79.

²³ *Ibidem*. s. 84.

²⁴ BÉRIER, Franciszek Longchamps de. *Law of Succession. Roman Legal Framework and Comparative Law Perspective*. Warszawa : Wolters Kluwer Polska, 2011. p. 39.

²⁵ KRÁL, Josef – GROH, Vladimír. *Státní zřízení římské*. Praha : Jednota klasických filologů, 1921. s. 219.

²⁶ BÉRIER, Franciszek Longchamps de. *Op. cit.* p. 39.

Cognitiones extra ordinem již jsou v rukou soudců-úředníků, nikoliv soudců-občanů. Postupně se jejich uplatnění stále rozšiřuje,²⁷ až dochází k vytlačení ostatních forem procesu a bylo by namístě je označovat spíše coby *cognitiones „intra“ ordinem*.

Nová forma soudního procesu (a to nejen civilního, ale i trestního)²⁸ by sama o sobě nemusela být indikátorem změny poměrů, podstatný je však její charakter. Zde se totiž soudní řízení dostává pod kontrolu císaře, a to ve více ohledech. Již bylo zmíněno postavení soudců coby státem placených úředníků, což v korelaci s rostoucí moci *principis* značně zvyšuje předpoklad, že takový soudce bude rozhodovat v souladu s (očekávaným) přáním císaře. Nutno však zmínit ještě další aspekt, jímž je možnost odvolání (*appellationis*),²⁹ nemající v dřívějším právu obdoby, snad s výjimkou *iuris provocationis*.³⁰ Objevuje se tedy hierarchie soudů, na jejímž vrcholku stojí císař, případně *praefectus praetorio* coby zástupce císaře.³¹ Císař tak byl oprávněn vyšetřit a rozhodnout libovolnou trestní či civilní záležitost, v případě *appellationis* pak nejen zrušit předchozí rozhodnutí, nýbrž i meritorně rozhodnout.³²

4. ZÁVĚR

Za vlády Octaviana Augusta byla zásadně pozměněna tvář římského práva, a to zvláště co se týče uspořádání státu. Význam jednotlivých změn je patrný zejména v jejich souhrnu a především v delším časovém horizontu, neboť tyto změny, proti dosavadnímu republikánskému uspořádání vpravdě revoluční, byly činěny s nejvyšší obezřetností, takže jejich plný dopad je mnohdy zřetelný spíše až za nástupců Octaviana Augusta.

Zdůraznit je třeba snahu o obnovení starých pořádků a s tím související uchovávání a oslavování republikánských úřadů, jakkoliv

²⁷ SOMMER, Otakar. *Učebnice soukromého práva římského. Díl I. Obecné nauky*. Reprint pův. vyd. Praha : Wolters Kluwer ČR, 2011. s. 150.

²⁸ KINCL, Jaromír – URFUS, Valentin – SKŘEJPEK, Michal. *Op. cit.* s. 333.

²⁹ SOMMER, Otakar. *Učebnice soukromého práva římského. Díl I. Obecné nauky*. Reprint pův. vyd. Praha : Wolters Kluwer ČR, 2011. s. 150.

³⁰ KINCL, Jaromír – URFUS, Valentin – SKŘEJPEK, Michal. *Op. cit.* s. 324.

³¹ SKŘEJPEK, Michal. *Římské soukromé právo. Systém a instituce*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2011. s. 279.

³² HEYROVSKÝ, Leopold. *Op. cit.* s. 47.

jejich skutečný význam je postupně, leč výrazně a setrvale omezován nově zřizovanými císařskými úřady. Císař sám na sebe postupně strhává stále větší část moci, jakkoliv se jejímu veřejnému proklamování první císaři většinou brání. Výjimečná pozice císaře se projevuje i jeho výsostným postavením v nově uspořádaném civilním procesu, v dlouhodobějším pohledu i ve změnách ve struktuře pramenů práva, kdy namísto republikánských zákonů se prosazují *senatus consulta*, mnohdy navržená císařem, stejně tak nabývá postavení pramene práva mínění právníků (*responsa prudentium*) – ovšemže jde o mínění těch právníků, kteří byli císařem vyznamenáni. Lze tak uzavřít, že zmíněné změny ve svém souhrnu představují výsledek vpravdě revoluční.

Literature:

BARTOŠEK, Milan. *Encyklopedie římského práva*. 2. vyd. Praha : Academia, 1994. 469 s. ISBN 80-200-0243-X.

BÉRIER, Franciszek Longchamps de. *Law of Succession. Roman Legal Framework and Comparative Law Perspective*. Warszawa : Wolters Kluwer Polska, 2011. 290 s. ISBN 978-83-264-1468-8.

Dictionary.com : Revolution. [online]. [cit. 2012-10-27]. Dostupné z: <<http://dictionary.reference.com/browse/revolution?s=t>>.

FILIP, Jan. *Ústavní právo České republiky. I. díl. Základní pojmy a instituty. Ústavní základy ČR*. 4. oprav. a doplň. vyd. Brno : MU + Doplněk, 2003. 556 s. ISBN 80-210-3254-5.

HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a systém soukromého práva římského*. 4. opr. vyd. Praha : J. Otto, 1910. 1243 s.

JÁNOŠÍKOVÁ, Petra – MRKÝVKA, Petr – TOMAŽIČ, Ivan et al. *Finanční a daňové právo*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2009. 525 s. ISBN 978-80-7380-155-7.

KINCL, Jaromír – URFUS, Valentin – SKŘEJPEK, Michal. *Římské právo*. Praha : C. H. Beck, 1995. xxii+386 s. ISBN 80-7179-031-1.

KRÁL, Josef – GROH, Vladimír. *Státní zřízení římské*. Praha : Jednota klasických filologů, 1921. x+304 s.

Ottův slovník naučný. Illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Dvacátýprvý díl. R (Ř)–Rozkoš. Fotoreprint pův. vyd. z r. 1904. Praha+Litomyšl : Argo+Paseka, 2000. 1074 s. ISBN 80-7185-298-8.

SKŘEJPEK, Michal. *Římské právo v datech*. Praha : C. H. Beck, 1997. 116 s. ISBN 80-7179-123-7.

SKŘEJPEK, Michal. *Římské soukromé právo. Systém a instituce*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2011. 350 s. ISBN 978-80-7380-334-6.

SOMMER, Otakar. *Prameny soukromého práva římského*. Nezm. otisk 2. přeprac. vyd. Praha : Melantrich, 1945. 189 s.

SOMMER, Otakar. *Učebnice soukromého práva římského. Díl I. Obecné nauky*. Reprint pův. vyd. Praha : Wolters Kluwer ČR, 2011. xxii+220 s. ISBN 978-80-7357-616-5.

ŽIDLICKÁ, Michaela. Starověký Řím. In KADLECOVÁ, Marta et al. *Právní dějiny*. 2. vyd. Praha : Eurolex Bohemia, 2005. s. 113–158. ISBN 80-86432-10-4.

Contact – email
radekcernoch@mail.muni.cz

Zmeny v súdnictve po prvej ruskej revolúcii

JUDr. Katarína Fedorová

Abstract in original language

Príspevok pojednáva o modifikáciách ruského súdneho systému v dôsledku revolučných udalostí r. 1905. Rozsiahla aplikácia dočasných zákonov cára Alexandra III. - Nariadenia o spôsoboch ochrany štátneho režimu a všeobecného poriadku zo 14. augusta 1881 a Nariadenia o policajnom dozore z 12. marca 1882 viedla k obmedzeniu súdnej moci v prospech moci výkonnej. Veľmi efektívnym nástrojom na potlačenie revolučného hnutia boli vojenské poľné sudy, prejednávajúce trestné činy v osobitnom režime, ktoré počas svojho osemmesačného pôsobenia odsúdili 1102 osôb na trest smrti. Prostriedkom represie boli aj zákony vytvárajúce právny rámec pre účinnú ochranu štátu pred rôznymi formami šírenia revolučných myšlienok.

Key words in original language

Nariadenie o spôsoboch ochrany štátneho režimu a všeobecného poriadku, Nariadenie o policajnom dozore, zvýšená ochrana, mimoriadna ochrana, vojenské poľné sudy.

Abstract

The contribution deals with the modification of the Russian judicial system after the revolution in 1905. Wide application of the temporary laws of the Tsar Alexander III. - Act on protection of the state regime and general order from 14th August 1881 and the Act on police surveillance from 12th March 1882, led to abridgement of the judicial power in favor of the executive power. The military field courts were the very effective institute for suppression of the revolutionary movement, dealing with the criminal acts in specific regime, in 8 months of their existence they have sentenced 1102 people to death. Repression was also supported by the legal acts which created the legal framework for effective protection of the state from the different ways of spreading the revolutionary ideas.

Key words

Act on protection of the state regime and general order, Act on police surveillance, military field court, special legislation.

1. POLITIKA MIKULÁŠA II. PO ROKU 1905

Skutočným tvorcom politiky “teroru a ústupkov” po roku 1905 bol Mikulášov ministerský predseda a súčasne minister vnútra Pjotr Arkadevič Stolypin.¹ Jeho základným cieľom bola porážka revolúcie a obnova postavenia šľachty. Na dosiahnutie tohto programu neľutoval obetí – pojem “stolypinská kravata”, ktorý ho preslávil sa spája s viac ako 5000 rozsudkami trestu smrti uložených počas jeho pôsobenia v exekutive.² *"Nikto toľko netrestal, a takým šokujúcim spôsobom ako on, Stolypin, nikto nekonal tak svojvoľne ako on, Stolypin. Stolypin spravil z trestu smrti zabitie. Často celkom nezmyselné, vraždu omylom. Začali trestať napravo i naľavo, len na základe pokynu administratívy päť alebo šesť rokov po zločine, popravia aj za politické vraždy aj za prepadnutie obchodíku pre päť rubľov, mužov aj ženy, dospelých aj mladistvých "*, napísal o Stolypinovi predrevolučný predseda Rady ministrov S. J. Vitte.³

Efektívnym prostriedkom represie bola prirodzene aj legislatíva. Medzi zákony, ktorých hlavným cieľom bolo potlačenie revolučného hnutia, patrí predovšetkým Zákon o trestoch a disciplinárnych opatreniach, ktorý bol potvrdený cárom už v roku 1903, nenadobudol však účinnosť ako celok. V rokoch 1904 – 1905 nadobudli účinnosť hlavy “ O zrade vrchnosti a protiprávnom konaní voči svätej osobe cára a členom jeho rodiny”, “O nepokoji”, “O zrade vlády”, zakotvujúce tvrdé tresty za členstvo v organizácii bojujúcej proti forme ruskej vlády, za rozmnožovanie, prechovávanie a vývoz písomností revolučného charakteru, za výzvu k zradnému konaniu. Dočasné pravidlá o

¹ P. A. Stolypin sa narodil v r. 1862, do čela exekutívy sa prepracoval postupne, počas kariéry v štátnej službe zastával aj funkciu gubernátora Grodnenskej a Saratovskej gubernie. Stolypina podľa jeho súčasníkov charakterizovala predovšetkým nebojácnosť. Počas svojho pôsobenia vo funkcii čelil 11 známym pokusom o atentát, posledný z nich sa mu stal osudným. Zomrel 5. septembra 1911 na následky zranení, ktoré utrpel niekoľko dní predtým pri pokuse o atentát spáchaný Dmitrijom Bogrovym v Kyjeve.

² Nemožno nespomenúť ani jeho ďalšie slávne počiny, so súdnictvom priamo nesúvisiace, a to rozpustenie prvej aj druhej Dumy a agrárna reforma, podstatou ktorej bolo nadobudnutie vlastníckeho práva priamo roľníkmi, a tým ich vydelenie z obcíny.

³ SNITKOVSKIJ, Viktor: Stolypin bez masky. Dostupné na: <http://www.vestnik.com/issues/1999/0803/win/snitkov.htm>.

trestnosti účasti v štrajkoch umožňovali súdu uložiť za účasť na štrajku trest odňatia slobody na 8 až 18 mesiacov. Zákon O trestnej zodpovednosti za šírenie lží o činnosti štátnych orgánov zakotvoval trestnosť šírenia informácií “vzbudzujúcich nepokoj popisom vládných nariadení a spoločenských krívd”. Dočasné pravidlá o združeniach a zväzoch dotovali štátne orgány právo zrušiť združenie alebo zväz v prípade ich “nebezpečenstva pre pokoj a bezpečie”. Na základe tohto zákona bolo v rokoch 1906 – 1910 zrušených 500 profesijných zväzov.

V oblasti súdnictva sa reakciou na revolučné udalosti r. 1905 stalo masívne rozšírenie aplikácie výnimočných zákonov Alexandra III., používaných ako právna ochrana pred teroristickými formami revolučného boja⁴ a zavedenie vojenských poľných súdov, prejednávajúcich vybrané trestné činy vojakov aj civilistov v osobitnom režime s vylúčením aplikácie základných procesných práv obžalovaného.

2. VÝNIMOČNÉ ZÁKONY

Nariadenie o spôsoboch ochrany štátneho režimu a všeobecného poriadku zo 14. augusta 1881 a Nariadenie o policajnom dozore z 12. marca 1882 umožňovali rozšírenie právomoci orgánov štátnej správy a realizáciu širokých donucovacích právomocí policajnou mocou.⁵

Nariadenie o spôsoboch ochrany štátneho režimu a všeobecného poriadku, vychádzajúce z idey konzistentného presadzovania prostriedkov a cieľov ochrany štátneho režimu koncentrovalo moc “určovať smer ochrany štátu”⁶ v rukách ministra vnútra.⁷ Nariadenie zakotvovalo dva stupne osobitných opatrení, a to

⁴ Výnimočné zákony Alexandra III. boli reakciou na zavraždenie cárovho otca Alexandra II., ktorým vyvrcholil tzv. “lov na cára”, t.j. početné pokusy o atentát realizované radikálnymi revolucionármi zoskupenými najmä v rámci organizácie Pôda a sloboda (Zemlja i volja).

⁵ GESEN, Vladimir Matvevič: Isključitel'noe položenie: Sankt Peterburg: Pravo, 1908, s. 410.

⁶ Ustanovenie 1 Nariadenia o spôsoboch ochrany štátneho režimu a všeobecného poriadku.

⁷ Nariadenie zakotvovalo povinnosť všetkých miestnych orgánov rozhodnutia ministra vnútra vydané na jeho základe ihneď vyplniť, právo ministra vnútra zmeniť akékoľvek rozhodnutie nižších orgánov výkonnej moci, právo navrhovať v skrátenom legislatívnom konaní nové nevyhnutné opatrenia na jeho vykonanie a bezprostrednú nariaďovaciu právomoc v určených prípadoch.

zvýšenú ochranu a mimoriadnu ochranu.⁸ Režim zvýšenej ochrany oprávňoval generál-gubernátorov, gubernátorov a gradonačalnikov vydávať záväzné výnosy vo veciach vzťahujúcich sa k ochrane poriadku a bezpečnosti, prejednávateľ porušenia týchto výnosov v správnom konaní a ukladať v ňom tresty, a to trest väzenia na najviac tri mesiace a pokutu do výšky 500 rubľov. V záujme ochrany poriadku a bezpečnosti boli tieto orgány oprávnené zakázať akékoľvek národné, spoločenské a súkromné zhromaždenia, rozhodnúť o zatvorení rôznych obchodných a priemyselných prevádzok, ako aj zakázať konkrétnym osobám pobyt na určitých miestach. Generál-gubernátor mohol rozhodnúť, že určité trestné veci budú prejednávať vojenské súdy, a nie všeobecné trestné súdy, a tiež nariadiť prejednávanie vecí bez prítomnosti verejnosti v prípadoch, keď by verejné prejednanie mohlo vyvolať nervozitu a narušiť poriadok. Rozsudok vojenských súdov v prípadoch trestných činov proti štátu potvrdzoval generál-gubernátor a v miestach, ktoré mu neboli podriadené veliteľ vojska.⁹Nariadenie mimoriadnej ochrany malo ešte širšie následky. Zavedením mimoriadnej ochrany získali vyššie administratívne orgány právo odňať trestnú vec z pôsobnosti všeobecného súdu a prideliť ju na prejednanie vojenskému súdu alebo samotnému administratívne orgánu, právo zakázať dispozíciu s nehnuteľným majetkom, právo zaistiť hnutel'ný majetok a príjmy z neho v tých prípadoch, kedy dispozícia s takýmto majetkom vedie alebo by mohla viesť k naplneniu nezákonných cieľov, právo v správnom konaní rozhodnúť o uväznení osoby na tri mesiace a o peňažnom treste do výšky 3000 rubľov, právo pozastaviť výkon funkcie akýmkoľvek úradníkom na obdobie

⁸ Režim zvýšenej ochrany mohol byť vyhlásený, ak *”všeobecný pokoj na tom ktorom mieste bude narušený delikventnými konaniami smerujúcimi proti existujúcemu štátnemu zriadeniu alebo bezpečiu osôb a majetku alebo pokusmi o takéto konanie, pričom na zabezpečenie poriadku sa aplikácia zákonných opatrení javí nedostatočnou.”* Režim mimoriadnej ochrany mohol byť vyhlásený, ak *“obyvateľstvo určitého miesta bude privedené do nervózneho náladu, vyvolávajúcej nevyhnutnosť prijatia výnimočných opatrení na bezodkladné obnovenie poriadku”*.

⁹ Značne sa rozšírili aj právomoci administratívnych orgánov nižšieho stupňa. Náčelníci polície a žandárskych zborov boli oprávnené zatknúť na obdobie najviac dvoch týždňov akúkoľvek osobu vyvolávajúcu odôvodnené podozrenie zo spáchania trestných činov proti štátu alebo pokusu o ich spáchanie, či z príslušnosti k protizákonným spolkom. Polícia bola tiež oprávnená v akúkoľvek dobu a na hocakom mieste uskutočniť obhliadku a zaistiť všetok majetok, ktorý mohol byť použitý na spáchanie trestných činov proti štátu.

trvania mimoriadnej ochrany, právo obmedziť alebo zakázať zasadnutia stavových, mestských a zemských orgánov, právo pozastaviť vydávanie periodickej tlače na obdobie trvania mimoriadnej ochrany a právo rozhodnúť o zatvorení školského zariadenia na obdobie jedného mesiaca. Ochrana sa všeobecne vyhlasovala na základe rozhodnutia Rady ministrov, no k zavedeniu zvýšenej ochrany mohlo dôjsť aj bezprostredne rozhodnutím ministra vnútra alebo rozhodnutím generál-gubernátora, potvrdeným ministrom vnútra, pod podmienkou bezodkladného informovania Senátu. Zvýšená ochrana sa zavádzala na jeden rok, mimoriadna ochrana na šesť mesiacov. Rozhodnutím Komisie ministrov bolo možné tieto lehoty opakovane predĺžiť.

Na osobitné opatrenia nadväzoval policajný dozor. Nariadením o policajnom dozore bol tento definovaný ako opatrenie slúžiace na predchádzanie trestným činom proti štátnemu zriadeniu, ktoré sa ukladá osobám, nebezpečným pre všeobecný pokoj v rámci konania o nútenom presídlení, a to na dobu trvania presídlenia.¹⁰

Na základe Nariadenia zo 14. augusta 1881 bol pri ministerstve vnútra zriadený osobitný kabinetný organ nazvaný Osoboe soveščanie (Zvláštna porada), ktorý rozhodoval o nútenom presídlení osoby považovanej za škodlivú pre štátnu a spoločenskú spokojnosť na určené územie v európskej alebo ázijskej časti Ruska, a to na obdobie jedného až piatich rokov.¹¹

Kým do r. 1905 sa v režime zvláštnej ochrany nachádzalo 7

¹⁰ Osoba, ktorej bol uložený policajný dozor, musela strpieť mnoho vážnych zásahov do základných práv a slobôd. Predovšetkým boli takémuto človeku odobrané doklady o mene a bydlisku, nesmel sa bez povolenia vzdialiť z miesta určeného pobytu, kde bol povinný hlásiť sa v určených intervaloch na políciu. Miestne policajné orgány boli oprávnené kedykoľvek vstúpiť do obydlija takéhoto človeka a uskutočniť tam prehliadku. K ďalším zásahom do súkromia osoby pod dohľadom patrila cenzúra všetkej jej korešpondencie náčelníkom žandárov, ktorý mohol písomnosti aj zadržať. Osoba podrobená dozoru nemohla vykonávať určené zamestnania, napr. učiteľa či štátneho úradníka.

¹¹ Presídlenie sa v Zvláštnej porade prerokovalo na základe návrhu miestneho správneho orgánu, obsahujúcom podrobný popis dôvodov pre takéto opatrenie. Zvláštnu poradu tvoril predseda – úradník ministerstva vnútra zodpovedný za políciu a štyria členovia, z ktorých dvoch nominovalo ministerstvo vnútra a dvoch ministerstvo spravodlivosti. Rozhodnutia Zvláštnej porady potvrdzoval minister vnútra. Na základe Nariadenia o policajnom dozore z 12. marca 1882 sa právomoc Zvláštnej porady rozšírila aj na rozhodovanie o uložení policajného dozoru nad presídlenými osobami.

gubernií, k 1. 8. 1906 bol vojnový stav¹² vyhlásený v 40 guberniách, 27 gubernií bolo v režime mimoriadnej ochrany a 15 gubernií v režime zvláštnej ochrany.

3. VOJENSKÉ POĽNÉ SÚDY

Vojenské poľné súdy boli reakciou na revolučný teror – v rokoch 1901-1907 došlo k desiatkam tisíc teroristických útokov na predstaviteľov štátnej moci, v ich dôsledku zahynulo viac ako 9 tisíc ľudí, často náhodných okoloidúcich.¹³ Revolucionári – teroristi nebrali ohľad ani na rodinných príslušníkov predstaviteľov vládnej moci - obeťou jedného z pokusov o atentát bol aj iba dvojročný jediný syn P. A. Stolypina. 12. augusta 1906 bol realizovaný jeden z pokusov o atentát na Stolypina, pri ktorom bolo zabitých niekoľko desiatok okolostojacich a 19. augusta 1906 cár vydal zákon o vojenských poľných súdoch, na *“urýchlenie trestného stíhania vojakov a civilistov obvinených z vraždy, lúpeže, útoku na policajtov, vojakov a štátnych úradníkov a iných závažných trestných činov, keď pre zjavnú povahu zločinov odpadá nutnosť ďalšieho vyšetrovania”*. Vojenské súdy boli zavedené ako mimoriadne opatrenie v boji proti revolučnej akcii a teroristických útokov na vnútornej politickej stability v krajine.

Vojenské poľné súdy boli zavádzané v miestach v režime vojnového stavu a stavu mimoriadnej ochrany, čo v čase vydania zákona bolo 82 gubernií z 87. Nahradili existujúce vojenské okružné súdy, do pôsobnosti ktorých patrilo prejednávanie trestných činov politického teroru spáchaných vojakmi aj civilistami, ktoré však podľa názoru vlády postupovali proti obžalovaným neprimerane mätko. Rozhodovali piati sudcovia – predseda a štyria dôstojníci. Najčastejšie prejednávaným činom bol trestný čin ozbrojeného odporu, na naplnenie skutkovej podstaty ktorého postačovala skutočnosť, že obvinený mal v držbe strelnú zbraň. Konanie trvalo dva dni, prebiehalo bez účasti prokurátora, obhajcu, svedkov obhajoby. rozsudok nadobúdala právoplatnosť vyhlásením a musel byť do 24 hodín vykonaný. Odsúdení boli oprávnení požiadať o milosť,

¹² Pravidlá o miestach, kde je vyhlásený vojnový stav z r. 1892 umožnili vyhlásiť vojnový stav v mieste s “vnútorným rozkolom”.

¹³ GEJFMAN, Anna: Razmach terrora. Revoljucionnyj terror v Rossii 1894 – 1917. Dostupné na: <http://www.kouzdra.ru/page/texts/geifman/1.html>

ministerstvo vojny však 7. decembra 1906 nariadilo *"ponechať takéto žiadosti bez reakcie"*. Za osem mesiacov svojho pôsobenia vyniesli vojenské poľné sudy 1102 rozsudkov odsudzujúcich obžalovaného na trest smrti, 683 rozsudkov bolo vykonaných.

Zákon o vojenských poľných súdoch vláda nepredložila na potvrdenie druhej Dume, obávajúc sa verejnej kritiky, ktorú by takýto zákon v Dume vyvolal. Napriek tomu, frakcia kadetov predložila 3. septembra 1907 Dume návrh na odstránenie zákona o zriadení vojenských súdov, keďže chcela vyvolať diskusiu a posilniť svoju politickú pozíciu v konflikte s ľavým krídlom Dumy. Člen Dumy V. A. Maklakov vo svojom prejave 12. marca 1907, v mene frakcie kadetov označil existenciu vojenských poľných súdov za porážku samotnej myšlienky štátu, idey práva a ničenie jeho základov.¹⁴ Stolypin o deň na to v Dume vyhlásil, že vláda nepredloží zákon o vojenských poľných súdoch na potvrdenie Dume a pozastaví jeho účinnosť od 20. apríla 1907.¹⁵ Vojenské poľné sudy tak boli 20. apríla 1907 pre civilistov zrušené. Ich štafetu prevzali opäť vojenské okružné sudy, ktoré sa síce riadili platnými normami procesného práva, avšak v rokoch 1907 – 1909 vyniesli 4232 trestov smrti, 1824 z nich bolo vykonaných.

4. ZÁVER

Jedným z dôsledkov revolúcie r. 1905 bola politika tvrdej

¹⁴ Takýto názor nebol ojedinelý. Lev Tolstoj v eseji Nemôžem mlčať o činnosti vojenských poľných súdov napísal: *"Strašné na tom je to, že všetko toto neludské násilie a vraždy, okrem priameho zla, ktoré prinášajú obetiam a ich rodinám, spôsobujú ešte väčšie, významnejšie zlo celému národu, prinášajúc rýchlo sa šíriaci, ako požiar po vyschnutej krajine, rozvrat všetkých vrstiev ruského národa. Tento rozvrat sa najrýchlejšie šíri medzi prostým pracujúcim ľudom, nakoľko všetky tieto zločiny, stonásobne prevyšujúce všetko to, čo robili a robia jednoduchí zbojníci a všetci revolucionári dohromady, sa vykonávajú pod rúškom niečoho potrebného, dobrého, nevyhnutného, podporovaného rôznymi inštitúciami, späťmi v predstavách národa so spravodlivosťou: senát, synoda, дума, cirkev, cár"*. TOLSTOJ, Lev Nikolajevič: Ne mogu molčať. Dostupné na: http://az.lib.ru/t/tolstoj_lev_nikolaewich/text_1220.shtml.

¹⁵ Vo svojom prejave 13. marca 1907 však zároveň uviedol: *"Štát môže, štát je povinný, keď sa nachádza v nebezpečenstve, prijať najprísnejšie, najvýnimočnejšie zákony, aby sa ochránilo pred rozpadom. V živote štátu sú chvíle, kedy nevyhnutný záujem štátu stojí nad právom, a keď si treba vybrať medzi teóriou a otčinou"*. STOLYPIN, Pjotr Arkadjevič: Polnoe sobranie rečeŷ v Gosudarstvennoj dume I Gosudarstvennom sovete. Dostupné na: <http://lib.ru/HISTORY/FELSHTINSKY/stolypin.txt>

represie, myšlienkovým otcom ktorej bol ministerský predseda P. A. Stolypinom. Jej dôsledkom v oblasti súdnictva bola aj aplikácia výnimočných zákonov Alexandra III. na väčšine územia Ruského impéria. Tieto "dočasné zákony" obmedzovali súdnu moc mocou výkonnou a umožňovali závažné zásahy do práv a slobôd výlučne na základe administratívneho rozhodnutia. Na ich základe bol vytvorený výnimočný spôsob riadenia Ruského impéria, umožňujúci efektívne bojovať s protištátnymi aktivitami a spoluregulovať vzájomné vzťahy medzi štátom a spoločnosťou v období rokov 1881 a 1917. Nariadenie o spôsoboch ochrany štátneho režimu a všeobecného poriadku zakotvilo špeciálny mechanizmus fungovania orgánov výkonnej moci, posilnilo postavenie silových zložiek režimu a umožnilo významné zásahy do práv obyvateľov, realizované výlučne na základe rozhodnutí správnych orgánov. Jedným z nich bola aj možnosť núteného presídlenia akejkoľvek osoby v rámci územia Ruského cárstva na základe rozhodnutia osobitného štátneho orgánu nazvaného Osoboe soveščanie. Nariadenie o policajnom dozore ešte prehĺbilo nastolenú líniu porušovania základných práv a slobôd zakotvením systému dohľadu obmedzujúceho predovšetkým slobodu pohybu a výkonu povolania. Veľmi efektívnym nástrojom na potlačenie revolučného hnutia boli aj vojenské poľné sudy, prejednávajúce trestné činy v osobitnom neverejnom konaní bez účasti advokáta, svedkov obhajoby, s vylúčením možnosti použitia riadnych opravných prostriedkov. Ďalším prostriedkom represie boli aj osobitné zákony protirevolučného boja, vytvárajúce právny rámec pre účinnú ochranu štátu pred rôznymi formami šírenia revolučných myšlienok. Situácia vygradovala po vyhlásení vojny, kedy bol vo všetkých guberniách zavedený výnimočný stav. 20. júla 1914 bola zavedená vojnová cenzúra, dohliadajúca aj na rešpektovanie zákazu informovať o demonštráciach a štrajkoch. Vojnové zákonodarstvo zakotvujúce okrem iného aj represívnu ekonomickú politiku viedlo k zväčšeniu odporu a v konečnom dôsledku posilnilo pozície revolučného hnutia.

Literatúra:

- DŽANŠIEV, Grigorij Avetovič: Epoque velikich reform. Istoričeskie spravki. Moskva: Tipolitografija B.M. Vol'fa, 1907.
- GEJFMAN, Anna: Razmach terrora. Revoljucionnyj terror v Rossii 1894 – 1917. Dostupné na: <http://www.kouzdra.ru/page/texts/geifman/1.html>
- GESEN, Vladimir Matveevič: Isključitel'noe položenie.

Sankt Peterburg: Pravo, 1908.

- KONI, Anatolij Fedorovič: Otcí i deti sudebnoj reformy. Moskva: Statut, 2003.
- KUZNECOV, Igor Nikolaevič: Istorija gosudarstva i prava Rossii v dokumentach i materialach: S drevnejšich vremen po 1930 g. Moskva: Ozon, 2000.
- PELIKÁN, Dragutin: Dejiny ruského práva. Praha: C.H.Beck, 2000.
- RADZINSKIJ, Edvard: Alexandr II. Poslední velký car. Praha: Mladá fronta, 2007.
- RIASANOVSKY, Nicholas: A History of Russia. New York: Oxford University Press, 1993.
- SNITKOVSKIJ, Viktor: Stolypin bez masky. Dostupné na: <http://www.vestnik.com/issues/1999/0803/win/snitkov.htm>.
- STOLYPIN, Pjotr Arkadjevič: Polnoe sobranie rečej v Gosudarstvennoj dume I Gosudarstvennom sovete. Dostupné na: <http://lib.ru/HISTORY/FELSHTINSKY/stolypin.txt>
- TOLSTOJ, Lev Nikolajevič: Ne mogu molčat'. Dostupné na: http://az.lib.ru/t/tolstoj_lev_nikolaewich/text_1220.shtml.
- VILENSKIJ, Boris Veniamovič: Sudebnaja reforma i kontrreforma v Rossiji. Saratov: Privoložskoe knižnoe izdatel'stvo, 1969.
- VILENSKIJ, Boris Veniamovič: Rosijskoe zakonodatel'stvo X-XX vekov: Teksty i kommentarii: v 9-ti tomach. Moskva: Juridičeskaja literatura, 1991.

Contact:

katarina1.fedorova@gmail.com

REVOLUCE V NÁBOŽENSKÉM MYŠLENÍ ŘÍMANŮ¹

MIROSLAV FRÝDEK – IVANA STARÁ

Právnická fakulta, Masarykova univerzita Brno, Česká republika

Abstract in original language

Jedna z prvních „revolucí„ v náboženských představách ve starověkém Římě nastala jako důsledek tzv. „serviovské ústavy“. Cílem bylo oslabit a nahradit rodové zřízení zřízením státním. Další „náboženskou revolucí“ bylo křesťanství. Stoupenci a následovníci tesaře – Krista – vyznávali pouze jednoho Boha. Pro Římany, kteří vyznávali celé zástupy bohů, včetně císaře, nebyl jejich přístup k náboženství akceptovatelný a stali se ilegálními skupinami a terčem pronásledování, mučení a poprav.

Key words in original language

Revoluce, křesťanství, Serviovská ústava, Edikt milánský, Nicejský koncil

Abstract

One of the first "revolutions" in religious beliefs in ancient Rome occurred as a result of the so-called "Constitutions of Servius". Christianity posed the subsequent "religious revolution." Supporters and followers of carpenter – the Christ - confessed only one God. Their approach to religion was not acceptable for Romans, who confessed multitudes of gods, including the Emperor, and they became illegal groups and target of persecution, torture and executions.

Key words

Revolution, Christianity, Constitutions of Servius, Edikt of Milan, zhe Nice Concil

1. ZAMYŠLENÍ MÍSTO ÚVODU

Patricijové a plebejové stáli proti sobě jako oddělené skupiny před politickou revolucí, kterou podle tradice, v 6. stol. př. n. l., provedl šestý král Servius Tullius.² Není možno říci něco určitého o době průběhu nebo podnětu revoluce, která zúčtovala se starým rodovým zřízením. Jisté je jen, že její příčina spočívala v bojích mezi plebeji a

¹ Článek vznikla jako výstup projektu Právní postavení osob alieni iuris v římském právu (MUNI/A/0943/2011).

² MAŠKIN, N., A. Dějiny starověkého Říma. Státní politické nakladatelství politické literatury. Praha. 1957. str. 117. Přeložila V. Boudyšová.

populem.³ Má na těchto místech Maškin a Engels pravdu? Je vůbec možné hovořit v tomto období o revoluci. Neznamená revoluce narušení poklidného života s bohy tzv. pax deorum?

Nejdříve se musíme zaměřit na to, co je to revoluce a následně se můžeme zabývat otázkou, zda někdy nějaká revoluce v myšlení a činech Římanů nastala.

Většina encyklopedií vykládá slovo revoluce, jako pojem, který pochází, z latinského slova *revolvere* – převracet. Většinou se tomuto slovu dává význam, který popisuje lidové povstání, kdy masa lidí usiluje o změnu politického systému. Revolucí také chápeme rychlou změnu státní moci, která je většinou provázena i změnou politického systému, někdy i zhroutilím státu a vzpláním občanské války. Podle Ottova slovníku je revoluce násilný převrat, který se děje silami vnitřního rozkladu. Kromě revolucí politických mohou být jako revoluce metaforicky označeny zásadní změny i v jiném oboru, např. průmyslová revoluce nebo vědecko-technická revoluce.

Nyní již tedy víme, co se obsahově skrývá v pojmu revoluce, ale můžeme v historii, staletí trvajících, římské říši najít něco, co je označováno jako revoluce? Řím za celé dlouhé období své existence od roku 753 př. n. l. do roku 476 n. l. či do roku 1453 prodělal velice málo rychlých změn. Rychlé změny provedené jedinci byly vždy uvedeny do předchozího stavu (Grakchové, Saturninus, Sulla, Caesar aj.) a tvůrci (revolucionáři) byli velice často potrestáni. Jediné změny, které byly životaschopné, jsou ty, které byly prováděny systematicky a v duchu potřeb doby, zejm. principát, správní reformy, principy hospitality barbarů, foederátní vztahy, kompilace císaře Justiniána apod.

V nejstarším období římských dějin je společenský, právní a hospodářský vývoj regulován normami práva božského (*ius divinum*) a práva lidského (*ius humanum*). Nejde o dva proti sobě stojící systémy, ale o vzájemně se doplňující a ovlivňující oblasti, které utvářely římské myšlení a tím i římskou velikost v mediteránní oblasti po celá staletí, neboť nejvíce se Římané obávali změn a rozchodu se zvyky a mravy svých předků. Marcus Tullius Cicero tento rozchod s mravy a zvyky předků demonstruje na příkladu Gaia Iulia Caesara ve svém díle *O povinnostech* (I, 8), kdy tento rozchod nazývá „křivdou a nerozvážností“: „*Křivdou, kterou se na jiném člověk dopouští sám, patří i nerozvážnost Gaia Julia Caesara, jenž zvrátil všechna práva božská i lidská pro bludnou představu prvenství, kterou si sám vytvořil*“.⁴

³ Tamtéž a také in ENGELS, B. Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu. Marx – Engels: Vybrané spisy . sv. II. str. 289.

⁴ CICERO, M, T. *O povinnostech*. Svoboda. 1970. Přeložil Jaroslav Ludvíkovský. s. 35.

2. PRVNÍ NÁBOŽENSKÁ REVOLUCE

Základní otázkou, kterou si musíme v této části článku položit je, zda rozpad rodového zřízení ve starověkém Římě vedl k náboženské revoluci nebo zda náboženská revoluce vedla k rozpadu rodového zřízení?

Na základě pramenů můžeme vysledovat snahu již prvních římských králů o ingerence do náboženství. Tato snaha je jednak oprávněna sakrálním postavením krále, který má jak moc světskou – imperium – které mu předává lid na základě *lex curiata de imperio*, ale také má moc náboženskou, kterou mu svěřují bohové, kteří dávají souhlas s nástupem nového krále na základě auguratie⁵. Římské král – rex – je jako instituce prvním „narušitelem“ rodového zřízení. Jeho zásahy jsou naprosto legitimní. Jednak je na něj rody přenesena nejvyšší příkazovací a zakazovací pravomoc (imperium), jelikož *lex curiata de imperio* je výsledkem hlasované na lidovém sněmu (*comitia curiata*), který je organizován podle rodů. Druhá složka královské moci – sakrální – je králi propůjčena bohy (*auguratio*). Na základě svého sakrálního postavení provádí, druhý římský král, Numa ustanovuje právo a kněžské spolky.

Dosazení nového krále do čela Říma probíhalo ve dvou aktech. Nejdříve proběhlo tzv. inauguratio – nový král byl usazen na kamenném sedadle s tváří obrácenou k jihu. Král čekal na bohy seslané příznivé znamení, které krále potvrdilo v jeho kněžské úloze (Liv. I.18;.. Plut Num 7). Druhý akt, který musel být vykonáván bylo svěření imperia na krále – *lex curiata de imperio* – (Cic. de rep. II.13, 17, 18, 20, 21). Livius se v první knize nezmiňuje o *lex curiata de imperio*, používá výrazy *patres auctores fierent, patres auctores facti* (Liv. I,17, 22, 32) – tyto výrazy jsou však ekvivalentní s *lex curiata de imperio*.

První zmínku z pramenů, o zákonodárném úmyslu, nalezneme např. u Livia: Liv. Ab Urbe I. 19 „Když Numa nabyl takto královské moci, chystá se nové město, založené mocí a zbraněmi, znovu založit ještě právem, zákony a mravy. Viděl, že jim není možno přivyknout uprostřed válek, neboť vojenskou službou lidé hrubnou.“⁶ Náboženské otázky pak Numa řeší za pomoci bohyně Egerie: „... tvrdí, že podle jejího pokynu zavádí posvátné obřady, aby byly bohům nejmilejší, a že ustanovuje vhodné kněze každému z bohů.“⁷ V případě krále Numy jde o zavedení jak nových zákonů, tak i o úpravu výkonu a péči o kultu. Podobný úkol měl v římských dějinách i Augustus, který však prováděl obrodu, např. in Monumentum Ancyranum: „Vydáním nových zákonů jsem opět uvedl do života mnohé příklady našich

⁵ Srovnej např. Liv. I, 18.

⁶ LIVIUS. Dějiny. Svoboda. 1971. Přeložili P. Kucharský a Č. Vránek. s. 65.

⁷ Tamtéž.

předků, mizících už z našeho života, a sám jsem předal mnohé vzorné činy k napodobení potomkům. Občanským válkám jsem učinil konec, když jsem se ujal svrchované vlády se souhlasem všech, a řízení státu jsem přenesl z pravomocí své na senát a na rozhodování národa římského.“⁸

To, že dochází k opakované volbě a dosazení králů je projevem obavy ztráty kontaktu s bohy, protože král byl tím hlavním zprostředkovatelem kontaktu mezi bohy a lidmi (státem či pospolitostí).

V rodové společnosti vykonává každý rod své vlastní obřady k uctívání svých rodových božstev a k naklonění si bohů. Ve společnosti na vyšším řádu je již zapotřebí vykonávat kulty jménem celé pospolitosti, čímž se jí zajistí přízeň bohů a úspěch. Vykonávání domácího či rodového kultu zajistí blahobyt jen pro určitý rod či rodinu a tak Numa volí kněze pro jednotlivé kulty, zejména flamina Iovovi, Martovi, Quirinovi a panny Vestálky.⁹ Král jako nejvyšší představitel světský i náboženský tak provádí první revoluci, kterou dochází k oslabení rodového zřízení z důvodu náboženský změn. Na poli právním dochází k souběžné revoluci – ustanovení dědického práva. Vznik dědického práva jako samostatného právního odvětví a jako práva římského občana – *ius testamentii*. Znamená především právo na označení sukcesora v suverénní moci nad rodinou. Tento nástupce se později označuje jako tutor a stává se novým suverénem starořímské rodiny. Jakmile se rod začíná dělit, vzniká jednak tutela (ve významu poručenství nad osobami) a dědictví nabývá spíše významu majetkového.¹⁰ Cicero De Off. I, 17: „Pokrevní spojení poutá lidi přízní a láskou, neboť mít tytéž památky na předky, tytéž bohoslužebné obřady a společné hrobky, to znamená mnoho.“¹¹

První revoluce tedy nebyla reforma serviovská, ale již Numou provedl revoluci, která měla za následek i rozpad rodového zřízení, která byla dokončena v době krále Servia Tulia, a prvních dvou století republiky. První revoluce v Římě tedy byla náboženská revoluce, jejímž důsledkem byl rozpad rodového zřízení, jako přežití formy pospolitosti.

⁸ PRAŽÁK, NOVOTNÝ, SEDLÁČEK. *Latinsko-český slovník*. Praha 1933. s. 89 – 90.

⁹ Liv. I, 20.

¹⁰ BONFANTE, P. *Instituce římského práva*. Brno. 1932. Přeložil. J. Vážný. s. 232

¹¹ CICERO, M, T. *O povinnostech*. Svoboda. 1970. Přeložil Jaroslav Ludvíkovský.

3. DRUHÁ NÁBOŽENSKÁ REVOLUCE

Římské obyvatelstvo vyznávalo mnohobožství. Náboženství si svůj vliv udržovalo velmi dlouhou dobu a každodenně se objevovalo v životě Římanů. V Římě platila zásada, že co je správné z pohledu náboženských norem, je dovoleno i z pohledu práva. Nedocházelo k rozlišování norem *fas*¹² a *ius*.¹³ Snad proto Římané uctívali své bohy a snažili se o to, aby nikdy nedocházelo k narušení rovnováhy mezi bohy a lidmi, protože tento soulad byl v zájmu státu. Římští bohové byli často uctívání veřejně. Povolovalo se v rodinách uctívání vlastních božstev, ale pouze za podmínky, že navenek budou stále uctívat římské bohy a také císaře, neboť často se stávalo, že se císař stavěl na roveň bohům.¹⁴

Za státem uznané náboženství v Římě se také považovalo židovství. Židé nevytvářeli pro římský stát hrozbu, a proto jim bylo svěřeno právo konat si své vlastní obřady. Ze stoupenců židovského náboženství se oddělila část a vytvořila skupinu lidí, kteří si začali říkat křesťané. V tomto období nastává zlom a římský stát začíná pronásledovat osoby na základě vyznání. Ideologie křesťanství vychází ze židovského náboženství, a proto byli křesťané často považováni za sektu náležející k židovskému náboženství. Křesťanská víra nedovolovala uznávat více bohů, protože křesťané mají pouze jednoho Boha a toho uctívají. Lidé vyznávající křesťanskou víru byli spořádaní občané, kteří platí daně, dodržují zákony, a přesto byli v očích většiny obyvatel odlišní. Zajímavé je, že křesťané nikdy neusilovali o svržení státní moci ani jinak se nestavěli proti státní moci. Jediný problém spočíval v tom, že stoupenec Krista odmítali uctívat císaře a bohy. Odmítavě se také křesťané stavěli k magickým vědám, kterými bylo římské náboženství ovládáno. Křesťanská ideologie se stala trnem oku řeckým i římským filosofům, neboť nebylo možné, že Bůh stvořil svět z ničeho za sedm dní a teorie z mrtvých vstání Ježíše Krista se vymykala dosavadnímu bádání filosofů a často se učení Ježíše Krista a jeho skutky stávaly terčem kritiky, přesto počet učenců Krista stále narůstal. Křesťané byli vyhlášovani za velezrádce a nepřátele státu. Jakákoliv pohroma byla přisuzována právě jim.

V roce 64 n.l. byl Řím poničen požárem, vládcem byl císař Nero, kterému je tento počin často přisuzován¹⁵. Přesto podezření padlo na

¹² Právo vytvořené bohy bez zásahu lidské moci.

¹³ Právo vytvořené lidmi a nezávislé na náboženství.

¹⁴ Více k tomu viz. Stará, I. : In Dny práva - 2009 - Days od Law. 1.vydání. Brno : Masarykova univerzita Brno, 2009. s. 2687 - 2694, 8 s. ISBN 978-80-210-4990-1

¹⁵ Císař Nero vládl velmi krutě a podle legendy on sám založil požár, protože chtěl vybudovat nové město, které by pojmenoval Neropolis. Více: <http://biblestudium.webnode.cz/products/a4-pronasledovani-krestanu-rimskym-statem/>

křesťany, protože díky jejich odmítavému postoji uctívat bohy a císaře došlo k narušení rovnováhy mezi bohy a lidmi. Tímto krokem chtěl Nero zakrýt svoji šílenost. Vina na soudě nebyla křesťanům nikdy prokázána, přesto docházelo k jejich vyvražďování¹⁶. Křesťané byli vhozeni do amfiteátru dohromady s dravou zvěří, věšeni, ukřižováni a to vše před zraky veřejnosti. K těmto činům císař propůjčil svoje zahrady. Období vlády Nera je často označováno za období krutosti na křesťanech, které se vykonávaly pouze ze vůle císaře, který nebyl ničím a nikým omezen.

Za vlády císaře Domiciána¹⁷ dochází k dalšímu pronásledování křesťanů a jako důvod často volil neúctu k bohům a k císaři. Domicián do dějin vstoupil jako císař, který se stavěl na roveň bohům a také chtěl být tak uctíván.

Divoké Neronovo a Domiciánovo pronásledování křesťanů ukončil císař Traján svým ediktem z r. 113 n.l.. Pronásledování křesťanů dostává zákonnou podobu a je přesně vymezeno. Zakazuje se po křesťanech pátrat. Za vlády císaře Trajána často docházelo k udávání křesťanů, řešeny měla být pouze ta udání, která nebyla anonymní. Předmět udání měl být projednán a jako trest byla křesťanům stanovena povinnost ve formě obětního daru bohům i císaři. Pokud nebylo této povinnosti ze strany křesťana vyhověno, byla požadována poprava viníka. Udání na křesťany se množí i za vlády císaře Hadriána a řeší se obdobně, ale můžeme říci, že došlo k zprísnění podmínek. Muselo být uvedeno žalobcovo jméno a tím se mělo zabránit falešným udáním. Pokud někdo poskytl falešné udání a nebo svědectví, měl být potrestán.

Císař Antonius Pius¹⁸ byl díky svojí vládě označován za nejmírnějšího pronásledovatele křesťanů, ale i za jeho vlády dochází k umírání křesťanů, které vyvrcholí za vlády jeho syna Marka Aurelia¹⁹. Za vlády Marka Aurelia nevznikl předpis, který by zakazoval vyznávat křesťanství a stanovil nějaké tresty. Přesto došlo k neomezenému pátrání po křesťanech. Markus Aurelius se snažil upevnit upadající moc římského náboženství a roku 176 n.l. zakázal

¹⁶ Mezi zavražděnými křesťany z této doby byli i apoštolové Petr a Pavel.

¹⁷ Domicián byl krutý vládce a za jeho vlády bylo vyvražďeno obyvatel hlásajících víru v Boha. Dochovala se I svědectví popisující krutost tohoto císaře.

¹⁸ Otec Marka Aurelia

¹⁹ Markus Aurelius byl často označován jako filosof na trůně a také byl stoupencem stoické filosofie, kterou začlenil i do státního náboženství. Je také označován po císaři Neronovi za nejkřutějšího pronásledovatele církve. Možná byl k tomu dohnán okolnostmi, neboť za jeho vlády se v zemi rozmohl mor, hlad a říše byla často terčem nájezdů kočovných kmenů, a proto často vina padala na křesťany, protože díky nim opět došlo k nesouladu mezi lidmi a bohy. Bohové se rozhněvali a poslali na římský lid trest.

šířit nová náboženství. Nejhorší pronásledování křesťanů nastoupilo r. 202 n.l. a trvalo až do Ediktu Milánského r. 313 n.l.. V tomto období se střídala období krutého pronásledování s obdobími klidu. Na něj navazuje císař Septimius Severus v roce 202 n.l., který označil přestup na jiné náboženství než státem uznané za trestný čin. V celé říši římské byly zakázána obřizka a křest a existovaly skupiny, které pátraly po křesťanech a nutily je přinášet oběti pohanským bohům, pokud jim nebylo vyhověno, tak následovalo předhození dravé zvěři.

Za císaře Deciána se říše ocitá v krizi a dochází tak k prvnímu masovému pronásledování křesťanů. Cílem jeho vlády bylo navrátit všechny lidi k římskému náboženství a ostatní náboženství odstranit, proto všichni křesťané byli nuceni přinášet oběti bohům na usmířenou. Po obětování dostali potvrzení, které je zařadilo zpět k římskému náboženství. Pokud neuposlechli byli vyhnáni nebo usmrceni.

Kruté pronásledování dochází i za císaře Valeriána. Ten nejprve volil velmi liberální přístup, později si nechal namluvit, že církve vlastní obrovský majetek. Vydal tedy nařízení, které mělo církvi odejmout celý majetek i pohřebiště²⁰.

Po období tyranie přichází pro stoupence Krista období klidu a císař Gallienus vydává edikt, kterým mají být křesťanům navraceny jejich modlitebny. Křesťanství není stále státem uznané, ale jeho existence je tolerována, což má za následek příliv nových křesťanů a v tomto období vznikají první sakrální stavby.

Císař Dioklecián. křesťany toleroval, později přistoupil k represím. Patrně vlivem rádčů, kteří neradi viděli nárůst počtu křesťanů a křesťané se objevují také v císařském paláci. Dioklecián vydal 4 edikty směřující proti křesťanům. První spočíval v zbourání kostelů, pak bylo nutno vydat všechny posvátné knihy včetně Bible. Křesťané byli zbavení svých občanských práv a svobod. Edikt se zaměřil i na otroky hlásající křesťanství. Otroci vyznávající jiné náboženství než státem uznané nesměli být propuštěni na svobodu. Věřící měli opět přinášet oběti bohům, odmítnutí znamenalo jistou smrt²¹. Smrti často předcházelo kruté mučení, které mělo přimět křesťany k "poslušnosti", pokud mučení bylo neúčinné následoval trest v podobě smrti. Další dva edikty byli zaměřeny svou povahou na duchovenstvo církve, kde duchovní měli být uvězněni a byla jim dána povinnost přinést obětní dar bohům. Poslední edikt nazývaný jako krvavý rozšířil povinnost oběti na křesťany v celé říši. Za neuposlechnutí příkazu hrozila smrt. V této době byla římská říše rozdělena na západní a východní část. Na východní části císař Dioklecián uskutečňoval svoji krutovládu, na západní části říše svůj vliv uplatňoval císař Maximián, který byl sice krutý a bořil chrámy, ale nelze ho srovnávat s vládou na východní straně říše.

²⁰ Z této doby pochází křesťanská legenda o umučení svatého Vavřince.

²¹ V Egyptě jsou uváděny popravy, které činili až 100 křesťanů denně.

V roce 311 n.l. byl vydán císařem Galerusem edikt, který ukončil pronásledování křesťanů a křesťanské náboženství se stalo pro západní část říše náboženstvím dovoleným, ale za podmínku bylo zvoleno, že i křesťané se musejí modlit za svého císaře.

Roku 313 n.l. vydal císař Konstantin I. se svým spoluvladařem Licineusem Milánský edikt, který udělil křesťanům svobodu. Edikt byl vydán po bitvě u Milvijského mostu u Říma, kde Konstantin přemohl svého soka Maxentia. Podle legendy spatřil císař kříž na nebi a uslyšel hlas, který říkal, že v tomto znamení zvítězí. Konstantin nechal připevnit kříž na oděv vojáků a tento počín se stal milníkem pro další vývoj křesťanstva. Musíme však říci, že tímto počínem nebylo křesťanství uznáno jako státní náboženství, ale bylo pouze zrovnoprávněno s pohanstvím²². Císař Konstantin zformoval právní řád v duchu křesťanských tradic zakázal ukřižování, zabíjení a trýznění otroků a také vůli otce zabít dítě, které mu bylo položeno k nohám²³. Jeho počínem bylo také zmírnění mučení na soudě. Díky ediktu došlo k zlepšení postavení ženy ve společnosti. Žena již nesměla být mužem svévolně zapuzena a byly jí přiznány zákonné nároky vyplývající z uzavřeného manželství. Konstantin I. zakázal práci v neděli, neboť pro křesťany je neděle svátečním dnem, který má být dobou rozjímání a odpočinku. Z císařské pokladnice byly hojně podporovány výstavby kostelů a chrámů. V těchto ustanovení nacházíme prvky křesťanství, protože křesťanství je prezentováno jako morální, etické a založeno na oslavě života, právě tyto hodnoty často stojí v protikladu k právu římskému.

Dalším významným krokem byl v roce 325 Nicejský koncil. Byl to první ekumenický koncil, který zasedal od 20. května do 25. července 325 v sále císařského letního paláce v Niceji. Sněm měl podat odpověď na učení alexandrijského kněze Ariuse, který věřil, že *Otec je větší než Syn, a Syn je větší než Duch svatý*. Zastával *radikální monoteismus* a došel k závěru, že *jedině Otec je Bůh*, skrze Syna stvořil svět, ale přesto je Syn stvořenou bytostí učiněnou z něčeho, nikoli Bůh. Sám Areios prohlásil za jádro sporu to, že říkal, že Syn má počátek, a že byl stvořen z něčeho. Proti němu se postavil jeho biskup Alexandr. Arios se odvolával na jiné východní biskupy a těšil se podpoře řady origenistů.²⁴ Dále byla stanovena pravidla. Například bylo zakázáno, aby duchovní, biskupové a jáhni a vůbec nikdo z duchovních osob měli jako spolubydlící v domě osobu ženského pohlaví s výjimkou matky, sestry, tety nebo takové osoby ženského

²² Východní církve ho zařadila i s jeho matkou Helenou mezi světce, západní církve je mezi světce nezařadila, neboť Konstantin měl chyby. Nechal se pokřtít až na konci života, aby nemusel přijímat přísná pravidla církve.

²³ *Suscipe pater - Přijmi otče*. Zásada římského práva, podle které se k nohám *pater familias* pokládalo narozené dítě, které pokud bylo zvednuto bylo přijato do rodiny a pokud ne, tak následovala smrt.

²⁴ media1.mypage.cz/files/media1...doc.upl/14_Nicejsky_snem.doc

pohlaví, která je mimo jakékoli podezření.²⁵ Byl stanoven i výpočet data Velikonoc. Nejprve byly dány dva výpočty- římský a alexandrijský, který se používá dodnes.

V únoru roku 380 císař Teodosius Veliký se svým spoluvladařem Gracianem vydávají edikt, který prohlašuje křesťanství za státní náboženství. Tímto počinem došlo k propojení státní a církevní moci a tím vznikl křesťanský stát. Říše byla rozdělena na část východní a západní, na východě byl císař zároveň představitelem církve a tak nedochází k oddělení moci křesťanské a státní. V západní části říše existoval dualismus, který spočíval v tom, že moc státní a křesťanská existovala nezávisle na sobě. Hlava církve byla reprezentována papežem, který podporoval státní moc²⁶.

V roce 391 n.l. dochází k zákazu veřejného slavení pohanského božstva a tak římské polyteistické náboženství se stává zapomenutým a svůj vliv si udržuje pouze na zapadlých vesnicích, kde jsou obřady vykonávány tajně. Theodosius Veliký vydává všeobecný zákaz pohanských a obětních rituálů a ti, kteří by se odvážili tento zákaz porušit hrozila urážka majestátu a tímto krokem se katolická církev stává státním církví. Můžeme s nadsázkou říci, že katolická církev se stává nyní tím, kdo sleduje a pronásleduje. Pod drobnohledem katolické církve zůstává židovské náboženství. Právě křesťané mají své kořeny v židovské nauce a počátku byli považováni za sektu náležející k tomu náboženství. Církev si klade nárok na Bibli a viní Židy z ukřižování Ježíše Krista. Později dochází k úplné izolaci židovského náboženství ze svaté říše, do níž je vstup možný pouze na základě křestu, dále se objevují opatření proti manželství katolíků a židů, obsazování úřednických postů stoupenci židovské víry.

V roce 754 dochází ke vzniku církevního státu, který vytvořil Pipin Krátký jako odměnu za pomoc při dynastické „revoluci“. Církevní stát si svoji moc udržel až do roku 1870.

Na závěr lze říci, že najít v Římě pojem revoluce nebylo snadné. Římané v náboženském myšlení prošli revolucí, která změnila jejich náboženské myšlení a představy. Zajímavé je, že tato „revoluce“ později udělala z pronásledovaných pronásledovatele.

²⁵ Více: http://www.orthodoxia.cz/kan_02.htm#NADP

²⁶ Papežem byl Damas I., který byl zvolen v roce 366 n.l. a jeho volbu provázely nepokoje. Papež byl v Římě volen všemi obyvateli, kteří byli pokřtěni a nejvíce hlasů dostal právě Damas. Mezi přívrženci obou kandidátů se po sečtení hlasů odehrála bitva, která musela být ukončena státní mocí a Damas byl císařem označen za papeže.

Literature:

- Bonfante, P. : Instituce římského práva. Brno, 1932. Přeložil J. Vážný
- Bubelová, K. : Sborník příspěvků ze IV. konference právních romanistů ČR a SR na téma Diskriminace v římském právu konané 2. a 3. 11. 2001 v Olomouci : Univerzita Palackého v Olomouci ,2002, 104 s., ISBN 80- 244-0582-2
- Cicero, M.T.: O povinnostech. Svoboda, 1970. Přeložil Jaroslav Ludvíkovský.
- Fischer, H-J.: Dějiny papežů: Olomouc: Vydavatelství FONTÁNA, 2005, 169 s., ISBN 80-7336-220-1
- Hošek, R. : Římské náboženství : Státní pedagogické vydavatelství, 1968
- Kincl, J. , Urfus, V. , Skřejpek, M. : Římské právo : C.H:BECK, 1995, 386 s., ISBN 80 7179 – 031 – 1
- Knoll, V.: Acta historico- iuridica Pilsnensia 2006 : Nakladatelství Aleš Čeněk, 2007, 356 s., ISBN 978-80-7380-085-7
- Kúng, H.: Malé dějiny katolické církve: Praha: Nakladatelství Vyšehrad, 2005, 152 s., ISBN 80-7021-770-7
- Livius. Dějiny . Svoboda. 1971. Přeložili P. Kucharský a Č. Vráněk.
- Skřejpek, M. : Ius et Religio : Vydavatelství 999, 1999, 317 s., ISBN 80 – 901064 – 8 – X
- Skřejpek, M.: Latinsko-český slovníček práva římského. Praha: LexisNexis CZ, 2005

Internetové zdroje:

- [www. antika.avonet.cz](http://www.antika.avonet.cz) [citováno 25.10.2012]
- [www. biblestudium.webnode.cz](http://www.biblestudium.webnode.cz) [citováno 25.10.2012]
- www.getsemany.cz [citováno 25.10.2012]
- www.orthodoxia.cz [citováno 25.10.2012]
- www.rozcesti.org [citováno 25.10.2012]

Contact – email

ivanastara@post.cz

Miroslav.Frydek@law.muni.cz

Košický vládní program (dále KVP) a „malý retribuční dekret“ (Důsledky revolučního práva KVP a retribuce)

Kosice government programme and "Little retributive decree" (consequences of revolutionary law and retribution)

Petra Havlíčková¹

Masarykova univerzita Právnická fakulta Brno

Abstract in original language

Košický vládní program je přehledný, systematický dokument, jenž si osoboval možný počátek lidově demokratického státu po druhé světové válce.² Právě výše uvedený program se stal vládním, a tak bylo v zájmu činitelů připravující dokument, aby se obsáhli v šestnácti připravovaných kapitolách i artikl o retribučních. Dekret prezidenta republiky č. 138/1945 Sb. o potrestání některých provinění proti národní cti, známější jako „malý retribuční dekret“ měl význam spíše oblastní či místní, a tak se snažil prostřednictvím národního výboru ověřit zrádce, kolaboranty. Výše uvedený dekret doplňoval velký retribuční dekret, ale nepatřil do trestního práva, nýbrž správního. Článek se pokusí rozanalyzovat odstavce segmentů V.: Co vše bylo v kompetenci národních výborů?, IX. článek Košického vládního programu: Co naznačuje vládním činitelům s ohledem na retribuční jurisdikci? Hlavy doplňují či navazují na problematiku vládních projednávání s konečným uzákoněním dekretů prezidenta republiky, které se týkají odplaty. Pravdou zůstává, že budeme rozebírat pouze menší skutkové podstaty, než dekret č. 16/1945 Sb. Úkolem článku je odkrýt, co spojuje oba dokumenty (KVP a malý retribuční dekret) a co je naopak rozděluje?

Key words in original language

Košický vládní program, článek V., segment IX., retribuční dekrety, „malý retribuční dekret“

Abstract

The Kosice government programme is well-arranged systematic document which meant the beginning of commonly democratic state after the second World War. This document listed above became governmental that's why it was in the interest of the officials to refer about the facts in the sixteen prepared chapters and also even about retributions. The decree of the president of the republic 138/1945

¹ Mgr. Petra Havlíčková, Katedra dějin státu a práva právnické fakulty, Masarykovy univerzity, Brno.

² ZVĚŘINA, M. Košický vládní program a retribuce. Ruk. Brno: 1983, s.1

concerning punishment of some offences against national honour commonly known as "Little retributive decree" was more likely of the local or regional significance and it aimed to reveal betrayers, collaborators through the role of national committee. The decree listed above completed "Big retributive decree" but didn't belong to prosecution law but to administration law. The article will attempt to uncover the segments V., IX., of the Kosice government programme, which supplement and follow even the issues of the presidential decree. This decree deals with minor facts of the case than the decree 16/1945 of the legal code. The aim of the article is to reveal the links and the contrasts of both documents.

Key words

Kosice government program, article V., article IX., retributive decrees, little retribution decree

1. PŘÍPRAVA KOŠICKÉHO VLÁDNÍHO PROGRAMU I PLÁNOVÁNÍ ROZPRACOVANÉHO DEKRETU PREZIDENTA REPUBLIKY

Československo po válce bylo koncipováno zcela jiným způsobem, než bylo očekáváno od západního světa, a tak vlivem tehdejší mezinárodní politiky v době poválečné, zjevně i ze situace vyplynulo, že Komunistická strana Československa v čele celého politického spektra se stala klíčovou. V důsledku výše popsaných událostí, byl částečně odsunut londýnský exil a jeho vládní činitelé od rozhodovacího dění. Pozvolna se vytvářely příhodné podmínky pro vznikající republiku při nástupu komunistů k moci, a proto Československo nepřijalo zcela záměrně poválečnou pomoc USA. Situace poválečného československého státu byla dána dokonale připravovanou systematizací a propojeností moskevského odboje a sovětské vlády, což zapříčinilo pozvolný, následný vývoj Československa. Předchozí výpovědi plně korespondují s Benešovou ideou požadující vytvoření úřednické vlády, a to pro přechodné období po druhé světové válce. Byl si vědom, že nová vláda musí vyměnit vládu předešlou, v níž musí být dosazeni lidé z domácího i zahraničního odboje, kteří se podíleli na konečném výsledku války. Odboráři měli vytvořit širokou lidovou frontu. Benešova představa o poválečné vládě byla taková, že chtěl, aby předseda vlády byl levicově orientovaný odborář, jenž působil na domácí půdě.³ Neustále uvažoval o vhodném kandidátovi, a tak objevil národního socialistu Zenkla, který byl vězněn v Buchenwaldu, a dalším aspirantem byl sociálně demokratický představitel Dunder⁴. Celý tento myšlenkový

³ KUKLÍK, J. Mýty a realita tzv. „Benešových dekretů“: dekrety prezidenta republiky 1940-1945., 1.vyd. Praha: Linde Praha, a.s., 2002, s. 119. ISBN 978-80-200-1838

⁴ Vojtěch Dunder byl československý politik, senátor Národního shromáždění republiky Československé. Působil jako ústřední tajemník Československé sociálně demokratické strany dělnické. Při politickém procesu s Miladou Horákovou byl odsouzen k patnácti letům vězení a tam také zemřel.

proud přednesl britskému velvyslanci Nicholsnovi a Ripkovi⁵, aby mohl pomoci k rychlému odjezdu Zenkla⁶ z Buchenwaldu.⁷

Po Benešově uznání lublinské prozatímní vlády bylo přistoupeno k návrhům řešícím retribuční dekrety. V dalším sledu událostí bylo patrné, že prezident rychle podepsal dekrety o výkonu moci zákonodárné v přechodném období 22. 2. 1945, dekret o zvláštních opatřeních původského práva, dekret o finančních a měnových opatřeních i dlouho odmítaný retribuční dekret.⁸

Následně Beneš 23. 2. 1945 představil Státní radě v Londýně své systematické úvahy, jež se skrývaly pod názvem: „Vývoj doma po ustavení první domácí vlády“⁹. Ve svém vystoupení hovořil o době, kdy se v londýnském exilu nejednalo o politické strukturalizaci, ale spíše o údobí založeném na lidské pomoci a houževnatosti, postavit se těžkým okolnostem doby. Beneš zdůraznil nutnost formování politických stran pod Národní frontou. Exekutiva po válce měla mít zcela jiný charakter, neboť většina politických kompetencí měla být převzata vládou.¹⁰ Beneš dále poznamenal, že klíčové postavení v novém státě mají bezesporu národní výbory, které se stanou systémovými pilíři státní správy. V poválečné éře podle požadavků prezidenta mělo precizně fungovat Prozatímní národní shromáždění, které mělo napomoci při poválečných změnách v hospodářství, ve financích a dalších oblastech. Výše zmiňované období by mělo trvat pouze půl roku, poté by měla tato doba skončit, a vše dle prezidentových slov je skončeno parlamentními volbami.¹¹

⁵ Hubert Ripka byl poslanec Prozatímního Národního shromáždění od roku 1945-1946, v dalším období byl poslanec Ústavodárného Národního shromáždění od roku 1946-1948 a zastával funkci ministra zahraničního obchodu (1945-1948).

⁶ Petr Zenkl byl český a československý politik, primátor města Prahy (1937-1939), (1945-1946). Pracoval jako předseda národně sociální strany (1945-1948) a také místopředseda vlády (1946-1948).

⁷ KUKLÍK, J. Mýty a realita tzv. Benešových dekretů: dekrety prezidenta republiky 1940-1945., 1. vyd. Praha: Linde Praha, a.s., 2002, s. 120. ISBN 978-80-200-1838-0

⁸ LAŠTOVIČKA, B. V Londýně za války., 1. vyd. Praha: Rudé právo, 1977, s.476-477

⁹ KUKLÍK, J. Mýty a realita tzv. „Benešových dekretů“: dekrety prezidenta republiky 1940-1945., 1. vyd. Praha: Linde Praha, a.s., 2002, s. 120. ISBN 978-80-200-1838-0

¹⁰ Tamtéž, s. 120: „ Osobně Beneš naléhal, aby se jeho pojetí kontinuity ve vztahu k prezidentské funkci co nejdříve podrobilo schválení demokraticky zvoleného parlamentu, a tím se předešlo dalšímu kolu sporů o legálnost jeho postupu jako prezidenta v rámci prozatímního státního zřízení...1945 se aktivizovali příslušníci protibenešovské opozice a znovu zpochybnili Benešovu pozici prezidenta, zejména s ohledem na jeho zahraniční politiku. Protesty vyvrcholily protivládním mítinkem v Kingsway Hall, na kterém vystoupili R. Bechyně, J. Malík, Š. Osuský...Beneš uvažoval o odchodu z prezidentského úřadu „až dá věci do pořádku a nastanou normální doby“.

¹¹ KUKLÍK, J. Mýty a realita takzvaných Benešových dekretů., 1. Vyd. Praha: Linde, a.s., 2002, s. 121. ISBN 978-80-200-1838-0

2. JEDNÁNÍ OHLEDNĚ KOŠICKÉHO VLÁDNÍHO PROGRAMU

Příprava nové státnosti byla založena na struktuře politického spektra, jež byla tvořena šesti stranami (čtyř českých: Komunistická strana Československa – KSC, Československá sociální demokracie – ČSSD, Československá strana národně socialistická- ČSNS, Československá strana lidová - ČSL a dvou slovenských: Demokratická strana Slovenska – DSS, Komunistická strana Slovenska – KSS.), a tudíž byl dán základ pro vznik Národní fronty. Bylo předpokládáno, že všechny strany budou účastny na výkonu vlády.¹² Celé politické spektrum tehdejší československé státnosti nemohlo, snad ani nemělo dobře směřovaný potenciál na to, aby mohlo přikročit k přímým „revolučním změnám“.¹³ Výše uvedené změny: byly hospodářské, politické i sociální, a tak bylo úsilí završeno tím, že byla vytvořena Národní fronta¹⁴ (dále pouze NF) Čechů a Slováků¹⁵. Prostřednictvím první poválečné vlády byla potvrzena koncepce nového vládního programu. O výše zmiňovaném vládním programu již exilová centra, a potažmo i tehdejší politické špičky rokovaly v březnu 1945 (22. 3. – 28. 3. 1945). Po „krátkém dohadovacím politickém klání“¹⁶ bylo potvrzeno a vyhlášeno: 5. 4. 1945 „nové zákonodárství“¹⁷ pod oficiálním názvem: Košický vládní program.¹⁸ Zásadní část jednání byla věnována sestavení nové vlády demokratickými politickými stranami, která měla tvořit exekutivu pouze na přechodnou dobu. Pilířem celé schůze měl být precizně podaný plán vlády připravený moskevským exilem. Strukturu přednesl Kopecký: „Předložený návrh je návrhem KSC...Chci vysvětlit jeho úmysly a intence...Chceme, aby bylo jasno, že dohoda má být závazným programem vlády. Je to platforma, která má být určena pro publikaci, aby každému občanu bylo jasno, co vláda sleduje, a aby každý občan byl se odhodlán za tento program postavit a o něj usilovat. Vedle tohoto programu chceme připravit vládní prohlášení, které by bylo vyhlášeno až v Košicích a které by bylo trestí tohoto programu. A konečně, za třetí, deklaraci vlád o nové

¹² FROMMER, B. Národní očista. Retribuce v poválečném Československu., 1. vyd. Praha: Academia, 2010, s. 55. ISBN 978-80-200-1838-0

¹³ KUKLÍK, J. a kol. Dějiny československého práva 1945 – 1989., 1.vyd. Praha: Auditorium, 2011, s. 11. ISBN 978-808-7284-179

¹⁴ KAPLAN, K. Československo v letech 1945 - 19481 část., 1.vyd. Praha: SNP, 1991, s. 36. ISBN 800425 6996

¹⁵ NF neboli Národní fronta by měla být sjednocující článek mezi domácím i zahraničním odbojem.

¹⁶ LAŠTOVIČKA, B. V Londýně za války., 1. vyd. Praha: Rudé právo, 1977, s. 540-549.

¹⁷ KUKLÍK, J. a kol. Dějiny československého práva 1945 – 1989., 1.vyd. Praha: Auditorium, 2011, s. 11. ISBN 978-808-7284-179

¹⁸ <www.kvp.cz>

úpravě česko-slovenského poměru a o novém postavení slovenského národa v republice.¹⁹

Především tvorba nové koncepce vlády i jejího politického spektra byla tvořena tendenčně s ohledem na podobu mezinárodní politiky, jež se orientovala na vítězný SSSR, neboť ten poskytoval osvobození nad nacisty, jež pocítili naši občané jako: „naš pracující lid“.²⁰ Laštovička ve své monografii zdůrazňuje, že veškerá střetnutí probíhala za velkých slovních přestřelků, neboť nebyli ochotni se shodnout. Demokratické strany (ČSSD, ČSNS, ČSL) chtěly řešit především obsazení míst ve vládě, a tak daleko více jejich úsilí bylo vynaloženo směrem ke složení vlády, než k jednotlivým bodům Košického vládního programu (dále pouze KVP). Závěrem je nutno říci, že KSČ chtěla konečné uzavření programu, jež připravila, a tak těžištěm jednání se stalo potvrzení plánu moskevského odboje (KVP).

31. 3. 1945 vyjel vlak odvázející moskevskou delegaci zpět do osvobozené vlasti. Cesta byla poněkud zdlouhavá, a proto 2. 4. 1945 přenocovali delegáti ve vlaku na nádraží. Poté konečně překročili hranice 3. 4. 1945 a přijeli do Humenného, kde byl prezident republiky velmi srdečně přivítán na nádraží, kde vystoupil z vlaku a okamžitě přednesl svou řeč, v níž vyslovil své myšlenky o obnově země (známé posléze v dekretální podobě s jistou korespondencí s KVP). Vyjádřil představu, že bude nezbytné vytvořit „očistu od živlů“,²¹ což měl jistě na mysli fašisty německé či maďarské národnosti, zrádce, pomahače i kolaboranty naší národnosti, kteří pomáhali Němcům. Beneš ve svém projevu dále hovořil o možnosti vytvořit novou pozemkovou reformu²², přičemž chtěl, aby se půda dostala do rukou lidem, kteří pracují sami jako rolníci. Nastínil další nutné body, které budeme potřebovat, abychom vytvořili nové státní zřízení, které bude založeno na sociálním zákonodárství, nové sociální struktuře, plánovaném hospodářství, nové státní správě atd.²³

4. 4. 1945 již celá vláda v čele se Zd. Fierlingerem čekala na místě, aby mohla být na osvobozeném území potvrzena první vláda. Poté Klement Gottwald přednesl „magnu chartu“, což představovalo

¹⁹ LAŠTOVIČKA, B. V Londýně za války., 3. přeprac. vyd. Praha: Rudé právo, 1975, s. 645

²⁰ ZVĚŘINA, M. Košický vládní program a retribuice., Brno: Masarykova univerzita právnická fakulta, 1983, s. 64

²¹ BENEŠ, E. Odsun Němců z Československa., 1.vyd. Praha: Dita, 1996, s. 131. ISBN 80-85926-06-7

²² Pozemková reforma byla spojena s dekretem č. 5/1945 Sb. vydaným 19. 5. 1945, o neplatnosti některých převodů z Protektorátu a o správě majetku Němců, Maďarů, kolaborantů a některých organizací. V souvislosti s majetkem Němců, Maďarů byly anulovány převody majetku vzniknuvších v důsledku arizace. V důsledku s výše uvedenými spojitostmi koresponduje i výměna osob státně nespolehlivých za státně spolehlivé. O dekretu bylo vedeno jednání na vlastním mýtinku vlády 25. 5. 1945, kde se strhly polemiky spojené s určením spolehlivých osob a s určením tzv. „míry zrádcovství“. <www.pkmodely.estranky.cz>

²³ BENEŠ, E. Odsun němců z Československa., 1.vyd.Praha: Dita, 1996, s. 132. ISBN 80-85926-06-7

prohlášení o poměru Čechů a Slováků.²⁴ Slovenská národní rada na Gottwaldův výklad velké listiny reagovala takto: „Slovenská národní rada a s ňou celý slovenský národ s uspokojením a s radost'ou berú na vedomie vyhlásenie prvej vlády na domácej pode o slovenskej otázke, ako ho tu proklamoval miestopredseda vlády minister Gottwald. V zásadách pre úpravu vzťahov medzi národom slovenským a národom českým, ktorá si prvá vláda Národného frontu Čechov a Slovákov vzala do programu...²⁵

8. 4. 1945 svolal Klement Gottwald konferenci KSS, protože se domníval, že musí spojit české a slovenské komunisty do jediné silné Národní fronty, jež bude moci plně konkurovat demokratickým stranám. Velmi zajímavé se jevílo vystoupení Friše²⁶, protože byl podpořen Husákem a Novomestkým i Šmidkem, aby se stal klíčovým činitelem strany. Friš se zabíral velice podrobně organizací národních výborů, a především jejich nešvary. Snažil se rozkrýt hlavní podněty, co je třeba zařídit, a jak by měla vypadat mobilizace armády i dělnických kádřů. Klíčovým pilířem celého systému byla Národní fronta Čechů a Slováků, od níž se vše ostatní odvíjelo. Komunisté měli zcela řešit úkoly, jež bude předkládat NF. Friš připomněl, že Národní fronta je strukturou dvou stran, které pozapomínají na další důležité organizace: odbory, organizaci rolníků a mládeže atd.) Friš sám připustil, že v současné době neexistuje Národní fronta Čechů a Slováků sdružující veškerou sociální i politickou strukturu, ale spíše se jedná o stranu demokratickou, která udává tón, a tudíž z pohledu komunistů se jedná o reakční politiku. V tom viděli komunisté jednu ze zásadních obtíží současnosti. Dalšími předkladateli řady nutných sdělení byl Bacílek²⁷, jenž hovořil o prověrkách ve straně. Jeho vystoupení se týkalo struktury komunistické strany, kam přicházeli kariéristé a lidé, jež potřebovali pouze vhodné uplatnění. Výše uvedené skutečnosti přednesl ve svém vystoupení Široký²⁸. „Bohužel, v průběhu dosavadní diskuse nebyla věnována dostatečná pozornost rozhodující otázce. Třeba se podívat na věc ze širokého hlediska. Naše strana za šest roků dokázala tolik, že nikdo nemůže povídat, že náš um nestačí. Centrální otázka je, abychom si sami uvědomili, že výsledkem protifašistického boje má být nová armáda. Z toho vyplývá hlavní závěr, že komunistická strana a proletariát k ní má absolutně kladný poměr a že při organizaci této armády musí hrát vedoucí úlohu.

²⁴ LAŠTOVIČKA, B. V Londýně za války. 1.vyd. Praha: Rudé právo, 1960, s.555

²⁵ Tamtéž, s. 556

²⁶ JUDr. Edvard Friš byl poslancem prozatímního Národního shromáždění od roku 1945 do roku 1946

²⁷ Karol Bacílek byl československým politikem českého původu ze Slovenska. Působil jako poslanec Prozatímního Národního shromáždění (1945-46), posléze jako poslanec Ústavodárného Národního shromáždění (1946-1948).

²⁸ Viliam Široký byl vysokým komunistickým představitelem. Působil jako poslanec Prozatímního Národního shromáždění v letech 1945-1946. Později pracoval jako poslanec Ústavodárného Národního shromáždění (1946-1948). Neslavně proslul v padesátých letech dvacátého století.

Budovatelské výsledky od povstání jsou tak velké, že národ si je neuvědomí. Naše postavení je dnes nesmírné. Struktura národa vypadá docela jinak, tvoří se úplně nová národní reprezentace a pátá kolona je pod zemí. Na všechno se musíme dívat z hlediska, jak tyto okolnosti působí na široké masy. V národě je nadšení. To se vystupňuje pozemkovou reformou...²⁹"

Diskuse i po projevu pana Širokého nezměnila pojetí, ale stále straníci měli obavy, že do národních výborů budou delegováni lidé, kteří nebyli dostatečně prověřeni. Husák a jeho tehdejší vnímání politiky je podle Laštovičky více méně zpátečnické. Dokládají to velmi zajímavé popisy událostí: Klokoč³⁰: „Do dědiny přijdou dva delegáti, jeden komunist a jeden demokrat. Svolají schůzi, na kterou přijde i předseda ľudové strany a Hlinkovy gardy. Funkce si podělí staří obecní funkcionáři a jde to jako dříve.“³¹

Nutno říci, že veškeré přednesené informace shrnul Klement Gottwald. Ve svém improvizovaném projevu vystihl podstatu toho, co zřejmě delegáti chtěli slyšet od svého komunistického představitele. Hovořil o strategiích a změnách, které zasáhnou celou poválečnou etapu vývoje nového státu v rukou široké vrstvy rolníků a dělníků. Měl být vytvořen stát Národní fronty Čechů a Slováků, jenž by odpovídal zcela národní jednotě, neboť měli být odstraněni všichni, kteří nějakým způsobem poškodili stát v době Protektorátu Čechy a Morava. Komunisté chtěli vytvořit stát založený na komunistickém programu, který je lidový, a jako takový byl sociálně stratifikován na rolnictvo, dělnictvo, městské kapitalisty. Po dubnové konferenci se konal VII. sjezd KSČ, kde byl vytvořen tzv. Ústřední výbor KSČ (dále pouze ÚV KSČ).

3. KOŠICKÝ VLÁDNÍ PROGRAM A JEHO DEFINICE

Košický vládní program byl koncipován jako stanovy popisující zásadní směr politiky nové vlády při závěrečném řešení národně osvobozenického boje proti okupantům, při očistě od okupantů ale i od zrádců, pomahačů a kolaborantů. Všechny úkoly Košického vládního programu byly perspektivou pro zakotvení hlav pomocí zákonů, které by plnily požadavky Košického vládního programu. Tím byla zajištěna normotvorná činnost.

Košický vládní program byl slavnostně přijat 4. 4. 1945. O den později 5. 4. 1945 byl vyhlášen a vstoupil do dějin československého státu jako důležitý podklad k exekutivě poválečné státnosti. Možno podotknout, že vzhledem k tehdejší vznikající republice, se jednalo

²⁹ LAŠTOVIČKA, B. V Londýně za války. , 1. vyd. Praha: Rudé právo, 1960, s. 559 - 560

³⁰ Ondřej Klokoč byl slovenský a československý odbojář a politik. Stal se poslancem Prozatímního Národního shromáždění od roku 1945-1946. V 50. letech působil jako pověřenec informací, jeho předchůdcem byl Karol Bacílek.

³¹ LAŠTOVIČKA, B. V Londýně za války., 1. vyd. Praha: Rudé právo, 1960, s. 556

spíše o lidově demokratický stát, který posléze spadl pod řízený patronát SSSR. KVP přesně determinoval nezbytné předpoklady pro vznik státu, který bude mít základ nové demokracie, jež zcela chtěla řešit problematiku: jak naložit s kolaboranty, zrádci i nepřáteli státu. Likvidace zrádců a kolaborantů, pomahačů nacistického režimu bude probíhat ve všech státech napříč všemi prostředími, kde zasáhl nacismus během druhé světové války. KVP řeší problematiku retribucí: článkem IX³². Hlava X.³³ pojednává o dalších úkolech nové vlády, a tak článek poukazyval o nutnosti vytvořit pozemkový fond.

Snahou je prokázat souvislost mezi IX. hlavou Košického vládního programu a „malým retribučním dekretem“. V propojenosti odplaty za válečné zločiny na našem území jsou nově se tvořící národní výbory ve struktuře státní správy podle článku V.³⁴ Národní výbory byly chápány jako základní osa státu, jak to vyplývá z pátého článku KVP. KVP bylo nutno uzákonit a potvrdit právními normami, což odpovídá dekretům prezidenta republiky doplňujícím vládní legislativu mezi lety 1940 - 1945.

Vztah Košického vládního programu a retribucí (propojenost, souvislost, rozdílnost)

³² IX. „Vláda bude pokládat za svůj nejvyšší odpovědný úkol a za svou mravní povinnost před českým a slovenským národem postihnouti a vydati soudu a trestu všechny válečné provinilce, všechny zrádce, všechny vědomé a aktivní pomocníky německých nebo maďarských ulačovatelů. Tento úkol bude vláda prováděti bez průtahů, bez zakolísání a bez shovívavosti vůči komukoliv...

... o německé a maďarské válečné provinilce, postará se vláda o jejich okamžité zneškodnění, uvěznění a předání mimořádným lidovým soudům...

...i jejich zločiny spáchané na druhých národech...Zjištění německých a maďarských provinilců tohoto druhu budou předání sovětským orgánům. Budou zřízeny tábory pro konfinování německých a maďarských příslušníků...

...Zvláštní opatření provede vláda v zájmu toho, aby bylo zajištěno souzení a potrestání zrádců, kolaborantů a fašistických živlů z řad českého a slovenského národa. Ve spojení s národními výbory budou uvedeny v činnost mimořádné soudy, přičemž jejich příslušnost bude určena místním okruhem a povahou provinění...Pro trestní stíhání zrádců a kolaborantů budou všeobecně sloužit za podklady ustanovení dekretu prezidenta republiky o potrestání válečných zločinců...

³³ X. „K odčinění zločinů, páchaných okupanty a jejich zrádnými pomocníky na českém a slovenském národním i soukromém majetku...k zabezpečení plodů národní práce pro potřeby českého a slovenského národa bude provedena řada opatření...Ve smyslu dekretu prezidenta republiky o zabezpečení nerušeného chodu hospodářského života...pod národní správu dány ihned majetky všeho druhu, pokud jsou v držbě, ve vlastnictví anebo správě...Zajištění majetku a dosažení národní správy provede příslušný národní orgán po dohodě se závodním výborem dotyčného podniku...Zajištěný majetek...byl jim odebrán v důsledku národní, politické a rasové perzekuce, bude ihned navrácen...Rozhodují o tom na individuální žádost příslušné národní výbory. Ostatní zajištěný majetek zůstane pod národní správou až do rozhodnutí příslušných zákonodárných orgánů...“

³⁴ V. „...na rozdíl od dřívějšího byrokratického, lidu vzdáleného správního aparátu tvořící v obcích, okresech a zemích, jakožto nové orgány státní a veřejné správy, lidem volené národní výbory. Tyto lidem volené, pod neustálou kontrolou lidu stojící a až na další lidem odvolatelné národní výbory budou v obvodu své působnosti spravovat všechny veřejné záležitosti a dbát vedle orgánů ústředních o veřejnou bezpečnost a zřídí si podřízený jim demokratický aparát. Vláda bude svou politiku uskutečňovat přes národní výbory a plně se o ně opírat...Zároveň však bude lid a vláda bedlivě střežit, aby se do národních výborů nevetřely živly, které spolupracovaly s okupanty, podporovaly zrádce a ve službách nepřítele si získaly osobní výhody...“

Souvislost mezi Košickým vládním programem a retribucí byla tvořena již v době války, kdy exilová vláda sestavila strukturu státní správy. I z tohoto důvodu byl nucen prezident Beneš vydat dekret o tvorbě národních výborů, které by prozatímně vládly, než bude vytvořena vláda celorepubliková. Košický vládní program stejně jako dekret prezidenta republiky č. reagoval na nové podmínky vzniku státu, a tak přesně zakotvil nové státní orgány v páté hlavě Košického vládního programu. Článek přímo řeší vymezení moci národních výborů: „...Budou v obvodu své působnosti spravovat všechny veřejné záležitosti a dbát vedle orgánů ústředních o veřejnou bezpečnost a zřídí si podřízený jim nedemokratický aparát. Vláda bude svou politiku uskutečňovat přes Národní výbory a plně se o ně opíratí.“³⁵ Připomeňme tedy následující body KVP i následnou analýzou některých z nich nalezneme spojitost výše zmiňovaného dokumentu a retribucí:

4. SEGMENT V.

V. Segment přesně determinuje politiku státní moci, která bude zavádět nové orgány státní správy – národní výbory.³⁶ Národní výbory tvořily systém revoluční lidové moci.³⁷ Element KVP popisuje národní výbory jako orgány státní správy, které jsou založeny na „lidem volených“.³⁸ Občané vykonávající výše uvedenou činnost, byli osobami způsobilými, spolehlivými. Výše popisovaní lidé byli vybíráni z různých společenských i geografických oblastí, a tedy přicházeli i z pohraničí, aby mohli být jmenováni do funkcí komisařů, a tudíž převzali moc nad územím. Nově vytvořená struktura státní správy národních výborů vyhovovala pouze KSČ, která viděla v systému národních výborů jakousi zbraň proti opozičním tendencím demokratických stran v Národní frontě. Musíme se zmínit o exilovém vládním činiteli Stránském, který v tom spatřoval zásadní problém. Touto potíží bylo předání veškeré moci do rukou nezkušených lidí.³⁹

Komplexnost celé struktury národních výborů byla několika stupňová, a tak bychom měli popsat nejprve nejnižší jednotku – místní národní výbor (MNV: 11 533). Ve struktuře následoval okresní národní výbor (ONV: 156, pokud město bylo větších rozměrů, mělo ještě ústřední národní výbor - 6: ÚNV). V celkové struktuře národních výborů bychom měli pohovořit o závislosti mezi ONV, jež byl nadřazeným

³⁵ Převzato z FROMMER, B. Národní očista. Retribuce v poválečném Československu., 1. vyd. Praha: Academia, 2010, s. 77. ISBN 978-80-200-1838-0. , GROSPÍČ, J. a kol. Košický vládní program., 1.vyd. Praha: SNP, 1977,s. 128.

³⁶ <www.svedomi.cz/dokdoby/1945>

³⁷ ZVĚŘINA, M. Košický vládní program a retribuce., Brno: Univerzita J.E.Purkyně,PrF., 1983, s.27

³⁸ Tamtéž, <www.svedomi.cz/dokdoby/1945>

³⁹ Převzato z FROMMER, B. Národní očista. Retribuce v poválečném Československu., 1.vyd. Praha:Academia, 2010, s. 79. ISBN 987-80-200-1838-0.

orgánem MNV. ONV a ÚNV měly velkou řadu pravomocí: řešení deliktů, udržování pořádku, povolení rybolovu i honů atd.

Úkolem je zjišťovat okolnosti související s „očistou“, a tak bychom mohli snad pouze konstatovat, že i výše uvedenou kompetenci měli v popisu práce právě činitelé národních výborů, z čehož vyplývá, že měli "obrovskou" moc nad lidmi. Určovali, které osoby mohou žít v naší zemi a další musely stát opustit. Nejvyšším orgánem státní správy byl zemský národní výbor (ZNV: 3 – Praha, Brno, Ostrava). ZNV byl pověřen úkoly nad třemi zeměmi (Čechy, Morava a Slezsko). ZNV pracovaly na problémech odvolání či kontroly, ale ONV byly závislé přímo na ministerstvu, což částečně znesnadňovalo úpravu vztahů a především kompetencí mezi místními a centrálními orgány. Frommer hovoří o jakémsi mezidobí, kdy jedinými orgány státní správy byly právě pouze národní výbory. Ke stejné záležitosti se vyjadřoval i Bertelmann, který vymezoval moc národních výborů jako „jedinou faktickou moc ve státě“.⁴⁰ Výše uvedené skutečnosti ve skrze doplňovaly a navazovaly na retribuční dekrety, řešící otázky odplaty našich občanů, kteří selhali v době protektorátní vlády.

NV měly příliš kompetencí, jež byly spojeny s „národní očistou“.⁴¹ Návaznost na pojem „národní očista“ symbolizoval skutečnost emoční nálady občanů po válce a jejich vztah s vypořádáním se s trýzniteli. Nás zase vrací k výše zmíněným okolnostem, které souvisí zajisté s „velkým retribučním dekretem“. Naším primárním úkolem je charakterizovat státní správu, která zpočátku byla značně zvýhodněna snad i nadnesena ve svých možných pravomocech, a tak je mnohdy překračovala. Volení komisaři se domnívali, že mohou zatýkat, věznit i popravovat, a tudíž musela zasahovat centrální správa proti svévoli některých úředníků národních výborů, kteří byli přesvědčeni o své „absolutní moci“. Prostřednictvím těchto lidí se stávaly přehmaty, jež měly nedozírné následky na celé rodiny a viníci byli obviněni podle "malého retribučního dekretu". Byly vládou vydané směrnice, podle kterých se měli řídit ústřední činitelé státní správy, ale přesto lidé na pozicích okresních komisařů byli přesvědčeni o své výjimečnosti, nechtěli naslouchat autoritativním vlivům vlády, a tak bezohledně poškozovali československé občany. Oblast, která byla považována za nejhorší územní celek, byly Sudety, kde panovalo bezvládí.⁴² Frommer ve své monografii nazval oblast Sudet jako zvláštní místo poválečného systému národních výborů, kde komisaři byli vybírání

⁴⁰ BERTELMANN, K. Vývoj národních výborů do Ústavy 9. května., 1. vyd. Praha: Nakladatelství ČAV, 1964, s. 122

⁴¹ FROMMER, B. Národní očista. Retribuce v poválečném Československu., 1. Vyd. Praha: Academia, 2010, s. 80. ISBN 987-80-200-1838-0

⁴² FROMMER, B. Národní očista. Retribuce poválečného Československa., 1.vyd. Praha: Academia, 2010, s. 81. ISBN 987-80-200-1838-0

sice na základě osvědčení vydaného ministerstvem vnitra, ale praxe byla jiná. Dokumenty byly falšovány a do funkcí se sami jmenovali lidé, kteří se chtěli pouze obohatit na cizí účet. Jistý komisař vydával falešné doklady pro původní německé obyvatelstvo, aby nebylo odsunuto, ale nakonec byli odsunuti a ještě přišli o finanční prostředky, aby za hranicemi mohli začít znovu. Poté byl místní komisař zatčen a obviněn. Z hlediska těchto známých okolností nazval autor výše zmiňovanou oblast jako „... Divoký západ 20. století...“⁴³ Hlava V. KVP jako komunistický program připravený, jediný a předložený v Moskvě přesně umožnil fungující státní veřejnou správu, která byla mocí velkých očištných možností. V rukou komunistů byla nejen výše uvedená hlava, ale i hlava devátá KVP, která charakterizuje možnosti: jak naložit s lidmi německé či maďarské národnosti i jak naložit s občany patřícími k Čechům, Slovákům. Ovšem tito lidé byli bráni, jako ti co ztratili čest a úctu – "provinění proti národní cti".⁴⁴

IX. hlava uvádí odpovědnost vlády postihnuvší Němce, Maďary, zrádce, kolaboranty prostě všechny obyvatele protektorátního státu, jež pošpinili mravní čest⁴⁵ Čechů či Slováků, a to urychleně a bez okolku⁴⁶. IX. segment Košického vládního programu předkládá, že je nutno provinilce předvést a soudit před lidovým soudem.⁴⁷ Článek IX. uváděl možnosti, jak by mohlo být koncipováno retribuční zákonodárství.⁴⁸ IX. artikul je o mravní povinnosti vydat provinilce pomáhající Němcům či Maďarům v době ohrožení české státu spravedlnosti. V článku IX. se obraceli na vládu s tím, aby zajistila potrestání válečných zločinců. Po zneškodnění válečných provinilců se musí vláda postarat o předání zločinců mimořádným soudům. Zahájením činnosti retribučních soudů byl fakticky ohrožen chod státního aparátu, poněvadž velká většina vůdčích představitelů tehdejší veřejné správy byla zlikvidována, protože spolupracovali s předešlým režimem.

⁴³ Dokladem toho je případ: „Místní obchodník s obuví obsadil post šéfa bezpečnosti a byl odstraněn až ve chvíli, když se již svou zkušeností dopustil četných hrubých pochybení. Další Čech, poštovní inspektor, dorazil do pohraničí s dokumentem od ministerstva vnitra, který jej ustanovil „vládním komisařem“ tohoto města. Časem se ukázalo, že dokument je padělaný, a dotyčný muž byl zatčen. Mezitím se ovšem stačil notně obohatit ze zabaveného majetku Němců...“

⁴⁴ Dekret č. 138/1945 Sb. : „Kdo v době zvýšeného ohrožení republiky (§18 dekretu prezidenta republiky ze dne 19.června 1945, č. 16/1945 Sb., o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných soudech) nepřístojným chováním, urážejícím národní cítění českého nebo slovenského lidu...“

⁴⁵ <www.svedomi.cz>

⁴⁶ www.britskelisty.cz, viz. VLČEK, E. Dokumenty 1939-1945., 1.vyd. Brno: J.E.Purkyně, 1977, s. 65

⁴⁷ <www.svedomi.cz/dokdoby/1945>

⁴⁸ KUKLÍK, J. Dějiny československého práva 1945 – 1989., 1.vyd. Praha: Auditorium, 2011, s.12. ISBN 978 – 80 -87284 – 17 -9

Odstavec 3 hlavy IX. se zabývá vymezením zvláštních opatření, která by měla soudit a potrestat kolaboranty z řad českých či slovenských občanů. Jednalo se o vypořádání se s výše uvedenými jedinci, a to tak, že skutkovou podstatu bude řešit okresní národní výbor, v jehož kompetenci bude uvést v činnost mimořádný lidový soud. Pro ojedinělé případy bude zřízen Národní soud dekretem č. 17/1945 Sb. (Praha, Bratislava). Poslední věta odstavce řeší návaznost článku na dekret prezidenta republiky o potrestání válečných zločinců.

Odstavec 4 hlavy IX. předkládá výčet lidí postavivší před Národní soud: protektorátního prezidenta Háchu, členy Beranovy vlády, členové protektorátních vlád, členové různých organizací pomáhající německé vládě jako např. organizace: „Vlajka“. Na Slovensku budou předvedeni pomahači vlády: tisoovský a zrádcovský režim.⁴⁹

Odstavec 5 výše uvedeného článku probírá otázku, jak se vypořádat s lidmi vlastnicími banky či jiné průmyslové závody či velkostatky a pomáhající německému režimu.

Odstavec 6 přesně vymezuje administrativní síly pracující ve státní a veřejné správě. Hovoří o tom, že samotná práce v úřadě nebyla zradou ani trestným činem. Tito zaměstnanci budou jeden po druhém podrobeni prověrce individua, a poté bude očištěn státní aparát od nekalých živelů. Budou vyšetřovány i osoby, které se v zahraničí zpronevěřili republice svou rozvratnou činností.

Odstavec 7 charakterizuje způsob, jak lze vykořenit úplně fašismus z našeho prostředí. Možnost vyřešit tento fakt byl v IX. článku v odstavci 7. Takže budou zakázány všechny fašisticky orientované strany a lidem působícím v těchto stranách bude zakázána politická kariéra. Byla provedena očista představitelů státního aparátu, a tak se zmiňme v této souvislosti o dekretu prezidenta republiky č. 105/1945 Sb. o očištěných komisích, a dále o tzv. „malý retribuční dekret“ č. 138/1945 Sb. o trestání některých provinění proti národní cti. Uvedení dekretů je záměrné, protože nejprve působily očištěné komise, poté trestní nalézací komise. Dekrety byly vydány pouze pro českou zemi, naopak Slovensko očištěný proces uskutečnilo pomocí dekretů č. 44/1945 Sb. nař. SNR⁵⁰ a nařízení SNR č. 99/1945 Sb. Na Slovensku nebyl zaveden malý retribuční dekret. Jednání o tomto bodu bylo nejlínější, protože retribuční soudnictví bylo v rukou ministra spravedlnosti Stránského, posléze Drtiny.

5. SEGMENT X.

⁴⁹ www.kvp.cz Odstavec 4) hlava IX.: " Jako velezrádce republiky postaví vláda před národní soud protektorátního prezidenta Háchu a všechny členy Beranovy vlády, kteří dali souhlas k Háchovu podpisu tzv. Berlínské smlouvy z 15.3.1939...Zúčtováno bude se zrádnými novináři, kteří se zaprodali a sloužili Němcům..."

⁵⁰ SNR znamená Slovenská národní rada, která vznikla jako orgán komunistického i nekomunistického exilu v roce 1943. SNR měla moc zákonodárnou.

X. článek Košického vládního programu řeší národní hospodářství našeho státu, a tak můžeme rámcově připomenout odstavec 3, který hovoří o majetku a dosazení národní správy národním výborem, a to po dohodě s dotyčným závodním výborem podniku.

6. SEGMENT XI.

XI. hlava odstavec 2 definuje možnost zřízení Národního pozemkového fondu, do něhož patří veškerá půda, budovy, mrtvý a živý inventář patřící německým či maďarským šlechticům. Řešeno dekretem č. 5/1945 Sb. Odstavec 3 souvisí s tím, že bude konfiskován veškerý majetek německým či maďarským kolaborantům. XI. článek vychází z dalších problematických otázek, jež sužovaly obyvatele poválečné doby, kteří se museli neustále potýkat s různými úskálími. Snahou segmentu bylo zformulovat pozemkovou reformu, která by mohla vyhovovat všem zúčastněným stranám, a to rolníkům i bezzemkům. Jednalo se i o zabránění půdy z rukou šlechticů, ale patřila zrádcům či kolaborantům. Prostřednictvím výše popsaného artiklu byl zřízen Národní pozemkový fond⁵¹, do něhož patřila veškerá půda, živý i mrtvý inventář především ale majetek cizáků, kolaborantů a nepřátel národa.⁵² Půda byla rozdělena pod správou národních výborů lidem, kteří byli vyzváni k poctivé práci, k aktivní účasti a pomoci při znovubudování nového státu.

KVP se stal zásadním pilířem tvorby nové konstituce, i když byl program připraven komunisty a ostatní demokratické strany se na něm nepodílely, protože zastávaly „politiku vyčkávání“. Přesto všichni politici se nakonec shodli. Politická struktura společnosti byla koncipována tak, že její charakter mohl vyjádřit představitel Komunistické strany Československa takto: „My sami vládnout nemůžeme a oni sami také vládnout nemohou. Oni nemohou vládnout bez nás a my bez nich. Zůstává nutnost spolupráce s druhou politickou skupinou, která je k spolupráci s námi donucena.“⁵³ Jak ti co připravovali Košický vládní program a hlavu IX., tak vládní činitelé, kteří museli řešit retribuční soudnictví. Pokusíme se popsat níže strukturu retribucí.

7. RETRIBUCE

Retribuce – (re tribuere – oplatit, lze uvést jako plural tantum). Pojem vyjadřuje odplatu či odměnu, avšak soudobé slovníky výkladové vysvětlují termín jako „stíhání zločinů, kterých se dopustili nacisté a jejich pomahači na československém lidu.“⁵⁴ Je to proces, při němž se

⁵¹ Národní pozemkový fond je nově vytvořený systém veškeré půdy, dále živého i mrtvého inventáře, který měl být odebrán kolaborantům, zrádcům a fašistům a rozdělen mezi bezzemky.

⁵² VLČEK, E. Dokumenty ke studiu dějin státu a práva ČSSR díl I., 1939-1945., Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1977, s. 67

⁵³ GOTTWALD, K. Spisy XII., 1. vyd. Praha: SPN, 1966, s. 21

⁵⁴ BORÁK, M. Spravedlnost podle dekretu., 1. vyd. Ostrava: Tilia, 1998, s. 11. ISBN 80-86101-07-X

stávalo, že někdo někomu něco vrací – jednalo se o určitou osobní mstu.⁵⁵ Pojem označuje odplatu či trest, kdy se přesně nepřezkoumává vina či nevína, protože jde o masové měřítko, a to bez rozlišení, někdy označování kolektivní viny.⁵⁶ Termín retribuice chápeme v širší souvislosti, a to především s poválečným vývojem nejen v naší zemi, ale i v řadě dalších zemí, které stejně jako naše země řešily retribuice. S velkým časovým odstupem mohou být retribuice vnímány jako ne zcela objektivní počin spravedlnosti. Po druhé světové válce bylo jistě mnoho „opravdových zločinců“, kteří páchali neskutečně děsivé skutky, a tak byli po zásluze potrestáni. Ve shodě výše uvedených událostí došlo k tomu, že byla zavedena soustava zvláštních soudů, jež zpracovávala problematiku kolaborace našeho obyvatelstva v době války. Veškeré skutkové podstaty byly determinovány v dekretu č. 16/1945 Sb. o nacistických zločincích a zrádcích a jejich pomahačích, a dále dekret popisuje mimořádné soudy §11. Lidové soudy byly nově zavedeným orgánem, jenž musel být prodiskutován mezi politickými špičkami státního aparátu exilových vlád. Účastní byli prezident republiky Eduard Beneš, Státní rada i hlavní činitelé KSČ z Moskvy.

8. PŘÍPRAVA RETRIBUCÍ S OHLEDEM NA ZAHRANIČNÍ MODEL RETRIBUCÍ

Dodejme, že veškeré potíže spojené s Němci žijícími na našem území a jejich poválečným působením v novém Československu, byly prakticky vyřešeny na postupimské konferenci, kde se setkaly významné mocnosti tehdejšího světa, aby projednaly složitosti vývoje po druhé světové válce. Účastnily se SSSR, USA, Velká Británie, a tak na konferenci v Postupimi se dohodli představitelé zemí, že o odsunu bude rozhodnuto následovně.⁵⁷ Nejprve bude odsun usnesen, posléze bude od roku 1945 – 1946 proveden, ale Američané jsou nuceni mít nad celým procesem kontrolu.⁵⁸ Retribuční dekret v Polsku byl založen na stručných skutkových podstatách činů, které jaksí potlačovaly normy mezinárodního práva. Retribuce v Polsku byly zcela namířeny proti občanům Německa či lidem pracujícím v jejich službách. KSČ si z mezinárodního hlediska našla příklad v SSSR, a tak poukazovala na jednotlivé případy, které byly řešeny přísně, a to trestem smrti např. v charkovské oblasti.⁵⁹ Dalším vlivem rozbíhajících se retribučních procesů byl obrovský vliv na naše politiky. Jednalo se o retribuice prováděné ve Francii. Tyto retribuice

⁵⁵ <www.iudictum.cz>

⁵⁶ Kolektivní vina –ang. Collective guilt, je představa, podle níž je na místě přičíst pochybení orgánů.viz: www.iuridictum.cz, Kolektivní vina může být projevem skrytého, latentního kolektivismu, kde vinu nese celá společnost a při aplikaci principu dochází k přenesení viny na jednotlivce. Viz: www.vsezved.cz.

⁵⁷ STANĚK, T. Odsun Němců z Československa 1945 – 1947., 1. Vyd. Praha: Academia – Naše vojsko, 1991,s.17. ISBN 80 – 200 – 0328 - 2

⁵⁸ BENEŠ, E. Odsun Němců.,1.vyd. Praha: ESB, 1995, s.59. ISBN 80-901733-4-9

⁵⁹ KUKLÍK,J. Mýty a realita takzvaných Benešových dekretů., 1.vyd. Praha: Linde, a.s., 2002, s. 201.ISBN 807201352-1

se nezabývaly pouze kolaborantskou vichystickou vládou, ale i kolaborujícími novináři a umělci.

9. STRUKTURA PRACOVNÍCH AKCÍ NA RETRIBUCÍCH U NÁS

Beneš své názory na retribuce vyjádřil souhrnně již v roce 1942, a to jako reakci na podklady předem připravených návrhů Táborského⁶⁰. Vzhledem ke všem zmiňovaným okolnostem připravovaného dekretu, bylo zapotřebí, aby předseda Právní rady Beneš předpokládal, že dojde k rychlým změnám předmnichovské suverenity, a pak rada Procházka⁶¹ může ustanovit tři subkomise, které se zabývají trestním právem hmotným i procesním a to v důsledku zavedení mimořádných soudů a dále i mezinárodní právo s možností vydat osobu k potrestání do zahraničí. Beneš mohl retribuční dekret podepsat již v roce 1942 v Londýně, avšak neudělal to, protože chtěl přiměřeně reagovat na danou situaci v naší zemi.⁶² Vzhledem k neustálým konfliktům se vztahem k přijetí či nepřijetí vydat určitou osobu k potrestání hovořily významné špičky našeho exilu a započaly s přípravami prvních návrhů retribučního dekretu. Řada sporů vyvolala při diskusi o retribučních Šrámkovu reakci, podle níž nedal o osnově hlasovat, a po skončení debat se muselo následně přepracovat vše, co bylo do té doby připraveno. Přepracovaný dokument v bodech zaslal prezident na přezkoumání. Připomeňme, že porady na přezkum proběhly v šesti setkáních a byly vyčerpávající. Hlavní představitel a iniciátor Státní správy Klecanda⁶³ onemocněl. Schůze proběhly od 3. 12. 1943 – 2. 2. 1944, poté byla pauza, a tak porady započaly s činností až 26. 6. 1944. Osnova dokumentu byla připravena demokraty. Tigríd hovořil o nedokonalém zpracování listiny, a tak ji neschvaloval. Hlavní připomínky k návrhu byly k stannému charakteru soudů a okolnosti, že zákon nepřipouští žádný opravný prostředek proti výroku soudu. Přesto musíme konstatovat, že mimořádné lidové soudy měly povahu stanných soudů: „nepřipouštět žádného opravného prostředku proti výrokům lidových soudů bylo tedy vyjádřením původce zákona soudit přísně a neúprosně vinu, která je vinou proti cti a dobrému jménu celého národa.“⁶⁴

⁶⁰ VONDROVÁ, J. Češi s sudetoněmecká otázka 1939-1945., 1. vyd. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1994, s.135. ISBN 80-85864-05-3.

⁶¹ Adolf Procházka byl český a československý právník. Vykonával funkci poslance v Prozatímním Národním shromáždění od roku 1945-1946. Poté působil jako poslanec v Ústavodárném Národním shromáždění. Zastával funkci ministr zdravotnictví od roku 1945 do roku 1948. Byl manželem lidovecké političky Heleny Koželuhové.

⁶² JARKOVSKÁ, L. Odplata či spravedlnost? Mimořádné lidové soudy 1945 – 1948 na Královéhradecku., 1.vyd. Praha: Prostor, 2008, s.15. ISBN 978 -80 – 7260 – 206 - 3

⁶³ Vladimír Klecanda byl českým a československým archivářem, členem druhého odboje zahraničního i domácího a po roce 1945 se stal poslancem prozatímního Národního shromáždění.

⁶⁴ BORÁK, M. Spravedlnost proti dekretu., 1.vyd. Ostrava: Tilia, 1998, s. 26. ISBN 80-86101-07-X

K volbě nepřijetí retribucí v Londýně se vyjadřovaly i významné osobnosti české politiky jako např. Feierabend⁶⁵, ministr v době války (nesouhlas s některými body připravované retribuice), který přijal za svou myšlenku bratra Edvarda Beneše Ondřeje, jenž označil celý systém retribucí za nespravedlivý.⁶⁶ Feierabend hovořil o retribučním soudnictví jako by šlo o politickou hru komunistů, a tak jim vytýkal u „malého retribučního dekretu“ málo textu – pouhé 4§, lidovost retribučních tribunálů. Jeho kritika se upínala především na svévoli při vynášení trestů. O špatném přístupu se zmínil i významný politik Tigrid, jenž popsal situaci jako zápas mezi demokratickými a politickými nedemokratickými snahami, avšak vítězstvím se mohli pyšnit komunisté, tedy nedemokratické síly našeho státu poválečného Československa. K možnosti přijetí retribucí v Londýně byl skeptický i Moravec. Působil jako šéf zpravodajů, proto mohl označit situaci za neúnosnou a charakterizoval ji: jako reakci komunistů, kteří se chtěli vypořádat s nepohodlnými lidmi. Hejl definoval retribuice jako „systému stanného práva“, jenž konkretizuje podobu retribucí jako odplatu, můžeme konstatovat, že přímo vychází z latinského slova - re tribuere – česky oplatit.

Měli bychom uvést i politické představitele, kteří se naopak vyjadřovali pro retribuice a snažili se předejít veškerým vášním nacházejících se v blízkosti vzniku dekretů. Kdo byli obhájci retribucí? Odpovědí je, že jsou to především vládní činitelé připravující dekryty, např. pohovořme o Stránském. Stránský byl pověřen vytvořit retribuční podklad pro dekret prezidenta republiky, kde by vláda vydala zákon proti nacistům. Domov i exil vyžadoval, aby byly přesně určeny činy, za které budou stíháni provinilci z řad německého či maďarského obyvatelstva, ale samozřejmě i lidé české či slovenské národnosti provinivší se proti národní cti nebo udavačstvím atd. Vlivem těchto okolností pracoval Stránský na osnově retribučního dekretu, jenž poté odevzdal Benešovi. Prezident musel požádat Státní radu o poradní zprávu k osnově, kterou připravil Stránský. Osnova byla projednávána v šesti schůzích.

Vyjadřoval přesvědčení, že: „Není na světě člověk ten, by se zachoval lidem všem – říkávala babička. Ani mimořádné lidové soudy, ani národní soud se všem nezachovají. Jedněm se budou jejich nálezy zdát příliš mírné, jiným budou kruté. Lidé něžných a příliš rychle odpouštějících a zapomínajících srdcí ať pamatují, že zdraví národa má své zákony a že po milosrdných ranhojičích zůstávají hnisající rány. Lidé srdcí ocelových ať myslí na ty lítostnější a ať pamatují, že

⁶⁵ Ladislav Karel Feierabend byl českým a československým meziválečným národospodářem, představitelem prvorepublikové politiky – agrárník. Po válce se stal národním socialistou a byl členem protektorátní i exilové vlády, a tak se vyjadřoval negativně proti retribucím, protože měl primárně strach sám o sebe.

⁶⁶ BORÁK, M. Spravedlnost proti dekretu., 1.vyd. Ostrava: Tilia, 1998,s. 12. ISBN 80-86101-07-X

vrcholný účel národní odplaty jest, aby se národní jednota utvořila a ne rozpoltila^{67c}

Daleko jasněji vystupoval pro retribuční Drtina (nastoupil po Stránském) jako ministr spravedlnosti a přednesl svou řeč před poslanci Ústavodárného Národního shromáždění: „Přehlížeje závěrem činnost retribučního soudnictví v jeho celku, mohu s plnou odpovědností svého úřadu znovu opakovat, že splnilo svědomitě, pokud bylo v lidských silách, a úplně svůj úkol.“⁶⁸ Nelze nezmínit Langra, který řekl velmi zásadní výpověď k celé diskusi o možnostech přijetí či nepřijetí retribuční: „ Nemohli jsme nikdy také spojovat retribuční se svým bojem, který vedeme za lepší a spravedlivější společenský řád.“⁶⁹ Benešovi zase bylo vyčítáno v souvislosti s dekrety retribučními, že jsou neurčité, a tak zprostředkujeme poslední myšlenku tehdejšího komunistického politika Laštovičky, který napsal: „ fronta sabotérů národního boje činila vše možné, aby uchránila od úderu kolaborující české fabrikanty a statkáře...Retribuční dekret nemohl se proto stát za války tím, čím být mohl a měl, tj. významným nástrojem národně osvobozenického boje.“⁷⁰ Měli bychom zmínit jistě mnoho dalších tehdejších politických představitelů, kteří prosazovali své představy o společnosti např. poválečný ministr vnitra Nosek: „Na složení národních a lidových soudů má uplatnit svůj vliv samotný lid. Mají v nich zasedati osoby navržené Národními výbory. Lidové a národní soudy mají soudit podle stanného práva“^{71c}.⁷² Již v Košicích seznámil Gottwald přítomné zcela otevřeně o svých záměrech s ohledem na retribuční dekrety. Pravdou zůstává, že národní výbory se staly jakýmsi kolbištěm revolučního boje. Situaci se snažil mírnit prezident Beneš, a proto ve svých projevech hovořil o spravedlnosti, která musí být naplněna, ale nesmíme zapomínat na to, že neusilujeme pouze o mstu ale i o odplatu. Publicista Peroutka zastával velmi nekompromisní stanovisko, jež považovalo retribuční za „důležitou součást naší národní výchovy.“⁷³ Retribuční zákony bychom mohli

⁶⁷ BORÁK, M. Spravedlnost proti dekretu., 1. vyd. Ostrava: Tilia, 1998, s. 12. ISBN 80-86101-07-X

⁶⁸ Tamtéž, s. 13

⁶⁹ ÚNS RČS, Stenoprotokol, 63. schůze.

⁷⁰ BORÁK, M. Spravedlnost proti dekretu., 1. vyd. Ostrava: Tilia, 1998, s. 12. ISBN 80-86101-07-X

⁷¹ Stanné právo je mimořádné opatření státní moci v oblasti trestního práva, používá se pouze ve výjimečných případech např. války či živelné pohromy. Jsou omezena občanská práva s cílem odstrašit od některých trestných činů v této době rozmáhajících se.

⁷² BORÁK, M. Spravedlnost proti dekretu., 1. vyd. Ostrava: Tilia, 1998, s.12. ISBN 80-86101-07-X

⁷³ BORÁK, M. Spravedlnost proti dekretu., 1. vyd. Ostrava: Tilia, 1998, s. 13. ISBN 80-86101-07-X

rozmělnit, na „velký retribuční dekret“⁷⁴ a „malý retribuční dekret“⁷⁵. Dekret č. 138/1945 Sb. pojednává o provinění proti národní cti, jenž byl uzákoněn 26. 11. 1945. Dekret o trestání provinění proti národní cti byl pojmenován jako „malý retribuční dekret“, což zřejmě trochu připomínalo „mimořádný vágní předpis.“⁷⁶ Prostřednictvím výše popsaného dekretu měly národní výbory pojednou nevýslovnou moc nad mnohými lidmi v naší poválečné zemi. Orgány začaly vykonávat činnost, která příslušela pouze soudům, a tudíž by ji měli provádět pouze - profesionální soudci. Národní výbory mohly zbavit osobu volebního práva, mohly osobě odeprít vydat „osvědčení o národní spolehlivosti“⁷⁷. V důsledku obrovské moci komisařů národních výborů bylo uskutečněno mnoho nespravedlností a přehmatů, jež se poté velice složitě obhajovaly či urovnávaly. V nastaveném systému bylo velmi složité odhalit pomocí trestní nalézací komise skutečné viníky, a tak v pomyslném síti spravedlnosti uvízly i osoby neprovinivší se proti „národní spolehlivosti“⁷⁸ jen vlivem okolností byly tyto osoby nepohodlné. Povětšinou komisaři si vyřizovali osobní účty z předchozího období. Od jara do léta 1945 se pomalu začaly rozbíhat procesy před lidovými soudy, které řešily osoby obviněné dle dekretu retribučního č. 16/1945 Sb.⁷⁹ Pravdou zůstává, že řada lidí vůbec nebyla obeznámena, s tím z čeho je obviňují. Věznice byly přeplněné, a tudíž docházelo i k pozvolnému propouštění některých osob na svobodu, protože vzhledem k okolnostem nebylo dostatečné množství důkazů pro další držení těchto lidí. Na některá propuštění zase reagovali lidé tím, že oni sami vytvoří lidovou odvetu, uveďme příklad - tajemník KSČ varoval komisi před tím, že dělníci by mohli propuštěného továrníka ubít sami, protože se domnívají, že je skutečně vinný.

⁷⁴ Č.16/1945 Sb. definuje čtyři okruhy zločinů: zločiny proti státu, zločiny proti osobám, zločiny proti majetku a §11 udavačství: „*O přísnou spravedlnost volají neslýchané zločiny, kterých se dopustili nacisté a jejich zrádní spoluvníci na Československu. Porobení vlasti, vraždění, zotročování, loupení a ponižování, jehož obětí byl československý lid, a všechna ta stupňovaná zvěrstva, kterým bohužel pomáhali anebo asistovali i zpronevěřivší se občané českoslovenští, z nichž někteří zneužili při tom i vysokých úřadů, mandátů nebo hodností, musí dojíti zaslouženého trestu bez průtahů, aby nacistické a fašistické zlo bylo vyvráceno z kořene...*“

⁷⁵ „Malý retribuční dekret“ byl dán 4§ oproti „velkému retribučnímu dekretu“, jenž byl koncipován tři roky a byl sestaven z 34§.

⁷⁶ Tamtéž, s. 250

⁷⁷ Osvědčení „národní spolehlivosti“ opravňovalo držitele k různým činnostem spojeným s funkcemi na národních výborech.

⁷⁸ Národní spolehlivost pojem spojován s „malým retribučním dekretem“, kde byly řešeny menší prohřešky o potrestání viníků, o některých provinění proti národní cti“. Oproti tomu existoval pojem „občanská čest“- což korespondovalo s „dekret prezident republiky č. 16/1945 Sb. Pokud někdo ztratit tzv. „občanskou čest“ na nějakou dobu nebo zcela - neměl volební právo a nesměl vykonávat tzv. volná zaměstnání-např. vzdělávat.

⁷⁹ „velký retribuční dekret“ determinoval čtyři kategorie skutkových podstat trestných činů: zločiny proti státu, zločiny proti osobám, zločiny proti majetku a udavačství.

Vládní činitelé s velkým retribučním dekretem měli mnoho potíží, které neustále ve svých dlouhých debatách analyzovali, a tak příprava zabrala dlouhé období. Oproti tomu malý retribuční dekret byl vypracován za jediný večer. Další den byl vyhlášen. Veškeré skutečné podklady pro vznik malého retribučního dekretu byly dány i tehdejšími denními tiskem, který uvedl: „ Dekret o ochraně národní cti postihuje však i jiné viníky, zejména pak značný počet těch, kteří byli zajištěni a nemohou podle retribučního dekretu být postaveni před lidový soud.“⁸⁰ Obsahem malého retribučního dekretu byly jen 4 §, ale velký měl v syžetu 34 §.

Dekret č. 138/1945 Sb. první odstavce §1 hovoří o charakteristice zločinu a vzápětí řeší i trest. Pokud obviněný nevlastnil vůbec nic, a tedy nemohl uhradit výši pokuty, mohl mu NV vyměřit náhradou vězení. Obviněný byl uvězněn, ale doba před určením doby věznění - vazba - se mu také počítala do trestu, a tedy byla posléze odečtena. Malý retribuční dekret vymezuje další pojem, což je promlčení lhůty⁸¹, kdy mohou viníci potrestat.

Samozřejmostí té doby bylo, že řada politiků se vyjadřovala k retribučním, a proto vyjádřila svůj názor lidovecká politička Koželuhová. Řekla: „A chce-li někdo z tohoto dekretu vyvodit, co je národní cítění, pak je kouzelník.“⁸² § 1 ods. 3 „ Směrnice, které v této věci vydá ministr vnitra, jsou pro národní výbory závazné.“⁸³

Právní teorie popisovala skutky s ohledem na velký retribuční dekret, které by nemohly být postiženy, a tak dle malého retribučního dekretu vykonávaly okresní národní výbory (ONV) soudní moc. Mohly trestat jedním rokem vězení, pokutou do milionu korun nebo veřejnou domluvou.⁸⁴ Zajímavostí je, že tresty mohly být kumulovány, a to tak, že bylo několik druhů trestů dohromady: např. vězení i pokutu (dvěma tresty nebo všemi třemi tresty zároveň, jak to vyplývá z § 1 odstavce 1)⁸⁵. Spojené tresty byly běžné, ale nesměly překročit délku trestu.

⁸⁰ PEROUTKA, Svobodné slovo.

⁸¹ Promlčení lhůty bylo dobou stanovenou na půl roku, kdy došlo k provinění, a to v den spáchání zločinu nebo v době, kdy vznikl dekret.

⁸² FROMMER, B. Národní očista. Retribuce v poválečném Československu., 1. vyd. Praha: Academia, 2010, s. 83. ISBN 987-80-200-1838-0

⁸³ Tamtéž, s. 253

⁸⁴ KUKLÍK, J. Mýty a realita takzvaných Benešových dekretů., 1. vyd. Praha: Linde, a.s., 2002, s. 201. ISBN 807201352-1

⁸⁵ Dekret č. 138/1945 Sb. §1 ods. 1) „...nepřistojným chováním , urážejícím národní cítění českého nebo slovenského lidu, vzbudil veřejné pohoršení, bude potrestán-nejde-li o čin soudně trestný -okresním národním výborem vězením do jednoho roku nebo pokutou do 1 000 000 Kč. Nebo veřejným pokáráním nebo dvěma nebo všemi tresty.“

Pokud došlo ke kumulaci trestu, muselo to být koncipováno tak, aby nepřesáhly tresty danou povolenou hranici vězení do jednoho roku.

K dekretu byly dále vydány směrnice, podle kterých národní výbory postupovaly. Systém státní správy vyřešil 135 000 trestů dle dekretu 138/1945 Sb. § 1 ods. 1. Velké množství občanů bylo uvězněno a prošetřeno, následně propuštěno, ale k procesu nedošlo.⁸⁶

Beneš podepsal dekret o retribučních, ale vláda chtěla ještě některé sporné body analyzovat, a tak začaly probíhat polemiky nad tématem retribuční soudnictví. Nebylo však přesně vymezeno, jak situaci řešit, a tak: „...olomoucký národní výbor vydal vlastní pravidla zatýkání na konci května 1945. Byl to velký červený plakát, který vyzýval obyvatelstvo v okrese, aby udávalo válečné zločince, zrádce a kolaboranty, a požadoval potrestání následujících skupin obyvatelstva...“⁸⁷

Nutno říci, že pouze prostřednictvím „červeného plakátu“⁸⁸ nebylo konáno spravedlnosti za dost, a tak i přesto, že byl vydán a platil, existovaly přehmaty, a tak komise pozavírali „viníky“, proti nimž byly minimální nebo žádné řádné důkazy. Přesto bylo zatčeno asi 3000 osob, obviněno 60. NV se chovaly jako samovládci a mnohdy bylo patrné, že si dotvářely mocenskou strukturu: prozatímní veřejná bezpečnost (posléze sbor veřejné bezpečnosti) – revoluční gardy – a neposlední řadě vojsko – poslední článkem tehdejší mocenské struktury byly tábory, kam umístili zrádce a kolaboranty atd. Byla vydána vládní zpráva, která byla důkazem, že o venkově nebyly známy žádné informace, a tedy o místních národních výborech a jejich činnostech nevěděli nic.⁸⁹

⁸⁶ FROMMER, B. Národní očista. Retribuce v poválečném Československu., 1. vyd., Praha: Academia, 2010, s. 22. ISBN 978-80-200-1838-0

⁸⁷ FROMMER, B. Národní očista. Retribuce poválečného Československa., 1.vyd. Praha: Academia, 2010, s.83. ISBN 987-80-200-1838-0

„... 1.Všichni hitlerovští váleční provinilci z řad německého obyvatelstva...provinili proti českému pracujícímu lidu

2. Všichni zrádci českých bankovních, průmyslových, obchodních...skrytě nebo veřejně a se zvláštní horlivostí dali se do služeb německých okupantů...

3. Všichni keřasi a konjunkturalisté...na účet čes. národa obohatili...

4. Všichni ostatní zrádci, kolaboranti a veřejní i skrytí fašisté z řad českého obyvatelstva...

⁸⁸ FROMMER, B. Národní očista. Retribuce poválečného Československa., 1. vyd. Praha: Academia, 2010, s.84. ISBN 987-80-200-1838-0

⁸⁹ STANĚK, T. Tábory v českých zemích 1945 – 1948., 1.vyd. Ostrava: Tilia, 1996, s. 41, ISBN 80-90207-507

Velký počet lidí, kteří se potýkali s označením kolaborant či zrádce, muselo být pozavíráno do různých zařízení tzv. integračních táborů, poněvadž okresní věznice nestačily. Staněk tvrdí, že existovala asi 500 táborů, např. na Pankráci v té době bylo zatčeno 4000 lidí, v celé Praze 20 000 osob (na našem území bylo 69 000 vězňů, z toho 8275 mělo českou národnost).⁹⁰ Ministerstvo vnitra reagovalo neustálými výzvami směrem k národním výborům, aby NV ustaly ve své „bohulibé“ činnosti a aby se snažily vnímat směrnice, a postupovat tak podle nich. Nutno říci, že národní výbory dále postupovaly ve své samovládě. Mnohé postupy tehdejších národních výborů byly označovány jako metody SS jednotek při vyšetřování. Tábory měly své dozorce, kteří byli vybráni z revolučních gard, partyzánů, milicionářů a občas vojáků Rudé armády.⁹¹

NV se pokoušely o návrat právního řádu v našem poválečném uspořádání, i když si byly vědomy svých chyb z předešlého období. NV v Třebíči se rozhodl skoncovat s persekucemi, a tak ustanovil, že v této době od 11. 5. 1945 nechce žádné živelné akce vůči kolaborantům, zrádcům a pomahačům.⁹² Propojenost KVP a retribucí je dáno náhledem do přípravného úsilí vzniku naší suverenity, a tak bychom měli upozornit na jednání o novém znění dekretu již v Londýně. Retribuce bylo nutné řešit, a tudíž se vláda rozhodla 28. 4. 1945, že musí řešit situaci na poválečném území. V tomto bodě došlo k jistým potížím, protože slovenská národní rada chtěla vydat své dekrety.

Hledejme za klidným přístupem demokratických politiků spíše stranické třenice uvnitř vlády, pročez připustíme zřejmé obavy z možných lidových bouří, které proběhly na různých místech, jako např. Hradec Králové či Kralupy atd. Stránský byl jeden z hlavních politiků doby, a přesto zastával velmi smířlivý postoj k dekretu č. 138/1945 Sb. Možná, že k tomu bylo napomoženo i tím, že byl vydán další č. 137/1945 Sb. Výše uvedený dekret obsahoval povinnost, že pokud vězně do 30 dnů neobžalují, musí ho pustit na svobodu. Z celého úseku vyplývá, že tehdejší politikové nechtěli sami sebe dávat všanc (pokusili se o právní prostředky své vlastní ochrany proti stěžovatelům).

10. KRÁTKÝ EXKURZ DEKRETEM Č. 16/1945SB.

⁹⁰ Tamtéž, s. 41

⁹¹ FROMMER, B. Národní očista. Retribuce poválečného Československa, 1.vyd. Praha: Academia, 2010, s.83. ISBN 987-80-200-1838-0

„O jednom obzvláště krutém dozorcí, podezřelém z vraždění Němců, se později zjistilo, že býval slovenským fašistou, který se úspěšně ukryl před retribuční spravedlností.“

⁹² FROMMER, B. Národní očista. Retribuce poválečného Československa, 1.vyd. Praha: Academia, 2010, s.83. ISBN 987-80-200-1838-0

Výše uvedený dekret přesně vymezoval pomocí hlavy I. § 1: zločiny proti státu, zločiny byly vymezeny podle zákona ze dne 19. 3. 1923, č. 50/1923 Sb.: úkladů o republiku..., § 2 popisoval členy fašistických organizací, kteří by měli být potrestáni těžkým žalářem, od 5 – 20 let. § 3 analyzoval osoby, které propagovaly fašismus či nacismus. Zločiny proti osobám § 5 odstavec 1 byl vymezen jako, že někdo se dopustil tohoto: dle trestního zákona ze dne 27. 5. 1852 – č. 117 ř. z. – zločinu veřejného násilí nakládáním s člověkem jako s otrokem (§ 95)... podle trestního zákona čl. V/1878 zločinu vraždy (§ 278) ... zločiny proti osobám §§ 5 – 7, zločiny proti majetku §§ 8 – 10, udavačství § 11. Hlava II. definuje mimořádné lidové soudy § 21a určuje složení mimořádných lidových soudů §§ 22 -23. § 24 determinuje veřejného žalobce. § 25 – 31 charakterizuje průběh celého procesu u mimořádného lidového soudu. § 32 – 34 se věnují ustanovením přechodným a závěrečným.

11. „MALÝ RETRIBUČNÍ DEKRET“

Košický vládní program odpovídá pouze jediným odstavcem článku IX., který vymezuje „malý retribuční dekret“. Dekret prezidenta republiky č. 138/1945 Sb. o trestání některých proviněních proti národní cti ze dne 27. října 1945 („malý retribuční dekret“) je ustanovením, které ve svých 4 § definuje v § 1 odstavci 1 toho, kdo podle § 18 dekretu prezidenta ze dne 16. 6. 1945, č. 16 Sb., o potrestání nacistických zločinců... se bude chovat špatně, a to tak, že chování výše popisované osoby by určitým způsobem budilo veřejné pohoršení, tak bude dotyčná osoba potrestána. Pokud nejde o čin soudně trestný, může výši trestu odměřit okresní národní výbor, který stanoví přiměřenou výši trestu. Trest se pohybuje v rozmezí jednoho roku, kdy je obviněný zavřen ve vězení nebo pokutou podle výše majetku až do 1.000 000,- nebo veřejným pokáráním. Trest může být jeden nebo mohou být kumulovány dva tresty nebo dokonce tři.

Odstavec 2) vyměřoval výši trestu a přesně určoval, jak trest může být modifikován na jednotlivce. Odstavec 3) popisoval směrnice, jež byly vydány ministerstvem a byly závazné pro národní výbory. § 2 hovoří o započitatelné době, v níž byl pachatel zajištěn. § 3 činy se zamlčují po 6 měsících – promlčecí doba se počítá dnem, kdy byl čin spáchán. U činu spáchaných před účinností tohoto dekretu – dnem počátku jeho účinnosti.⁹³ § 4 vyjadřoval možnosti platnosti našem území. Malý retribuční dekret byl vytvořen za jeden večer, a proto musel být doplněn o směrnici, jež by uváděla dekret o některých proviněních proti národní cti do účinnosti.

Směrnice byly vydána 26. 11. 1945 – č. B-2220-23/11-45-I/2, ku provedení dekretu č. 138/1945 Sb. § 1, odst. 3 č. 138/1945 Sb. § 1, odst. 2) vládní nař. 5. 5. 1945. Č. 4 Sb. – o volbě a pravomoci národních výborů – vládní nař. 7. 8. 1945. Odst. 1 popisuje nutnost veřejné a konečné očisty, a tak zavádí bezpečnostní komise, jež budou

⁹³ <dekret č. 138/1945 Sb.>

fungovat pod místním národním výborem. NV a potažmo bezpečnostní komise bude shromažďovat veškerá udání, jenž se bude týkat obce. Mohou bezpečnostní komise zasahovat ještě v případech, že budou mít podezření trestného činu. Odst.1) písmene a) dle dekretu č. 16/1945 Sb. nebo č. 17/1945 Sb. a dále písmene b) řešící „malý retribuční dekret“. Odst.2) definoval průběh jednání, nejprve udání bude dáno bezpečnostní komisi u místního národního výboru, pak bude předáno bezpečnostní komisi u okresního národního výboru. Odst. 3) v době šetření se stane, že bezpečnostní komise zjistí, že se jedná o trestný čin, a tak předá spis soudu. Odst. 4) definuje skutkovou podstatu trestného činu podle dekretu prezidenta republiky č. 138/1945 Sb. Veškeré šetření provede bezpečnostní komise okresního národního výboru. Případy budou posléze předloženy trestní nalézací komisi. Odst. 5) charakterizuje osoby, které mohou být souzeny dle dekretu č. 138/1945 Sb. odst. 6 vymezoval dobu zvýšené ohrožení republiky od 21. 5. 1938 – do dne určeného vládním nařízením. Odst. 7 při podezření z výše uvedeného trestného činu by neměla být zajišťovací vazba přípustná. Odst. 8 vymezuje trestní řízení tak, že příslušný okresní národní výbor by měl zavést řízení proti viníkovi z oblasti, která přísluší okresu. Není-li zavedeno řízení přímo v místě, kde byl čin spáchán, měl by nejprve nabyt vědomosti národní výbor, že byl trestný čin spáchán.

Odst. 9) určuje, kdo bude vyšetřovat osoby obvinění z trestného činu v souvislosti s národní očistou. Definuje počet členů trestní komise nalézací, které vyšetřovala celý případ. Odst. 9 hovoří o tom, že je nezbytné, aby alespoň jeden člen měl vzdělání v právu – doktorát z práva nebo alespoň složené všechny předepsané státní zkoušky. Bylo nutné, aby bylo vše řádně prošetřeno, aby obviněný se nemohl odvolávat, a tak napadat výsledek trestní komise nalézací.

Odst. 10) determinuje nevhodné chování, které by se mělo trestat podle výše zmiňovaného dekretu prezidenta republiky č.138/1945 Sb. Odst. 10) písmene a)hovoří o podpoře německého či maďarského obyvatelstva naším obyvatelstvem, b)členství našich obyvatel ve fašistických organizacích, c) vysvětluje možnost podpory fašismu naším obyvatelstvem, d) podpora fašistů od našich lidí, e) odborná pomoc fašistům, f) úplaty pro fašisty nebo chtění vyznamenání od německých potentátů, g)zneužívání postavení vedoucích h)přátelství či zneužívání překračující míru nutnosti, ch) týrání našich lidí, protože se chtěli zalíbit okupantům

Odst. 11) předkládal to, co je považováno za veřejné pohoršení, a proto výše uvedené veřejné pohoršení nemuselo mít povahu skutkové podstaty jako v odst. 10) písmene a – d, f), g) h). Je zřejmé, že bylo nutno zjistit skutkovou podstatu trestného činu a to pomocí důkazů, které mohly být nápomocny trestní komisi nalézací. Jako např. výslech osob, které žily v blízkosti obviněného.

Odst. 12) hovořil o možnosti, kdy molo být odvoláno tedy pozastaveno řízení. Hovoříme o tom, že pokud byl čin proveden pod tlakem nebo učinil čin pod dojmem, že prospěje českému lidu, byl

ihned propuštěn. Nelze použít výše popisovaný odstavec, pokud se jedná o škodu, která převyšuje dobrý skutek vykonavší pachatelem.

Odst. 13) popisuje nutnost rychle provést veškeré administrativní úkony, protože se může stát, že činy mohou být promlčeny podle ustanovení §1, odst. 4 nebo §5 vládního nařízení ze dne 5.5.1945, č. 4 Sb., o volbě a pravomoci národních výborů, ve znění vl.n. 7.8.1945, č. 44 Sb.

Odst. 14) přesně vymezuje trest dle míry zavinění: veřejné pokárání, pokuta, pokuta a veřejné pokárání, vězení, vězení a veřejný pokárání, pokuta a vězení, pokuta, vězení a veřejné pokárání

odst. 15) definuje trest veřejného pokárání, a to tak, že bude případ vyřešen a právoplatný nález bude vyvěšen nebo bude jiným způsobem veřejně pokárán (veřejně bude vyhlášen jako viník dle dekretu č. 138/1945 Sb. v obci, kde čin spáchal).

Odst. 16) přesně určoval, jak bude vnímán trest dvojí, a to spojení pokuty a trest na svobodě. Trest na svobodě s náhradním trestem vězení nesmí přesahovat jeden rok.

Odst. 17) :Trestný nález byl vydán písemně, odůvodněn, opatřen poučením o opravném prostředku. O odvolání rozhodl Zemský národní výbor. Trest mohl být vykonán, až nabyl právní moc trestní nález.

Odst. 18) směrnice je závazná pro národní výbory. Příloha ke směrnici byla tvořena seznamem fašistických organizací.

12. CÍL DEKRETŮ

Cílem dekretů bylo potrestat zrádce, kolaboranty i pomahače. „Malý retribuční dekret“ retroaktivně postihl další činy jako např. členství v různých fašistických organizacích, formy propagace fašistického aparátu – např. šití říšské vlajky, nacistický pozdrav – trestné činy, jež se řešily před trestní komisí nalézací u Okresního národního výboru v Jihlavě, jež patřily ne do trestního práva. Účelem „malého retribučního dekretu“ bylo potrestat zločiny, které nebyly tak závažné, aby byly řešeny soudně pomocí mimořádných lidových soudů. Výše uvedený retribuční dekret spadl do správního práva. Vláda chtěla, aby byly všechny zločiny potrestány, a tak pověřila ministerstvo vnitra a spravedlnosti, aby připravily podklady pro dekreta, kterými bychom zúčtovali s kolaboranty, zrádci, pomahači atd.

13. ÚKOLEM DEKRETU Č.138/1945 SB.

Naším úkolem je hovořit o dekretu č. 138/1945 Sb. Dekret vymezil pravomoci národních výborů a jejich moc rozšířil natolik, že okresní národní výbory mohly trestat určitá provinění proti národní cti.

Dekret byl podvkrát doplňován a jeho působnost skončila 4. 5. 1945. Byl to poslední den, kdy mohlo být zahájeno trestní řízení proti

dotyčnému. Samozřejmě, že zůstaly některé případy nedořešeny, a tak je okresní národní výbory podstoupily soudům, aby je mohly dořešit. Účinnost dekretu byla znovu zahájena 25. 3. 1948 č. 34/1948 Sb. o revizi trestního řízení v některých případech. Po březnu mohly opět národní výbory prošetřovat neuzavřené případy, mohly otevírat zavřené případy a ty mohly revidovat. Zákon trval do 31. 12. 1948.

Předmětem stíhání bylo:

nepřístojné chování – bylo takové, které by ohrožovalo veřejný pořádek, klid, mrav, slušnost⁹⁴, veřejné pohoršení – vyjadřovalo, ohrožení v oblasti náboženského cítění, mravopočestnosti, provinění proti národní cti – pojem byl přebrán z dekretu č. 105/1945 Sb., očistných komisích pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců. Doba zvýšeného ohrožení je od 21. 5. 1938 do 31. 12. 1946. Činy spáchané před vyhlášením dekretu 27. 10. 1945 byly po šesti měsících promlčenými.

14. PŘÍSLUŠNOST VĚCNÁ, PŘÍSLUŠNOST MÍSTNÍ

Byly vytvořeny trestní komise nalézací, které byly povinny prošetřovat případ z pověření národního výboru. Zvláštní komise byly vytvářeny podle speciálních právních předpisů a u každého okresního národního výboru jich bylo vytvořeno několik.

Úkolem trestní komise nalézací bylo přijmout odňatý případ od mimořádného lidového soudu, veřejného žalobce, uzavřený případ od očistné komise. Trestní komise nalézací ho musela posoudit z hlediska provinění proti národní cti. Komise pracovala s důkazy, které shromáždila pomocí popsanych institucí. Mohla požádat i o došetření Sbor národní bezpečnosti. Trestní komise nalézací mohla vydat nález jen tehdy, když vyslechla obviněného. Vyslýcháný byl prošetřován komisí, skládající se ze čtyř členů. Dekret platil pouze pro české země a na Slovensku řešila Slovenská národní rada stejně všechny činy, jak ty závažné, tak ty méně závažné. Pokud bylo zahájeno šetření, tak vyšetřovala komise, kde byl skutek spáchán. V krajním případě komise, která se o skutku dozvěděla jako první.

15. TRESTNÍ KOMISE NALÉZACÍ

Trestní komise nalézací si často konkurovaly s očistnými komisemi, poněvadž někdy skutky hodnotily podobně. Pozdější úpravou bylo konstatováno, že trestní nalézací komise mohou řešit případ, až skončí práci na případu očistné komise. Pokud byl případ sporný, zda se jedná o čin dle velkého či malého retribučního dekretu musel spor rozhodnou veřejný obhájce.

⁹⁴ <www. Iuridictum.cz>

Pokud byla komise rozhodnuta, byl vydán verdikt, mohl se příslušný viník odvolat k příslušnému zemskému národnímu výboru – Praha, Brno, expozitura Ostrava.

16. TRESTY

Trestní komise nalézací rozhodovaly o vině či nevině nadpoloviční většinou hlasů za přítomnosti alespoň nadpoloviční většiny hlasů. Obviněný buď byl vinný - potrestán, vinný – s upuštěním trestu, zproštěn obvinění. Trestní komise musely i případ zastavit, protože dotyčný zemřel či byl odsunut.

17. ZÁKLADNÍ TRESTY

Základní tresty byly trest vězení až do jednoho roku – viník nastoupil trest u okresního či krajského soudu, a to v nucených oddílech. Pověštinou byla započítána i doba ve vyšetřovací vazbě, ale to i přes výslovný zákaz popisovaný v dekretu.

Druhým trestem byla pokuta, jež byla dávana tak, aby odrážela majetkové poměry zadrženého. Pokud neměl viník peníze, pak nahradil trest pokuty vězení, ale stále byla dodržována doba jednoho roku. Pokuty byly kompetencí okresních národních výborů.

18. VEŘEJNÉ POKÁRÁNÍ

Veřejné pokárání tvořilo poslední trest ve výčtu trestů s ohledem na „malý retribuční dekret“. Průběh provedení trestu byl velmi tvrdý, protože viník byl i jeho trestní nález byl veřejně vyvěšen či jeho trestní nález byl veřejně oznámen v místním rozhlasu, nebo bylo vše uvedeno v tisku. Pravdou je, že někteří komisaři uveřejnily trestní nálezy dříve, než byl proces skončen.

Uvedli jsme výčet základních trestů, ale existovaly následné tresty související s dalším formálním postihem jako např. konfiskace a další postihy jako problematické zapojení do práce ve státní službě. Byly zaslány seznamy viníků na úřad, aby tito pomohli při pracích na polnostech. Odsouzený neměl právo získat půdu, ale byla odsouzenému půda konfiskována.

19. ÚČEL DEKRETŮ

Dekrety nebyly koncipovány pouze proti fyzickým osobám, ale i proti právníckým osobám. Pokud hovoříme o právníckých osobách, tak musíme uvést německý či maďarský stát, ale na druhou stranu připomeňme, že v dekretu je hovor stočen na kolaboranty, pomahače či zrádce, což splňuje podmínku pouze pro fyzické osoby. Nutno říci, že aplikací konkrétních případů bylo zřetelné, že celý proces retribucí je obklopen dávkou emocí. Docházelo k chybám uplatňování práva živelným způsobem, a tudíž docházelo k omylům a mylným závěrům některých případů, přesto nemůžeme připustit, že by měly být dekreta prezidenta republiky zrušeny. Československé centrální vedení moci chtělo řešit bezpráví, a tak vydalo Úřední list, v němž ukotvuje

výjimky.⁹⁵ Vymezení pojmu bylo vztaženo na lidi vracející se z koncentračního tábora, na lidi prokazující činnost pro národ v době Protektorátu Čechy a Morava, poslední skupinu obyvatel tvořili zaměstnanci, kteří pracovali k udržení továrny pro vlast. Pokud se výše uvedené osoby nacházely v určité lokalitě, byly povinny orgány (máme na mysli: národní výbor, správní komisi či fungující prozatímní bezpečnostní složky) zodpovědné za osoby popsané ve výjimce nést plnou zodpovědnost. Z toho vyplývá, že je nezbytné zajistit jejich ochranu i bezpečnost, a to neprodleně. Vzhledem k výše vyjádřeným okolnostem byl vydán zvláštní dekret č. 38/1945 Sb. (z 31. 7. 1945 o přísném potrestání drancování).⁹⁶ Dekret vymezil přísný trest za drancování: 1) 5 – 10 let těžkého žaláře, 2) 10 – 20 těžkého žaláře, poslední variantou z výčtu trestů bylo doživotí.⁹⁷

Výsledkem snah všech retribučních zákonů bylo umožnit potrestat válečné zločiny, ale musíme konstatovat, že malý retribuční dekret omezil vliv centrálních orgánů a umožnil či zprostředkoval obrovskou moc národním výborům.⁹⁸ Mimořádné lidové soudy byly přímo

⁹⁵ KUKLÍK, J. Mýty a realita takzvaných Benešových dekretů. 1. vyd. Praha: Linde, 2002, s. 290. ISBN 807201352-1.

⁹⁶ Tamtéž, s.290

⁹⁷ Tamtéž, s. 290

⁹⁸ **Trestní komise nalézací (1946-1947) ONV v Jihlavě, MNV v Jihlavě, ONV v Jihlavě** : NO – 251 – III. 3/ 46 (proces započal 15.5.1945 a skončil 25.4. 1947)Č.j. M.D. – 251/ III. – 4- První formulář ve spisu uváděl věci týkající se zastavení řízení podle dekretu č. 138/45 Sb. V příloze bylo uvedeno, že trestní komise nalézací ONV v Jihlavě, řízení zastavuje pro nedostatek důkazů, a to dne 25.4. 1947. Trestní komise nalézací ONV v Jihlavě zapsala protokol: č.j. M.D. – 251/3 – III – 3/46. Výše uvedený dokument se zabíral ústním jednáním v trestní věci : obviněného F. Č. Jednalo se o provinění proti dekretu o národní cti č. 138/45 Sb. F.Č. pracoval jako správce velkostatku u statkáře D. L. Obviněný musel vypovídat před vyšetřovací komisí ONV v Jihlavě, a to podle pravdy udal veškeré známé informace. Obviněný byl zadržen a převezen do integračního tábora Horní Kosov u Jihlavy. Následoval další výslech obviněného F.Č., který byl vyslýchán jedním představitelem ONV – tento nebyl vystudovaný právník - a dále zde byl přítomen jeden svědek – který také neměl právníckého vzdělání. F.Č. (protokol z výslechu 27.3.1946 – předmětem výslechu je obvinění na základě dekretu prezidenta republiky ze dne 27.10.1945 – č.138/1945 Sb. o potrestání některých provinění proti národní cti) se obhájoval před vyšetřovací komisí, že není pravdou, že by se za války choval jako Němec. Pravdou je, že nechtěl, aby jeho dcera šla na práci do Říše (aby nebyla totálně nasazena), a tak intervenoval u velkostatkářů německého původu jako např.: V.B. i majitele velkostatku J.H., kde obviněný pracoval, a dokonce se snažil o pomoc u čelného úředníka Pozemkového úřadu v Praze B.E, který měl německou státní příslušnost, ale vše bylo zbytečné. Dcera stejně musela odcestovat do Říše. Jeho intervence u všech uvedených osob byly založeny na domněnce, že dcera je ročník 1924, a tedy by nemusela do Říše. Znal některé osoby, které nemusely odcestovat, a tak argumentoval tím, že někteří lidé narození ve stejném roce 1924 jako jeho dcera V.Č., neodcestovali do Říše, a tak upozornil např. na případ slečny : L.B., která neodcestovala do Říše. Zápis byl skončen, přečten a podepsán. V dalším protokolu vyšetřovací komise ONV pro lidový

soud 25.3.1946 uvedla informace o jeho osobě: ženatý, římsko-kat. vyz., údajně beztrestný, rodiče a jejich jména, majitel velkostatku a 50 000 v hotovosti, stará se o manželku, t.č. ve vyšetřovací vazbě krajského integračního tábora v Horním Kosově (pobočka věznice krajského soudu v Jihlavě).Následuje záznam z výslechu.

Do měsíce listopad 1938 vlastnil velkostatek na Podkarpatské Rusi. Ten získal prostřednictvím toho, že byl legionář Čes. legií. Při osamostatnění Slovenska, a to po vídeňských rozhodnutích, tj. v první polovině měsíce listopadu roku 1938 byl nucen statek opustit a veškerý movitý i nemovitý majetek tam zanechat. Obrátil jsem se proto znovu na Čes. legie, ale ty v té době nemohly pomoci, a tak jsem se pokusil požádat o pomoc Pozemkový úřad v Praze, a tak mi Pozemkovým úřadem bylo doporučeno podat si žádost, a ta byla kladně vyřízena.

Získal jsem místo v Táboře u německého vnuceného správce treuhander (v překladu znamená poručník) - H., ale majetek měl jiného původ. majitele (G. P.). Ihned mi bylo řečeno, že nesmím zasahovat do pravomocí německého správce. Já byl odpovědný za administrativní chod celého hospodářství. Nutno nastínit i další okolnosti vedoucí k zachycení celé tamější situace. Pozemkový úřad v Praze na tento velkostatek poslal vnuceného správce K.T., který byl zapsán i do pozemkových knih – zápis byl proveden soudně. Byl jsem místním správcem na statku (1.10.1939 – 28.9.1942). Do doby, kdy jsem byl zproštěn správy, protože se majitel dozvěděl, že jsem byl legionář. Uvádím, že jsem měl neustálé spory se německým správcem H., a dále chci říci, že jsem nikdy nesympatizoval s Němci. Další šetření proti F.Č. proběhlo v Dolních Kralovicích u Kutné Hory, protože obviněný byl za okupace správcem na velkostatku D. L., kde byl obviněn, že udal podřízené kvůli nedovolené porážce vepře.

Zahradník F.V. byl vyšetřován, protože byl povolán jako svědek celé kauzy. Na velkostatku byla dána také vnucená správa, a tak ji vedl Němec treuhandler - J.K. Poté se stal šafářem F.Č. tedy obviněný. V roce 1943 jsem si vyměnil s majitelem velkostatku D.L. prase za jeho sádelnatější prase, ale přebytek jsem vrátil majiteli, tedy těch 10 kg o které bylo prase těžší. V této době se vrátila manželka majitele D.L. z cest a vše viděla. Poté došlo k hádce mezi manželi, a tak paní majitelka velkostatku neváhala a ihned šla šafáři skutkovou podstatu nahlásit, a tak obviněný K.Č. řekl, že výměnu musí neprodleně nahlásit. Hned po třech až čtyřech dnech přišlo gestapo na kontrolu. Gestapo zjistilo, že je vše v pořádku. Všichni zatčení či postižení byli propuštěni. Dalším incidentem uvedeným ve spisu bylo: při sušení trav jsem se dověděl, že udání na gestapo provedla majitelka velkostatku, ale ne šafář.

Velitelství, stanice Soběslav, SNB č.j. 1014/46: Státní zastupitelství 27.3.1945 – vyšetřováno udání. Skutková podstata je přesně dána dle výnosu ministerstva v Praze ze dne 29.11.1945 č.j. Z/I. – 380 17/45 zastávat tuto funkci, a tak se dopustit vnuceného správcovství (treuhandler), což je považováno v době okupace za trestný čin dle §8 dekretu č.6/45 Sb. Vnucení správci měli provést germanizaci. Výpovědi svědků - probíhalo šetření proti správci F.Č. a byli předvoláni svědci, jedním z nich byl starosta Přehoře, kde obviněný působil. Starosta o správci hovořil jako o uvědomělém Čechovi. Lidový soud Tábor III. 25.3.1945 udal vyšetřující komisi pro lidový soud v Jihlavě do listu vlastníků statek Svoboda na Podkarpatské Rusi. Jako bývalý legionář nemohl najít práci, a proto se musel obrátit na státní pozemkový úřad, a tam mu doporučili obrátit se na vnuceného správce H. Poněvadž dle výnosu ministerstva vnitř v Praze musí být každý, o němž se zjistí, že v době okupace zastával funkci truhandera – vnuceného správce – návrat do vyšetřovací vazby – F.Č. – dle sdělení vyšetřovací komise pro Lidový soud v Jihlavě.

ONV Ledeč N/S

Správce F.Č. u velkostatkáře Š. Vyšetřovací komise pro Lidový soud v Jihlavě vyšetřila, že legionář F.Č. se sice stýkal s Němci, ale přesto nic pro dceru nezajistil. Intervence byly zbytečné a jeho dceru V. Č. musela do Říše. 15. 5. 1945 Místní velitelství v Táboře vyslechli pana JUDr. F. S. Pan JUDr. F. S. jim sdělil: intervence pana F.Č. byly, a to přes německého představitele, ale stejně jeho dcera nebyla zproštěna a odcestovala do Říše. Sbor národní bezpečnost Svědek V. N. – poštovní, jmenovaný byv vyzván pravdomluvnosti a udává: Ve své výpovědi pohovořil o svém synovi, který musel odcestovat do říše, i když měl tuberu. Obviněného dcera měla intervence, ale nakonec také odcestovala. Dalším svědkem ve věci žalovaného správce statku byl JUC. V.K. Svědek vypovídal následovně. Přestože obviněný byl legionář, choval se jako cizinec. JUC V.K. podával informace jako bývalý tajemník Svazu zemědělství v Ledči N/S. Posledním svědkem byl JUDr. F. S. vypovídal podobně jako předchozí. Shrnutí – měli bychom vysledovat, že orgány v trestním řízení - Trestní komise nalézací, Vyšetřovací komise u ONV a SNB v součinnosti s Mimořádným lidovým soudem - po dvou letech obžalovaného propustily na svobodu. Zajímavostí bylo, že v této době napsala i manželka obviněného dopis, aby byl propuštěn z vazby, aby pomohl na poli.

Spis M.D. – 256 – III. – 4/216 (proces 2.1.1946 – 17.4.1946) Po neveřejné poradě bylo trestní řízení zastaveno dle připojeného usnesení. ONV v Jihlavě a TKN ve věci J.V. a F.V. Výše uvedený proces započal udáním a obviněním dvou manželů, že se přátelili s Němci. Obvinění souhlasně vypovíдали, že on sám jim donesl naši československou vlajku, kterou roztrhl a měla manželka obviněného ušít prapory říšské. Zpočátku manželé i svědek byli přáteli. Vše se změnilo, až ve chvíli když ho obvinění nachytali, jak jim krade uhlí. V průběhu vyšetřování trestní komise nalézací začala mít podezření spíše na R.J., který doposud vystupoval pouze jako svědek. Manželé V. vypovíдали shodně, a to tak, že se domnívají, že je chce R.J. očernit, aby se jim mohl pomstít. Výše uvedený závěr měla také TKN, která zhodnotila výsledky revize a nazvala, že vše bylo rázu osobního.

Č.j. M.D.- 257-111-4 23.4. 1947 (provinění proti dekretu o národní cti č. 138/45 Sb. M.S. řízení zastaveno – obviněný odsunut-Č.j. M.D. – 258 – III. – 4 – 46 Zemský národní výbor (dále pouze ZNV) – vyšetřoval dále pouze zemský odbor bezpečnosti, proces byl převeden na oddělení II.

Č.j. M.D. – 259 – III. – 4 – 46

Pan V. T. zemřel 5. 5. 1942, přesto měl být obviněn podle dekretu č.138/45 Sb. Výše zmiňovaný obviněný pracoval jako přednosta stanice v Kostelci. Byly zapsány výpovědi, které odkrývaly skutečnost viny či nevinu. Nutno podotknout, že někteří vypovíдали jako by byl vinen a druzí, že nebyl vinen. Řízení bylo pozastaveno pro nedostatek skutkové podstaty, pro provinění podle dekretu o národní cti.

Č.j. M.D. – 260 – III. – 4 – 46 (16.5.1945 – 30.9.1946) Spis povětšinou začínal ukončením celého procesu, tedy vedeme proces od konce k jakémusi pomyslnému počátku. Řízení bylo pozastaveno pro nedostatek skutkové podstaty, pro provinění podle dekretu o národní cti. Zápisem o ústním jednání se sešla komise, skládající se z předsedy či místopředsedy, dvou členů a posledním v řadě byl vyslýchaný či svědek. ONV v Jihlavě po skončení přípravného procesu. Spis byl zase vrácen k Mimořádnému lidovému soudu v Jihlavě. Po předání spisu, předvolání svědků na TKN ONV v Jihlavě byl obeslán obviněný předsedou TKN. Tuto funkci zastával

odvislé od NV, bezpečnostních komisí či vyšetřovacích komisí. Tyto zmiňované komise připravovaly podklady pro veřejného žalobce. Když vyšel v platnost dekret č. 138/1945 Sb., Peroutka i Pánková se obrátili na vládu se stížností, že je více než jisté, že NV v žádném případě neuznají právní předpisy dané vládou. Opakem uvedeného přístupu byli komunisté, kteří silně motivovali své komisaře k ještě větší neposlušnosti vůči vládě. Můžeme připomenout Slánského: „...i když nenaleznou paragraf starého zákona, který by to dovozoval. Udělají-li věc dobrou a prospěšnou, nikdo jim nebude vytýkat, že překročily svoji pravomoc“.⁹⁹ Neustále docházelo k problematickým otázkám v řešení malého retribučního dekretu, a tak byla vydána směrnice. Pokud jsme přinášeli informace pouze o č.138/1945 Sb. Pak víme, že dekret zabírá asi necelou stránku textu, ale směrnice se snaží vyřešit nesrovnalosti v provádění dekretu popsané na několika stranách. I v této době docházelo k určitým problematickým otázkám, a tak byly uvedeny dvě aplikace, a to Stachova (byla vytvořena jako příručka pro NV) a Fusekova (byla připravena ministrem vnitra). Dle výše uvedené směrnice měl NV připravit trestnou nalézací komisi, postavenou ze 4 osob (každá osoba by pocházela z jedné z politických stran českých – pokud byl obviněný prohlášen za nevinného, muselo být hlasování 2 : 2. Prokazatelnost obvinění musela být dána většinou, a to třemi hlasy proti jednomu). Směrnice se přesně pojmenovala, že jedním z členů musí být jedinec, který bude doktorem práv nebo alespoň právník s ukončeným vzděláním. Fusekova koncepce

JUDr. A.M. Nyní ke konkrétnímu případu: jedná se o šafáře, který byl obviněn, že prý mi byl milejší hitlerismus, než ruský bolševismus. Při sečení trávy šafář řekl, že Němci tvoří kotle a že Rusové se v nich topí. Dále byl šafář obviněn, že udával občany poslouchající cizí rádio, ať již se jedná o Londýn či Moskvu. Pod výše popisovaným udáním se nacházelo šest podpisů. Během procesu se šafářem svědkyně požádala o rozvod, protože její zákonný manžel byl Němec a ona A. Sch. chtěla vychovávat děti česky.

M.D. – 271– III. – 4 J.N. byl správce velkostatku, což byl -trestný čin- hovoříme o vnučením správci samotnými Němci TKN postupuje shora uvedený spis k dalšímu řízení, a tak ONV dle dekretu č. 138/45 Sb. musí řešit udání na pana J.N. Podle udání manželka udávajícího pána nesmí pracovat, anžo je jí 50 let a je nemocna. J. N. - po válce všem vyplatil jejich podíl československými penězi, kromě udavače. Byl podle svých slov vyplacen protektorátními penězi. Výpověď další zaměstnankyně na statku: je pravdou, že jsem nechodila do zaměstnání, protože jsem dostávala 19,- za den, a tak jsem raději prala. Správce mi vyhrožoval, že mě udá. Dále uvedla, že dostávali deputát – ½ mléka. Předávala jim ho nějaká nečistá Němka a povětšinou bylo zkyslé. Na obranu vypovídal správce J.N.: řekl, že paní nechávala mléko dva státy venku a poté bylo skutečně nakyslé. Předposlední svědci - podřízení správce vypovíдали o něm, že zdravil nacistickým pozdravem – zvednutím ruky. Posledními svědky byli obhájci pana správce, a tak se skutková podstata nenaplnila a TKN ho zprostila obvinění.

⁹⁹ Tamtéž, s. 257

neshledávala jakoukoli důležitost v tom, jaké vzdělání budou mít komisaři v již výše popisované jednotce. Byla možnost u obviněného přivést si člověka z oboru práva, ale ten se během řízení nemohl vyjádřit k tématu probíranému v komisi.¹⁰⁰

Shrnutí, v kterém bychom završili naši snahu o systematizaci srovnání snah prezidenta republiky a jeho dekretů a podíl práce komunistů snažících se o KVP, jenž se zmiňuje o retribucích v IX., X. možno i XI. Článku KVP. Skončením procesů retribuce byla dokončena „národní očista“ podle slov komunistických pohlavárů. Především rokem 1948 hovoříme o zcela zjevném ukončení retribučního soudnictví, a tak připomeňme myšlenky pana Drtiny uvažující o tom, že: „jediná cesta, jež byla ve shodě s naší národní tradicí“.¹⁰¹ Pokud hledáme spojitost mezi dekrety a Košickým vládním program, jsou zde některé, jež můžeme popsat.

Pravdou zůstává, že se nám ne úplně daří naplnit druhá hypotéza, ale spíše dochází k dojmu, že oba dva dokumenty udělaly chyby v tom, že přesně nevymezily, jak by měly vypadat volby, které by stanovily, kdo by směl vykonávat službu v národních výborech – jak by měly probíhat volby. Přestože nebyly stanoveny volby, musely být zachovány určité předpoklady, kdo se stane osobou, jež by mohla vykonávat tuto pozici. Osoba musela mít slovanský původ a být považována za „spolehlivou“. Byly ovšem oblasti, kde se mluvilo převážně německy, a tak tam vlada jmenovala komisaře sama. Jednalo se především o pohraničí - Sudety.

20. ZÁVĚR

KVP byl program nové vlády orientované lidově demokraticky - národní výbory se pomocí vlády a především s podporou Gottwalda staly pilíři státní správy, které v době revoluční – přechodné měly neomezenou moc na d celým státem.

Vše bylo ukotveno ve vládním programu a jeho člancích. Zajímavostí je, že nebyly zpracovány archivní záznamy, podle čehož usuzuji, že výsledky trestních komis nalézacích nebyly zveřejněny. Z ministerstva vnitra přišla zpráva, že jednání bylo asi 179 896, 88 845 byly případy odložené z různých důvodů, 44422 obviněné odsoudily k různým trestům, 44 629 nedořešené případy byly předány okresním soudům. Počáteční hypotézy se ne zcela podařilo naplnit, pokud bychom popsali, či srovnali jsme shodné znaky u obou dokumentů, bylo jich mnoho. KVP ve svých člancích navrhoval řešení a dekrety toto řešení plnily.

Rozdíly mezi oběma dokumenty byly snad jen v pojetí politických snah činitelů, jež je připravovali. Skutečně existoval rozdíl mezi

¹⁰⁰ Tamtéž, s.258

¹⁰¹ BORÁK, M. Spravedlnost podle dekretu., 1.vyd. Ostrava: Tilia, 1998, s. 17.ISBN 80-86101-07-X

vymezením článku IX. a „malým retribučním dekretem“, a to v tom, že odstavec druhý KVP hovoří o nutnosti založení táborů. O táborech se informujeme v Staňkově monografii. O táborech nehovoří ani dekret prezidenta republiky ani směrnice, kterou připravilo ministerstvo vnitra. Prostudováním obou dokumentů jsme zjistili propojenost mezi KVP – segmentem V., IX., X. a malým retribučním dekretem. Úkolem malého retribučního dekretu bylo svázat moc parlamentu a naopak uvolnit moc národním výborům. Zde jsme našli propojení mezi dekretem a V. artiklem Košického vládního programu.

Segment V. neumožňuje volit občany podle přísných kritérií, což není ukotveno ani KVP ani dekretem č. 138/ 1945 Sb. Měly jsme naznačit právo a revoluci. V mnohém tato doba byla revoluční, protože se vše provádělo za běhu a lidé nevěděli, jak by to mělo přesně vypadat, a tak se do toho pouštěli „po hlavě“. Článek IX. ve všech odstavcích odpovídá nejen 4 § dekretu č. 138/1945 Sb., ale částečně kopíruje i směrnici malého retribučního dekretu. Co nebylo možno trestat dle dekretu č. 16/1945 Sb., bylo postihnuto v dekrete č.138/1945 – a tak mohly stíhat členství v různých fašistických organizacích, různé formy propagace fašismu, zneužívání okupačních poměrů k vlastnímu užítku, hanobení Spojenců a představitelů první republiky. Článek IX. v mnohém navazuje na směrnici, jež doplňuje dekret č. 138/1945 Sb. KVP připraven jako jediný písemný podklad připravený na dohodovací řešení do Moskvy, kde projednali i retribuce. Pravdou je, že třetí republika byla v rukou Gottwalda, a tak zrychleně za jeden večer byl přijat "malý retribuční dekret", který nahrával očistné likvidaci.

Literature:

Monografie:

BENEŠ, E. Odsun Němců., 1.vyd. Praha: ESB, 1995, 250s. ISBN 80-901733-4-9

BERTELMANN, K. Vývoj národních výborů do Ústavy 9. května., 1. vyd. Praha: Nakladatelství ČAV, 1964, 122 s.

BORÁK, M. Spravedlnost podle dekretu., 1.vyd. Ostrava: Tilia, 1998, 450s.ISBN 80-86101-07-X

FROMMER, B. Národní očista. Retribuce poválečného Československa, 1.vyd. Praha: Academia, 2010, s.83. ISBN 987-80-200-1838-0

JARKOVSKÁ, L. Odplata či spravedlnost? Mimořádné lidové soudy 1945 – 1948 na Královéhradecku., 1.vyd. Praha: Prostor, 2008, 364 s. ISBN 978 -80 – 7260 – 206 - 3

KAPLAN, K. 1945 – 1948., 1.vyd. Praha: SNP, 1991, 511,s. ISBN 80 – 04 - 25700-2

KUKLÍK, J. Mýty a realita takzvaných Benešových dekretů., 1.vyd. Praha: Linde, a.s., 2002, s. 201. ISBN 807201352-1

KUKLÍK, J. Dějiny československého práva 1945 – 1989., 1.vyd. Praha: Auditorium, 2011, 426.s. ISBN 978 – 80 -87284 – 17 -9

LAŠTOVIČKA, B. V Londýně za války. 1. vyd. Praha: Rudé právo, 1960, 611s.

MALÝ, K. Dějiny českého a československého práva do roku 1945., 3.přepřac. vyd. Praha: Linde, a.s., 2003, 673.s. ISBN 80 – 7201 – 433 - 1

STANĚK, T. Odsun Němců z Československa 1945 – 1947., 1. Vyd. Praha: Academia – Naše vojsko, 1991, 533s. ISBN 80 – 200 – 0328 - 2

Diplomové práce:

ZVĚŘINA, M. Košický vládní program a retribuce. Ruk. Brno: 1983, s.125

Internetové odkazy:

<www.iudictum.cz>

<www.sorela.cz>

<www.kvp.cz>

Contact – email

Autor: havape@seznam.cz

PRÁVNÍ OCHRANA PROTI KONTRAREVOLUCI ZA PRVNÍ ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY

JAN KAZDA

Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Česká republika

Abstract in original language

Příspěvek právní ochrana proti kontrarevoluci za první Československé republiky popisuje právní ochranu demokraticko-republikánského zřízení v období první republiky před zastánci monarchie a komunistické revoluce. Autor se ve svém příspěvku zabývá zejména trestnými činy úkladů o republiku a přípravy úkladů.

Key words in original language

Kontrarevoluce, právní ochrana republiky, úklady o republiku

Abstract

Contribution "Legal protection against counter-revolution in first czechoslovak republic" describes the legal protection of the democratic-republican establishment during the First Republic against supporters of the monarchy and the communist revolution. The author in his paper deals mainly with crimes plots of the Republic and the preparation of plots.

Key words

Counter-revolution, legal protection of the republic, plots of the republic

1. ÚVOD

Dne 23. března 1923 schválilo Národní shromáždění Československé republiky zákon č. 50/1923 Sb. z. a n. na ochranu republiky (dále jen „ZOR“). Tento zákon je mnohými dodnes považován za velice kontroverzní už vzhledem k faktu, že měl chránit republiku jak před Němci a Maďary, kterým byla nově vzniklá Československá republika trnem v oku, ale taktéž i před komunistickým pučem.¹

¹ Na tuto stranu aplikace zákona na ochranu republiky se samozřejmě nezapomnělo ani v dobách komunistického režimu. O tom svědčí např. SOUKUP, L., Zákon na ochranu republiky a svoboda tisku v ČSR, in Právněhistorické studie, Praha: Československá akademie věd, 1984, s. 127-140; HAUSER, J., K dějinám teroristického zákona na ochranu republiky, in Právník, roč. 92, Praha: Právnický ústav ministerstva spravedlnosti, 1953, s. 499 – 512. V této věci si ještě dovolím odkázat na později rozebírané rozhodnutí Nejvyššího soudu Československé republiky ze dne 3. listopadu 1927, Zm II 309/27, publikováno in VÁŽNÝ, F., *Rozhodnutí nejvyššího*

Mnozí představitelé státní moci, ale i právní vědy považovali přijetí tohoto zákona za zbytečné², jelikož na základě recepčního zákona (zákon č. 11/1918 Sb. z. a n.) a taktéž na základě zákona ze dne 23. července 1919 č. 449/1919 Sb. z. a n., o zákonné ochraně republiky Československé, byla recipována a částečně přizpůsobena úprava rakouská³, jejíž ustanovení trestní normy o ochraně státu také samozřejmě obsahovala. Situace po vzniku republiky však naznačovala, že rakouská či uherská úprava na složitě vnitropolitické rozpoložení, snahy některých menšin a především změny v státoprávním uspořádání stačit nebude. Rozhodnutí chránit republiku pomocí nové právní úpravy (včetně nového soudního orgánu) pak definitivně padlo po atentátu na československého ministra financí Aloise Rašína⁴, který se udál dne 5. ledna 1923.⁵ Vedením legislativních prací byl pověřen univ. Prof. August Miříčka.⁶

V tomto příspěvku se hodlám zabývat jednou ze skupin trestných činů, jež definuje ZOR a to úklady o republiku sensu largo. Při zpracování této stati budu vycházet jak z dobových komentovaných zákonů⁷, časopiseckých článků, tak i z judikatury Nejvyššího soudu Československé republiky (dále jen „NS ČSR“) z let 1924 – 1934.⁸

soudu československé republiky ve věcech trestních, Praha: Právnické nakladatelství v Praze, 1927, s. 781-785, pod číslem 2952.

² Vyvracením tohoto argumentu se zabývá např. prof. A. Miříčka in MIŘIČKA, A., Poznámky k zákonu na ochranu republiky, in Právnik, Praha: Právnická jednota, 1923, s. 163.

³ Blíže k rakouské právní úpravě ochrany státu např. HOLUB, M., Ochrana státu za absolutismu, konstitutionalismu a republiky, In VŠEHRD – list československých právníků, roč. 7, Praha: Všehrd, 1926, s. 7 – 17 nebo SLAVÍČEK, J., Úvod ve studium trestního hmotného práva vůbec a ve studium rakouského zákonníka trestního ze dne 27. května 1852 zvláště, Praha: nákladem spisovatelovým, 1866.

⁴ Blíže k Aloisi Rašínovi, jeho životu a smrti např. VALENTA, L., Za Drem Al. Rašínem, in *Česká advokacie*, roč. IX, č. 3, Praha: Spolek českých advokátů v Praze, 1923, s. 25 – 26; STOMPFE, A., Dr. Alois Rašín, in *Česká advokacie*, roč. IX, č. 3, Praha: Spolek českých advokátů v Praze, 1923, s. 26 – 31 a 56 – 57; Blíže k důvodům přijetí ZOR např. KLIMEK, A., *Velké dějiny zemí koruny české*, svazek XIII., Praha: Paseka, 2000, s. 371 an.

⁵ Blíže k důvodům přijetí ZOR např. KLIMEK, A., *Velké dějiny zemí koruny české*, svazek XIII., Praha: Paseka, 2000, s. 383 an.

⁶ Blíže k osobě prof. Miříčky např. in SOUKUP, L., August Miříčka, in SKŘEJPOVÁ, P., *Antologie československé právní vědy v letech 1918 – 1939*, Praha: LINDE Praha, 2009, s. 376 – 383.

⁷ Např. ČERNÝ, J., *Zákon na ochranu republiky*, Pardubice: nákladem „Soudcovských listů“, 1926; LEPŠÍK, J., *Zákon na ochranu republiky s důvodovou zprávou*, Praha: Fr. Borový, 1923; MILOTA, A., *Zákon na ochranu republiky*, Kroměříž: J. Gusek, 1923; DRLÍK, F., *Zákon na ochranu*

2. ÚKLADY O REPUBLIKU

Trestný čin úkladů o republiku byl upraven v ustanoveních §§ 1 – 3 ZOR. Ustanovení § 1 stanovilo, že kdo se pokusí násilím změnit ústavu, zejména pokud šlo o samostatnost, jednotnost nebo demokraticko-republikánskou formu státu, stejně tak, kdo se pokusí úplně znemožnit ústavní činnost prezidenta republiky, jeho náměstka, zákonodárského sboru, vlády nebo guvernéra Podkarpatské Rusi, bude potrestán těžkým žalářem od pěti do dvaceti let, za okolností zvláště přitěžujících těžkým žalářem na doživotí.⁹ Stejně měl být potrestán i ten, kdo se násilím pokusí přivtělit cizímu státu území republiky nebo odtrhnout od něho jeho část.

Pokud zákon stanoví, že trestný čin úkladů o republiku lze spáchat pouze násilím, považují za potřebné nalézt výklad pojmu násilí. Tento výklad nám podává sám ZOR v ustanovení § 39 odst. 1. Dle této normy se rozumí násilím nejen skutečný násilný čin, nýbrž i nebezpečná výhrůžka bezodkladným násilným činem. I přes výše podanou definici je třeba brát v potaz, že pojem násilí je v zákoně používán ve dvojitým smyslu. Zatímco v ustanovení o úkladech je násilí dle uvedené definice pouze prostředkem k dosažení pachatelem vytyčeného cíle, v ustanovení § 10, tedy úpravě násilí proti ústavním činitelům, je násilí samo o sobě pachatelovým cílem.

Úkladů o republiku se mohl dopustit v podstatě kdokoli, tedy jak příslušník Československé republiky, tak i cizinec. Nebylo žádnou překážkou, pokud byl trestný čin spáchán v cizině.¹⁰

Výše uvedené ustanovení mělo účinně zabezpečovat nezávislost nově vzniklé republiky a chránit ji před eventuálními násilnými pokusy o federalizaci či dokonce o autonomii. Stejně tak postihovala úprava úkladů pokusy o převrat, jež by mohly ohrožovat demokraticko-republikánské zřízení republiky¹¹. To se ale netýkalo

republiky s vysvětlivkami a příklady, Praha: Melantrich, 1937; ŠLAPÁK, F., Zákon ze dne 19. března 1923 č. 50 sbírky zák. a nař. na ochranu republiky, Praha: Československý kompas, 1937.

⁸ Při zpracování této stati vycházím ze sbírky soudních rozhodnutí VÁŽNÝ, F., *Rozhodnutí nejvyššího soudu československé republiky ve věcech trestních*, Praha: Právnícké nakladatelství v Praze, 1924-1934.

⁹ Stanovení výše trestu bylo novelizováno ustanovením § 1 dekretem prezidenta republiky ze dne 19. června 1945 č. 16, o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech tak, že za spáchání trestného činu úkladů o republiku byl uložen trest smrti.

¹⁰ K tomu ustanovení § 38 ZOR.

¹¹ Zajímavou polemiku o tom, co je vlastně konkrétně myšleno demokraticko-republikánskou formou státu nalezneme např. in VAVŘÍNEK, F., *Zákony na ochranu státu a státní forma*, in RIEGER, B., *Pocta*

pouze násilné změny republiky k stavovskému či monarchistickému zřízení, ale i případného nastolení diktatury hlavy státu. Jak uvádí ve své stati Rudolf Wierer, „pokusy směřující pouze k násilné změně podřadných ustanovení ústavy sem nenáleží (ochrana menšin). Ústavou rozumí se totiž souhrn všech zákonů ústavních ve smyslu formálním, tedy nejen těch, které jsou obsaženy v ústavní listině z 29. února 1920 č. 121 s. z. a n., ale i oněch, které byvše usneseny kvalifikovanou většinou, byly prohlášeny za ústavní.“¹²

Zajímavý výklad pojmu úklady o republiku přináší i komentář k ZOR zpracovaný univerzitním profesorem A. Milotou¹³. Dle Miloty naplňuje podstatu trestného činu úkladů o republiku „jednak každý násilný pokus o převrat, mající za účel podříditi republiku jinému státu, ať ve formě jakékoli, aneb i jen utvořiti s jiným státem spolkový nějaký útvar, nebo podobný pokus o rozdělení republiky na několik státních útvarů, třeba vzájemně spojených, nebo konečně pokus o takový převrat, kterým by např. byl nastolen panovník nebo místo Národního shromáždění jiný orgán, vykonávající moc zákonodárnou, např. sověty, rady vojáků a sedláků apod.“¹⁴ Dále Milota uvádí, že by byla naplněna skutková podstata trestného činu úkladů o republiku i v tom případě, kdyby se pachatel násilně pokusil o zvrácení výše uvedených demokraticko-republikánských základů, to i bez určitého cíle, bez konkrétní představy, co má být místo nich utvořeno.

Jak dále vychází z uvedeného ustanovení, trestný čin úkladů o republiku stricto sensu bylo možné spáchat nejen násilnou změnou ústavy či jejích základních hodnot, nýbrž i faktickým znemožněním ústavní činnosti i jen jednoho z uvedených orgánů.

3. Z JUDIKATURY NS ČSR K ÚKLADŮM O REPUBLIKU

Jedním z mála rozhodnutí NS ČSR, jež aplikuje ustanovení § 1 ZOR je rozhodnutí ze dne 21. března 1924, sp. zn. KR II 584/23.

k sedmdesátým narozeninám univ. Prof. Dra Augusta Miříčky, Praha: Bursík a Kohout, 1933, s. 605 – 615.

¹² MIŘIČKA, A., Poznámky k zákonu na ochranu republiky, in Právník, Praha: Právnická jednota, 1923, s. 161-169.

¹³ Blíže k osobě prof. Alberta Miloty např. in SOUKUP, L., Albert Milota, in SKŘEJPOVÁ, P., *Antologie československé právní vědy v letech 1918 – 1939*, Praha: LINDE Praha, 2009, s. 368 – 375 nebo RÁLIŠ, A., Albert Milota, in *Pocta k šedesátým narozeninám Prof. Dr. Alberta Miloty*, Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského, 1937, s. 5 – 9.

¹⁴ MILOTA, A., *Zákon na ochranu republiky*, Kroměříž: nakl. J. Gusek, 1923, s. 8

V tomto rozhodnutí soud zamítl stížnosti obžalovaných, panů Pavla H. a Ondřeje K., a potvrdil názor Státního soudu v Brně, jež judikoval, že zhotovení ekrasitových pum a jejich položení na určitých místech, naplňuje skutkovou postatu trestného činu úkladů o republiku podle ustanovení § 1 ZOR, je-li článkem plánovitě činnosti irredentistické organizace, směřující k opětovnému násilnému přivtělení válkou pozbytého území k maďarskému státu.

V této věci soud řešil několik dílčích, avšak zásadních problémů. A to v první řadě zda je možné užít ZOR na čin, jenž byl spáchán ještě před nabytím účinnosti tohoto zákona, nebo zda se mají použít ustanovení tehdy na Slovensku platného uherského trestního zákona. Tímto právním problémem se soud vypořádal pomocí ustanovení § 2 uherského trestního zákona, jež umožňoval posuzovat případ dle nově účinné právní úpravy, pokuta byla pro pachatele příznivější. Soud sice dospěl k názoru, že uherský trestní zákon umožňuje snížení trestu na 3 roky odnětí svobody, zatímco ZOR neumožňuje snížit trest pod 5 let, avšak závažnost činnosti obviněných neumožňuje soudu uložit trest na tak nízké úrovni.

Dalším problémem, se kterým se musel soud vypořádat, je prokázání úmyslu obžalovaných svou činností způsobit následky uvedené v ustanovení §1 odst. 3 ZOR, tedy odtrhnout část Slovenska a Podkarpatské Rusi od ČSR a přičlenit ji k maďarskému státu. Zde soud poukázal na prokázané zapojení obžalovaných v irredentistické organizaci majora N-vého a odkázal na výpovědi svědků, jež vypověděli, že obžalovaní nevyprávějí pravdu, když tvrdí, že je major N. do svého plánu nezasvětil. O plánu poškodit obranyschopnost republiky, a tak umožnit následné násilné odtržení výše uvedených území svědčí i fakt, že obžalovaní umístili pumy mj. na četnické stanici v Užhorodě a v bytě generála C.

Poslední problematickou otázkou tohoto řízení byla otázka, zdali se jednalo o trestný čin úkladů o republiku dle ustanovení § 1 odst. 3 ZOR, nebo o trestný čin přípravy úkladů dle ustanovení § 2 téhož zákona vzhledem k faktu, že pumy byly odhaleny před jejich explozí a zneškodněny. Soud rozhodl následovně: „O pouhém jednání přípravném by mohlo být snad řeši, dokavad se činnost stěžovatelova omezila na to, aby si opatřoval materiál potřebný k zhotovení pum a jej u sebe uschoval, dokud se poohlížel po pomocnících, vyhledával místa k těmto účelům vhodná. Jakmile však, zhotoviv pumy, na vyhlédnutých místech je podložil, došel tím jeho úmysl tímto skutkem k dosažení cílů irredentistické organizace, co na něm bylo přičiněno na venek zřetelného vyjádření; došlo v případě tom již ku „násilí“, jež vede ke skutečnému dosažení zamýšleného výsledku...jde o pokus vzdálený...Jako pokus spadá však zjištěné jednání ... pod hledisko §u 1 odst. 3...“¹⁵

¹⁵ Rozhodnutí Nejvyššího soudu Československé republiky ze dne 21. března 1924, sp. zn. KR II 584/23, publikováno in VÁŽNÝ, F., *Rozhodnutí*

4. PŘÍPRAVA ÚKLADŮ

Jistou právní zajímavostí je skutečnost, že zatímco obecně nebývá pokus trestného činu samostatným trestným činem, v tomto případě tomu tak je. Jak uvádí prof. August Mířička, „platné zákony i osnovy prohlašují přípravné jednání za trestné jen zcela výjimečně za zesílením právní ochrany zvláště cenných statků právních, tedy u deliktů zvláště těžkých. (Srov., pokud jde o naše právo, § 6 zák. o třaskavinách, §5 zák. o padělání peněz,...)“¹⁶ Trestný čin pokusu úkladů o republiku upravuje ustanovení § 2 ZOR. Tohoto trestného činu se dopustil ten, kdo se s někým spolčil za účelem činit úklady o republiku dle ustanovení § 1 ZOR, dále ten, kdo vešel za tím samým účelem do přímého či nepřímého styku s cizí mocí nebo s cizími činiteli a to zejména vojenskými nebo finančními. Dále se přípravy úkladů dopustil ten, který za účelem uskutečnění úkladů o republiku sbíral branné nebo pomocné síly, organizoval je, nebo cvičil, či poskytoval nebo opatroval za tímž účelem zbraně nebo jiné prostředky.

Ten, kdo se dopustil výše uvedeného, měl být potrestán za zločin těžkým žalářem od jednoho do pěti let, za okolností zvláště přitěžujících těžkým žalářem od pěti do deseti let.¹⁷ Tak jako v předchozím případě se tohoto trestného činu mohl dopustit jak československý příslušník, tak cizinec, nerozhodno, jestli na území ČSR nebo v zahraničí.

O spolčení jde v tomto případě tehdy, pokud se alespoň dvě osoby domluví na společném plánu, jež má vést k úkladům, tedy na komplotu. Jak uvádí Milota, „nerozhoduje, spolčí-li se k součinnosti (spolupachatelství), či má-li jen jedna osoba druhé pomáhati“¹⁸. Důležitým aspektem je, že musí být mezi pachateli zřejmé, za jakým konkrétním účelem se spolčují. Pokud by to zřejmé nebylo, šlo by pak o přečin sdružování státu nepřátelského dle ustanovení § 17 ZOR,

nejvyššího soudu československé republiky ve věcech trestních, Praha: Právnické nakladatelství v Praze, 1924, s. 241-245, pod číslem 1561.

¹⁶ MÍŘIČKA, A., K problému volního práva trestního, in *Pocta k šedesátým narozeninám Prof. Dr. Alberta Miloty*, Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského, 1937, s. 222 – 228.

¹⁷ Stanovení výše trestu bylo novelizováno ustanovením § 1 dekretem prezidenta republiky ze dne 19. června 1945 č. 16, o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech tak, že za spáchání trestného činu úkladů o republiku byl uložen trest těžkého žaláře od dvaceti let až na doživotí a za okolností zvláště přitěžujících smrtí.

¹⁸ MILOTA, A., *Zákon na ochranu republiky*, Kroměříž: nakl. J. Gusek, 1923, s. 10

nikoli o přípravu úkladů dle ustanovení § 2. Trestný čin je tedy dokonán, pokud se spolčené osoby shodnou na svém cíli, nebo i v případě, že se osoba připojí k již dohodnutému spolčení jiných osob.

Pokus o spolčení je ze své podstaty samozřejmě možný a to z toho důvodu, že jde v případě přípravy úkladů o samostatnou skutkovou podstatu, taktéž je možné i účastenství, tedy návod i pomoc.

Jak vychází z dikce ustanovení o přípravě úkladů, za trestné je považován jak přímý, tak nepřímý styk s cizím státem např. prostřednictvím různých agentů.¹⁹ Dle Weirerova výkladu postihuje úprava přípravy úkladů taktéž „styk s ilegálními organizacemi vojenskými a politickými, které vznikly v poražených státech bývalých centrálních mocností a které si vytkly za úkol znovuzřízení státních útvarů předválečných.“²⁰ Milota ve svém komentáři výklad tohoto ustanovení ještě rozšiřuje v tom smyslu, že za cizí činitele je potřeba považovat např. i cizí politické strany, nebo třeba i cizí žurnalisty, jež by mohli působit příznivě pro chystané úklady.

Jak dále vychází z dikce ustanovení § 2, čin přípravy úkladů je dokonán už v okamžiku, kdy byl styk zahájen. Není však vůbec nutné, aby cizí činitel s přípravou úkladů souhlasil. Mohlo tedy např. jít o situace, kdy nabídka ze strany přípravce směřovaná k cizímu činiteli zůstala bezvýslednou. Pokud by však např. dopis cizímu činiteli byl zachycen ještě před jeho doručením, šlo by pouze o pokus. Ten je však stejně dle ustanovení § 8 tr. zák. stejně trestný, jako čin dokonáný.

Co se týče ustanovení odst. 3 téhož ustanovení, tedy sbírání a organizování braných a pomocných sil, šlo především o najímání (ať úplatného nebo dobrovolného) braných sil, tedy takových sil, jež mají při úkladném činu použít zbraně, ale taktéž i sil pomocných, tedy těch, jež vykonávají jiné, než výše uvedené úkoly (mohlo jít např. o logistiku, zajištění spojení, ošetření raněných, zásobování...²¹) a jejich organizování tak, aby byl zaveden mezi těmito silami pořádek a byly rozděleny úkoly.

¹⁹ K tomu uvádím výklad tohoto ustanovení učiněný NS ČSR v rozhodnutí ze dne 17. února 1926, ZM I 585/25, publikováno in VÁŽNÝ, F., *Rozhodnutí nejvyššího soudu československé republiky ve věcech trestních*, Praha: Právnícké nakladatelství v Praze, 1926, s. 135-141, pod číslem 2294.

²⁰ WIERER, R., Úklady o republiku, in *Všehrd*, ročník 9, číslo 5, Praha: Všehrd, 1928, str. 133.

²¹ K tomu blíže např. v důvodové zprávě k ZOR, publikované in LEPSHÍK, J., *Zákon na ochranu republiky s důvodovou zprávou*, Praha: Fr. Borový, 1923.

5. Z JUDIKATURY NS ČSR K PŘÍPRAVĚ ÚKLADŮ

Velice zajímavý, ba dokonce přímo vzorový příklad přípravy úkladů nalezneme v již citovaném rozhodnutí Nejvyššího soudu Československé republiky ze dne 17. února 1926, ZM I 585/25.

V tomto případě šlo přípravu převratu, jenž měl vyústit v znovunastolení rakouské monarchie a to s důsledky pro Československou republiku samozřejmě naprosto zničujícími. Obžalovaný se trestného činu přípravy úkladů o republiku dopustil zasláním několika dopisů, jejichž obsah byl následující: „jeho (obžalovaného) tajným cílem jest: ... restaurace absolutistického císařství Rakouského, ... 4. že on, obžalovaný, jsa absolutistou, jest: ... b) pro rozpuštění všech politických stran, c) pro nadvládu rakouské vojenské kliky v celém Rakousku...“²²

Z výše uvedeného je jasně patrný úmysl násilím změnit ústavu, zejména pokud jde o samostatnost, jednotnost nebo demokraticko-republikánskou formu státu. Vzhledem k okolnosti, že akce byla včas odhalena, byla takto naplněna jedna z podmínek trestného činu přípravy úkladů, a to právě jasné zacílení na konkrétní cíl – násilím změnit ústavu ve smyslu zničení samostatnosti i demokraticko-republikánské formy státu.

Dále obžalovaný zvacími dopisy svolával utajenou schůzi na den 22. června 1924 do „Representačního domu“. „Podle programu, jejž obžalovaný podepsal, měly býti na zmíněné schůzi předmětem porady zejména tyto otázky: e) volba komisí, i) porada se zahraničními hosty, ... g) záležitosti vojenské... Na programu schůze bylo též spojití se s Hackenkreuzlery v Československu, s organizací vojáků z fronty ve Vídni, počtem 250.000 mužů, s plukem Němců z Čech v Drážďanech, s plukem Slováků v Budapešti... Dále měli býti jmenováni: důvěrníci pro jednotlivé země. Čsl. republiky ... a zřízeny různé komise a to vojenská, zahraniční, organizační a tisková, finanční, Komise vojenská měla za povinnost jmenovati důvěrníky ve všech vojenských posádkách republiky, udržovati s nimi styk, vyhledávati staré aktivní důstojníky, organisovati je v opozičním klubu, navázati a udržeti styk s organizací vysloužilých vojáků z fronty ve Vídni... rovněž komise zahraniční měla za povinnost udržovati stálý styk s vlivnými činiteli opozičními za hranicemi.“²³ Dále je ze soudního spisu patrné, že obžalovaný kontaktoval vlivné maďarské šlechtice s cílem zapojit je do svého plánu.

²² Rozhodnutí Nejvyššího soudu Československé republiky ze dne 17. února 1926, ZM I 585/25, publikováno in VÁŽNÝ, F., *Rozhodnutí nejvyššího soudu československé republiky ve věcech trestních*, Praha: Právnícké nakladatelství v Praze, 1926, s. 135-141, pod číslem 2294.

²³ Rozhodnutí Nejvyššího soudu Československé republiky ze dne 17. února 1926, ZM I 585/25, publikováno in VÁŽNÝ, F., *Rozhodnutí nejvyššího soudu československé republiky ve věcech trestních*, Praha: Právnícké nakladatelství v Praze, 1926, s. 135-141, pod číslem 2294.

Tímto naplnil obviněný objektivní stránku skutkové podstaty přípravy úkladů

o republiku. Soud vzal za prokázané, že pořádáním schůzky, jejíž deklarovaný obsah odpovídal přípravě převratu, se obžalovaný dopustil spolčení dle ustanovení § 2 ZOR. Vzhledem k jeho kontaktům v Německu, Rakousku a Maďarsku a taktéž s přihlédnutím k dopisům, jež zasílal představitelům maďarské šlechty, je nepochybné, že tímto obžalovaný naplnil objektivní stránku výše uvedeného trestného činu v tom smyslu, že vešel ve styk s cizí mocí či cizími činiteli a to jak vojenskými (např. oněch 250 000 vojáků ve Vídni), tak i finančními (maďarská šlechta). Taktéž tvoření organizační struktury hnutí obžalovaného lze kvalifikovat jako příprava a organizace jiných než branných sil.

Z výše uvedeného je tedy jasně patrné, že došlo k naplnění objektivní stránky trestného činu. Obžalovanému tedy zbývalo pouze popřít naplnění stránky subjektivní. Obžalovaný zakládal svou obhajobu na tvrzení, že nešlo o přípravu státního převratu s cílem obnovení rakouského císařství, nýbrž o nepochopené vyjádření obšírných úvah o nespokojenosti obžalovaného s tehdejšími hospodářskými a politickými poměry, tedy o opoziční politický boj.

Soud však argumenty obžalovaného neakceptoval. Dle názoru soudu je jen těžko představitelné, že by se někdo spolčil za účelem znovuobnovení rakouského císařství se zahraničními vojenskými činiteli, snažil se najít spojence mezi vojenskými činiteli tuzemskými, zakládal za tímto účelem různé komise a sháněl financování pro svůj podnik, pokud by neusiloval násilím změnit ústavu.

Další zajímavé rozhodnutí NS ČSR, jež si zde dovolím v krátkosti zmínit je ze dne 3. listopadu 1927, Zm II 309/27²⁴, činnosti komunistické mládeže. „Na obžalované byla podána obžaloba pro zločin přípravy úkladů ve smyslu § 2 čís. 1 a 2 zák. na ochr. rep., jehož se dopustili tím, že jako členové organizace komunistické mládeže v Československu oplátkou za to, že komunistická strana ruská udělila čl. straně komunistické čestné velitelství nad 5. divizí ruské armády, usnesli se věnovati prapor ruskému vojenskému oddílu generála Buděného, že v důsledku tohoto usnesení obžalovaný Josef M. odvezl prapor do Č. B. v úmyslu, by jej odtamtud odvezl do P. za účelem další dopravy do Ruska, že však prapor byl mu v C. B. zabaven, a že se tímto jednáním spolčili k úkladům o republiku (odst.

¹⁶ Rozhodnutí Nejvyššího soudu Československé republiky ze dne 3. listopadu 1927, Zm II 309/27, publikováno in VÁŽNÝ, F., *Rozhodnutí nejvyššího soudu československé republiky ve věcech trestních*, Praha: Právnícké nakladatelství v Praze, 1927, s. 781-785, pod číslem 2952.

prvý § 2 zák.) a k tomu konci vešli ve styk s cizí mocí a s cizími činiteli, zejména s vojenskými (odst. druhý § 2 zák.).²⁵

Zemský soud v Brně zprostil obžalované obvinění v tom smyslu, že je naprosto nemyslitelné, aby členové komunistické buňky naplnili skutkovou podstatu ustanovení § 2, tedy přípravu úkladů tím, že by věnovali prapor ruské divizi. Věnování praporu nalézací soud kvalifikuje jako pokus o obnovení dřívější tradice a je naprosto neškodný. Dále vycházel zemský soud z přesvědčení, že akt darování praporu nemůže mít za bezprostřední následek úklady, a to ani v přípravné fázi. Zemský soud zamítl návrhy ze strany státního zastupitelství, aby bylo v procesu řešeno nejen samotné věnování praporu, ale taktéž i hlubší souvislosti. Především měl být dle názoru státního zástupce zkoumán charakter komunistické strany, jejích cílů a prohlášení, styky této strany se sovětskou armádou, ale i oficiální styky Československé republiky se Sovětským svazem. V tomto ohledu se Nejvyšší soud s názory státního zástupce ztotožnil a rozhodnutí zemského soudu zrušil.

Nejvyšší soud došel k názoru, že nalézací soud přehlédl všeobecně známou skutečnost, a to, že udělování velitelství vojenských jednotek jednotlivcům nebo organizacím bylo vždy prováděno jako akt mezistátní, tedy na úrovni diplomatické. V tomto případě ale rozhodně nešlo o akt mezistátní povahy, nýbrž o akt komunistické internacionály (potažmo rudé armády) a československé komunistické organizace. Podobné navazování styků by bylo přípustné pouze, pokud by se dělo prostřednictvím státních úřadů, jimž jsou vojenské věci svěřeny. Navíc nutno podotknout, že v době procesu ještě Československá republika neuznala Sovětský svaz de iure a tak mezi těmito státy nebylo obvyklých diplomatických styků.

Ačkoli nalézací soud během své činnosti sám zjistil, že úkolem komunistické internacionály, tedy i rudé armády, je nejen obrana vlastního státu a udržení sovětského režimu, nýbrž i podpora revolučních akcí v jiných státech, tedy potenciálně i v Československu, nevyvodil ze svého zjištění žádné závěry. Nejvyšší soud v této věci poukazuje na skutečnost, že pokud je úkolem rudé armády i podpora zahraničních komunistických revolucí, nelze kvalifikovat věnování praporu jako pokus o navázání na tradice, nýbrž jde o snahu navázat bližší spolupráci mezi místní komunistickou buňkou a cizí vojenskou mocí.

Nejvyšší soud dále konstatuje, že nalézací soud zcela opomenul vzít v úvahu cíle komunistické strany, a to především nastolení vlády dělníků a rolníků pomocí revoluce. Cílem komunistické organizace v Československu bylo tedy násilné převzetí

²⁵ Rozhodnutí Nejvyššího soudu Československé republiky ze dne 3. listopadu 1927, Zm II 309/27, publikováno in VÁŽNÝ, F., *Rozhodnutí nejvyššího soudu československé republiky ve věcech trestních*, Praha: Právnícké nakladatelství v Praze, 1927, s. 781-785, pod číslem 2952.

moci a změna státního uspořádání po vzoru Sovětského svazu. O tomto úmyslu obžalovaných svědčí i jejich projevy, v nichž vyjadřují víru, že prapor věnovaný sovětské armádě se vrátí zpět do Brna, a to ve chvíli, kdy již Brno bude rudé.

Obstát nemohl ani argument nalézacího soudu, že v tomto případě se neprojevil zločinný úmysl obžalovaných způsobem, který by přiblížil možnost výsledku a ohrozil tak hodnoty chráněné zákonem na ochranu republiky. Nalézací soud se domnívá, že aby byla naplněna skutková podstata § 2 ZOR, musel by nastoupit následek akce bezprostředně po akci. Nejvyšší soud má v této věci za to, že pro naplnění skutkové podstaty § 2 odst. 1 postačí, když jednání obžalovaných je způsobilé přivodit možnost výsledku i pozvolna a v budoucnu.

Z výše uvedeného tedy vyplývá, že se obžalovaní dopustili trestného činu spolčení za účelem úkladů o republiku, a dále pokusu trestného činu vejíti ve styk s cizími vojenskými činiteli za účelem úkladů.

Literature:

ČERNÝ, J., Zákon na ochranu republiky, Pardubice: nákladem „Soudcovských listů“, 1926.

DRLÍK, F., Zákon na ochranu republiky s vysvětlivkami a příklady, Praha: Melantrich, 1937.

HAUSER, J., K dějinám teroristického zákona na ochranu republiky, in Právník, roč. 92, Praha: Právnícký ústav ministerstva spravedlnosti, 1953, s. 499 – 512.

HOLUB, M., Ochrana státu za absolutismu, konstitutionalismu a republiky, In VŠEHRD – list československých právníků, roč. 7, Praha: Všehrd, 1926, s. 7 – 17.

KLIMEK, A., Velké dějiny zemí koruny české, svazek XIII., Praha: Paseka, 2000, ISBN 80 – 7185 – 328 – 3, s. 383 an.

LEPŠÍK, J., Zákon na ochranu republiky s důvodovou zprávou, Praha: Fr. Borový, 1923.

MILOTA, A., První desetiletí československého zákonodárství trestního, in Právní obzor, roč. IX, Bratislava: Právnícká jednota na Slovensku, 1928, s. 594 – 604.

MILOTA, A., Zákon na ochranu republiky, Kroměříž: J. Gusek, 1923.

MÍŘIČKA, A., K problému volního práva trestního, in Pocta k šedesátým narozeninám Prof. Dr. Alberta Miloty, Bratislava: Právnícká fakulta Univerzity Komenského, 1937, s. 222 – 228.

MIŘIČKA, A., Poznámky k zákonu na ochranu republiky, in Právník, Praha: Právnická jednota, 1923, str. 161-169.

MIŘIČKA, A., Trestní právo hmotné – část zvláštní, sedmé vydání, Praha: Všeherd, 1924.

RÁLIŠ, A., Albert Milota, in Pocta k šedesátým narozeninám Prof. Dr. Alberta Miloty, Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského, 1937, s. 5 – 9.

SLAVÍČEK, J., Úvod ve studium trestního hmotného práva vůbec a ve studium rakouského zákonníka trestního ze dne 27. května 1852 zvláště, Praha: nákladem spisovatelovým, 1866.

SOUKUP, L., Albert Milota, in SKŘEJPOVÁ, P., Antologie československé právní vědy v letech 1918 – 1939, Praha: LINDE Praha, 2009, s. 368 – 375

SOUKUP, L., August Miříčka, in SKŘEJPOVÁ, P., Antologie československé právní vědy v letech 1918 – 1939, Praha: LINDE Praha, 2009, s. 376 – 383

SOUKUP, L., Zákon na ochranu republiky a svoboda tisku v ČSR, in Právněhistorické studie, Praha: Československá akademie věd, 1984, s. 127-140.

STOMPFE, A., Dr. Alois Rašín, in Česká advokacie, roč. IX, č. 3, Praha: Spolek českých advokátů v Praze, 1923, s. 26 – 31 a 56 – 57

ŠLAPÁK, F., Zákon ze dne 19. března 1923 č. 50 sbírky zák. a nař. na ochranu republiky, Praha: Československý kompas, 1937.

VALENTA, L., Za Drem Al. Rašínem, in Česká advokacie, roč. IX, č. 3, Praha: Spolek českých advokátů v Praze, 1923, s. 25 – 26.

VAVŘÍNEK, F., Zákony na ochranu státu a státní forma, in RIEGER, B., Pocta k sedmdesátým narozeninám univ. Prof. Dra Augusta Miříčky, Praha: Bursík a Kohout, 1933, s. 605 – 615.

VÁŽNÝ, F., Rozhodnutí nejvyššího soudu československé republiky ve věcech trestních, Praha: Právnické nakladatelství v Praze, 1924-1934.

WIERER, R., Úklady o republiku, in Všeherd, ročník 9, číslo 5, Praha: Všeherd, 1928, s. 129-136 a 165-173.

JUDIKATURA

Rozhodnutí Nejvyššího soudu Československé republiky ze dne 17. února 1926, ZM I 585/25, publikováno in VÁŽNÝ, F., Rozhodnutí nejvyššího soudu československé republiky ve věcech trestních, Praha: Právnícké nakladatelství v Praze, 1926, s. 135-141, pod číslem 2294.

Rozhodnutí Nejvyššího soudu Československé republiky ze dne 21. března 1924, sp. zn. KR II 584/23, publikováno in VÁŽNÝ, F., Rozhodnutí nejvyššího soudu československé republiky ve věcech trestních, Praha: Právnícké nakladatelství v Praze, 1924, s. 241-245, pod číslem 1561.

Rozhodnutí Nejvyššího soudu Československé republiky ze dne 3. listopadu 1927, Zm II 309/27, publikováno in VÁŽNÝ, F., Rozhodnutí nejvyššího soudu československé republiky ve věcech trestních, Praha: Právnícké nakladatelství v Praze, 1927, s. 781-785, pod číslem 2952.

Contact – email

kazda@atlas.cz

REVOLUCE A PRÁVNÍ ÚPRAVA DIVADLA

MARKĚTA KLUSOŇOVÁ

Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Česká republika

Abstract in original language

Divadlo je významná společenská síla, o jejíž regulaci se každý stát. Cílem tohoto příspěvku je rozebrání právní úpravy divadla na českém území od 19. stol. do současnosti v obecné rovině a srovnání rozdílů mezi jednotlivými obdobími jejího vývoje. Hlavní zřetel bude kladen na souvislost změn právní úpravy a revolucí měnících státní režim. V závěru se zaměřím na stav a možnosti právní úpravy divadla v současnosti.

Key words in original language

Theatre, theatre law, revolution, freedom of theatre, censorship

Abstract

Theatre is a significant social force so each state tries to regulate it. The aim of this paper is to describe the legal regulation of theatre in the Czech Republic from 19th century to present and to compare the differences between various stages of its development. I will emphasize on connection between changes in legislation and revolutions. Finally I will focus on current situation of legal regulation of theatre in the Czech Republic.

Key words

Divadlo, divadelní zákony, revoluce, svoboda divadla, cenzura.

1. ÚVOD

O tom, zda je ještě dnes divadlo významnou společenskou silou, formující veřejné mínění, by se dalo polemizovat. Existuje totiž mnoho teorií o tom, jak divadlo na společnost působí, jakými zákonitostmi se toto působení řídí a jak (či dokonce zda vůbec) lze toto vzájemné působení regulovat.¹

Je ale všeobecně přijímanou skutečností, že divadlo min. v minulosti bylo mocným politickým nástrojem, a to pro-státním i protistátním, režimním i protirežimním.

Je tedy pochopitelné, že představitelé státu se vždy snaží minimálně o kontrolu divadla, v totalitních státech jde potom už i o aktivní zásahy do autonomie divadla jako takové. Nejefektivnější cestou regulace divadla se zdá jeho právní úprava, ale není jisté, zda je tento dojem správný.

¹ např. *Piscator, Boal nebo sovětské divadlo.*

I v českých zemích má právní regulace divadla, a to zejména ve formě „divadelních zákonů“, poměrně dlouhou tradici. Je proto přirozené, že jak české země procházely bouřlivými dějinnými a současně i právními zvraty², měnily se i divadelní zákony.³

Motivace vytvoření jednotlivých divadelních zákonů se příliš nelišily, jak můžeme poznat z dokumentů o tom, jakým způsobem byly přijímány.⁴ Zjistit, jak se to odrazilo na jejich výsledné podobě, je prvním z úkolů následujícího textu.

Nejdůležitějšími prameny v této oblasti se vzhledem k návaznosti na politické události jeví nařízení o divadlech z r. 1850, tzv. Bachovská vyhláška, a divadelní zákon z r. 1948. Právě na ně se proto v následující práci zaměříme. Pro lepší pochopení obecných možností a situace v právní úpravě divadla, jakož i pro srovnání, budou součástí příspěvku i poznatky o právní úpravě divadla ve Francii 19. století.

Druhým úkolem této práce je potom prozkoumání současného stavu právní úpravy divadla v České republice. Zde bude pozornost spíše než na konkrétní aspekty aktuální právní úpravy zaměřena na obecnější otázku nutnosti právní regulace divadla v demokratické společnosti. I vzhledem k nedávné situaci kolem Národního divadla, údajně způsobené nedostatečností právní úpravy, je toto dílčí téma velmi aktuální.

V závěru tohoto příspěvku proto bude následovat stručné srovnání minulých a současné úpravy v této oblasti, opět spíše v obecné rovině než v detailech, a jako jeho výsledek rámcové navržení případných změn právní úpravy divadla do budoucna.

1.1 DIVADLO JAKO VÝZNAMNÁ SPOLEČENSKÁ SÍLA V ČESKÝCH ZEMÍCH

Podle prof. Štědroneš, významného českého muzikologa a hudebního skladatele, je vztah českého národa k umění, a to zejména divadlu a hudbě, specifický kvůli historickým politickým podmínkám českých zemí. Prof. Štědroň tvrdí, že politická podřízenost českých obyvatel vůči rakouské monarchii zapříčinila jejich potřebu projevení vzdoru v nepolitických oblastech. Nejprůhodnější k tomu bylo podle něho

²EFMERTOVÁ, Marcela C a Nikolaj SAVICKÝ. *České země 1848-1918*. 1. vyd. Praha: Libri, 2009, 453 s. ISBN 978-80-7277-171-4., PAVLÍČEK, Jaromír. *Československé dějiny a evropská politika ve 20. století: vybrané kapitoly z českých a slovenských dějin 1900-1989*. 1. vyd. Opava: Optys, 2008, 83 s. ISBN 978-80-85819-65-6.

³ tzn. nařízení z r. 1850, přijaté po revoluci v r. 1848, bylo nahrazeno novým zákonem po převratu v r. 1948

⁴ Viz stenoprotokoly z jednání poslanecké sněmovny, na kterých se o znění divadelního zákona jednalo.

právě performativní umění, jelikož v něm je takový vzdor nejvíce viditelný a nejlépe sdělitelný veřejnosti.⁵

Tuto dnes už jen stěží představitelnou moc divadla popisuje většina odborných uměnovědných prací, zabývajících se 19. stoletím.⁶ Jelikož neexistoval ani rozhlas, ani televize, bylo divadlo tou tribunou, která dávala možnost veřejné prezentace politických názorů. Toho si byli vědomi divadelní tvůrci, publikum i představitelé státu.

I proto je dodnes pochopitelné, že když byla vyhlášena nová ústava, oznámeno to bylo z balkonu Stavovského divadla při přestávce právě hraného představení. Stejně tak když chtěli čeští stavové vyjádřit svůj nesouhlas s autoritativním ustanovením nástupce panovníka, čímž by bylo porušeno jejich právo volby hlavy státu, sehráli divadelně-taneční představení. Dokonce i Josef II., když chtěl upokojit situaci v českých zemích, které žádaly částečnou autonomii, zvolil jako ústupek mimo jiné i povolení vzniku českého divadla.⁷

Přirozeně tak každá kontroverzní divadelní činnost vyvolávala protireakci státu. Ta nabývala konkrétní podoby v právní úpravě a následných mocenských zásazích do umělecké autonomie.⁸

Snahy státu o využití umění pro státní mocenské záměry provázejí stát od jeho počátků, stejně jako pokusy o kontrolu a dozor nad uměním s možným protistátním obsahem.⁹ S každou revolucí tak je nevyhnutelně spojena potřeba právní úpravy umění odpovídající povaze vítězné strany. Po nástupu Bachova absolutismu po potlačení revoluce v r. 1848 tak vzniklo nařízení Ministerstva vnitra, č. 454/1850 říšského zákoníku. Podobná situace se opakovala v r. 1948, kdy byla přijata v podstatě obdobná úprava.

Právě pro podobnost těchto dvou předpisů a jejich souvislost s revolučními změnami ve státě se v tomto textu zaměříme především

⁵ přednáška pronesená v rámci předmětu *Právo a umění na jaře 2012*

⁶ např. MUKAŘOVSKÝ, Jan, František ČERNÝ a Jaroslav BARTOŠ. *Dějiny českého divadla ; autor: Jaroslav Bartoš,... [et al.]*. 1. vyd. Praha: Academia, 1969, 429 s.

⁷ MUKAŘOVSKÝ, Jan, František ČERNÝ a Jaroslav BARTOŠ. *Dějiny českého divadla ; autor: Jaroslav Bartoš,... [et al.]*. 1. vyd. Praha: Academia, 1969, 429 s.

⁸ jako např. ve snaze nacistů zabránit premiéře hry *Osel a stín v osvobozeném divadle* (viz *Osel a stín ve stínu policejního ředitelství / Milena Kudělová*. In *Documenta Pragensia 15*, (1997), s. 349-358 15)

⁹ BROCKETT, Oscar Gross. *Dějiny divadla*. Praha: Divadelní ústav, 2008, 948 s. ISBN 9788071065760.

na tato dvě období právní regulace divadla, jak už ostatně bylo uvedeno v úvodu. Nejdříve je však třeba si připomenout podstatu problému svobody divadla, který je východiskem takové právní úpravy.

1.2 SVOBODA A NEZÁVISLOST DIVADLA

Stéphanie Loncle ve svém článku zabývajícím se svobodou divadla správně upozorňuje, že se jedná o ahistorickou problematiku, jelikož otázka optimálního nastavení vztahu státu a divadla je nadčasová.¹⁰ Zároveň však se svými úvahami začíná u 19. století, stejně jako my v tomto textu.

S proměnami fungování státu i přístupu společnosti k divadlu se totiž svoboda divadla stávala velmi frekventovaným tématem. Paradoxně i proto, že za tehdejších podmínek nebyla taková svoboda možná.¹¹

Situace spojená s nastolením svobody divadla ve Francii, dávaná do souvislostí s tamějším politickým vývojem a revolucemi, je ostatně velmi vhodnou paralelou k české situaci.

Svobodu českého a francouzského divadla totiž spojuje podobná výchozí situace v absolutistické monarchii a dále i vzájemné propojení skrz některé divadelní tvůrce. Naopak je velmi příhodné srovnání rozdílů, zapříčiněných dalším historickým vývojem.

Ve Francii Velká francouzská revoluce uspěla a nastavila svobodu divadla širokým způsobem, zatímco v habsburské monarchii byla revoluce v r. 1848 potlačena a začala doba policejního státu.

Francouzská právní úprava divadla v 19. stol. tak nabízí jednu z možných opovědí, jak by mohlo české divadlo vypadat, kdyby se byla historie odehrála jinak.

1.3 FRANCOUZSKÁ PRÁVNÍ ÚPRAVA DIVADLA V 19. STOLETÍ

Loncle uvádí, že ve Francii sice bylo v r. 1791 zákonem garantováno právo každého občana založit si vlastní divadlo. Bohužel ale už za Napoleona byla opět zavedena cenzura a státní kontrola divadel. Až za

¹⁰ LONCLE, Stephanie. *Freedom of the Theatre: A Matter of Law?*. *Law & Humanities*. 20110601, roč. 5, č. 1, s. 155-164. ISSN 17521483.

¹¹ LONCLE, Stephanie. *Freedom of the Theatre: A Matter of Law?*. *Law & Humanities*. 20110601, roč. 5, č. 1, s. 155-164. ISSN 17521483.

Napoleona III., v r. 1864, se stát vrátil k modelu svobodného divadla.¹²

Vysvětlení těchto divokých proměn je nasnadě. Velká francouzská revoluce byla úspěšná, čemuž odpovídá i povaha a razance s ní spojených změn. Absolutistický stát, ve kterém panovník kontroloval i divadelní dění,¹³ se během krátkého časového úseku přeměnil na místo, kde měla vládnout téměř absolutní divadelní svoboda. S další politickou změnou, tentokrát se jedná o nástup Napoleona, se přístup státu k divadlu obrací zcela opačným směrem, předchozí výsady obyvatel zrušeny a je zavedena přísná cenzura. Po Napoleonově pádu a nastalé politické situaci se stav divadelní svobody poměrně pochopitelně nezměnil. Nejednalo se totiž o návrat k revolučním ideálům, se kterými byla prvotní idea svobody divadla spojena. Ke znovuzavedení této svobody musela nazrát doba a s ní spojená motivace státu k uvolnění divadelní kontroly. Tento okamžik nastal v druhé pol. 19. století, tedy v době, kdy se společnost díky průmyslové revoluci měnila jako celek, tudíž je i tato změna pochopitelná.

Z právě uvedených skutečností lze generalizací dovodit, že změny zavedeného systému kontroly divadla jsou většinou spojeny s revolučními změnami ve společnosti. Nabízí se proto analogie francouzské situace k situaci v rakouské monarchii.

1.4 RAKOUSKÁ PRÁVNÍ ÚPRAVA DIVADLA: NAŘÍZENÍ Z R. 1850

Revoluční dění v rakouské monarchii se proti tomu francouzskému opozdilo, avšak lze v něm najít některé podobné rysy. I v Rakousku lidé žádali uvolnění poměrů, s nímž je svoboda umění nezbytně spojena. Osud této revoluce se však vyvinul jinak než ve Francii a s ním i pohled státu na svobodu divadla.¹⁴

V r. 1850 bylo vydáno nařízení ministerstva vnitra č. 454/1850 ř. z., divadelní řád. Přijetí této právní úpravy bylo logickým krokem představitelů policejního státu, protože jim dala možnost prakticky neomezeného dohledu nad každou divadelní produkcí na území monarchie.

¹² LONCLE, *Stephanie*. *Freedom of the Theatre: A Matter of Law?*. *Law & Humanities*. 20110601, roč. 5, č. 1, s. 155-164. ISSN 17521483.

¹³ HYVNAR, *Jan*. *Francouzská divadelní reforma: od Antoina k Artaudovi*. Vyd. 1. V Praze: Pražská scéna, 1996, 237 s., [48] s. obr. příl. ISBN 8090167179.

¹⁴ EFMERTOVA, *Marcela C a Nikolaj SAVICKÝ*. *České země 1848-1918*. 1. vyd. Praha: Libri, 2009, 453 s. ISBN 978-80-7277-171-4.

V ustanovení § 1 bylo zakotveno, že se divadlo mohlo hrát jen v k tomu určených prostorách a osobou, která k tomu měla osobní oprávnění. Takové oprávnění mohl udělovat buď podle ust. § 2 hejtman nebo policejní ředitel pro jednotlivá představení, nebo podle ust. § 3 místodržitel ke každé divadelní hře zvlášť. Od takového povolení a od schváleného textu se tvůrci nesměli nijak odchýlit. Jediným zmírněním těchto striktních ustanovení byla úprava obsažená v ust. § 4, stanovící, že pokud byla hra jednou schválena, v té stejné podobě ji mohlo převzít jiné divadlo v zemi. Aby však ani tato úniková cesta nebyla příliš prostupná, hned v dalším paragrafu následovalo omezení, že z důvodu veřejného pořádku mohlo být toto povolení kdykoliv odňato.

Podle ust. § 6 platilo, že vedle shody schváleného dramatického textu s jeho realizací měly státní orgány kontrolovat slušnost a mravnost takové realizace. Pokud by toto bylo porušeno, bylo možné představení i na místě přerušit nebo zastavit úplně. Aby zase nebyla tato norma přehnaná, nabízela se možnost podle ust. § 7, spočívající v tom, že proti takovému rozhodnutí se podnikatel mohl odvolat k ministrovi vnitra.

Porušení tohoto zákona se podle ust. § 8 trestalo peněžitou pokutou a za přitěžujících okolností dokonce až uvězněním a podle ust. § 9 i za odchylku od schváleného textu hrozila pořádková pokuta.

Na Bachovskou vyhlášku navazovala Instrukce k nařízení Ministerstva vnitra, č. 454/1850 ř. z. Ta byla určená pro místodržitele zemí k provádění divadelního řádu a vycházela z názoru, že divadlo je mocná páka lidového vzdělání a jako takové nesmí být rušeno v dosahování vyšších cílů.

Stát proto musel obezřetně vybírat ty, kteří ho mohli provozovat. Místodržiteli k tomu měl být k ruce poradní sbor složený z osvědčených odborníků. Konkrétní povinnosti a využití takového sboru si však stanovil každý místodržitel sám.

Ve vlivu státu na divadlo měl být nejdůležitější zájem státu, po něm trestní právo, náboženství, mravnost a čest. Proto mimo jiné nebylo dovoleno jakkoliv napadat monarchii nebo monarchu, narušovat klid a pořádek ve společnosti, zobrazovat náboženské rituály či hodnostáře, užívat státní uniformy nebo hrát o dosud žijících osobách či obecně o soukromých věcech.

Místodržitel přitom mohl odmítnout hru bez udání důvodů. Státní orgány byly oprávněny účastnit se ž generální zkoušky, aby mohly včas vyřešit případné závady realizace už schválené hry.

Je s podivem, že toto nařízení a na něj navazující předpisy bylo zrušeno až v r. 1948. Platilo totiž i po celou dobu první republiky. Jak je ale možné, že právní předpis určený k prosazování zájmů absolutistického státu mohl platit i v demokratické republice?

1.5 ČESKOSLOVENSKÁ PRÁVNÍ ÚPRAVA DIVADLA I: DIVADELNÍ ZÁKON Z R. 1948

Nejzásadnější změna právní úpravy divadla byla postavena na dekretech Revoluční odborové rady divadelníků vedené Miroslavem Kouřilem v roce 1945, tj. Memorandu o řešení otázky českého divadelnictví v nové Československé republice a zvláštním výnosu ministra školství a osvěty Zdeňka Nejedlého o zrušení divadelních koncesí a produkčních licencí.

Došlo tak v podstatě k úplnému zestátnění českých divadel. Nový divadelní zákon pojetí obsažené již v těchto právních normách ještě podrobněji rozebral.

V první řadě určil divadlo jako „národní kulturní statek“, který má „poslání“. Od poměrně přesných definic pojmů zahrnujících např. divadlo, dramatické dílo nebo divadelní představení zákonodárce plynule přechází k tomu, že péče o divadlo je úkolem státní správy i samosprávy tak, aby „zvyšovali kulturní úroveň života, zvláště na venkově“. Tuto péči pak rozvedl dokonce i v příkladném výčtu, zahrnujícím i organizovanou návštěvu divadel. Ve stínu těchto zásahů je závazek k podpoře mezinárodních divadelních styků už spíše jen úsměvně naivním slibem. Tento dojem dále naplňuje i ustanovení o povinném „zlidovění“ divadla cestou upřednostňování domácí dramatické tvorby a o osvětovém dozoru nad divadly, který byl vykonáván ministerstvem informací. Rovněž byly zřízeny divadelní a dramaturgické rady při ministerstvu školství a osvěty, které měly za úkol „pečovat o divadelní a dramaturgické otázky divadla“. V tom samém ustanovení však bylo ustanoveno, že touto péčí nesmí rady omezovat „uměleckou svobodu“ divadel. Vzhledem k celkovému vyznění zákona i době, v níž byl přijat, se ale tato garance svobody jeví víc než nepravděpodobně.¹⁵

Vztah státu k divadlu se vůbec může z dnešního pohledu jevit až patologický. Výborným příkladem je zřízení tzv. propagační komise, která měla propagovat divadlo mezi lidem, rozšiřovat divadelní díla a organizovat návštěvy divadel. Není divu, že i spolupráce této komise s divadelní a dramaturgickou radou byla zakotvena přímo v zákoně.¹⁶

Provozování divadla soukromou osobou (nikoliv však fyzickou osobou-jednotlivcem) bylo možné, ale pouze výjimečně, jelikož toto právo patřilo zejména státu a územním samosprávným celkům. I podmínky tedy byly nastaveny přísně. K založení divadla bylo nutné schválení stanov, uměleckého programu, způsobilého vedení i hospodářských podmínek. Ani když však bylo povolení uděleno,

¹⁵ Zákon č. 32/1948 Sb., kterým se vydávají základní ustanovení o zřizování divadel a o divadelní činnosti (divadelní zákon).

¹⁶ Zákon č. 32/1948 Sb., kterým se vydávají základní ustanovení o zřizování divadel a o divadelní činnosti (divadelní zákon).

nebylo jisté. Stát totiž mohl z důvodu veřejného pořádku, klidu, bezpečnosti nebo mravnosti toto povolení odvolat.¹⁷

Poněkud absurdní se dnes jeví ust. § 25 o tzv. Noremních dnech, které stanovilo, že divadlo se nesmí hrát na Zelený čtvrtek, Velký pátek, Bílou sobotu a ve Štědrý den. Otázkou je, zda právě tato úprava směřovala k potlačení církevního divadla, nebo zda si zákonodárce pouze neuvědomil, že jde o církevní svátky. Pokud by totiž byla správná druhá varianta, bylo by lehce úsměvné, že právě stát přísně postihující církve ve svém právu chrání vážnost církevní svátků.¹⁸

Jako nejvýznamnější se potom jeví ust. § 28, jímž byly veškeré divadelní koncese platné ke dni 8. 6. 1945 zrušeny. Tímto krokem byla definitivně zajištěna absolutní kontrola státu nad veškerou divadelní činností.

1.6 ČESKOSLOVENSKÁ PRÁVNÍ ÚPRAVA DIVADLA II: DIVADELNÍ ZÁKON Z R. 1957

Podle tohoto zákona mělo divadlo přispívat mimo jiné k „socialistické výchově lidu“. Stát řídil veškeré divadelnictví bez ohledu na to, zda se jednalo o divadla státní nebo nestátní, o divadlo profesionální i amatérské. Prakticky státní divadla řídily národní výbory všech úrovní, u nestátních divadel zajišťoval dohled okresní národní výbor.¹⁹

Ředitelé byli jmenováni shora a všechny zaměstnance včetně umělců vybíral ředitel společně se závodní radou odborového svazu. Národní divadlo mělo vlastní specifický režim, který s ním obdobně sdílelo i slovenské národní divadlo. Dramaturgické plány všech divadel byly schvalovány podle zvláštních směrnicí ministerstva školství a kultury. Herci těchto divadel museli mít povinně odbornou způsobilost, jejíž náležitosti opět určovalo ministerstvo.²⁰

Stát tak nadále kontroloval místa provozování divadla, repertoár, všechna představení hraná mimo určený divadelní prostor i samotné divadelníky. Dokonce ani u ochotnických představení, která jinak stát hlasitě podporoval, stále neexistovala výjimka.

Socialistické Československo se tak bezvýhradně zmocnilo divadla a jeho svobodu už z podstaty tohoto pojmu vyloučilo.

¹⁷ Zákon č. 32/1948 Sb., kterým se vydávají základní ustanovení o zřizování divadel a o divadelní činnosti (divadelní zákon).

¹⁸ Zákon č. 32/1948 Sb., kterým se vydávají základní ustanovení o zřizování divadel a o divadelní činnosti (divadelní zákon).

¹⁹ Zákon 55/1957 Sb., o divadelní činnosti (divadelní zákon).

²⁰ Zákon 55/1957 Sb., o divadelní činnosti (divadelní zákon).

1.7 ČESKOSLOVENSKÁ PRÁVNÍ ÚPRAVA DIVADLA III: PO R. 1972 DO SOUČASNOSTI

Divadelní zákon v r. 1972 se potom už od toho z r. 1957 nijak nelišil. Byl však novelizován na konci r. 1989 a v této novelizované podobě platil až do r. 1992, kdy byla zrušena většina jeho ustanovení. Toto torzo však opět platilo až do r. 1995, kdy bylo nahrazeno prvním autorským zákonem.

Od r. 1995 v České republice neexistuje žádný divadelní zákon. Dalo by se říci, že je to tak správně, jelikož v demokratickém státě nemá už ze své podstaty místo. Svoboda divadla by přece měla být podobně téměř neomezená, jako je její nadřazená svoboda - svoboda projevu.

Přesto se opakovaně objevují iniciativy volající po nové právní úpravě divadla, po novém "divadelním zákoně" či alespoň dílčích právních normách regulujících oblast divadelnictví.

Zjevně se totiž státu ani divadlům samotným dosud nepodařilo vyřešit dilema mezi požadavkem státní finanční podpory divadla a svobodou divadla jako téměř absolutní veličinou nutně propojenou s ideou demokratického státu.

Závěr

Problematika toho, jaká míra svobody má být divadlu v ideálním případě poskytnuta, má dva rozměry.

Tím prvním je praktická svoboda, která reálně určuje fungování divadla. Jedná se o svobodu realizace divadla, o konkrétní vnímatelnou inscenaci. Ta je sice závislá na výsledcích abstraktní svobody, ale teprve skutečná realizace na jevišti dává divadlu jeho podstatu divadelního artefaktu, tudíž je tato praktická forma divadelní svobody stejně důležitá jako svoboda abstraktní.

Druhou rovinou divadelní svobody je potom už zmiňovaná abstraktní svoboda, která motivuje vznik divadelních děl jako podkladu pro budoucí inscenaci, jako básnického díla či režisérské knihy.

Nedostatek praktické svobody divadla divadelní tvůrčí činnost spíše utlumuje, jelikož pokud nejsou dány dostatečné finanční, technické nebo organizační podmínky pro divadelní tvorbu, nemohou zamýšlené inscenace vůbec vzniknout.

V případě nedostatku abstraktní svobody je však situace ještě složitější. Platí zde totéž jako u praktické nesvobody, ale přidává se k tomu aspekt přirozeného odporu proti útlaku.

To, co tedy u praktických realizací působí na divadelní tvorbu negativně, se v abstraktní rovině stává hnacím motorem umělecké invence. Často právě kvůli potřebě svobodného vyjádření svého

světonázoru, ke kterému není jinak možnost, vytvářejí divadelní tvůrci svá nadčasová vrcholná díla.

Stát tak svou kontrolou dává divadlu protihráče, vůči kterému se může každý z divadelních tvůrců vymezit. Potom přirozeně vznikají divadelní díla, v nichž jejich tvůrci museli svoji vynalézavost vtělit do metafor a podobenství, do skrytých významů na první pohled nezávadného obsahu.

Ovšem na druhou stranu je třeba si uvědomit, že pokud nesvoboda divadla zapříčiněná přemírou státní kontroly přesáhne určitou mez, její stimulační účinky na kvalitu divadelní tvorby přestávají existovat. Pokud už nelze nalézt žádný hluchý prostor k pohybu mezi hranicemi určenými státní kontrolou, není kam ukrýt zamýšlené sdělení.

Ne náhodou pocházejí nejznámější dramata a částečně i inscenace z dob poznamenaných nesvobodou, ale z dočasně uvolněnějších období. Příkladem může být československá divadelní tvorba 60. let.

V obou případech, tedy u praktické i abstraktní svobody, je tak restrikce ze strany státu pro divadelní tvorbu problematická.

Pokud však poměříme riziko přílišné svobody s rizikem přílišné nesvobody, volba vždy musí padnout na první možnost. Za ideální lze považovat právě ta období, v nichž stát do divadla zasahuje jen tak, jak je to nutné pro jeho kvalitní fungování. Otázkou však zůstává, jaká je ta míra právní regulace, která už zapříčiňuje nesvobodu, a co se rozumí „kvalitní fungování“ divadla.

Dosud jsme se zabývali otázkou, jak právo ovlivňuje právo divadlo a jeho svobodu. Proto byly předmětem zkoumání divadelní zákony a právní úprava zabývající se divadlem již na první pohled. V podstatě jsme však úplně pominuli skutečnost, že s tím, jak se fungování divadla i společnosti od 19. stol. postupně mění, roste ještě markantněji než v minulosti vliv ekonomického trhu na samotnou existenci jednotlivých divadel, realizaci jednotlivých inscenací i jejich kvalitu.

Druhou otázkou, kterou by proto autorka tohoto textu tímto chtěla nastolit, tak je, co nejvíce skutečně určuje podobu divadla. Je to právní regulace divadla jako taková, právní nastavení ekonomických podmínek divadelnictví jako specifické činnosti, samotná ekonomika nebo umělecká činnost divadelních tvůrců bez ohledu na vnější činitele?

Nejlepší odpovědí je pravděpodobně ta, že se jedná o kombinaci všech těchto faktorů. Divadelníky i zákonodárce by však mělo zajímat, v jaké míře jednotlivé vlivy působí, aby mohlo být dosaženo optimálního nastavení poměrů mezi nimi.

Literature:

- LONCLE, S: Freedom of the Theatre: A Matter of Law?. Law & Humanities. 20110601, roč. 5, č. 1, s. 155-164, ISSN 17521483.
- EFMERTO VÁ, M. et al: České země 1848-1918. Praha: Libri, 2009, 453 s. ISBN 978-80-7277-171-4.,
- PAVLÍČEK, Jaromír. Československé dějiny a evropská politika ve 20. století: vybrané kapitoly z českých a slovenských dějin 1900-1989. Opava: Optys, 2008, 83 s. ISBN 978-80-85819-65-6.
- MUKAŘOVSKÝ, J. et al: Dějiny českého divadla. Praha: Academia, 1969, 429 s.
- HYVNAR, J.: Francouzská divadelní reforma: od Antoina k Artaudovi. Praha: Pražská scéna, 1996, 237 s., ISBN 8090167179.
- Nařízení Ministerstva vnitra, č. 454/1850 říšského zákoníku.
- Zákon č. 32/1948 Sb., kterým se vydávají základní ustanovení o zřizování divadel a o divadelní činnosti (divadelní zákon).
- Zákon 55/1957 Sb., o divadelní činnosti (divadelní zákon).
- Zákon č. 33/1978 Sb., o divadelní činnosti (divadelní zákon)

Contact – email

210387@mail.muni.cz

ASPEKTY TZV. REVOLUČNÍ SPRAVEDLNOSTI V PROCESCH S NACISTICKÝMI ZLOČINCI PO DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLCE

DAVID KOHOUT

Faculty of Law, Charles University in Prague, Czech Republic

Abstract in original language

V rámci příspěvku bude diskutováno, jakou měrou byly poválečné procesy s nacisty ovlivněny ideami tzv. revoluční spravedlnosti. Z čistě historického pohledu byly tyto procesy (jak procesy před zvláštními spojeneckými tribunály, tak před národními soudy) vítězstvím koncepce, že každá osoba podezřelá z trestného jednání má být postavena před soud, který je jediný povolán rozhodnout o vině a trestu. V širším kontextu však tento závěr není zcela jednoznačný.

Key words in original language

Norimberské procesy, revoluční spravedlnost, námitka vyšších rozkazů, teorie státního aktu.

Abstract

The main subject-matter of this contribution is the discussion of the issues of how deeply the post-WW II trials with Nazis were influenced by ideas of the so called revolutionary justice. From the purely historical perspective the trials (before the allied tribunals and national courts) can be perceived as a prevalence of the principle that everybody should stand for a fair trial. However, in broader context the issue is more complicated.

Key words

Nuremberg trials, revolutionary justice, superior orders defense, theory of act of state

1. ÚVOD 1

Přestože ze současného náhledu na problematiku stíhání nacistických zločinců by mohlo být snadné učinit závěr, že trestní procesy s těmito osobami souzenými za závažné zločiny proti mezinárodnímu právu²

¹ Článek vznikl jako jeden z výstupů grantového projektu č. 422311 „Aplikace norem mezinárodního práva trestního v rámci národních soudních procesů s nacistickými zločinci v 60. letech 20. století“ podpořeného Grantovou agenturou Univerzity Karlovy.

V článku bude proto zaměřena pozornost zejména na historickoprávní a mezinárodněprávní aspekty zvolené problematiky.

² Pojem "zločin" je v této práci (není-li uvedeno jinak) používán ve smyslu "zločinu podle mezinárodního práva", jak jej podává P. Šturma. ŠTURMA,

byly pevnou a zcela legitimní součástí dějin práva dvacátého století, při detailnějším pohledu na některé okolnosti těchto procesů je možno upozornit na řadu jejich problematických aspektů.

Poválečné stíhání příslušníků poražené strany válečného konfliktu a jejich postavení před řádné či zvláštní soudy stranou vítěznou na základě norem mezinárodního práva se stalo s tzv. norimberskými a navazujícími procesy v historii práva bezprecedentním novem. Přestože, jak bude poukázáno níže, již před druhou světovou válkou se vyskytly pokusy postavit jednotlivce před (mezinárodní) soudní tribunál pro jeho jednání v rozporu s obecně panujícím přesvědčením o existentních normách mezinárodního práva a z nich plynoucích povinnostech jednotlivce zdržet se porušení těchto norem, teprve v důsledku děsů druhé světové války došlo k důsledné hmotněprávní i procesněprávní reflexi těchto činů.

O těchto procesech je možno hovořit v mnoha rovinách, které se někde protínají, někde si mohou odporovat, někde jdou paralelně jedna vedle druhé. Procesy byly zásadní měrou ovlivněny či přímo determinovány mezinárodním právem, mnohdy (resp. kvantitativně v rozhodující míře) se však odehrávaly na národní úrovni, přičemž některé státy šly cestou recepce a aplikace norem mezinárodního práva, jiné státy se však naopak spoléhaly na svou již existující národní trestněprávní úpravu, ať již šlo o (po)válečné retribuční právo nebo o legislativu předcházející svým vznikem dobu druhé světové války.

V širším kontextu je možno tyto procesy vnímat jako projev tradičního sváru mezi morálkou, smyslem pro vykonání spravedlnosti a strohým světem práva. Ten na jednu stranu ve své ideální podobě směřuje k obecným požadavkům morality a spravedlnosti, v mnoha případech jim však spíše stojí v cestě a je nutno jej změnit tak, aby právo reflektovalo aktuální stav společnosti a její aktuální přesvědčení o tom, co je správné a nutné vykonat pro znovunavození společenského smíru a rovnováhy. Toto platí jak na úrovni národní, tak na úrovni mezinárodní.

Nejen nejznámější norimberský proces s hlavními nacistickými zločinci, ale i další navazující procesy před mezinárodními i národními soudními orgány, v nichž byly aplikovány mnohdy teprve v průběhu druhé světové války se tvořící právní normy, budou z výše uvedeného pohledu hlavním předmětem zkoumání v tomto článku. Jeho účelem však není (a vzhledem k omezenému rozsahu zákonitě ani být nemůže) vytčenou látku vyčerpat zcela. Článek si klade za cíl upozornit na základní okruhy problémů, které jsou s těmito procesy spojeny, a krátce zhodnotit v historickém kontextu jejich právní reflexi. Pokusí se poukázat na to, že „Norimberk a spol.“ je z mnoha důvodů možno legitimně chápat jako mezník v právním vývoji ve

sledované oblasti (mezinárodního) trestního práva, že je možno jej brát jako tzv. ohnisko nové právní úpravy, které v sobě přirozeně nese jistý předěl a vymezení se vůči předcházejícímu stavu norem. V pravém slova smyslu tak jde o (byť třeba legální) revoluci v právu, která končí staré (právní) pořádky a nově je nahrazuje.

Jak bude však poukázáno v následující kapitole, v případě stíhání nacistických zločinců nešlo vždy pouze o vymezení právní cesty pro jejich potrestání, nýbrž byly diskutovány případné alternativní způsoby, jak s nimi naložit a potrestat je, aniž by byli postaveni před řádné soudy. Tyto teorie, které mnohem bezprostředněji odpovídají představě o tzv. „revoluční spravedlnosti“, rovněž dávají prostor pro obecné zamyšlení se nad vzájemnými vztahy zločinu, trestu a spravedlnosti v době nikoliv jen právních, ale zejména společenských a politických změn, popř. nad tím, do jaké míry může politická vůle nových politických elit ovlivňovat vzájemný poměr a význam jednotlivých prvků triády zločin/trest/spravedlnost. Tyto úvahy mají nepochybně význam při každé "revoluční změně" systému³. Do značné míry se vždy jedná o politické rozhodnutí toho, kdo z určitého konfliktu (ať již válečného či politického - např. voleb, po nichž nová vláda ruší systémové zákony přijaté vládou předchozí) vzejde jako vítěz, do jaké míry budou ty či ony principy dodržovány, vynucovány a sankcionovány a jakou (právní či mimoprávní) formou. Tuto problematiku ve vztahu ke spojeneckým úvahám o osudu nacistických zločinců vystihl Robert H. Jackson, bývalý soudce Nejvyššího soudu USA a vedoucí žalobce v norimberském procesu s hlavními nacistickými zločinci, těmito slovy:

„Jedná se o politické rozhodnutí, zda by měli být tito lidé popraveni bez soudu, zda by měli být bez soudu propuštěni nebo zda by měli být souzeni s tím, že teprve na konci procesu bude rozhodnuto, jak s nimi naložit.“⁴

2. CESTA K MEZINÁRODNÍM PROCESŮM PO DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLCE

a. PRVNÍ SVĚTOVÁ VÁLKA A JEJÍ DŮSLEDKY PRO DALŠÍ VÝVOJ

Přestože první náznaky přesvědčení o tom, že by jednotlivec měl čelit osobní (trestní) odpovědnosti za své činy proti „božskému a lidskému

³ V jistém kontextu je možno chápat revoluci jako jakoukoliv změnu uspořádání či orientace společnosti či jejích vůdčích elit.

⁴ In BASS, G. J. Stay the Hand of Vengeance: The Politics of War Crimes Tribunals. Princeton: Princeton University Press, 2000, s. 6.

právu“, tedy právu, které je nezávislé na pozitivně určených normách „práva v knihách“, se objevovaly již od středověku⁵, hlavní posuny je možno zaznamenat teprve v době následující po skončení první světové války.

Je tomu tak i přesto, že již na přelomu 19. a 20. století došlo např. k dílčím kodifikacím válečného práva (*ius in bello*) v podobě tzv. haagských úmluv z let 1899 a 1907 (popř. z odlišné perspektivy též v prvních ženevských konvencích). Při bližším zkoumání norem obsažených v této právní úpravě je totiž nutno dospět k závěru, že se v jejich případě stále jednalo produkty tradičního pojetí mezinárodního práva, ve kterém existovala práva a povinnosti ukládaná pouze státům jakožto tradičním subjektům mezinárodního práva a nebyly tak ještě pokládány z mezinárodněprávní perspektivy základy osobní odpovědnosti jednotlivců.

Příkladem je možno poukázat na čl. 56 haagské úmluvy č. IV o zákonech a obyčejích války pozemní (resp. připojeného řádu války pozemní) z roku 1907, který zapovídá na okupovaném území rabování. Přestože se jedná o jedno z nejvýznamnějších a nejsilněji formulovaných ustanovení celé konvence, uvádí se v něm pouze, že toto jednání (rabování) „je zakázáno a má být předmětem právního řízení“⁶. Není tak stanoveno, kdo za dané jednání v rozporu s konvencí má odpovídat, popř. jakým způsobem má být stanovena jeho vina a odpovídající trest. Samotné ustanovení (v porovnání se zněním dalších ustanovení této i ostatních haagských konvencí ještě poměrně přímočaře formulované) tudíž nepřináší nic jiného než povinnost uloženou signatářskému státu implementovat toto ustanovení do svého národního právního řádu tak, aby mohl být zajištěn případný postih jednotlivců, kteří toto pravidlo poruší. Z tohoto pohledu jsou haagské konvence *leges imperfectae*, které neumožňují přímý postih jednotlivce, ale ponechávají na státech, zda své vlastní příslušníky podrobí trestní odpovědnosti např. za válečné rabování (s tím, že ochota států v této sféře nebyla příliš velká), popř. státu, který takovéto osoby vezme do zajetí.⁷ Pouze pro úplnost je možno dodat, že systém haagských úmluv pochopitelně nepředpokládá ve svých ustanoveních ani konkrétní sankce pro

⁵ Srov. např. JOSIPOVIĆ, I. Responsibility for War Crimes: Historical Roots and Recent Developments. In: JOSIPOVIĆ, I. (ed.) Responsibility for War Crimes: Croatian Perspective – Selected Issues. Zagreb: Faculty of Law, 2005, s. 5-7.

⁶ V anglickém znění Úmluvy: „... is forbidden, and should be made the subject of legal proceedings“.

⁷ Haagská úmluva č. XII o zřízení Mezinárodního kořistního soudu taktéž předvíдалa, že primárně by tento mezinárodní tribunál sloužil pro řešení sporů mezi státy, v omezené míře umožňoval zapojení rovněž poškozeného jednotlivce. Nebyl však zamýšlen jako orgán trestněprávního postihu fyzických osob. Srov. ČEPELKA, Č, ŠTURMA, P. Mezinárodní právo veřejné. 1. vyd. Praha: EUROLEX Bohemia, 2003, s. 707.

signatářské státy, které by nerespektovaly povinnosti, které převzaly na základě těchto instrumentů mezinárodního práva.

Z výše uvedeného je patrné, že ani bezprostředně před první světovou válkou, která svým rozsahem, použitými prostředky i ztrátami neměla v dosavadních dějinách lidstva obdoby, neexistovaly přímé (mezinárodněprávní) prostředky, které by mohly umožňovat efektivní postih osob, které byly viněny z jejího rozpoutání (či osob, které se dopustily zavrženíhodného jednání v souvislosti s průběhem války).

Státy Dohody však v důsledku válečných událostí poprvé v historii projevíly společnou (a tedy i v jistém směru reprezentativní) vůli trvat na osobní odpovědnosti jedinců z řad tzv. Centrálních mocností, kterým přisuzovaly vinu za porušení norem válečného práva (popř. v některých případech se hovořilo i o zločinech proti lidskosti, srov. níže). Přestože, jak poukazuje G. J. Bass, nebyla Dohoda v těchto otázkách vždy zcela jednotná, každý z jejích hlavních států měl své zájmy na potrestání odpovědných osob. Velká Británie a v menší míře i USA, jejichž území nebylo výrazněji přímo dotčeno válečnými událostmi, viděly hlavní prioritu v potrestání neomezené ponorkové války, v případě dalších západních spojenců, Belgie a Francie, šlo prioritně o postih agresivní útočné války a zločinů spáchaných v rámci pozemní války.⁸

Na společné konferenci v prosinci 1918 se proto Francie, Velká Británie a k nim přistoupiší Itálie usnesly, že : „je nejvyšší nutností, aby byly vyvozeny trestněprávní důsledky z proběhlých válečných událostí. ... Zájem byl na potrestání původců války a osob odpovědných za její rozpoutání, jmenovitě šlo o potrestání císaře Viléma II., přičemž měl být pro tyto účely zřízen Tribunál, a to Tribunál dohodových mocností bez účasti německých soudců nebo soudců z neutrálních států“ (G. Hankel)⁹.

Toto v prvé řadě politické prohlášení začalo dostávat konkrétní právní formu v rámci Versailleské mírové konference v roce 1919. Nejprve došlo společnou rezolucí států zastoupených na Versailleské konferenci dne 25. ledna 1919 k ustavení tzv. Komise pro odpovědnost za válku a její průběh (Commission on the Responsibilities of the Authors of the War and its Conduct, dále jen „Komise“), která byla dále rozdělena na tři subkomise (pro vyšetřování válečných zločinů, pro určení osob zodpovědných za rozpoutání války, pro určení osob odpovědných za porušení zákonů a zvyklostí vedení války).¹⁰ Ještě důležitějším se mohl jevit další

⁸ Srov. BASS, G.J., c.d., s. 58.

⁹ HANKEL, G. Die Leipziger Prozesse: Deutscher Kriegsverbrechen und ihre strarechtliche Verfolgung nach dem ersten Weltkrieg. Hamburg: Hamburger Edition mbH, 2003, s. 27-28.

¹⁰ Blíže viz. např. MATTHÄUS, J., The Lessons of Leipzig: Punishing German War Criminals after the First World War. In: HEBERER, P., MATTHÄUS, J. (eds.) Atrocities on Trial: Historical Perspectives on the

navazující krok, kterým byla poprvé v dějinách přeměněna politická vůle vítězů v konkrétní právní závazek. Do ustanovení Versailleské smlouvy (ze 28. června 1919), konkrétně do článků 227 – 230, byly zakotveny základní principy pro následné stíhání německých původců války a osoby, které porušily zákony a obyčeje války (v tomto směru se jedná o přímý odkaz na haagské úmluvy).

Z hlediska jurisdikce je dáván výrazný prostor zcela nové formě, a to mezinárodním tribunálům. Velmi specificky toto upravuje čl. 227 věnovaný konkrétně osobě císaře Viléma, který po skončení války získal exil v Nizozemí. Zde je upraven „zvláštní tribunál, který bude respektovat právo na obhajobu a bude složený z pěti soudců, po jednom jmenovaných za následující mocnosti: Spojené státy americké, Velká Británie, Francie, Itálie a Japonsko“. Bez ohledu na skutečnost, že (v rozporu s požadavkem tohoto článku) nebyl císař Vilém II. nikdy k procesu z Nizozemska vydán s odkazem na institut politického azylu, je možno tomuto článku vytknout také některé nedostatky, které samy o sobě jeho hodnotu z pohledu obecných požadavků práva na trestněprávní normy snižují.

Předně (toto se bohužel přeneslo dále i do Charty Mezinárodního vojenského tribunálu v Norimberku) nestanovoval konkrétní trest, který by bylo možno za (již sama o sobě vágně formulovaná) „nejvyšší provinění proti mezinárodní morálce a nedotknutelnosti mezinárodních smluv“ uložit – trest měl určit teprve dle svého uvážení daný Tribunál, což (podobně jako později v Norimberku) těžko naplňuje představy o určitosti práva i uvalitelných sankcí. Obdobně nebyl na tomto rozbřesku mezinárodní trestněprávní soudní pravomoci (následně až do konce druhé světové války zcela

nenaplněné) uveden konkrétní odkaz na procesní pravidla, kterými by se měl Tribunál řídit, ten měl být pouze veden „nejvyššími motivy mezinárodní politiky s účelem potvrdit zásadní závazky mezinárodního chování a platnost mezinárodní morálky“ (čl. 227). Již toto samo o sobě demonstruje, jak tenké rozhraní bylo po prvé světové válce (podobně však i po druhém celosvětovém konfliktu) mezi právem a politickou vůlí, kterou v daném okamžiku mohly diktovat poraženým vítězné mocnosti. V této etapě, kdy se prvně formulovala pravidla pro mezinárodní trestní odpovědnost jednotlivců, tak očividně nešlo o ucelený systém, nýbrž pouze stanovení základního (a ať již z nedostatku nápaditosti či úmyslně) velmi vágního rámce pro vedení procesů před tribunály, které by v případě svého skutečného ustavení (pokud by k tomu nakonec existovaly podmínky i reálná společná politická vůle vítězů, čemuž tak nebylo) musely nalézt vhodný systém procesních pravidel vyhovujících soudcům z různých právních kultur. Význam čl. 227 Versailleské smlouvy však nepochybně spočívá v tom, že začal vymezovat cestu, která se postupně skrze další fáze (a zpřesnění) ubírala směrem k Haagu.

Politics of Prosecuting War Crimes. Lincoln/London: Holocaust Memorial Museum, 2008, s. 4.

Druhým případem, kdy bylo ve Versailleské smlouvě odkazováno na zřízení mezinárodních soudů, bylo ustanovení čl. 229, které navazovalo na čl. 227 a 230 (o povinnosti Německa spolupracovat při vyšetřování i vydávání osob a důkazních materiálů s vítěznými mocnostmi, které měly na základě těchto článků právo požadovat vydání podezřelých pro účely řízení před vlastními vojenskými soudy). Znění čl. 229 umožňovalo, aby „osoby vinné ze zločinů proti příslušníkům více než jedné dohodové mocnosti byly postaveny před vojenské tribunály složené ze zástupců vojenských tribunálů dotčených mocností“. Ani v tomto případě však nedošlo k naplnění tohoto ustanovení.

Podobná ustanovení s podobným osudem je možno nalézt i v dalších mírových smlouvách. Ve St. Germainské smlouvě s Rakouskem (19. září 1919) se jedná o čl. 173 – 176, v Trianonské smlouvě (4. června 1920) o čl. 157-160, ve smlouvě s Bulharskem (Neuilly, 27. listopadu 1919) o čl. 118 - 120 a ve smlouvě ze Sèvres s Tureckem (z 10. srpna 1920) o čl. 226-230.

Již výše zmiňovaná Komise, která svou hodnotící zprávu¹¹ podala ještě před uzavřením byť jediné z vyjmenovaných mírových smluv, sama velmi dobře demonstrovala těžkosti, ke kterým celý pokus o koordinovaný výkon trestního postihu původců války a dalších zločinců inklinoval a které jeho provedení nakonec znemožnily. Již v práci komise se projevila interní nejednotnost Dohody, kdy Japonsko a USA zásadním způsobem vystoupily proti koncepcím postihu hlav států.

Ke zprávě Komise dva z participujících států (USA a Japonsko) vydaly nesouhlasná stanoviska, která se obracela především proti myšlenkám toho, že i hlavy států by měly být osobně odpovědné za svá jednání a za rozpoutání války. Zatímco Británie a Francie trvaly na mezinárodním procesu s Vilémem II. i při vědomí toho, že takový krok by znamenal naprostou změnu zažitých státoprávních i trestněprávních pořádků a že by znamenal pravou „revoluci v mezinárodním právu“ (G. J. Bass)¹², USA spolu s Japonskem právě proti tomuto principu zaujaly zcela negativní stanovisko, neboť, jak uvádí J. Matthäus, by se jednalo o „bezprecedentní soudní pokus o potrestání válečných zločinů“¹³ a „vytvoření nového tribunálu, nového práva, nových trestů, které by byly ve své podstatě ex post facto a tudíž i v rozporu ... s právem a praxí civilizovaných společností“¹⁴. Celkově tudíž převážila rozporuplnost politických

¹¹ Online v anglickém jazyce např. na: <http://archive.org/details/violationoflawsc00pariuoft>.

¹² BASS, G. J., c.d., s. 59.

¹³ MATTHÄUS, J., c.d., s. 5.

¹⁴ Ibid., s. 6 (v této části Matthäus cituje Američana Roberta Lansinga, předsedu Komise).

názorů ohledně toho, jak vykonat efektivně spravedlnost nad osobami podezřelými ze spáchání zločinů proti mezinárodnímu právu, patrně v dané době ani nepanovala ani jednotnost ohledně toho, co by takovými zločiny mělo být. Bylo proto upuštěno od provedení mezinárodních procesů, bylo upuštěno ale (vzhledem k neochotě ke spolupráci a extradičnímu řízení ze strany poražených států) i od procesů před národními soudy vítězných mocností (byť např. Francie či Belgie vedly i procesy in absentia).

Státy Dohody se tak ve vztahu k trestněprávní odpovědnosti jedinců spolehly na to, že ji vykonají státy, jejichž příslušníky domnělí provinilci byli (dle zásady aktivní personality, kdy porušení trestněprávních norem stíhá stát, jehož příslušník se porušení dopustil).¹⁵

Německé ústavodárné shromáždění přijalo 25. března 1920 zákon o stíhání válečných zločinů a válečných přečinů (Gesetz zur Verfolgung von Kriegsverbrechen und Kriegsvergehen), který umožnil zvláštní soudní procesy před říšským soudem (Reichsgericht) v Lipsku.¹⁶

Podobný průběh umožnily dohodové mocnosti i v Turecku, kde neúspěch v první světové válce vedl k pádu režimu nacionalistických tzv. „mladých Turků“ a (přechodně) posílila moc sultána, než nakonec opět převážily reformistické síly Mustafy Kemala Paši. Tento vývoj s přechodným navrácením moci sultánovi umožnil, aby byly rovněž zahájeny procesy s osobami, které byly spoluodpovědné za genocidu arménského obyvatelstva v roce 1915, kdy je odhadováno, že přišlo při organizovaných masakrech Arménů a při jejich deportacích do syrské pouště o život cca. 1.000.000 osob, což bylo 50% celé arménské populace pod osmanskou nadvládou.¹⁷ Statuty mimořádných vojenských soudů byly schváleny v Turecku již 8. března 1919.^{18, 19}

¹⁵ Srov. např. GILBERT, G. Aspects of Extradition Law. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1991, s. 43.

¹⁶ Srov. HANKEL, G., c.d., s. 63n.

¹⁷ MELSON, R.F. Revolution and Genocide: On the Origins of the Armenian Genocide. Chicago and London: University of Chicago Press, 1992, s. 143-147.

¹⁸ Ibid., s. 150.

¹⁹ Článek 230 Sèvreské smlouvy byl konkrétně věnován potrestání zločinů osmanského režimu proti Arménům a předvídal rovněž možnost vytvoření zvláštního (mezinárodního) tribunálu pro tento zvláštní účel. Ani zde nedošlo předmětné ustanovení svého uplatnění v praxi. Arménské tragédie se dotýkal také 12. z bodů Woodrowa Wilsona: „Další národnosti, které jsou pod tureckou nadvládou, budou mít zajištěnou neochvějnou bezpečnost na životě a zcela nerušenou možnost autonomního rozvoje.“

V první fázi tzv. lipských procesů se odehrálo 44 procesů, které byly vybrány na základě německého návrhu dohodovými mocnostmi („své“ procesy si vybíraly Francie, Belgie a Velká Británie, přičemž tyto státy vyslaly k říšskému soudu rovněž své pozorovatelské mise, které ovšem později na protest proti průběhu procesu stahovaly). Procesy byly v mezinárodním chápání velkým zklamáním, což komentuje i J. Matthäus: „Procesy byly vedeny s dech beroucí rychlostí. Někteří podezřelí nebyli nalezeni, jiní ... uprchli z Říše. Ke 4. červnu 1921 byly čtyři britské případy uzavřeny s výsledkem jednoho zproštění obžaloby a tří rozsudků k odnětí svobody v trvání mezi šesti a deseti měsíci. Pokud si snad Britové mohli stěžovat, pak Francouzi a Belgičané zuřili: jejich případy souzené do začátku července vedly pouze k jednomu odsouzení a pěti zproštěním. ... Postavení mělo taktéž svůj význam: čím vyšší šarže obžalovaného, tím menší pravděpodobnost, že by soud vynesl odsuzující verdikt“.²⁰ Po první vlně procesů v roce 1921 následovala řada více jak 800 dalších procesů, ovšem pouze ve třinácti případech došlo k vynesení rozsudku.²²

V Anatolii zmíněné mimořádné vojenské tribunály sice postupovaly s větší přísností (byť i tam mnoho hlavních organizátorů arménské genocidy uprchlo ze země a uniklo tak zcela spravedlnosti, tito byli souzeni v nepřítomnosti²³) a nakonec 5. července 1919 byly hlavní figury etnických čistek i vtažení Osmanské říše do války shledány vinnými a in absentia odsouzeni k trestu smrti (to se týkalo především bývalých ministrů vnitra a války). Další osoby byly odsouzeny k patnácti letům těžkých prací a pouze jedna osoba byla osvobozena. Přesto ani zde nakonec nedošlo k efektivnímu průchodu spravedlnosti, neboť turecká revoluce Atatürka přivedla do čela nového Turecka síly, které neměly zájem na tom, aby rozsudky byly vykonány.²⁴ Dílčí britské pokusy o uspořádání trestních procesů s některými podezřelými podle britského práva na Maltě nakonec nedošly z politických důvodů naplnění a osoby ve vazbě byly nakonec po dohodě s Atatürkem vyměněny za britská rukojmí držená v Turecku.²⁵

²⁰ MATTHÄUS, J., c.d., s. 9-10.

²¹ I v případě mnoha původně odsouzených osob nebylo důsledně dbáno o výkon trestů – to vedlo i k řadě útěků z vězení a v druhé polovině dvacátých let i k rehabilitaci odsouzených – srov. MATTHÄUS, J., c.d., s. 17-18.

²² Srov. Ibid., s. 15-16.

²³ Ve skutečnosti se mnohdy stali oběťmi krevní msty ze strany Arménů, kteří je vypátrali v zahraničí.

²⁴ Srov. MELSON, R.F., c.d., s.152.

²⁵ Srov. THOMASSIAN, V. The Constantinople War Crimes Trials: The legal response to the Armenian Genocide. Dostupné online na:

Celkově je možno shrnout, že trestněprávní reflexe první světové války tak nebyla zrovna příliš zdařilá, v případě mezinárodního trestního práva z formálního hlediska přinesla jen pramálo konkrétních přínosů, neboť (při absenci mezinárodních soudních procesů) se v rámci řízení před německými a tureckými soudy hmotněprávně vycházelo především ze stávajících národních předpisů.²⁶ Zatímco tedy samotné mírové smlouvy, ač se o průlom trestního práva do práva mezinárodního pokusily, nepřinesly žádný živoucí přínos pro budoucnost (spíše pouze negativní příklad toho, jak politická nejednotnost mezinárodního společenství může způsobit neefektivitu aplikace práva, což ovšem zdaleka není jev omezený pouze na období po první světové válce), národní soudy se primárně držely výkladu trestněprávně relevantního jednání především ve světle práva národního.

Pouze z některých právních vět, které se v rozhodnutích nacházejí, je možno shledat, že již tenkrát se uvažovalo i u národních soudů o konstrukcích nových skutkových podstat univerzálních (tj. mezinárodních) zločinů. Známým je především rozhodnutí ve věci důstojníků ponorky U-86, kteří se podíleli na potopení nemocničního parníku Llandoverly Castle v roce 1918 a následném masakru všech trosečníků na záchranných člunech (rozhodnutí ve věci Dithmar a Boldt ze dne 16. července 1921).²⁷ Zde sice soud v odst. 45 vyjádřil, že podřízený není osobně odpovědný za plnění rozkazů, i pokud jsou v rozporu s právem, ale na druhou stranu takováto trestněprávní neodpovědnost není absolutní (končí tehdy, pokud i podřízený stejně jako každý další člověk prokazatelně věděl a musel vědět o protiprávnosti takového rozkazu). Rozpracování této teorie se později stalo jedním z klíčových konceptů celého mezinárodního trestního práva.

Turečtí soudci ve svých procesech s představiteli otomanského režimu zformulovali (byť ne zcela přímočaře) poprvé zásadu osobní odpovědnosti i vrcholných představitelů států (tj. koncept, který ve vztahu k Německu se neuplatnil i s ohledem na postoj velmocí jako USA a Japonsko, popř. Nizozemí): „Soud zjistil, že podle dostupných důkazů bylo prokázáno, že masakry /Arménů/ byly součástí politiky a rozhodnutí přijatých obžalovanými nikoliv z jejich pozice ministrů

<http://www.haytoug.org/3097/the-constantinople-war-crimes-trials-the-legal-response-to-the-armenian-genocide> .

²⁶ V Německu šlo o *Strafgeszbuch* (z 15. května 1871) a *Militärstrafgesetzbuch* (z 20. června 1872), v Turecku byl užíván osmanský trestní zákoník z roku 1858.

²⁷ The Llandoverly Castle Case, Annual Digest 1923-1924 , Case No. 235, Full Report, 1921 (CMD. 1450).

vykonávajících oficiální úkoly, nýbrž jakožto členů tajného konspiračního uskupení“.²⁸

Přes tyto dílčí posuny je nutné považovat poválečné procesy za zklamání, když nedokázaly, jak bylo poukázáno již výše, přinést efektivní trestněprávní reflexi první světové války a jejích hrůz (i z důvodu nedůsledného výkonu vynesených rozsudků a dalších skutečností). Do konce druhé světové války tudíž neexistoval přímý precedent zakládající posléze nezpochybnitelnou praxi stíhat na mezinárodní úrovni osoby zodpovědné za zločiny univerzálního charakteru.

b. DRUHÁ SVĚTOVÁ VÁLKA A KONCEPCE POTRESTÁNÍ NACISTICKÝCH ZLOČINCŮ

Na druhou stranu je možno se domnívat, že právě „fiasko“ lipských a dalších procesů zásadní měrou ovlivnilo přístupy spojenců v době během a po druhé světové válce, kteří byli (i vzhledem k ještě vyšší míře brutality, s níž byl tento konflikt veden) odhodláni mnohem cílevědoměji usilovat o potrestání válečných zločinců.²⁹ Přesto ani během druhé světové války se rozhodnutí potrestat představitele nacistického Německa³⁰ zodpovědné za rozpoutání války a následných zločinů nerodilo snadno. I v tomto případě se politická „vůle trestat“ rodila postupně a stejně se teprve pozvolna formoval způsob, jakým by tato vůle měla být naplněna.

Podrobně se prvním impulzům k rozhodnutí potrestat nacisty věnuje A. J. Kochavi, který upozorňuje v počátečních fázích také na velkou aktivitu zástupců polského a československého exilu v tomto procesu.³¹ V této souvislosti upozorňuje z pohledu mezinárodního na deklaraci polské exilové vlády společně s vládami Francie a Velké Británie (18. dubna 1940), která konstatovala porušení haagských konvencí a dalších norem mezinárodního práva ze strany Německa při jeho vojenském vpádu do Polska. Zmiňováno je rovněž „otřesné zacházení s židovským obyvatelstvem“.³² V dalších dokumentech,

²⁸ Rozhodnutí tureckých soudů z roku 1919 nejsou z dostupných zdrojů dohledatelná. Citace podle: MELSON, R.F., c.d., s. 151-152.

²⁹ Srov. např. BASS, G.J., c.d., s. 58, nebo KOCHAVI, A.J. *Prelude to Nuremberg: Allied War Crimes Policy and the Question of Punishment*. Chapel Hill and London: The University of North Carolina Press, 1998, s. 3, MATTHÄUS, J., c.d., s. 3 a další.

³⁰ V tomto článku, jak napovídá jeho název, bude pozornost upřena k otázkám postihu především zástupců nacistického Německa, mnohé zásady jsou však platné i ve vztahu k postihu občanů dalších států, které se v roli satelitů Třetí říše do celosvětového konfliktu zapojily.

³¹ KOCHAVI, A.J., c.d., s. 8n.

³² *Ibid.*, s. 9.

kteří následovaly, byly zmiňovány masakry a deportace civilního obyvatelstva, koncentrační tábory, příkazy k nucenému nasazení apod.

Přesto v prvních fázích nebylo s výjimkou širší politickospolečenské debaty oficiálně voláno po mezinárodních procesech a např. polská exilová vláda předpokládala pouze procesy na národní úrovni, zatímco vůdčí spojenecká mocnost této fáze války (Velká Británie) se otázce individuálního postihu jednotlivců záměrně spíše zcela vyhýbala.³³ Dne 25. října 1941 však W. Churchill (v jisté návaznosti na F. D. Roosevelta) vydal prohlášení, v němž ostře odsoudil nacistické zločiny, za něž požadoval odplatu, která se měla stát jedním z hlavních účelů probíhající války.

Přes jistou politickou nepohodlnost tohoto kroku vydalo dále devět exilových vlád (bez přistoupení hlavních spojeneckých vlád) 13. ledna 1942 tzv. St. Jameskou deklaraci, ve které byl poprvé přednesen formálním způsobem a veřejně požadavek na „potrestání skrze prostředky organizované justice těch, kteří jsou vinni a odpovědní za zločiny, ať už je nařídili, spáchali nebo se na nich jakýmkoliv způsobem podíleli, a zajištění ve smyslu mezinárodní solidarity, aby a) ti, kdo jsou vinni a odpovědní, ať už je jejich národnost jakákoliv, byli vypátráni, předáni spravedlnosti a souzeni, b) vynesené rozsudky byly vykonány“.³⁴

Přestože k ní nepřistoupila ani Velká Británie, ani USA, ani SSSR (na druhou stranu se proti této deklaraci ani jedna velmoc nevymezila negativně), jedná se o první velice výstižný a jasně stanovený závazek stíhat nacistické zločiny. Prostředky „organizované justice“ ovšem ještě nesměřují přímo k prostředkům mezinárodní spravedlnosti, na druhou stranu již v tomto okamžiku byl vyslán veřejně jasný signál o narůstající vůli mezinárodního společenství sledovat jednání jednotlivců na okupovaných územích a protiprávní jednání (ve vzájemné solidární mezinárodní spolupráci) postihovat. Přestože zde nejsou uvedeny konkrétní typy protiprávních činů, které budou předmětem postihu, lze uvažovat o tom, že minimálně pro činy spáchané na území států podílejících se na této deklaraci³⁵ po datu jejího zveřejnění by bylo možno ze strany obžaloby zpochybňovat námitky obžalovaných ve vztahu k jejich nevědomosti o tom, že jejich jednání odporující právu (v rovině práva pozitivního, popř. též hodnot práva přirozeného, z něž patrně většina mezinárodních zločinů svou legitimitu částečně ve spojení s ideou univerzalizmu čerpá) by mohlo založit jejich stíhatelnost.

³³ Srov. *ibid.*, s. 8-9.

³⁴ Srov. METTRAUX, G., *Trial at Nuremberg*, s. 6. Dostupné online na: <http://www.pols.boun.edu.tr/uploads%5Cfiles%5C1336.pdf>.

³⁵ Belgie, Československo, Francie, Jugoslávie, Lucembursko, Nizozemí, Norsko, Polsko, Řecko.

Na tato stanoviska exilových vlád však hlavní spojenci navázali až s odstupem a po jistém váhání.³⁶ Na nátlak svých spojenců Churchill a Roosevelt prosadili v říjnu 1943 zřízení Komise Organizace spojených národů pro válečné zločiny (United Nations War Crimes Commission) pro účely vyšetřování zločinů, která byla konkrétním a velmi výrazným projevem narůstající spojenecké připravenosti se potrestáním nacistů (a dalších zločinců) soustavně zabývat.

Tato „přípravná fáze“ v jistém směru gradovala v Moskevské deklaraci z 30. října 1943 a v ní obsaženém Vyjádření ke krutostem (Statement on Atrocities). Tento dokument, pro nějž si spojenci vybudovali pozici vojenskými úspěchy (toto bylo přímo v textu zmiňováno³⁷) a byl tak přijat v době, kdy se dala předpokládat porážka mocností Osy, deklaroval připravenost postihnout pachatele zločinů na územích obsazených za války nacisty a jejich spojenci. V Deklaraci bylo výslovně uvedeno, že má být varováním a jasným vymezením skutečnosti, že po uzavření příměří s Německem budou osoby odpovědné za válečné brutality potrestány.

Ve vztahu k „ukrutnostem, masakrům a popravám“ spáchaným na územích jednotlivých států měli být důstojníci, vojáci a příslušníci NSDAP vydáni do zemí, kde tyto zločiny spáchali, aby tam byli „souzeni a odsouzeni podle práva těchto osvobozených států“ (jedná se tak o požadavek obdobný např. ustanovení čl. 229 Versaillské smlouvy, který také nepožadoval v takovýchto případech mezinárodní jurisdikci nad předmětnými zločiny).

S ohledem na další vývoj mezinárodního trestního práva i předmět tohoto článku je však klíčové upozornit na odstavec, kterým se celá tato Deklarace završuje:

„Výše uvedená Deklarace nevyklučuje, aby němečtí zločinci, jejichž činy se neodehrály na žádném konkrétním teritoriu, byli potrestáni společným rozhodnutím spojeneckých vlád.“

Jedná se zde o jistou (jednostranně a na základě aktuální vojenské síly deklarovanou) výhradu práva osvojovat si ze strany spojenců kompetenci společně (tj. na mezinárodní úrovni) určit postih (hlavních) nacistických zločinců, jejichž činy měly univerzální působnost. Nejde zde však ještě o jasné zakotvení budoucích norimberských mezinárodních procesů, zvolená formulace odpovídá spíše tomu, že na sklonku roku 1943 ještě nebyl zvolen způsob, jak s těmito hlavními původci války a následujících krutostí naložit.

Během války (s postupující nadějí na vítězství) se totiž objevovala řada teorií retribučního charakteru (nejen souvisejících s individuální

³⁶ KOCHAVI, A.J., c.d., s. 23, 24, 26-27.

³⁷ Hovoří se zde o „ukrutnostech spáchaných hitlerovskými silami v mnoha státech, které porobily a ze kterých jsou teď rychlým tempem vytlačovány.“

odpovědností jednotlivců³⁸), jak v případě válečného vítězství vůči stoupencům poraženého nacistického politického a státního systému postupovat. Ch. Bassiouni píše, že zejména „Britové připravovali provedení poprav bez soudu a odmítnutí soudních procesů s odůvodněním, že by Němci zpochybnili legalitu takovýchto řízení. ... Britové se také obávali, že by se obžalovaní mohli jevit jako mučedníci.“³⁹ Zpočátku byl velkým zastáncem tohoto mimoprávního provedení odplaty (a v takovém případě zcela po vzoru živelné revoluční spravedlnosti) sám W. Churchill.

Přehled různých teorií postihu nacistů podává také G. J. Bass ve své monografii *Stay the Hand of Vengeance: The Politics of War Crimes Tribunals* (název díla je možno přeložit do češtiny jako *Zadržte ruku odplaty: Politika v pozadí tribunálů pro válečné zločiny*).⁴⁰ Vedle výše zmíněné varianty popravení domnělých zločinců bez jakéhokoliv soudního stání⁴¹ navrhoval Hans Morgenthau, zastánce doktríny politického realismu, možnost stanných soudů, které by do 24 hodin měly za úkol vynést rozsudky odsuzující k trestu smrti, které by byly bez odkladu vykonány.⁴² Jednou z dalších možností diskutovaných mezi Churchillem a Rooseveltem mělo být dokonce také vykastrování předních nacistů.⁴³

Nejen v kontextu St. Jameské deklarace je však nutné nezapomínat ani na silné hlasy, které od počátku požadovaly provedení řádných procesů podle práva.⁴⁴ Jak níže popisuje G. J. Bass, šlo zde o svár, popř. o vyvažování právního realismu, který si žádal v mezinárodní rovině naplnění určitých politických cílů, kterými měl být především

³⁸ Srov. A. J. Kochaviho, který poukazuje např. na návrhy československé i dalších exilových vlád, aby např. „za každou vraždu Poláka, Jugoslávce nebo Čecha bylo ihned po válce popraveno pět Němců srovnatelného věku, povolání, společenského postavení a pohlaví“, popř. „aby za každou obec postiženou stejně jako Lidice RAF srovnalo se zemí malou vesnici nebo město v Německu“. KOCHAVI, A.J., c.d., s. 21, 23.

³⁹ BASSIOUNI, Ch. Das Vermächtnis von Nürnberg: Eine historische Bewertung fünfzig Jahre danach. In HANKEL, G., STUBY, G. (eds.) *Strafgerichte gegen Menschenverbrechen, zum Volkerstrafrecht 50 Jahre nach den Nürnberger Prozesse*. Hamburg: Hamburger Edition mbH., 1995, s. 18.

⁴⁰ BASS, G.J., c.d.

⁴¹ Ibid., s. 10, blíže srov. KOCHAVI, A., c.d., s. 63-92.

⁴² Ibid., s. 10.

⁴³ Ibid., s. 7.

⁴⁴ Srov. např. PAECH, N. Das Versprechen von Nürnberg: Zur Aktualität der Prozesse nach fünfzig Jahre. In: BUCK, K. (ed.) *Die frühen Nachkriegsprozesse: Beiträge zur Geschichte der nationalsozialistischen Verfolgung in Norddeutschland*. Sešit č. 3. Bremen: Edition Temmen, 1997, s. 14.

výchovný a možná též retribuční účinek exemplárního potrestání nacistů (byť např. i skrze proces), a právního legalismu, který naopak příznává každému bez ohledu na jeho případné provinění a účelnost proces po pořadu práva s garancí práva na obhajobu. Právě podmínka řádného procesu je rozhodující, neboť proces zbavený základních záruk spravedlivého procesu se ve svém důsledku rovněž stává projevem oportunistu, odplaty a politického realismu.

„Pro realisty jsou procesy s válečnými zločinci něčím, co státy, které rozhodným způsobem vyhrají válku, uvalí na bezbrannou zemi, která prohrála. Je to trest, odplata, spektakl – ale v žádném případě se nejedná o spravedlnost.“⁴⁵

Jak dokladovaly lipské a další procesy či v opačném směru naopak případy stanného práva aplikované např. nacisty, nemusí vždy ani jeden z těchto přístupů (legalismus x realismus) přinést očekávané výsledky. Zatímco soudní procesy po 1. světové válce sice daly dostatečný prostor řádnému procesu, jejich účinek byl však spíše kontraproduktivní, znamenal ve výsledku oslabení důvěry v možnost dosáhnout objektivní spravedlnosti a efektivně procesně stíhat osoby podezřelé z mezinárodních zločinů, vyslal negativní signál do budoucna. V případě stanného práva naopak dochází sice k radikálnějšímu a efektivnějšímu řešení z krátkodobé perspektivy, ale z dlouhodobého hlediska se nejedná o opatření, které by mělo pozitivní edukativně-preventivní působení na obyvatelstvo, v němž naopak narůstá frustrace.

Truman, Churchill a Stalin se nakonec definitivně v roce 1945 ujednotili na řešení, kterým měl být mezinárodní proces ve smyslu legalistické teorie, přestože si zejména západní spojenci byly vědomi právních výzev a možných úskalí, který s sebou takový proces přinese.^{46, 47}

⁴⁵ BASS, G.J., c.d., s. 11.

⁴⁶ KOCHAVI, A.J., c.d., s. 217n, srov. rovněž ROBINSON, J., The International Military Tribunal and Holocaust. In: MARRUS, M.R. The Nazi Holocaust. Svazek č. 9, The End of Holocaust. Westport/London: Mechler Corporation, 1989, s. 611.

⁴⁷ Srov. WOETZEL, R. K. The Nuremberg Trials in International Law with a Postlude on the Eichmann Case. London: Stevens and Sons Limited, 1962, s. 39. R. K. Woetzel toto bere v jistém směru jako nevyhnutelnost nezávislou na politických úvahách: *„Spojenecké mocnosti byly po druhé světové válce omezeny ve svých možnostech postupu. Nemohly se legálně uchýlit k žádnému typu zjednodušené akce /odplaty/ proti válečným zločincům Osy. Nepřipadalo v úvahu ani to, aby popřely vývoj mezinárodního práva v předcházejícím půlstoletí tím, že by vyhlásily obecnou amnestii.“* Přestože tento citát projevuje snad až příliš velkou důvěru v mezinárodní právo a ochotu států se jím řídit i v situacích, kdy jejich politickým záměrům konvenuje více postup *praeter* či *contra legem*, nelze než souhlasit s tím, že v době po druhé světové válce bylo již těžko myslitelné z hlediska obecně panujících představ o humanismu a panství práva, aby spojenci (jako jasný

3. CHARTA MEZINÁRODNÍHO VOJENSKÉHO TRIBUNÁLU A REVOLUČNÍ PRÁVO

Charta Mezinárodního vojenského tribunálu⁴⁸ (dále jen „Charta“) je smluvním instrumentem mezinárodního práva, oproti jiným do roku 1945 běžným mezinárodním smlouvám však přináší řadu přelomových ustanovení a prvků.

Nejenže tato úmluva vnášela do mezinárodního práva možnost ad hoc soudit a trestat jednotlivce před mezinárodním orgánem, umožňovala dokonce souzení a potrestání osob, které byly příslušníky jiného státu než signatářských stran tohoto dokumentu. Ačkoliv by bylo možno uvažovat o tom, že Charta by mohla mít svůj prvý předobraz v čl. 227 Versailleské smlouvy stanovujícím případně kompetence mezinárodního tribunálu soudit císaře Viléma II., je nutné zde upozornit na základní posun. Ten spočívá v tom, že zatímco Versailleský pakt byl mírovou smlouvou, kterou mezi sebou uzavřely dohodové mocnosti s Německem (tj. Německo svým přistoupením k Versailleské smlouvě v takovéto podobě projevilo svůj svrchovaný, byť porážkou ovlivněný, souhlas s podmínkami ve smlouvě obsaženými), v případě Charty nebylo Německo na jejím přijímání účastno. Jedná se tak o dokument obsahující vůli pouze jedné strany konfliktu a do jisté míry oktrojovaný státu, který bezpodmínečně kapituloval.

Poměrně pozoruhodné je rovněž to, že na přípravě znění Charty se rozhodující měrou podílely osoby, které následně zaujaly místo jako soudci MVT, popř. jako hlavní žalobce.⁴⁹ Dle čl. 3 Charty nebylo navíc přípustné vznést námitku proti osobě soudce, což může ještě více posilovat úvahy o tom, do jaké míry byly přípravy procesu ovlivňovány politickými úvahami, diplomatickým vyvažováním pozic mezi spojenci a zájmy na tom, aby potrestání nacistických zločinců (o jejichž vině však v mnoha případech nebylo a tím spíše ani dnes není třeba morálně pochybovat) proběhlo tentokrát na rozdíl od roku 1919 efektivně a s konkrétními výsledky.

V dalším oddíle tohoto článku se však pokusím upozornit především na některé vybrané revoluční změny v právu, které s sebou Charta

protipól nacistické zvěle) zvolili jiný postup než potrestání zločinců skrze soudní procesy. Z pohledu následujícího právního vývoje v oblasti mezinárodního trestního práva se zdá být zcela legitimizováno i ustavení mezinárodního soudu. Srov. též G. J. Basse, který odkazuje na podobné závěry Churchillovy. BASS, G.J., c.d., s. 21.

⁴⁸ Charta byla přijata v podobě dodatku k mezistátní smlouvě mezi Velkou Británií, SSSR, USA a Francií (Londýnská dohoda) ze dne 8. srpna 1945.

⁴⁹ Londýnskou dohodu podepsali jakožto zástupci svých vlád mimo jiné Iona Nikitchenko (SSSR) a Robert Falco (Francie), kteří u MVT působili jako soudci v hlavním procesu. Za USA se rozhodující měrou na přípravě Charty podílel pozdější hlavní žalobce u MVT Robert H. Jackson.

přinesla. Jejich novost a revolučnost je nutno chápat v kontextu stavu mezinárodního (popř. i národního) trestního práva v době, kdy byla Charta přijata. Z pohledu současného práva (ve světle jeho stavu po ustavení Mezinárodního trestního soudu)⁵⁰ se však již jedná o standardní prvky, které mají svou pevnou pozici v systému mezinárodního trestního práva hmotného, pro nějž Norimberk položil moderní základy.

Základním problematickým bodem Charty a celého procesu bylo vymezení základů trestněprávní odpovědnosti, tj. skutkových podstat protiprávních činů, které měly spadat do jurisdikce tribunálu, ale které do doby konce druhé světové války nebyly jednoznačně zachyceny v žádném psaném právním pramenu. Dle čl. 6 Charty měl MVT mít novou pravomoc „soudit a potrestat osoby, které se v zájmu evropských mocností Osy, ať již individuálně nebo jako členové organizace, dopustily některých z následujících zločinů: ... a) zločiny proti míru, ... b) válečné zločiny, ... c) zločiny proti lidskosti⁵¹.“ Dle čl. 27 mohl MVT uložit trest smrti, popř. jiný trest, který by určil za spravedlivý.

Právě tato ustanovení Charty klíčová pro MVT, aby mohl procesy smysluplně vést, působila totiž od počátku největší obtíže a obavy, aby se nestala také kamenem úrazu celého projektu mezinárodní spravedlnosti pro svůj případný rozpor se zásadami nullum crimen, nulla poena sine lege praevia.⁵²

Tato námitka byla obhajobou také vznesena, MVT ji však ve svém rozsudku odmítnul, když mimo jiné na jednom místě uvádí: „Je nutno mít na paměti, že mezinárodní právo není výtvorem mezinárodní legislativy a že mezinárodní úmluvy tak jako /Briand-Kelloggův/ Pakt se musí vypořádat s obecnými principy práva a nikoliv s administrativními otázkami procedurálního charakteru. Válečné právo se nenachází v úmluvách nýbrž ve zvyklostech a praxích států, které si postupně získaly všeobecné uznání, a z obecných principů

⁵⁰ Vzhledem k omezením na rozsah tohoto článku se budu dále zabývat pouze situací ve vztahu k procesům následujícím bezprostředně po druhé světové válce. Vzhledem k jejich četnosti před mezinárodními tribunály (MVT, další menší norimberské procesy, procesy podle tzv. *Control Council Law. Nr. 10*, které následovaly v okupačních zónách, Mezinárodní vojenský tribunál pro dálný východ) i před národními soudy, které v některých případech také aplikovaly ustanovení a zásady obdobné těm, které byly obsaženy v Chartě, bude výklad veden primárně s ohledem na samotný MVT.

⁵¹ Zločiny sub c) však pouze ve spojení s válečnými zločiny či zločinem proti míru.

⁵² Srov. např. HUHLE, R. Menschenrechtsverbrech vor Gericht. In: Von Nürnberg nach den Haag: Menschenrechtsverbrechen vor Gericht: Zur Aktualität der Nürnberger Prozesse. Hamburg: Nürnberger Menschenrechtsmuseum, Europäische Verlaganstalt, 1996, s. 14.

spravedlnosti, které jsou uplatňovány právníky a praktikovány před vojenskými soudy. Toto právo není statické, nýbrž ve své kontinuální aplikaci následuje potřeby měnícího se světa. Samozřejmě mnohé smlouvy tudíž nedělají nic jiného, než že vyjadřují a definují pro větší výstižnost právní principy, které již existují.“ MVT současně upozornil na skutečnost, že přestože např. haagské úmluvy či Briand-Kelloggův pakt zapovídající v mezinárodních vztazích agresí nestanovují konkrétní skutkové podstaty, *jus in bello* je tradičně aplikováno národními soudy a není proto možné akceptovat argumentaci obhajoby, že se jedná o zločiny stanovené retroaktivně.⁵³ Dále je možno se vrátit také k (v tomto článku již dříve diskutovaným) deklarácím spojenců, kteří se opakovaně ještě v průběhu války vyjadřovali tak, že osoby zodpovědné za válečné (resp. další) zločiny budou za tyto zločiny potrestány.

S přihlédnutím k celému systému mezinárodního práva založenému na zvyklostech a precedencích jakožto normotvorných ohniscích je možno ztotožnit se s úvahou R. K. Woetzela, který poukazuje na to, že zde dochází k „vývoji skrze nekodifikované *common law* stejně jako skrze psané právo. Za těchto okolností je nevyhnutelné, že dojde k inovacím, případům prvotního významu, které 'nepochybně budou zahrnovat i vymezení trestných činů, které se nemusely v době předmětného jednání zcela jednoznačně jako trestné jevit'.“⁵⁴ Podobný právní názor však prezentoval již před norimberským tribunálem Robert H. Jackson: "Je skutečností, že když se právo vyvíjí skrze *case law* tak, jako tomu bylo v případě *common law*, a tak, jak tomu musí být i v případě mezinárodního práva, má-li se dále rozvíjet, rozvíjí se na úkor těch, kteří špatně odhadli právo a příliš pozdě seznali svůj omyl. Právo, co se mezinárodního práva týče, bylo jasně vymezeno v době, kdy se předmětné skutky odehrály." ⁵⁵

Při shrnutí otázek kolem skutkových podstat v Chartě je možno o nich hovořit spíše jako o normách retrospektivních (tj. legislativně zachycených teprve po spáchání činů, které již nastaly, ale které ze samotného zdravého rozumu se musely již v době svého spáchání jevit jako zavrženíhodné a odporující zásadám přirozeného práva, resp. byly by postižitelné podle práva obyčejového), nikoliv jako o pravé a nepřijatelné retroaktivitě (zákonech *ex post facto*).⁵⁶ V případě zločinů proti lidskosti je pak také možno odkázat na to, že většina protiprávních činů zahrnutých pod tuto skutkovou podstatu odpovídá

⁵³ Obdobnou argumentaci je možno aplikovat i na otázky stanovení druhu/výše trestu, byť v tomto směru může být vzhledem k vágní formulaci čl. 27 Charty vnímán případný větší rozpor s požadavky na určitost práva.

⁵⁴ WOETZEL, R.K., c.d., s. 113.

⁵⁵ Dostupné online na:
<http://law2.umkc.edu/faculty/projects/ftrials/nuremberg/jackson.html> .

⁵⁶ Srov. např. odst. 7 rozhodnutí ve věci Adolfa Eichmanna, Attorney General vs. Adolf Eichmann (1961), 36 I.L.R. 5, popř. ŠTURMA, P., c.d., s. 44.

trestným činům dávno regulovaným národním právem (vražda je vždy vraždou⁵⁷, znásilňování je vždy znásilňováním). To, že v době druhé světové války byly tyto trestné činy páčány v obrovském měřítku en masse, nemůže tomuto závěru ubrat na jeho údernosti a přesvědčivosti, neboť v jistém směru je např. holocaust souborem šesti milionů vražd. Konečně, jak píše H. Silvingová, v případě zločinů proti lidskosti (v době procesu s hlavními nacistickými zločinci zahrnovaly i genocidu) se jedná o legislativu, která byla sepsána teprve v důsledku zločinů, jejichž spáchání nebylo reálně v možnostech zdravého lidského společenství předvídat:

„Námitka, v tom směru, že v době uvedených zločinů neexistovala konkrétní úprava skutkových podstat těchto zločinů, není opodstatněná, protože žádný zdravě uvažující zákonodárce nemohl nikdy předem přemýšlet o takovém zločinu jako o možném.“⁵⁸

Vedle této problematiky skutkových podstat zločinů proti mezinárodnímu právu byla výraznou novotou výslovná úprava okolností vylučujících protiprávnost, která se na mezinárodní úrovni objevila skrze čl. 7 a 8 Charty vůbec poprvé. V čl. 7 je obsaženo odmítnutí tzv. teorie státního aktu (theory of act of state / Staatsakttheorie): „Oficiální pozice obžalovaných, ať už jako hlav států nebo odpovědných zástupců vlád ... není brána v potaz s ohledem na zproštění jejich osobní odpovědnosti, ani jako polehčující okolnost.“

Čl. 8 určuje, že skutečnost, že „obžalovaný ... jednal na rozkaz vlády nebo nadřízeného, jej nezbavuje osobní odpovědnosti, ale ... může být uznána jako polehčující okolnost.“ Tento princip, rovněž do mezinárodního práva vnesený přesvědčivě až Chartou MVT, je označován jako „námitka vyšších rozkazů“ (superior orders defense / Befehlnotstand).

Smyslem obou komplementárních ustanovení je zabezpečení funkčnosti celého systému nově budovaného mezinárodního trestního práva. V prvním případě čl. 7 zajišťuje, aby osoba postavená na nejvyšších stupních hierarchického systému státu, která ve skutečnosti státní politiku rozhodující měrou utváří, neunikla své osobní odpovědnosti (např. na základě tradičního práva imunit), pokud by se hájila tím, že akce, které byly provedeny jménem státu, mohou být přičitatelné jen a pouze tomuto státu, nikoliv jednotlivci.⁵⁹ Rozsudek MVT k tomuto uvádí: „Princip mezinárodního práva, které za jistých okolností chrání zástupce státu, nemůže být aplikováno na činy, které

⁵⁷ Ibid., odst. 27.

⁵⁸ SILVING, H. In Re Eichmann: A Dilemma of Law and Morality. In: The American Journal of International Law, 1961, Vol. 55, No. 2, s. 336.

⁵⁹ K této problematice srov. blíže např. CASSESE, A. International Criminal Law. Oxford: Oxford University Press, 2003, s. 305n.

jsou trestné podle mezinárodního práva. ... Jednotlivci jsou nositeli mezinárodních povinností, které převyšují národní povinnosti poslušnosti vůči jednotlivému státu.“ Vyloučením námitky vyšších rozkazů (čl. 8) je naopak docíleno toho, že jednotlivec nemůže zakrýt svůj podíl na zločinech tím, že by se skryl pouze za odpovědnost nadřízeného, který mu uložil konkrétní protiprávní rozkaz (např. rozkaz podílet se na masakru civilního obyvatelstva).⁶⁰

Kdyby nebyla v Chartě stanovena právě popsána pravidla, znamenalo by to velmi pravděpodobně problémy pro MVT. Čl. 7 a 8 ve své spojitosti předznamenaly podstatný aspekt mezinárodního trestního práva, podle něž není možné vyvinut se z odpovědnosti za své jednání proti *jus gentium* ani těm, kdo jsou na vrcholu pomyslné pyramidy (a mohli by namítat, že jejich akty nebyly jejich osobními, nýbrž že jednal pouze daný stát jako abstraktní entita), tak ani těm, kdo by svou odpovědnost mohli zakrývat argumentací, že v jejich jednání chyběl jakýkoliv projev jejich osobní vůle (tj. subjektivní stránka trestného činu), protože pouze vykonávali pokyny ukládané osobami výše postavenými.

Vzhledem k tomu, že MVT se vyjádřil v tom smyslu, že se psaným právem obsaženým v Chartě cítí být zcela vázán a nemůže jej zpochybňovat, nebyla v rozsudku samotném⁶¹ přímo do hloubky obhajována legitimita těchto ustanovení norimberské Charty. MVT tak odmítl vstoupit do roviny politiky, která se odehrála již dříve při rozhodování spojenců, jakou formou nacistické zločince na mezinárodní úrovni postihovat.

Z pohledu vývoje práva a odkazu norimberského procesu v mezinárodním právu však byla klíčovou následná recepce Charty i rozsudku MVT. V rezoluci Valného shromáždění OSN č. 95 (1946) byly Charta i rozsudek MVT jednomyslně zástupci celého tehdejšího mezinárodního společenství prohlášeny za pramen mezinárodního práva, který toliko pouze písemně zachycuje již dříve existující normy mezinárodního zvykového práva. Tím byl z dnešního pohledu překlenut problém právě retrospektivních úvah o legitimitě procesu, povaze i obsahu použitých norem, které tak dodnes tvoří korpus mezinárodního trestního práva.

⁶⁰ Pro otázku, zda může být jednání na rozkaz polehčující okolností, je rozhodující, zda existovala možnost volby mezi uposlechnutím rozkazu a jeho odmítnutím, popř. zda byl udělený rozkaz očividně protiprávní. Obvykle je požadováno, aby pro uznání polehčující okolností existovala v případě neuposlechnutí rozkazu vážná hrozba pro příjemce rozkazu nebo osobu jemu blízkou. Blíže srov. např. CASSESE, A., c.d., s. 268n.

⁶¹ France et al. vs. Göring et al. (1946), 22 IMT 203.

4. ZÁVĚR

Účelem tohoto textu nebylo postihnout problematiku poválečných procesů v jejich celistvosti. Příspěvek se spíše zaměřil na nastínění mimoprávních skutečností, které zásadní měrou ovlivňovaly formování práva. Článek má poukázat zejména na to, jak v nedávné historii psané právo ustupovalo politice, či naopak jak politická vůle v jiném okamžiku vedla ruku normotvůrci, byť to s sebou z pohledu právní teorie mohlo přinášet mnoho námitek na zaujatost práva, které se mohlo zdát být právem jednostranně vnuceným.

Na druhou stranu jak s ohledem na objektivní události druhé světové války, tak i skutečnost, že norimberské principy byly (byť následně) schváleny na půdě OSN zástupci celého tehdejšího mezinárodního společenství, je možné takovéto právo považovat za právo splňující požadavky zdravého citění i rozumu. Přes jisté spory, které je o něm možno vést, je velmi příhodné poukázat na slova jednoho z tvůrců Charty MVT a hlavního žalobce v procesu s Göringem a spol., Roberta H. Jacksona, který ve své žalobní řeči při zahájení projednávání před MVT k celému projektu mezinárodního soudu uvedl:

„Užitečnost tohoto pokusu zjednat spravedlnost nemůže být měřena úvahami o právu nebo Vašem rozsudku v izolaci. Tento proces je součástí velkého pokusu učinit mír více stabilním.“

Jsem přesvědčen, že historickoprávní perspektiva těmto slovům dává za pravdu. Podobně jako pokusy po první světové válce neznamenal žádný pevný precedent a opěrný bod pro Norimberk, tak také Norimberk nezabránil sám o sobě dalším válkám a mezinárodním zločinům v druhé polovině dvacátého století. Na druhou stranu, jak bylo poukázáno výše, je otázkou, zda by bez fiaska po první světové válce Norimberk byl.⁶² A stejně tak relativní úspěch Norimberku se stále odráží v dnešním mezinárodním trestním právu, které je důležitým komplementem mezinárodní ochrany lidských práv. Přes stále výrazný vliv mimoprávních momentů v mezinárodních vztazích se stalo mezinárodní trestní právo, které svou podobu (v psané formě) získalo v Chartě MVT, pevnou součástí systému mezinárodního práva a jednotlivce je díky němu nejen nadán v mezinárodním právu nadán jistými právy, nýbrž je také nositelem povinností, za jejichž porušení

⁶² Reálná východiska pro norimberský proces však byla mnohem lepší než pro procesy po první světové válce. Nejenže mezi vítěznými mocnostmi panovala větší shoda ohledně nutnosti nacistické zločinci potrestat, ale Německo a další země Osy byly vojensky obsazeny (Srov. MATTHÄUS, J., c.d., s. 20). Osoby na tomto teritoriu proto podléhaly spojeneckému dohledu a spojenci se velmi důkladně věnovali prověrkám válečných zajatců i dalších osob, zda se nejedná o jednotlivce podezřelé z válečných či jiných zločinů. Vzhledem k rozsahu spáchaných zločinů i počtu osob, které se na nich podílely, se však při této zkoušce efektivity trestněprávního soudnictví v nejširším slova smyslu jednalo o zdlouhavý a postupný proces, který v jistých směrech není dovršen dodnes.

může být postižen jak národními soudy, tak v některých případech i mezinárodním tribunálem (ad hoc či permanentním Mezinárodním trestním soudem).

Přes veškeré myslitelné výhrady, je proto možno uzavřít, že MVT byl jakožto pokus učinit mír více stabilním pokusem úspěšným a přeměnil velmi náhle a pro mnohé možná nečekaně zažité pořádky. Je současně ovšem případem, kdy vyšší morální cíle i politické cíle idejí, které v proběhlém světovém konfliktu zvítězily, byly i z dnešního pohledu navzájem v souladu. Zpětně se tak toto právo nemusí zdát až tak revolučním, byť v kontextu problematiky diskutované v tomto článku jsem přesvědčen, že právem revolučním v tom nejúplnějším slova smyslu skutečně bylo.

Použité zkratky:

Charta - Charta Mezinárodního vojenského tribunálu v Norimberku (8.8.1945)

Komise - Komise pro odpovědnost za válku a její průběh (1919)

MVT - Mezinárodní vojenský tribunál v Norimberku

Literature:

- BASS, G. J. Stay the Hand of Vengeance: The Politics of War Crimes Tribunals. Princeton: Princeton University Press, 2000.

- BASSIOUNI, Ch. Das Vermächtnis von Nürnberg: Eine historische Bewertung fünfzig Jahre danach. In HANKEL, G., STUBY, G, (eds.) Strafgerichte gegen Menschenverbrechen, zum Volkerstrafrecht 50 Jahre nach den Nürnberger Prozesse. Hamburg: Hamburger Edition mbH., 1995.

- CASSESE, A. International Criminal Law. (2. vyd.)Oxford: Oxford University Press, 2003.

- ČEPELKA, Č, ŠTURMA, P. Mezinárodní právo veřejné. (1. vyd.) Praha: EUROLEX Bohemia, 2003.

- GILBERT, G. Aspects of Extradition Law. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1991.

- HAUKELE, G. Die Leipziger Prozesse: Deutscher Kriegsverbrechen und ihre strarechtliche Verfolgung nach dem ersten Weltkrieg. Hamburg: Hamburger Edition mbH, 2003.

- HUHLE, R. Menschenrechtsverbrech vor Gericht. In: Von Nürnberg nach den Haag: Menschenrechtsverbrechen vor Gericht: Zur Aktualität der Nürnberger Prozesse. Hamburg: Nürnberger Menschenrechtsmuseum, Europäische Verlaganstalt, 1996.

- JOSIPOVIČ, I. (ed.) Responsibility for War Crimes: Croatian Perspective – Selected Issues. Zagreb: Faculty of Law, 2005.
- KOCHAVI, A.J. Prelude to Nuremberg: Allied War Crimes Policy and the Question of Punishment. Chapel Hill and London: The University of North Carolina Press, 1998.
- MATTHÄUS, J., The Lessons of Leipzig: Punishing German War Criminals after the First World War. In: HEBERER, P., MATTHÄUS, J. (eds.) Atrocities on Trial: Historical Perspectives on the Politics of Prosecuting War Crimes. Lincoln/London: Holocaust Memorial Museum, 2008.
- MELSON, R.F. Revolution and Genocide: On the Origins of the Armenian Genocide. Chicago and London: University of Chicago Press, 1992.
- METTRAUX, G., Trial at Nuremberg. Dostupné online na: <http://www.pols.boun.edu.tr/uploads%5Cfiles%5C1336.pdf> .
- PAECH, N. Das Versprechen von Nürnberg: Zur Aktualität der Prozesse nach fünfzig Jahre. In: BUCK, K. (ed.). Die frühen Nachkriegsprozesse: Beiträge zur Geschichte der nationalsozialistischen Verfolgung in Norddeutschland. Sešit č. 3. Bremen: Edition Temmen, 1997.
- ROBINSON, J., The International Military Tribunal and Holocaust. In: MARRUS, M.R. The Nazi Holocaust. Svazek č. 9, The End of Holocaust. Westport/London: Mechler Corporation, 1989.
- RÜCKERL, A. NS-Verbrechen vor Gericht. (2. vyd.) Heidelberg: Müller, Juristischer Verlag, 1984.
- SILVING, H. In Re Eichmann: A Dilemma of Law and Morality. In: The American Journal of International Law, 1961, Vol. 55, No. 2.
- ŠTURMA, P. Mezinárodní trestní soud a stíhání zločinů podle mezinárodního práva. Praha: Karolinum, 2002.
- THOMASSIAN, V. The Constantinople War Crimes Trials: The legal response to the Armenian Genocide. Dostupné online na: <http://www.haytoug.org/3097/the-constantinople-war-crimes-trials-the-legal-response-to-the-armenian-genocide> .
- WOETZEL, R. K. The Nuremberg Trials in International Law with a Postlude on the Eichmann Case. London: Stevens and Sons Limited, 1962.

Contact – email

kohout@prf.cuni.cz

SUVERENITA A KONTINUITA V ROZKAZNÍ TEORII PRÁVA

Petr Osina

Právnická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci

Abstract in original language

Příspěvek se zaměřuje na analýzu hlavních argumentů rozkazní teorie práva, které se týkají vymezení suveréna a kontinuity jeho moci.

Key words in original language

Rozkazní teorie, John Austin, H. L. A. Hart, suverenita, kontinuita

Abstract

Article concentrates on the analysis of the main arguments of the command theory of law, which relate to the definition of the sovereign and the continuity of his power.

Key words

Command theory of law, John Austin, H. L. A. Hart, sovereignty, continuity

Zakladatelem rozkazní teorie práva byl britský právní teoretik, osvícenský filosof a radikální společenský reformátor, zakladatel utilitarismu a kritik lidských práv Jeremy Bentham. V tomto příspěvku bych se ovšem rád zaměřil na teorii jeho následovníka Johna Austina.

John Austin vymezuje právní systém prostřednictvím suveréna, kterého chápe jako osobu (nebo skupinu osob), jejíž příkazy jsou ze zvyku dodržovány většinou lidí ve společnosti.¹ Zatímco jeho následovník ve 20. století, profesor H. L. A. Hart, odkazuje na oficiální praxi,² Austin zdůrazňuje zvykovou poslušnost lidí ve společnosti. Oba filozofové sdílejí podobnou koncepci právní diskontinuity. Podle Harta nastává diskontinuita, jestliže se změní pravidlo uznání. Podle Austina nastává diskontinuita, jestliže většina společnosti změní zvykovou poslušnost.³

V Austinově teorii hraje suverén mimoprávní roli při vysvětlení existence právního systému a zároveň je nejvyšším normotvůrcem

¹ Austin, J. *The Province of Jurisprudence Determined*, London: John Murray 1832, s. 210

² Hart, H. L. A. *Pojem práva*, Praha: Prostor 2004, s. 117

³ Austin uvádí jako příklad nezávislost Mexika, kterou získalo na Španělsku v roce 1821, viz Austin, J. *The Province of Jurisprudence Determined*, London: John Murray 1832, s. 214

uvnitř tohoto systému.⁴ Jestliže tedy existuje zvyková poslušnost, pak osoba, vůči níž je realizována, má nejvyšší autoritu k tvorbě veškerého práva.

Pro Harta nehraje mimoprávní vysvětlení existence právního systému specifickou roli. Garantí pravidla uznání jsou podobní Austinovu suverénovi v mimoprávním smyslu, jelikož jsou zodpovědní za to, že právní systém existuje a funguje.⁵ Ale oni nejsou Austinovými suverény ve smyslu nejvyšší autority oprávněné k tvorbě všech norem. Právotvorná role je podmíněna druhem politického systému, který ve společnosti funguje. Jestliže je to přímá demokracie, mají nejvyšší autoritu k tvorbě práva všichni členové společnosti. Jestliže to bude absolutní monarchie, pak bude mít tuto autoritu pouze jedna osoba.

Jelikož Austinova teorie spojuje právní a mimoprávní aspekt, vyplývají z ní nepatřičné právní restriktce vůči suverénovi. Protože mimoprávní vysvětlení právního systému souvisí s existencí všech norem v tomto systému, chápe Austin suveréna jako osobu, která musí stanovit všechny právní normy. To činí obtíže při vysvětlení postulátu, který autorizuje následnictví nejvyššího normotvůrce. Předpokládejme, že po smrti krále Rexe I. je jeho vláda nahrazena vládou Rexe II. Jestliže veškeré platné právo musí být svázáno s konkrétním suverénem, změna na panovnickém stolci by musela být chápána jako revoluce.

Jako protiargument lze uvést fakt, že právní kontinuita by byla zachována, jestliže by Rex I. přikázal poslouchat Rexe II. po své smrti. Problém tohoto přístupu spočívá ve vysvětlení toho, jak autorita stávajícího suveréna závisí na zvykové poslušnosti vůči zemřelému suverénovi.

Další otázka může znít – je tady možnost diskontinuity mezi jednotlivými příkazy Rexe I.? Jelikož veškeré právo má svůj zdroj v příkazech suveréna, není zde místo pro postulát, který opravňuje Rexe I. tvořit právo. Neexistuje právní pravidlo, které by znělo např.: „Slovo Rexe I. je právem“. Jestliže zde není právní pravidlo, které by opravňovalo Rexe I. tvořit právo, mohli bychom každý jeho příkaz považovat za jednotlivou nezávislou normu.

Pro sjednocení příkazů Rexe I. do systému je potřebné ospravedlnit jeho oprávnění tvořit právo. Tento postulát nemůže být nařízen suverénem uvnitř systému, jeho platnost může být vysvětlena pouze mimoprávním způsobem.

Nepřesnosti ve vymezení právních a mimoprávních aspektů souvisí také s Austinovým argumentem, že suverén musí mít neomezenou

⁴ Austin, J. *The Province of Jurisprudence Determined*, London: John Murray 1832, s. 378

⁵ Hart, H. L. A. *Pojem práva*, Praha: Prostor 2004, s. 116

autoritu.⁶ Austin připouštěl, že suverén se může podřídit názoru jiného suveréna nebo obyvatel své země. Nicméně je právně neomezený ve smyslu toho, že není subjektem práva.

Austin dále argumentuje, že suverénova zákonodárná pravomoc musí být neomezená, protože jakékoli limity by mohly být chápány jako příkazy nějakého vyššího suveréna. Aby bylo možné limitovat každého suveréna, bylo by nutné vytvořit nekonečný řetězec suverénů, z nichž by každý omezoval sobě podřízeného suveréna. Toto řešení Austin označuje za neuskutečnitelné a absurdní.⁷ V tomto případě ale ignoruje fakt, že zdroj omezení může být mimoprávní.

Lze si klást otázku, co se stane, jestliže omezený suverén jedná způsobem, který považuje za souladný s těmito omezeními, ale ostatní s tím nesouhlasí? Kdo rozhodne spor ohledně těchto limitů? Pokud by měl konečné slovo suverén, pak bychom mohli říct, že nemá žádná omezení a je tedy tím neomezeným suverénem.

Spojování právního a mimoprávního aspektu stojí také za Austinovým požadavkem, aby suverén byl nerozdělený. Připouštěl, že někdy může mít suverén složenou podobu (King in Parliament). Také zde však trval na jednotě ve vztahu k odvození právního řádu. Právní platnost musí být odvozena od jednoho zákonodárce. Není podle něj možné, aby jeden tvůrce práva měl konečné slovo v jedné oblasti práva a jiný tvůrce práva měl konečné slovo v jiné oblasti práva.⁸

Primární argument proti dělení suverenity spočívá v tom, že mohou vzniknout neshody ohledně rozdělení zákonodárných pravomocí. Tyto neshody mohou být překonány jedině prostřednictvím jednotného suveréna. Takový jednotný suverén může mít tento status jedině za předpokladu, že neexistují vážné neshody ohledně jeho zákonodárné pravomoci.⁹

Předpoklad dělení suverenity závisí na možném nástupnictví zákonodárců v rámci jednoho právního systému. Dala by se označit za suverenity dělenou v čase. Rex II. je schopen stát se králem po Rexovi I. (bez revoluce) jen proto, že neexistuje vážná neshoda ohledně

⁶ Austin, J. *The Province of Jurisprudence Determined*, London: John Murray 1832, s. 258

⁷ Austin, J. *The Province of Jurisprudence Determined*, London: John Murray 1832, s. 268

⁸ Austin, J. *The Province of Jurisprudence Determined*, London: John Murray 1832, s. 205 a násl.

⁹ Raz, J. *The Concept of a Legal System: An Introduction to the Theory of Legal System*, Oxford: Clarendon Press 1980, s. 35 a násl.

časového rozdělení autority v rámci systému. Dokud je Rex I. králem, úředníci neakceptují příkazy Rexe II. jako právo. Když se stane Rex II. králem, úředníci nepřijímají staré příkazy Rexe I. jako právo, pokud jsou v rozporu s příkazy Rexe II.

Přesvědčení, že limitovaná a dělená suverenita je nemožná, je výsledkem slučování právních a mimoprávních aspektů. V jakémkoli právním systému neomezený a nerozdělený zdroj práva zůstává v pozadí – jako mimoprávní vysvětlení právního systému samotného. Možnost skutečně limitované suverenity je totiž klíčová k tomu, aby měly v ústavách smysl jejich nezměnitelná ustanovení.

Jak stanoví např. německá ústava - změna Základního zákona týkající se základních principů spolkového uspořádání, základních principů ochrany lidských práv, právního státu, suverenity lidu a práva na občanskou neposlušnost je nepřipustná.¹⁰ Takzvanou zárukou věčnosti (Ewigkeitsgarantie) je disponování identitou svobodného ústavního řádu odňato i zákonodárci měnícímu ústavu. Moc ustavující neudělila zástupcům a orgánům lidu mandát ke změně těch ústavních principů, které jsou považovány za zásadní.

Jelikož ústavní zákony vyžadují zvláštní proceduru, hovoří se v této souvislosti o formálních a materiálních mezích. Formální mez znamená požadavek dvoutřetinového souhlasu Spolkového sněmu i Spolkové rady.¹¹ Materiální mez představuje tzv. "klausule věčnosti", podle které je nepřipustná změna Základního zákona, pokud by se vztahovala na členění Spolku na země, na zásadní spolupůsobení zemí při zákonodárství a na zásady čl. 1 a 20 Základního zákona (nedotknutelnost lidských práv a omezení státní moci vůči nim, základy státního zřízení).

Podobné ustanovení představuje článek 9 odst. 2 Ústavy ČR. Ve svém nálezu v tzv. kauze Melčák¹² zdůraznil Ústavní soud nezbytnost vtažení kategorie ústavních zákonů do rámce pojmu "zákon" v čl. 87 odst. 1 písm. a) Ústavy z pohledu přezkumu jejich souladu s čl. 9 odst. 2 Ústavy, a to s případnými derogačními důsledky. Učinil tak v návaznosti na svoji dosavadní judikaturu¹³ a činí tak v souladu s hodnotami a principy, kterými se řídí ústavní systémy v demokratických zemích.

Souhlasím s názorem doc. Kühna, že článek 9 odst. 2 Ústavy ČR je buď fundamentální zásadou omezující i samotného ústavodárce, nebo je pouze morálním apelem na ústavodárce, který však není vůči

¹⁰ čl. 79 odst. 3 Základního zákona Spolkové republiky Německo z roku 1949

¹¹ čl. 79 odst. 2 Základního zákona Spolkové republiky Německo z roku 1949

¹² Pl. ÚS 27/09

¹³ zejména Pl. ÚS 19/93

ústavodárci disponujícímu nejvyšší možnou demokratickou legitimitou nijak vynutitelný. Pokud je správný závěr první, potom zákon přijatý v rozporu s článkem 9 odst. 2 není zákonem; pokud je však pravdou posléze vyslovený závěr, potom je čl. 9 odst. 2 jen absurdním pokusem občanů ČR, kteří se marně snažili v okamžiku znovuoobnovení samostatného českého státu limitovat moc ve své povaze nelimitovatelnou. Protože Ústavní soud je finálním soudem pro otázky ústavnosti v ČR, a protože je povinností soudní moci vykládat právo, vede to nutně k tomu, že v případě prvního závěru musí konečné rozhodnutí udělat právě Ústavní soud.¹⁴

Na těchto příkladech můžeme vidět jeden z dokladů toho, že také teorie, které byly vytvořeny před velmi dlouhou dobou, mohou obsahovat inspirující prvky pro řešení aktuálních otázek souvisejících s interpretací ústavních pravidel.

Literature:

Austin, J. *The Province of Jurisprudence Determined*, London: John Murray 1832, 391 stran

Hart, H. L. A. *Pojem práva*, Praha: Prostor 2004, 312 stran

Kühn, Z. ÚS: K pravomoci rušit protiústavní „ústavní“ zákony, *CEVRO Revue* 8-9/2009

Raz, J. *The Concept of a Legal System: An Introduction to the Theory of Legal System*, Oxford: Clarendon Press 1980, 245 stran

Contact – email

petr.osina@upol.cz

¹⁴ Kühn, Z. ÚS: K pravomoci rušit protiústavní „ústavní“ zákony, *CEVRO Revue* 8-9/2009, str. 8

NÁRODNÍ A DEMOKRATICKÁ REVOLUCE V ROCE 1918 A RECEPCE PRÁVNÍHO ŘÁDU

KAREL SCHELLE

Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Česká republika

Abstract in original language

Prvním zákonem nového československého státu se stal narychlo připravený zákon běžně nazývaný „recepční norma," schválený dne 28. října 1918 na schůzi pléna Národního výboru v Praze a později v částečně pozměněné verzi publikovaný ve Sbírce zákonů a nařízení pod číslem 11. Příprava tohoto zákona, stejně jako celý průběh převratu, byly záležitostí několika předchozích dnů, někdy i hodin, velmi úzké skupiny českých politiků. Proto v noci z 27. na 28. října 1918 A. Rašín narychlo připravil text prvního zákona státu, s nímž se česká veřejnost měla možnost seznámit příštího dne z denního tisku a plakátů. Podle tohoto zákona „veškeré dosavadní zemské a říšské zákony a nařízení zůstávají prozatím v platnosti" a v návaznosti na to bylo stanoveno, že „veškeré úřady samosprávné, státní i obecní jsou podřízeny Národnímu výboru a prozatím úřadují a jednají dle dosavadních platných zákonů a nařízení".

Key words in original language

vznik ČRS, recepční norma, převzetí právního řádu.

Abstract

The first statute of the new Czechoslovak state became the one prepared in haste, which is usually called “the reception norm”, being endorsed on 28th October 1918 during a meeting of general assembly of the National Committee in Prague. This statute has been later published in a partially changed version in the Collection of Statutes and Regulations under the number 11. This statute, like the whole course of the coup d'état, was being prepared during some previous days, sometimes even hours, by a very small group of Czech politicians. That is why Alois Rašín at night between 27th and 28th October 1918 quickly prepared the text of the first statute of the state, which the Czech public could get familiar with on the next day from newspapers and posters. According to this statute “the entire municipal and imperial statutes and regulations are valid so far” and consequently it was stated, that “the entire municipal, state and local offices are subordinated to the National Committee and they work and act according to the hitherto valid statutes and regulations so far”.

Key words

Origins of Czechoslovakia, reception norm, reception of legal order.

Přestože již na začátku roku 1918 bylo zřejmé, jakým směrem se budou vyvíjet válečné události a jaký politický osud bude možné Rakousko-Uhersku předvídat, přípravy na vznik samostatného československého státu neprobíhaly tak intenzívně, jak by se dalo

očekávat. Přibližně od dubna 1918 se začal připravovat politický a hospodářský program, který měl být v novém československém státě realizován. Za tím účelem byl vytvořen přípravný výbor, jehož členy se stali mimo jiné K. Kramář, J. Preiss, A. Rašín, J. Scheiner, F. Pantůček a další. Podle neurčitých a někdy dosti rozporných zpráv jejich práce byla v hrubých rysech ukončena někdy v září 1918 a vyústila ve vypracování dvou osnov zákonů. Prvou byl návrh hospodářského zákona z pera J. Preisse, jenž měl být hlavním podkladem k zabezpečení samostatného hospodářství a samostatné měny. Druhou připravovanou právní normou, jejímž autorem byl F. Pantůček, pozdější předseda Nejvyššího správního soudu, byl tzv. politický zákon neboli zákon „o prozatímní vládě říše české“, jenž v rozsahu 29 článků měl tvořit provizorní ústavní listinu.¹

Návrh ústavy definoval název budoucího státu jako „Říše česká“. Neprohlašoval stát za republiku ani monarchii, nýbrž v čl. 3 přímo odkazoval na to, že státní forma bude teprve určena Národním shromážděním a Československou národní radou v Paříži.

Politický zákon stanovil, že státní svrchovanost v České říši bude vykonávat český národ. Zastupitelská demokracie měla být zajištěna prostřednictvím Národního shromáždění jako zákonodárného orgánu. Národní shromáždění mělo být vytvořeno rozšířením stávajícího Národního výboru o další členy na základě paritního zastoupení jednotlivých politických stran. Dalším nejvyšším státním orgánem by byl prozatímní státní prezident jako hlava České říše. Z tohoto faktu lze odvodit, že ústava přece jen počítala s tím, že náš stát bude republikou. Prozatímní státní prezident měl být jmenován Národním výborem a Československou národní radou. Kromě funkce prezidenta předpokládal návrh ústavy též funkce náměstků prezidenta (v počtu dvou, ev. čtyř), kteří by měli zastupovat prezidenta a tvořili by jeho poradní orgán. Náměstky prezidenta mělo oprávnění volit Národní shromáždění na základě principu absolutní většiny hlasů.

Návrh ústavy poněkud nejasně definoval postavení výkonné moci, neboť její provádění příslušelo prozatímnímu státnímu prezidentovi prostřednictvím státní vlády. Oprávnění obou orgánů (prezidenta a vlády) ve sféře výkonu vládní moci a jejich vzájemné vztahy nebyly blíže specifikovány. Vládu jako kolegiální orgán měli tvořit ministerský předseda a dvanáct ministrů: 1. pro záležitosti zahraniční, 2. vnitra, 3. vyučování a věci duchovní, 4. spravedlnosti, 5. financí, 6. války, 7. orby, 8. obchodu, 9. dopravnictví, 10. veřejných prací, 11. sociální péče, 12. zdravotnictví a tělesné výchovy.

Politický zákon zakotvoval i existenci instituce tzv. státních tajemníků (zástupců ministrů), kteří měli oprávnění účastnit se ministerské rady s poradním hlasem ve svém oboru.

¹ Texty obou návrhů byly později publikovány v časopise *Obzor národohospodářský*, roč. 31, 1926, s. ln.

Zákonodárná pravomoc měla být zajímavým způsobem rozdělena mezi prozatímního státního prezidenta, Národní shromáždění a zákonodárnou komisi. Mechanismus vzájemných vztahů mezi těmito orgány a způsob přijímání zákonů měl vypadat následovně: Národní shromáždění by rozhodlo o tom jaké záležitosti nebo poměry mají být předmětem zákonné úpravy a uložilo by vládě vypracovat zákonnou předlohu, eventuálně by rozhodlo o připuštění vládou vypracované předlohy k dalšímu projednávání. Poté by byla dána příslušnost zákonodárné komisi zkoumat předlohy zákonů po stránce věcné, odborné a formální. K projednání zákona by bylo třeba nadpolovičního souhlasu členů zákonodárné komise. Odmítla-li zákonodárná komise dát svůj souhlas, postoupila by návrh prezidentovi s uvedením důvodu nesouhlasu. Ten by o tom poté vyrozuměl Národní shromáždění, které mohlo vrátit odmítnutou předlohu zpět zákonodárné komisi jestliže neuznalo důvody odmítnutí za podstatné. Zákonodárná komise by pak nesměla podruhé odepřít svůj souhlas. Zákony ve znění schváleném zákonodárnou komisí by předložila vláda k potvrzení a vyhlášení prezidentovi. Vláda ovšem by mohla zákon postoupit i Národnímu shromáždění, měla-li za to, že se schválená norma odchyluje od původního zadání Národního shromáždění. To by bylo poté oprávněno zákon schválit nebo odmítnout. V případě odmítnutí by se zákon vracel zpět do zákonodárné komise k úpravě. Na závěr zákonodárného procesu schválené zákony potvrzoval a vylašoval prezident. Ke své platnosti ještě každý zákon vyžadoval kontrasignaci předsedy zákonodárné komise a příslušného člena vlády. Právě popsaný legislativní mechanismus znamenal účast dvou zákonodárných sborů a prezidenta při tvorbě a schvalování zákonů. Lze říci, že Politický zákon vlastně zaváděl specifický "dvoukomorový" parlament, kde funkci dolní komory svým způsobem zastávala zákonodárná komise a funkci horní komory Národní shromáždění, přičemž prezidentovi by zřejmě náleželo právo veta. Celý proces schvalování zákonů by byl poměrně složitý a představoval by poněkud atypickou a zvláštní formu parlamentní demokracie.

Pro výkon soudní moci návrh předvídal recepci rakouské a uherské organizace soudnictví ve stavu platném k 25. červenci 1914. Politický zákon výslovně stanovil platnost dosavadních právních předpisů pro složení, obvody a příslušnost většiny soudů. Nově měly být zřízeny pouze nejvyšší soudní orgány: Nejvyšší a kasační soud a Nejvyšší správní soud. Návrh ústavy však nepočítal s existencí Ústavního soudu. Základní princip fungování soudnictví – nezávislost – by byl ústavou jednoznačně zaručen a garantován. Rozsudky všech soudů měly být vydávány a vylašovány jménem svrchovanosti České říše neboť státní forma nového státu ještě nebyla jednoznačně a definitivně určena.

Návrh ústavy se pochopitelně nemohl vyhnout ani otázce platnosti dosavadního právního řádu na území nového samostatného českého státu. Tuto otázku řešil metodou recepce právních norem, tedy převzatím dosavadního rakouského a uherského právního řádu. V čl. 21 návrhu bylo stanoveno, že se uznává platnost všech zákonných ustanovení, jež byla dne 25. července 1914 v Čechách, na Moravě a

na Slovensku v platnosti, ”pokud nebylo v předpisech tohoto zákona a zákonů k jeho provedení vydaných ničeho jiného nařízeno, nebo pokud nešlo o předpisy, které odpadnutím subjektu na něhož se vztahovaly, pozbyly platnosti”. Naproti tomu z předpisů vydaných od 26. července 1914 až do vyhlášení samostatnosti by ztratily platnost všechny ty zákony, které byly vydány jen na dobu války.

Státní území budoucího státu bylo vymezeno jako obvod dosavadního království českého, markrabství moravského, vévodství slezského a slovenské stolice v Uhrách. Návrh ústavy tedy zakotvoval připojení Slovenska k českým zemím. Dále ústavou by byla převzata nejen organizace soudnictví, ale i soustava politických, finančních, školských a ostatních správních orgánů. Na rozdíl od toho však ústava měla sama rozpustit všechny dosavadní samosprávné orgány, tj. zemské sněmy a zemské výbory, obecní vývory, okresní zastupitelstva a reprezentace statutárních měst. Za úřední jazyk by byl prohlášen český jazyk, ale připuštěno by bylo i užívání jazyka národnostních menšin v úředním styku. Ústava by řešila i převzetí státních zaměstnanců a majetkových a finančních závazků a národností státu.

I když některé její části návrhu Politického zákona byly převzaty do tzv. recepční normy, případně se staly předlohou při tvorbě prozatímní, ale i definitivní československé ústavy, její osnova nebyla na takové úrovni, aby mohla být po převratu okamžitě použita v zákonodárství Národního výboru.

Prvním zákonem československého státu se tedy nestala ani jedna z uvedených předloh, ale narychlo připravený zákon běžně nazývaný „recepční norma”, schválený dne 28. října 1918 na schůzi pléna Národního výboru v Praze a později v částečně pozměněné verzi publikovaný ve Sbírce zákonů a nařízení pod číslem 11. Příprava tohoto zákona, stejně jako celý průběh převratu, byly nakonec záležitostí několika předchozích dnů, někdy i hodin, velmi úzké skupiny českých politiků, kteří zdaleka nepočítali s tak brzkým zhroutilím Rakousko-Uherska v souladu s vojensko-politickou koncepcí Dohody, vycházející z toho, že k definitivnímu vítězství nad Ústředními mocnostmi dojde až na jaře 1919. Vzhledem k tomu, že tedy rozpad Rakousko-Uherska představitelé Národního výboru začali tušit až na poslední chvíli, převzetí moci muselo být narychlo improvizováno. Proto až 14. října 1918 v den generální stávký se sešla porada několika významných politiků v čele s A. Rašínem a J. Preissem (dále se porady zúčastnili B. Franta, V. Pospíšil, P. Šámal, J. Scheiner, F. Sís a F. Pantůček).² Zde bylo shledáno, že připravované zákonné předlohy jsou zcela nedostatečné.

² Pantůček, F.: Příprava státního převratu ve směru zákonodárství a správy, Národní listy z 28. října 1919; Franta, B.: Vzpomínka, Národní listy z 28. října 1919; Rašín, A.: Převrat z 28. října 1918, Národní listy z 28. října 1919; Hoch, K.: Alois Rašín, jeho život, dílo a daba, Praha 1933, s. 30n.; Rošický, J.: Rakouský orel padá, Praha 1933, s. 30n.; Opočenský, J.: Kritické poznámky o 28. říjnu, Praha 1926, s. 19.

Proto v noci z 27. na 28. října 1918 A. Rašín narychlo připravil text prvního zákona státu, s nímž se česká veřejnost měla možnost seznámit příštího dne z denního tisku a plakátů. Podle tohoto zákona „veškeré dosavadní zemské a říšské zákony a nařízení zůstávají prozatím v platnosti“ a v návaznosti na to bylo stanoveno, že „veškeré úřady samosprávné, státní i obecní jsou podřízeny Národnímu výboru a prozatím úřadují a jednají dle dosavadních platných zákonů a nařízení“.

Recepčním zákonem došlo tedy k převzetí rakouského a uherského právního řádu a rakouské a uherské veřejné správy. S hodnocením tohoto zákona přišel brzy sám jeho autor A. Rašín, když napsal, že „základním tímto zákonem mělo být zamezeno, aby nenastal bezprávní stav, aby se celá státní správa nezastavila a aby se 29. října pracovalo dále, jako by revoluce vůbec nebylo“.³

Se zdůvodněním přišli i právní teoretici, kteří popírali právní kontinuitu zdůrazňováním teorie o rozdílu tzv. materiálně právní a formálně právní kontinuitou. Proto například F. Weyr mohl později tvrdit, že „ani z hlediska juristického nelze v československém státě spatřovat nějakého -pokračovatele- bývalé rakouské monarchie, poněvadž není mezi právním stavem před převratem (28. 10. 1918) a po něm žádné právní kontinuity“.⁴ Weyrovo zdůvodnění však asi není možné nekriticky přijmout. Snaha o kontinuitu v oblasti práva a správního systému zde bezesporu byla.⁵ Co vedlo politické představitele k těmto krokům, vysvětluje mimo jiné i publicista Ferdinand Peroutka, konstatující, že „lze si snadno domyslet, proč demokratičtí zákonodárci neodvrhli netrpělivě všechno toto rakouské dědictví: kritická doba výbojných davových hnutí, snadno bouřlivě se přenášející na ulici, sociální radikalismus velké části dělnictva nikterak se netajícího tím, že je odhodláno v příhodné době užít také násilí, celá nejistota převratového času vzala jim k tomu chuť. Neváhali také vybavit úřady dostatečnými prostředky pro případ, že by demokracie sama v sobě nenalezla dosti kázně...“.⁶

Předmětem odborných diskusí byla i povaha tohoto zákona. Vycházelo se m.j. z toho, že jeho vydáním u nás začalo tzv. první

³ Národní shromáždění republiky Československé v prvním desetiletí, Praha 1928, s. 9; Rašín, L.: Paměti dra Aloise Rašína, Praha 1929, s. 216.

⁴ Weyr, Fr.: Sukcesorství československého státu a recepční zákon č 11 z r. 1918, Časopis pro právní a státní vědu, 21, 1938, s. 2. Dále k tomu např. Weyr, Fr.: Soustava československého práva státního, Praha 1921, s. 51n.; Rašín, L.: Vznik a uznání Československého státu, Praha 1926, s. 217n. S tím srov. Stieber, M.: Právní kontinuita po převratě, Naše právo a stát, 1928.

⁵ K tomu srov. především kritický příspěvek Knappa, V.: Dvě cesty československého práva: kontinuita a diskontinuita (1918, 1945), Právník, 118, 1979, s. 270n.

⁶ Peroutka, F.: Budování státu, sv. I., Praha 1933, s. 124.

ústavní provizorium. Samotný autor A. Rašín tento zákon považoval za deklaratorní akt.⁷ Později však někteří odborníci ho považovali za akt konstitutivní.⁸ V socialistických publikacích se autoři tomuto hodnocení většinou vyhnuli, kostatujíc, že "zákon konstatoval vznik samostatného československého státu".⁹

Vzhledem k značně odlišnému právnímu a správnímu vývoji v českých zemích a na Slovensku, zejména po rakousko-uherském vyrovnání, byly recepčním zákonem tedy převzaty dva zcela jiné právní a správní systémy. V nově vzniklém státě se tak hned od počátku vytvořil stav, kdy vedle sebe začaly fungovat dva podstatně odlišné právní řády, tedy tzv. právní dualismus. I když autoři recepčního zákona slibovali, že se bude jednat o stav přechodný, jak další dvacetiletý vývoj ukázal, zejména v oblasti právního řádu, k unifikaci na celém území československého státu nedošlo a z provizoria se tak stal trvalý stav.

Pochopitelně obsahově mohly být státem využívány jen ty právní normy, které byly v souladu s charakterem nového státu. Obsah některých norem byl totiž z hlediska nové společenské a politické situace zcela neproveditelný. Takové normy nebylo možné však ihned nahrazovat novými a proto bývá československý právní řád této doby nazýván mezerovitým.¹⁰

Literature:

- Franta, B.: Vzpomínka, Národní listy z 28. října 1919
- Hoch, K.: Alois Rašín, jeho život, dílo a doba, Praha 1933
- Knapp, V.: Dvě cesty československého práva: kontinuita a diskontinuita (1918, 1945), Právník, 118, 1979, s. 270n
- Kroupa, J. – Schelle, K.: Historie a současnost českého a československého konstitucionalismu, Brno 1993
- Opočenský, J.: Kritické poznámky o 28. říjnu, Praha 1926
- Pantůček, F.: Příprava státního převratu ve směru zákonodárství a správy, Národní listy z 28. října 1919
- Peška, P.: Úvod do ústavního práva, Praha 1994
- Peroutka, F.: Budování státu, sv. I., Praha 1933

⁷ Weyr, F.: Československé právo ústavní, Praha 1937, s. 84.

⁸ Např. Peška, P.: Úvod do ústavního práva, Praha 1994, s. 59; Zimek, J.: Ústavní vývoj českého státu, Brno 1996, s. 26; Kroupa, J. – Schelle, K.: Historie a současnost českého a československého konstitucionalismu, Brno 1993, s. 5.

⁹ Např. Zdobinský, S.: Státní právo ČSSR, Praha 1985, s. 48.

¹⁰ Weyr, F.: Soustava československého práva státního, Praha 1924, s. 59.

- Rašín, A.: Přebrot z 28. října 1918, Národní listy z 28. října 1919
- Rašín, L.: Vznik a uznání Československého státu, Praha 1926,
- Rašín, L.: Paměti dra Aloise Rašína, Praha 1929
- Rošický, J.: Rakouský orel padá, Praha 1933
- Stieber, M.: Právní kontinuita po převratě, Naše právo a stát, 1928
- Weyr, F.: Československé právo ústavní, Praha 1937
- Weyr, F.: Soustava československého práva státního, Praha 1924
- Weyr, F.: Sukcesorství československého státu a recepční zákon č. 11 z r. 1918, Časopis pro právní a státní vědu, 21, 1938, s. 2
- Zdobinský, S.: Státní právo ČSSR, Praha 1985
- Zimek, J.: Ústavní vývoj českého státu, Brno 1996

Contact – email
karel.schelle@schelle.cz

Některé aspekty vývoje služebnosti římského práva

JAN ŠEJDL

Fakulta právnická Univesity Karlovy v Praze

Abstract in original language

Během trvání římského státu a Římské říše docházelo k mnohým zvrátům. Vzhledem k charakteru římského práva, které v sobě nemělo striktní kontraposici veřejného a soukromého práva, mnohé z těchto zvrátů mají své jádro jak ve sféře veřejnoprávní, tak ale i zároveň ve sféře soukromoprávní. Příspěvek si klade za cíl některé z těchto aspektů postihnout a zdůraznit případné vývojové tendence a spojitosti.

Key words in original language

Servitus, iura praediorum, servitutes praediorum

Abstract

There were many twists during the life of the Roman state and the Roman Empire. Due to the nature of Roman law, which did not have strict contraposition of public and private law in itself, many of these reversals have their core in both public and private sphere at the same time. The paper aims to affect some of these aspects and highlight any development tendencies and continuity.

Key words

Servitus, iura praediorum, servitutes praediorum

Služebnosti¹ představují v myslích právních odborníků většiny zemí kontinentálního právního systému pojem dobře známý. Tato skutečnost vzchází ze dvou zdrojů. V mnoha právních systémech jsou služebnosti pod svým z latinského jazyka odvozeným názvem institutem známým a nemálo používaným. Pro znalce práva takovýchto zemí pak představuje termín služebnosti nejen objekt praktického zájmu, ale především objekt výkladu kompetentními institucemi, či objekt zájmu odborníků soukromého práva. Naproti tomu v jiných státech, kde služebnosti nejsou součástí platného práva, a to ať již jinou koncepcí *iuris in re a linea*, či pouze jiným pojmenováním obdobného či analogického institutu, nejsou však

¹ Tento příspěvek byl vytvořen s podporou Grantu GAUK 3770 „Služebnosti římského práva a jejich vliv na právo současné“.

služebnosti jako takové institutem zcela neznámým. Tato skutečnost je způsobena především fenoménem práva římského. Zcela záměrně se zde hovoří o fenoménu práva římského, nikoli v tomto právu jako takovém, neboť bohatství, které tento obor poskytuje, není pouze plodem dávných dob antických, ale do jisté a ani v nejmenším nezanedbatelné míry je také výsledkem tvorby středověkých či novověkých právníků, kteří se právem římským zabývali a byli schopni z poměrně casuistických antických pravidel vytvořit imposantní masu pravidel obecných a obecných zásad soukromého práva. A právě služebnosti jsou zcela nedílnou součástí tohoto fenoménu, fenoménu, který byl do větší či menší míry, ale přec formantem kontinentálního právního myšlení a který dodnes, z mnoha důvodů, jež zde nemohou mít místa k popsání ani snad vyjmenování, je předním inspiračním a badatelským objektem právních odborníků.

Obor služebností a jeho terminologie představuje v rámci práva římského do značné míry unikátní jev. Svým způsobem patří mezi nejstarší práva, jaká římské právo zná, neboť některá z práv označovaných jako služebnosti je možno sledovat až k zákoníku dvanáctera desek,² tedy vzhledem k charakteru tohoto zákoníku jistě i mnohem hlouběji do minulosti. Naproti tomu i tato nejstarší práva prošla bez zásadnějších změn celými dějinami římského práva a vstoupila do následných dob jako funkční a neopomenutelná součást práva. Tato značná stabilita těchto institutů umožňuje pak analyzovat nejrůznější způsoby vývoje práva, a to včetně metody, kterou by bylo možno nadneseně nazvat „vylučovací“, tedy pátráním po důvodech, proč ty, či ony změny se v oboru služebnostním neprojevíly.

Naproti tomuto obsahově a funkčně poměrně stabilnímu prostředí jednotlivých práv pak může stát jistý vývoj pojmání oboru služebností jako celku, a to včetně změn terminologických, a tím nutně také výkladových. Právě na tyto otázky je zaměřen tento krátký příspěvek, který svým cílem je spíše popisným a hledajícím, než odpovídajícím.

Pojmosloví oboru služebností je až podivuhodně variující a dynamické. Člověk přelomu druhého a třetího tisíciletí však bohužel nemůže proniknout do přesného vnímání těchto pojmů. Důvodů je možno vidět vícero. Jednak dnešní znalost latinského jazyka je mnohdy menší, to propojeno ruku v ruce s tím, že latina není již jistě s velice marginálními výjimkami nikomu jazykem mateřským či primárním. I kdyby však předchozí neplatilo, pak by se jazykové a pojmové vnímání za více jak tisíc let bezpochyby výrazně změnilo. Lze namítat románské jazyky jako dědice této latinské terminologické větve, avšak to pouze potvrzuje výše uvedené – pojmy a termíny jsou v těchto jazycích sic chápány mnohdy podobně, či snad dokonce stejně, ale, co je důležité, mnohdy nikoliv. Vývoj za posledních jeden a půl tisíciletí tedy představuje významnou překážku přesného pochopení pojmů práva římského. Ale nemenší překážkou je také

² Lex XII tabularum z poloviny V. století př. Kr.

vývoj předcházející výše uvedenému časovému odstupu, tedy čas, kdy se právo římské vyvíjelo jako živé právo římského impéria. Ano i v tomto, ač se na první pohled nemusí to zdát patrné, velice dlouhém časovém intervalu docházelo k terminologickým proměnám, a to nikoliv pouze vlivem vývoje jazyka, či jeho gramatiky, neboť takovéto změny se do odborných problémů mnohdy neprojevují – kupříkladu termín *pater familias*.³ Mnohdy docházelo a jistě i dnes dochází k posunům a změnám významů jednotlivých slov, a to i včetně jejich případného podbarvení. Odborná terminologie, ač je k těmto pochodům v jejich přirozené formě do jisté míry imunnější, nežli je tomu tak s pojmy jazyka běžného, naopak bývá nezřídka předmětem zcela voluntaristicky měněným významům slov, jednotlivých termínů.⁴

Jedním z fundamentálních kamenů možných uvažování nad termínem *servitus* a případnými termíny s tímto spojeným, jsou Instituce Gaiovy.⁵ Právě toto dílo, jako jedno z nemnoha umožňuje pohlížet na římské právo ještě před zásahy kompilátorskými a před jednotlivými interpolacemi. V souvislosti s charakterem daného Gaiova textu a především v souvislosti s jeho účelem, tedy přiblížením jednotlivých institutů práva a jejich popsáním, to ve smyslu učebnice, což úzce souvisí vůbec s prameny práva římského, pak je také nutno nahlížet i na používání jednotlivých pojmů a případně takto také vykládat a sledovat vývoj pojmového aparátu.

Na jedné straně tedy mohou být čtena Gaiova slova, že „*eodem numero sunt iura praediorum urbanorum et rusticorum*“.⁶ Naproti

³ *Pater familias* představuje starobylý termín, kde genitiv atributu je ještě na rozdíl od klassické latiny tvořen koncovkou *-as*.

⁴ Kupříkladu termín *lex*, který nabývá určité charakteristiky doby republikánské, a sice ve smyslu republikánské – comitální *lex*, proti tomu pak termín *lex* používaný koncem principátu, především pak v období dominátu pro normotvorbu císařskou, a to protivně k termínu *ius*, který byl používán spíše pro ono právo „staré“, tedy především klassické. Vzhledem k voluntaristicky změněnému obsahu termínu lze odkázat na dále uvedené rozšíření pojmu *servitus* na pozdější *servitutes personarum*.

⁵ Gaius – žil v letech 117/138 – 180/192. Viz M. Bartošek, *Encyklopedie římského práva*, Praha, 1981, str. 334.

⁶ Gaius, Inst. 2.14.: *Incorporales sunt, quae tangi non possunt, qualia sunt ea, quae in iure consistunt, sicut hereditas, ususfructus, obligationes quoquo modo contractae. nec ad rem pertinet, quod in hereditate res corporales continentur, et fructus, qui ex fundo percipiuntur, corporales sunt, et id, quod ex aliqua obligatione nobis debetur, plerumque corporale est, veluti fundus, homo, pecunia: nam ipsum ius successionis et ipsum ius utendi fruendi et ipsum ius obligationis incorporale est. eodem numero sunt iura praediorum urbanorum et rusticorum. Praediorum urbanorum iura sunt velut ius altius tollendi aedes et officendi luminibus vicini aedium aut non extollendi, ne luminibus vicini officiat: item fluminum et stillicidiorum idem ius ut vicinus flumen vel stillicidium in aream vel in aedes suas recipiat: item cloacae immittendae et luminum immittendorum. Praediorum rusticorum iura*

tomu však nedaleko lze říci, že „servitutes praediorum urbanorum nec mancipi sunt.“⁷ Výše uvedené příklady pak rozhodně nejsou jedinými, kterými lze dokumentovat oba druhy pojmů. Je tedy nutné si klást otázku, zdali bylo rozdílných pojmů užito za určitým důvodem a s určitým cílem, tedy, což je odpověď možná snad závažnější, zdali vedle servitutibus praediorum existovala i nějaká nespecifikovatelná iura praediorum, jakožto instituty vzájemně odlišné. Jiným však také řešením dané otázky je prostá odpověď, že se tyto termíny používaly synonymně. Je však také třeba uvědomit si, že samotný jev synonymity v odborné právní terminologii není jevem nejšťastnějším. Odborná terminologie, která by měla mít za devisu přesnost a preciznost dvojí pojmenování téhož sice principiálně může znát, ale nejeví se to jako účelné a vzhledem k charakteru římského práva je takováto skutečnost ne zcela bez obtíží obhajitelná. Z mnoha publikací romanistických⁸ vyplývá, že skutečně iura praediorum lze označit jako starší pojmenování pro jednotlivé pozemkové služebnosti. Termín ius se pak neprojevuje pouze v onom obecném pojmenování skupiny, ale i v rámci jednotlivých práv, jednotlivých služebností – kupříkladu ius viae⁹ proti servitus viae, která se v této přesné formě v Digestech dokonce ani nevyskytuje, ale lze říci například známou servitus itineris ad sepulchrum¹⁰ a naproti tomu ius itineris,¹¹ jak je zmiňují Digesta justiniánská na jiném místě. Dlužno

sunt velut via, iter, actus, item pecoris ad aquam adpulsus, item ius aquae ducendae. Haec iura tam rusticorum quam urbanorum praediorum servitutes vocantur.

⁷ Gaius, Inst. 2.14a.: Est etiam alia rerum divisio: nam aut mancipi sunt aut nec mancipi. Mancipi sunt velut fundus in italico solo, item aedes in italico solo, item servi et ea animalia quae collo dorsove domari solent, velut boves equi muli asini; item servitutes praediorum urbanorum nec mancipi sunt.

⁸ Kupříkladu L. Heyrovský, *Dějiny a systém soukromého práva římského*, Praha, 1911, str. 423; G. Grosso, *Le servitù prediali nel diritto romano*, Torino, 1969, str. 11 – 13; M. Kaser/R. Knütel, *Römisches Privatrecht*, München, 2008, str. 152; a mnoho dalších.

⁹ Viz například Dig. 8.6.6.1c Cels. lib. 5 Dig. Ceterum si ita constitutum est ius viae, ut per quamlibet partem fundi ire agere liceat, idque vel subinde mutare nihil prohibet atque ita divisus est fundus: si per quamlibet eius partem aequae ire atque agi possit, tunc perinde observabimus atque si ab initio duobus fundis duae servitutes iniunctae fuissent, ut altera retineri, altera non utendo possit deperire. Ač se jedná o pozdější text, který prošel procesem kompilace a možné interpolace, přesto i zde se termín *ius* zachoval.

¹⁰ Viz Dig. 8.1.14.1 Paul. lib. 15 ad sab.: Servitus itineris ad sepulchrum privati iuris manet et ideo remitti domino fundi servientis potest: et adquiri etiam post religionem sepulchri haec servitus potest.

¹¹ Viz Dig. 8.6.12 Cels. lib. 23 Dig.: Qui fundum alienum bona fide emit, itinere quod ei fundo debetur usus est: retinetur id ius itineris: atque etiam si precario aut vi deiecto domino possidet: fundus enim qualiter se habens ita, cum in suo habitu possessus est, ius non deperit, neque refert, iuste nec ne possideat, qui talem eum possidet. quare fortius et si aqua per rivum sua

však podotknout, že oba případy použití termínu *ius* jsou vázány na texty Celsovy.¹²

Výše uvedené příklady byly uvedeny textem Gaiových institucí a nenápadně byly doplněny fragmenty z justiniánských Digest. V dané situaci však takováto časová nesouladnost jistě není na škodu, neboť fakt, že termín navázaný na *iura praediorum* se objevuje ještě i v pozdějších právních textech, svědčí o tom, že minimálně čas synonymního či obdobného vnímání obou termínů, přijmeme-li tuto myšlenku, rozhodně nebyl krátký a nepředstavuje tedy ryzí specifiku Gaiovy doby. Na druhou stranu skutečnost, že se termín v justiniánských Digestech vyskytuje, není zcela jednoznačně a bezpochybně takto interpretovatelný. Je nutno vzít v potaz charakter, který Digesta justiniánská mají. Jedná se o kompilační sbírku textů mnoha autorů, přičemž tito autoři nejsou ani v nejmenším z určitého jednoho časového období. Jejich tvorbu je skutečně možno zařadit do několika staletí předcházejících dobu Justinianovu. Nemělo by tedy být problémem najít v Digestech i takovou terminologii, která se již v době Justinianově neužívala. Proti tomu ovšem stojí jednak možnost, ale také snaha kompilátorů po unifikaci a zprůhlednění právní terminologie. Tito tedy byli oprávněni, a často tak také činili, autentické texty právníků měnit a jinak do nich zasahovat, jistě sluší dodat, bylo-li toto potřebné. Pakliže se v Digestech objevují oba termíny a přijmeme-li thesi o jejich zaměnitelnosti, pak jistě kompilátoři necítili potřeby tyto termíny měnit, a to buď proto, že je považovali za srozumitelné, nebo v nich cílili odrazit autentickou terminologii (byla-li stále pochopitelná), či dosti možná od obou důvodů po částí. Konečně nelze také zapomenout na možnost jakéhosi přehlédnutí, či chyby, ale toto asi nelze, vzhledem k četnosti a vzhledem k četnosti jiných, známých pochybení kompilátorů, považovat za správné, či jen pravděpodobné zdůvodnění.

Pokud se podrobí justiniánská Digesta byť jen poměrně povrchnímu zkoumání, pak lze výskyt termínů *iura praediorum* a jemu příbuzných charakterizovat i jiným způsobem. Samotný termín *iura praediorum* lze nalézt v Digestech justiniánských minimálně čtyřikrát, přičemž dva výskyty jsou připisovány Gaiovi¹³ a po jednom Celsovi¹⁴ a

sponte perfluxit, ius aquae ducendae retinetur, quod et sabino recte placet, ut apud neratium libro quarto membranarum scriptum est.

¹² Publius Iuventius Celsus – žil v době Hadriánově (praetorem 105/106, konsulem 115). Viz M. Bartošek, *Encyklopedie římského práva*, Praha, 1981, str. 331.

¹³ Dig. 1.8.1.1 Gai. lib. 2 inst.: Quaedam praeterea res corporales sunt, quaedam incorporales. corporales hae sunt, quae tangi possunt, veluti fundus homo vestis aurum argentum et denique aliae res innumerabiles: incorporales sunt, quae tangi non possunt, qualia sunt ea, quae in iure consistunt, sicut hereditas, usus fructus, obligationes quoquo modo contractae. nec ad rem pertinet, quod in hereditate res corporales continentur: nam et fructus, qui ex fundo percipiuntur, corporales sunt, et id quod ex aliqua obligatione nobis debetur plerumque corporale est, veluti fundus homo pecunia: nam ipsum ius

Marcianovi.¹⁵ O Celsovi a jeho použití termínu *ius* již bylo napsáno výše. Mohlo by se zdát jako možné řešení, pokud by tito právníci byli představiteli doby starší, tedy ještě navyklí na starší terminologii a termínu *servitus* neuvídaní. To však není skutečností. Nejmladší z trojice, tedy Aelius Marcianus tvoří v době smrti císaře Septima Severa, tedy nedaleko době, do níž řadíme kupříkladu Ulpiana, v jehož textech se termín *servitus* zcela běžně objevuje. A vedle toho také každému z uvedené trojice právníků lze nalézt fragment Digest justiniánských, kde termín *servitus* tito používají.¹⁶ V dané situaci pak není úplně nepřekvapivé, že i v textech jedné z nejstarších autorit práva římského, a sice v textu Scaevolově,¹⁷ lze také nalézt, že „*usu retinetur servitus*“,¹⁸ tedy i autor republikánský termínu *servitus* užívá. Nejinak tomu je také v případě Labeonově,¹⁹ kde lze rovněž nalézt

successionis et ipsum ius utendi fruendi et ipsum ius obligationis incorporale est. eodem numero sunt et iura praediorum urbanorum et rusticorum, quae etiam servitutes vocantur. A také Dig. 8.6.3 Gai. lib. 7 ad ed. provinc.: Iura praediorum morte et capitis deminutione non perire volgo traditum est.

¹⁴ Dig. 50.16.86 Cels. lib. 5 Dig.: *Quid aliud sunt "iura praediorum" quam praedia qualiter se habentia: ut bonitas, salubritas, amplitudo?*

¹⁵ Aelius Marcianus – z první pol. III. stol. po Kr. Viz. M. Bartošek, *Encyklopedie římského práva*, Praha, 1981, str. 337.

Dig. 20.1.11.3 Marcian. lib. 5. ad form. hypoth.: *Iura praediorum urbanorum pignori dari non possunt: igitur nec convenire possunt, ut hypothecae sint.*

¹⁶ Dig. 8.2.35 Marcian. lib. 3 reg.: *Si binarum aedium dominus dixisset eas quas venderet servas fore, sed in traditione non fecisset mentionem servitutis, vel ex vendito agere potest vel incertum condicere, ut servitus imponatur. A Dig. 8.6.6.1b Cels. lib. 5 Dig.: Possunt tamen alterutrum fundum liberare, si modo hoc specialiter convenit: certe si is cui servitus debebatur alterum ex ea divisione fundum redemerit, num ideo minus ea re fundi alterius servitus permanebit? nec video, quid absurde consecuturum sit eam sententiam fundo altero manente servo: si modo et ab initio potuit angustior constitui via quam lege finita est et adhuc id loci superest in eo fundo, cui remissa servitus non est, ut sufficiat viae: quod si minus loci superest quam viae sufficiat, uterque fundus liberabitur, alter propter redemptionem, alter, quia per eum locum qui superest via constitui non potest. O Gaiovi a jeho použití termínu *servitus* již bylo psáno výše.*

¹⁷ Quintus Cervidius Scaevola – v letech 175 a 177 zastával úřad prefekta *vigilium*. Viz M. Bartošek, *Encyklopedie římského práva*, Praha, 1981, str. 342.

¹⁸ Dig. 8.6.20 Scaev. lib. 1 reg.: *Usu retinetur servitus, cum ipse cui debetur utitur quive in possessionem eius est aut mercennarius aut hospes aut medicus quive ad visitandum dominum venit vel colonus aut fructuarius. Či obdobně též Dig. 8.6.24 Scaev. lib. 1 reg.: Licet malae fidei possessor sit, retinebitur servitus.*

¹⁹ Marcus Antistius Labeo – žil kolem 45 př Kr. až 10/21 po Kr. Viz M. Bartošek, *Encyklopedie římského práva*, Praha, 1981, str. 336.

fragments, v nichž termínu servitus užívá.²⁰ Jak však bylo uvedeno výše, nelze vyloučit, že právě tento termín a dané části fragmentů, které byly výše uvedeny, byly také při kompilaci předmětem interpolace. Avšak takovéto skutečnosti nejsou ani v případech uvedených fragmentů potvrzeny.²¹

Pokud bylo výše hovořeno především o souhrnném pojmenování jednotlivých služebností vzhledem k jednotlivým autorům, pak i ve vztahu k pojmenování jednotlivých práva panuje situace obdobná, nikoliv však stejná. Kupříkladu v textech Ulpianových lze nalézt jak označení *ius eundi*,²² stejně tak i u Iuliana,²³ kteří oba v jiných případech termínu servitus používají,²⁴ v případě Iulianově dokonce i v rámci jednoho jediného fragmentu. Rozdíl však je možno vidět v tom, že v případech použití termínu servitus spíše směřují k obecnému pojmu daného institutu, mluví tedy obecně o služebnostech, zatímco pokud hovoří o jednotlivém právu, pak použijí *ius*. O tom však, že termín servitus je využitelný i v případě jednotlivého práva svědčí ale kupříkladu texty Paulovy²⁵ a již uvedená servitus *itineris ad sepulchrum*,²⁶ servitus *scilitidii*,²⁷ či konečně

²⁰ Dig. 8.1.19 Lab. lib. 4 post. a iav. epit.: *Ei fundo, quem quis vendat, servitute imponi, et si non utilis sit, posse existimo: veluti si aquam alicui dedere ducere non expediret, nihilo minus constitui ea servitus possit: quaedam enim debere habere possumus, quamvis ea nobis utilia non sunt.*

²¹ K tomuto E. Levy/E. Rabel, *Index interpolationum quae in iustiniani digestis inesse dicuntur*, 1, Weimar, 1929. Byť některé z fragmentů jsou uvedeny jako interpolované, není však uvedeno, že by se interpolace mohla týkat právě daného termínu.

²² Dig. 8.3.1pr. Ulp. lib. 2 inst.: *Servitutes rusticorum praediorum sunt hae: iter actus via aquae ductus. iter est ius eundi ambulandi homini, non etiam iumentum agendi. actus est ius agendi vel iumentum vel vehiculum: itaque qui iter habet, actum non habet, qui actum habet, et iter habet etiam sine iumento. via est ius eundi et agendi et ambulandi: nam et iter et actum in se via continet. aquae ductus est ius aquam dicendi per fundum alienum.*

²³ Dig. 45.1.56.4 Iul. lib. 52 Dig.: *Qui ita stipulatur: "decem, quoad vivam, dari spondes?", confestim decem recte dari petit: sed heres eius exceptione pacti conventi summovendus est: nam stipulatorem id egisse, ne heres eius peteret, palam est, quemadmodum is, qui usque in kalendas dari stipulatur, potest quidem etiam post kalendas petere, sed exceptione pacti summovetur. nam et heres eius, cui servitus praedii ita concessa est, ut, quoad viveret, ius eundi haberet, pacti conventi exceptione submovebitur.*

²⁴ Dig. 8.1.7 Ulp. lib. 13 ad l. iul. et pap.: *Ius cloacae mittendae servitus est.*

²⁵ Paulus – žil na přelomu II. a III. stol. po Kr. Viz M. Bartošek, *Encyklopedie římského práva*, Praha, 1981, str. 340.

²⁶ Dig. 8.1.14.1 Paul. lib. 15 ad sab.: *Servitus itineris ad sepulchrum privati iuris manet et ideo remitti domino fundi servientis potest: et adquiri etiam post religionem sepulchri haec servitus potest.*

servitus aquae ducendae vel hauriendae.²⁸ Je však také možno si povšimnout, že některé ze služebností se s pojmem ius spájejí častěji, či snad někdy i výlučně a jiné naopak, jako příklad může sloužit již výše zmíněné ius eundi. Nelze to říci bezvýjimečně, ale větší tendenci spájet se s termínem ius mají služebnosti starší.

Termín servitus je však stižen ještě jednou zcela fundamentální změnou svého obsahu, a tato takměř notoricky známá změna spočívá v rozšíření pojmu servitus i na další práva, která se tímto stávají tzv. servitutes personarum.²⁹ V daném případě však již žádná varianta ve smyslu iura personarum nevzniká a jedná se skutečně o charakteristiku náležející pouze pojmu servitus. Důvody, motivy, ale i případné hodnocení takového rozšíření pojmu servitus pak, ač jsou thematem nesmírně zajímavým a přínosným, nemohou však být zkoumány na tomto místě. V případech však jednotlivých osobních práv k cizí věci se ve fragmentech termín ius vyskytuje poměrně nečastěji. Ve vztahu k ius utendi kupříkladu v textech Gaiových,³⁰ Ulpianových,³¹ Paulových,³² ale také Iulianových.³³ Jak je vidno, užití

²⁷ Dig. 8.2.20.3 Paul. lib. 15 ad sab.: Si servitus stillicidii imposita sit, non licet domino servientis areae ibi aedificare, ubi cassitare coepisset stillicidium.

²⁸ Dig. 8.3.9 Paul. lib. 1 sent.: Servitus aquae ducendae vel hauriendae nisi ex capite vel ex fonte constitui non potest: hodie tamen ex quocumque loco constitui solet.

²⁹ Dig. 8.1.1 Marcian. lib. 3 reg.: Servitutes aut personarum sunt, ut usus et usus fructus, aut rerum, ut servitutes rusticorum praediorum et urbanorum.

³⁰ Dig. 1.8.1.1 Gai. lib. 2 inst.: Quaedam praeterea res corporales sunt, quaedam incorporales. corporales hae sunt, quae tangi possunt, veluti fundus homo vestis aurum argentum et denique aliae res innumerabiles: incorporales sunt, quae tangi non possunt, qualia sunt ea, quae in iure consistunt, sicut hereditas, usus fructus, obligationes quoquo modo contractae. nec ad rem pertinet, quod in hereditate res corporales continentur: nam et fructus, qui ex fundo percipiuntur, corporales sunt, et id quod ex aliqua obligatione nobis debetur plerumque corporale est, veluti fundus homo pecunia: nam ipsum ius successionis et ipsum ius utendi fruendi et ipsum ius obligationis incorporale est. eodem numero sunt et iura praediorum urbanorum et rusticorum, quae etiam servitutes vocantur. A také Dig. 20.4.11.3 Gai. lib. S. de form. hypoth.: Si de futura re convenerit, ut hypothecae sit, sicuti est de partu, hoc quaeritur, an ancilla conventionis tempore in bonis fuit debitoris: et in fructibus, si convenit ut sint pignori, aequae quaeritur, an fundus vel ius utendi fruendi conventionis tempore fuerit debitoris. Či konečně Dig. 41.1.10.5 Gai. lib. 2 inst.: Sed bonae fidei possessor cum usuceperit servum, quia eo modo dominus fit, ex omnibus causis per eum sibi adquirere potest: usufructuarius vero usucapere servum non potest, primum quia non possidet, sed habet ius utendi fruendi, deinde quoniam scit servum alienum esse.

³¹ Dig. 7.6.5pr. Ulp. lib. 17 ad ed.: Uti frui ius sibi esse solus potest intendere, qui habet usum fructum, dominus autem fundi non potest, quia qui habet proprietatem, utendi fruendi ius separatum non habet: nec enim potest ei suus fundus servire: de suo enim, non de alieno iure quemque agere oportet. quamquam enim actio negativa domino competat adversus fructuarium,

termínu *ius* se nevztahuje pouze na ony autory starší, jako tomu bylo výše, ale týká se i autorů novějších, tedy kupříkladu Paula či Ulpiana. Tato skutečnost je však navýše logická, neboť v době jejich tvorby neexistovala ještě kategorie *servitutes personarum*, použití termínu *servitus* by tedy bylo zcela nemyslitelné. V tomto případě pojmenování *ius* je vcelku pochopitelné a v daném oboru se chová zcela odlišně od služebností původních, tedy pozemkových.

Na dvojici termínů *iura* (*praediorum*) proti *servitutes* pak lze také pohlížet jako na dva různé úhly vnímání téže skutečnosti. V případě prvním je na služebnost nahlíženo z posice strany oprávněné, tedy s posice osoby, která má *ius* na cizí věc – pozemek působit. Proti tomu stojí pak strana povinná, tedy především služebný pozemek, jehož vlastník je určitým způsobem obmezen a povinen. Ten pak bude mít mnohem menší tendenci daný vztah označovat za *ius*, je-li tím, kdo je k *servire* povinen. Vznik paralelní existence dvou pojmenování věcných práv pak může vzcházet právě z tohoto podhoubí pro věcná práva velice nezvykle silné relativnosti (ve smyslu opaku a absolutním právům) služebností.

Na základě textů Digest justiniánských pak lze spíše vytušit snad, než vyčíst i jistý drobný rozdíl v používání obou pojmů či v jeho četnosti. Zatímco termín *ius* se pro služebnosti používá spíše ve smyslu konkrétních oprávnění a konkrétní služebnosti, termín *servitus* je používán spíše jako obecný pojem. Nelze však této skutečnosti přikládat většího významu. Za pozornost v tomto smyslu pak také stojí, že i v mnoha dnešních jazycích je možno pro služebnosti užít zcela analogických dvojic pojmů, jako tomu bylo v případě latiny a práva římského. Navíc je možné v některých jazycích si představit v

magis tamen de suo iure agere videtur quam alieno, cum invito se negat ius esse utendi fructuario vel sibi ius esse prohibendi. quod si forte qui agit dominus proprietatis non sit, quamvis fructuarius ius utendi non habet, vincet tamen iure, quo possessores sunt potiores, licet nullum ius habeant. A také Dig. 13.6.1.1 Ulp. lib. 28 ad ed.: Huius edicti interpretatio non est difficilis. unum solummodo notandum, quod qui edictum concepit commodati fecit mentionem, cum paconius utendi fecit mentionem. inter commodatum autem et utendum datum labeo quidem ait tantum interesse, quantum inter genus et speciem: commodari enim rem mobilem, non etiam soli, utendam dari etiam soli. sed ut apparet, proprie commodata res dicitur et quae soli est, idque et cassius existimat. vivianus amplius etiam habitationem commodari posse ait.

³² Dig. 18.6.8.2 Paul. lib. 33 ad ed.: *Cum usum fructum mihi vendis, interest, utrum ius utendi fruendi, quod solum tuum sit, vendas, an vero in ipsum corpus, quod tuum sit, usum fructum mihi vendas: nam priore casu etiamsi statim morieris, nihil mihi heres tuus debebit, heredi autem meo debebitur, si tu vivis: posteriore casu heredi meo nihil debebitur, heres tuus debebit.*

³³ Dig. 43.20.5.1 Iul. lib. 4 ex minic.: *Inter duos, qui eodem rivo aquam certis horis separatim ducebant, convenit, ut permutatis inter se temporibus aqua uterentur: quaero, cum amplius tempore servitutibus praefinito ita duxissent, ut neuter eorum suo tempore usus esset, num ius utendi amisissent. negavit amisisse.*

běžné mluvě označení daného práva i bez výslovného zmínění termínu analogického k ius či k servitus, tedy je možno užít i sousloví, že kdo má “cestu přes cizí pozemek”. Však i v jazyce českém můžeme být mnohdy postaveni před stejnou otázku – služebnost, či právo cesty.

Ze všeho výše uvedeného vyplývá především ta skutečnost, že tímto textem bylo vstoupeno do řeky, avšak bylo zjištěno, že je řekou velice hlubokou a tato hloubka byla vlastně i objektem tohoto textu. Obou termínů se skutečně používá vedle sebe, přičemž nelze v současné chvíli konstatovat zcela jednoznačné metody a důvody použití toho, či naopak onoho termínu, ani hodnověrné tendence ve způsobu užívání obou termínů. Byly výše nastíněny některé možnosti uvažování, možnosti, kde lze hledat důvody po dvojím pojmenování, jeho funkci, jeho užívání, ale jednalo se skutečně pouze o určité náznaky reprezentované především příkladmo. Zde, kde by tedy měl být závěr, něco jemu podobného bez dalšího být nemůže. Výše uvedené otázky, kterých tento text položil mnohem více, nežli by na jaké odpověděl, tedy jsou nutnou výzvou k další práci, především k mnohem důkladnějšímu rozboru a k důkladnější analýze fragmentů Digest justiniánských, ale i dalších pramenů, které mohou poskytnout nedocenitelné informace pro poznání vývoje římského právního myšlení a latinské právní terminologie.

Contact – email
sejdl.j@gmail.com

Revoluce požírá vlastní děti - politický proces se skupinou Oskar Valášek a spol.

Michal Škerle

The revolution devours its own children - the political trial with a group of Oskar Valasek et al.

V příspěvku bude popsán jeden z politických procesů s představiteli komunistické StB, který se odehrál jako jeden z následných procesů po Procesu s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským. V procesu, který proběhl 7.-9. prosince 1953 s desetičlennou skupinou nazvanou Oskar Valášek a spol., padly tresty v rozpětí od 4 roků do 25 let vězení. Tito souzení příslušníci StB patřili k věrným členům strany, větší část z nich byla židovského původu, řada z nich měla zkušenosti ze španělské občanské války (tzv. interbrigadisté) a z odboje, ať již v západní armádě nebo v partyzánských skupinách či během SNP. Byli to lidé, kteří prokázali svoji oddanost komunistické straně, a strana je po válce pověřila důležitými úkoly v nově budovaném bezpečnostním aparátu státu. V předúnorovém období se aktivně zapojili do činnosti proti nekomunistickým stranám. Vytvořili StB v takové podobě, jakou mohli následně poznat v průběhu vyšetřování jich samotných.

The paper describes one of the political trials with the members of communist secret police, which took place as one of the following trials after the Trial with the leadership of the treasonous conspiracy headed by Rudolf Slánský. In this trial with ten people that took place from 7th to 9th December 1953 and was called Oskar Valášek et al. the accused were punished by imprisonment from 4 years to 25 years. These convicted members of the secret police were among the loyal members of the Party, the greater part of them were of Jewish origin, many of them had experience of the Spanish Civil War (the interbrigade) and from the resistance movement, either in the West or in the army or guerrilla groups during the Slovak National Uprising. They were the people who have demonstrated their commitment to the Communist Party and the Party entrusted them important tasks in the newly built security apparatus of the state. In pre-February period they were actively involved in activities against the non-Communist parties. They created StB in such a form they could subsequently recognize during the investigations of themselves.

Státní bezpečnost byla nepochybně jednou z nejdůležitějších opor komunistického režimu v Československu. Sloužila mu více méně po celou dobu jeho existence a sehrávala klíčovou roli při akcích zaměřených na jeho ochranu a zabezpečení. Klíčovou roli pak Bezpečnost sehrála ve výrobě politických procesů v 50. letech minulého století. Moc této „instituce“ byla téměř neomezená. Proto mohla nakonec zničit i řadu nejvyšších představitelů komunistického režimu. Její chapadla nicméně pronikly i do ní samotné. A tak se stalo, že samotní příslušníci Státní bezpečnosti (a mnohdy ti s vysokým postavením) skončili ve vykonstruovaném soudním procesu a ve spárech všemocných vyšetřovatelů Bezpečnosti, jakými byli donedávna i oni samotní. O jednom z těchto procesů, který se odehrál na sklonku roku 1953 na Slovensku, vypovídá tento příspěvek.

Politické procesy v Československu v 50. letech 20. století v podstatě představovaly vrcholný bod masové nezákonnosti, byly přirozenou součástí komunistického režimu, tak jako tomu bylo i v jiných totalitních režimech. Byla to tehdy realizovaná forma existence totálního monopolu moci. Působily jako jeden z určujících faktorů politického dědí a do značné míry spoluvytvářely podobu přítomného i budoucího života společnosti. Politické procesy rozhodně nebyly něčím nepřirozeným pro komunistický režim ani žádným omylem v řízení země. Byly záměrným cílem, součástí, produktem a prostředkem oficiální politiky. Nezákonné politické procesy jako prostředek politiky a s nimi spojená zvěle, násilí, politické a justiční zločiny a vraždy byly zcela novým a nezvyklým jevem československého politického života a zcela odporovaly jeho demokratické minulosti. V letech 1948-1953 se politické procesy staly zcela běžným prostředkem oficiální politiky.

Komunistické vedení při tvorbě politických procesů však předalo příliš velkou moc právě Státní bezpečnosti. Ta získávala převahu ve výrobě procesů a počínala si tak samostatně a suverénně, že i vedoucí komunističtí funkcionáři se nakonec obávali její aktivity. V souladu se Stalinovou tezí o „zostřování třídního boje“ a „hledání třídního nepřítele ve vlastních řadách“, obrátily se procesy nakonec i proti samotným komunistickým funkcionářům. Předcházely tomu vykonstruované politické procesy proti členům nejvyššího stranického vedení v Albánii, Bulharsku, Maďarsku a dalších státech sovětského bloku. Strach československých komunistických funkcionářů, aby i na ně nepadlo podezření, je zbavoval odvahy k odporu nebo k pokusu o nápravu. Jejich mlčení a tím faktický souhlas umožňovaly velký rozsah procesů a vysoký počet jejich obětí.

V krátké době po únoru 1948 byl dobudován mechanismus na výrobu politických procesů. Skládal se ze tří článků. Tím prvním byly politické orgány, kam patřily především předsednictvo ÚV KSČ, KSS, Komise stranické kontroly,

bezpečnostní a evidenční oddělení ÚV a v krajích potom bezpečnostní komise a tzv. „bezpečnostní pětky“¹. Role politických orgánů v mechanismu procesů byla různá: dávali politické impulsy k procesům, vytvářeli pro ně podmínky a u významnějších případů politickou koncepci. U těch největších procesů určovali i výši trestů. Hlavní postavení v mechanismu měl Klement Gottwald se svými nejbližšími spolupracovníky, kterými byli Antonín Zápotocký, Rudolf Slánský, Viliam Široký, Jaromír Dolanský a do tohoto okruhu patřil později i ministr národní bezpečnosti. Nesli hlavní odpovědnost za politické procesy, protože nevyužili své autority a moci k jejich zastavení, ani k záchraně jejich obětí. Gottwald sám pak patřil k jejich předním iniciátorům, zpočátku z přesvědčení o správnosti boje proti třídnímu nepříteli a později hlavně ze strachu před Stalinem a Moskvou a z obavy, aby se sám nestal jejich obětí.

Z bezpečnostních orgánů patřily do mechanismu tvorby procesů především útvary Státní bezpečnosti a obranného zpravodajství². Příslušela jim klíčová role ve výrobě politických procesů, které byly hlavní formou jejich činnosti. Zcela určovaly nebo spoluurčovaly okruh postižených, organizovaly provokace, prováděly výslechy, při kterých používaly fyzického násilí a psychologického nátlaku, sestavovaly a upravovaly výslechové protokoly, vymýšlely trestné činy a konstruovaly obvinění, uměle vytvářely protistátní skupiny, sepisovaly obžalovací spisy, připravovaly obviněné pro soudní líčení. Útvary Bezpečnosti měly zcela pod kontrolou celou přípravu a průběh procesu, od počátečního sledování vybrané oběti, až po vynesení rozsudku. Důležité kroky si nechávaly schvalovat stranickými orgány.

Mimořádně významnou funkci a klíčovou pozici ve všech významnějších procesech měli sovětsí poradci v Bezpečnosti. Tvořili v ní samostatný útvar, řízený z Moskvy, zaváděli sovětskou praxi výroby procesů a z pozadí řídili celý bezpečnostní článek mechanismu. Všichni, včetně politických orgánů a ministrů, jejich návrhy, pokyny, doporučení a záměry plně respektovali, řídili se jimi a přejímali jejich způsob myšlení.

Mechanismus na výrobu politických procesů vystupoval jako ucelený útvar, ve kterém měl každý článek svou roli. Přesto

¹ Zřízeny byly na základě usnesení bezpečnostní komise ÚV KSČ z 2. února 1949. Jedním z jejich úkolů bylo i projednávat politickou a bezpečnostní přípravu významných politických procesů. Jejich členy byli krajský tajemník KSČ, krajský bezpečnostní tajemník, bezpečnostní referent krajského národního výboru, krajský velitel Státní bezpečnosti, krajský velitel Sboru národní bezpečnosti.

² Obranné zpravodajství (OBZ) – vojenská zpravodajská služba působící v rámci československé armády.

funkce bezpečnosti byla výjimečná v tom smyslu, že výroba procesů tvořila hlavní náplň její činnosti a podmínku její existence. I z toho důvodu bezpečnost produkovala stále nové procesy, aby prokázala nezbytnost své existence a udržela své mocenské postavení. Jednotlivé články mechanismu přizpůsobovaly vlastní strukturu svému poslání ustavovaly oddělení a odbory, například církevní, pro nekomunistické strany, protitroctistický a nakonec i pro hledání nepřátel uvnitř KSČ. Tento mechanismus měl nadřazené postavení ve státním aparátu.³

V listopadu 1952 proběhl největší „monstrproces“ v Československu, který tentokrát odnesli sami komunisté. V „Procesu s protistátním spikleneckým centrem v čele s Rudolfem Slánským“ padlo 11 trestů smrti a 3 tresty doživotního vězení. Byl to poslední velký monstrproces v ČSR, protože na jaře 1953 zemřel Stalin a nejkrutější období komunistického režimu skončilo. Je třeba ještě zmínit, že procesy s vysokými komunistickými funkcionáři proběhly ve všech zemích sovětského bloku, Československo však mělo poněkud specifické postavení. Většina procesů v okolních satelitech proběhla ještě do roku 1950. V ČSR pak hledání tzv. Československého „Rajka“⁴ probíhalo již od konce roku 1949, kdy do Prahy dorazili první sovětsí poradci pro odhalování nepřátel ve vlastní straně. Proces se však konal až téměř 3 roky po procesu Rajkově v Maďarsku. Nikde jinde také nepadli tak vysoké tresty jako v procesu se Slánským a spol.

V průběhu „hledání Rajka“ se československé věznice naplnily řadou komunistických funkcionářů, kteří byli nuceni figurovat svými vynucenými výpověďmi v konstrukci procesu. 14 vybraných do hlavního procesu pak mělo reprezentovat jednotlivá odvětví ze všech důležitých oblastí politického života ve státních a stranických institucích. Po hlavním monstrprocesu následovaly další menší procesy s odnožemi „centra“, kde měly být souzeny skupiny osob reprezentujících určitý úsek politického a státního aparátu, tak jako tomu bylo i v případech předchozích velkých politických procesů.

Přestože tlak Moskvy po smrti Stalina na vedení KSČ zeslábl, komunisté na pokusy o překonávání stalinského politického dědictví reagovali vesměs odmítáním, o čemž může svědčit právě i pokračování v politických procesech, i když již ne v tak tvrdé formě jako dříve. V ostatních státech sovětského bloku však začalo rozsáhlé prověřování procesů a tedy ani KSČ se nemohla nadále tvářit, že s politickými procesy, především s tím

³ Kaplan, K.: Nebezpečná bezpečnost. Státní bezpečnost 1948-1956. Brno: Doplněk, 1999, s. 46.

⁴ Maďarský komunist, ministr vnitra a zahraničních věcí, odsouzený ve vykonstruovaném procesu v roce 1949 k trestu smrti.

proti Slánskému, je vše v pořádku. Vedení KSČ proto vystoupilo s tezí, že Slánský sám roztočil kolo nezákonností, které nakonec semlelo i jeho samotného.

Po Stalinově a Gottwaldově smrti se však začali množit i stížnosti obětí a jejich příbuzných na nezákonné rozsudky. Řada lidí se navíc stále nacházela ve vyšetřovací vazbě, mnozí již po několik let, aniž by dále probíhalo jejich vyšetřování, v některých případech už ani nebyl znám důvod jejich zatčení. Vedení KSČ proto rozhodlo vazební případy prověřit a buď dovést k soudnímu líčení, nebo vězně propustit. Propuštění významných a veřejně známých osobností, třebaže ještě nebyly odsouzeny, se však pro vedení KSČ zdálo být politicky škodlivé. Proto mnozí z nich skončili před soudem, přestože vedení komunistické strany dobře vědělo o jejich nevině. Paradoxně tak v Československu v letech 1953 - 1955, v době, kdy v ostatních státech evropského bloku již začalo docházet k jejich revizi, proběhla nová vlna politických procesů.

Byly to především procesy s odnožemi centra Slánského – tedy i skupina pracovníků v Bezpečnosti.⁵ V roce 1955 pak proběhla i velká vlna politických procesů proti bývalým sociálním demokratům. K jedné zásadní změně však u procesů došlo. Po příchodu nových sovětských poradců přestaly být nejhorší formy fyzického násilí používány a 17. září 1953 politický sekretariát rozhodl nepopravovat již odsouzené osoby. Výjimku tvořilo schválení absolutního trestu Osvaldu Závodskému politickým sekretariátem ÚV KSČ 9. prosince 1953, zdůvodněné mimo jiné tím, že trpěl provokační a násilné metody v bezpečnosti a nezakročil proti jejich používání. Přitom členové tohoto orgánu moc dobře věděli, že StB používala násilných metod i po zatčení Závodského a že je dokonce s největší pravděpodobností uplatnila i proti němu.

Skupinu Bezpečnosti reprezentoval v procesu se spikleneckým centrem Karel Šváb, který byl v době zatčení v únoru 1951 náměstek ministra národní bezpečnosti, sám velký komunistický fanatik, který ještě donedávna řídil hledání nepřátel ve straně a sám byl tímto mechanismem semlet. Konkrétně se jednalo o 4 procesy - Oskar Valášek a spol. na Slovensku, Osvald Závodský a spol. a dva procesy proti jednotlivcům Josefu Pavlovi a Štěpánu Plačkovi.

Proces s Oskarem Valáškem a spol. je zajímavý z mnoha pohledů. Tito souzení příslušníci StB patřili k věrným členům strany, všichni byli židovského původu, řada z nich z odboje, ať již v západní armádě nebo v partyzánských skupinách či během SNP. Byli to lidé, kteří prokázali svoji oddanost KSČ,

⁵ Dalšími procesy byly skupina pracovníků ministerstva zahraničí (Goldstücker a spol.), skupina pracovníků stranického aparátu (Švermová, Taussigová a spol.), skupina buržoazních slovenských nacionalistů (Husák a spol.) a další skupiny i procesy s jednotlivci.

respektive KSS a strana je po válce pověřila důležitými úkoly v nově budovaném bezpečnostním aparátu státu. V předúnorovém období se aktivně zapojili do činnosti proti nekomunistickým stranám. Vytvořili StB v takové podobě, jakou mohli následně poznat v průběhu svých vyšetřování. Žádná ucelená studie věnující se tomuto procesu v české a slovenské historiografii zatím neexistuje.

Jak již bylo řečeno, případ Oskar Valášek a spol. byl zcela vykonstruován ve spojitosti s procesem s tzv. protistátním spikleneckým centrem v čele s Rudolfem Slánským. Obsahuje všechny prvky charakteristické pro práci Státní bezpečnosti, prokuratury a soudů v období let 1949 – 1954 (tzv. komunistická justice). Pojďme se na jednotlivé členy skupiny podívat blíže.

Oskar Valášek (nar. 24.1.1921) byl členem KSS od roku 1942, po válce pracoval ve stranickém aparátu jako bezpečnostní referent ÚV KSS. Jeho otec opustil rodinu a matka se sestrou zahynuly v koncentračním táboře. Po vyučení pracoval jako obchodní příručí a v r. 1941 byl zařazen do vojenské pracovní služby, odkud r. 1942 zběhl. Pro ilegální práci byl v roce 1943 odsouzen ke třem rokům vězení a trest odpykával až do osvobození v dubnu 1945. Od června téhož roku pracoval v různých funkcích na ÚV KSS v Bratislavě, kde od ledna 1949 až do zatčení 13.4.1951 byl vedoucím branného a bezpečnostního oddělení. Byl vyznamenán únorovým řádem I. třídy.

Rudolf Viktorín (nar. 13.7.1898), člen KSS od r. 1944, po válce byl přednostou 6. A později 7. Odboru povereníctva vnútra. Od roku 1928 byl členem sociální demokracie a byl jedním z organizátorů slučovacieho sjezdu KSS a sociální demokracie dne 17. 9. 1944 v Banské Bystrici. Před tím se zúčastnil Slovenského národního povstání. Po osvobození byl pověřen organizováním Sboru národní bezpečnosti, kde působil až do 21.12.1948 kdy z SNB odešel. Měl nezanedbatelný podíl na tvorbě SNB v podobě, která i jeho samého semlela.

Viktor Sedmík (nar. 26.7.1916), člen KSS od roku 1945. Vystudovaný učitel byl v letech 1934-1937 členem sociální demokracie. Po základní vojenské službě zůstal v armádě a neodešel z ní ani po ustavení Slovenského štátu. Aby se však vyhnul odvedení na východní frontu, požádal o přeložení k četnictvu a to se mu také za začátku roku 1944 podařilo. Účastnil se Slovenského národního povstání a kvůli tomu byl propuštěn z četnictva. Po osvobození vstoupil do KSS a stal se členem Sboru národní bezpečnosti. V letech 1949-1950 byl velitelem StB na Slovensku.

Theodor Baláž (nar. 25.4.1917), do KSS vstoupil během Slovenského národního povstání v roce 1943. Pocházel z velké rodiny (11 dětí) a jako nejmladší syn vystudoval průmyslovou

střední školu. Poté nastoupil do továrny na kabely v Bratislavě, kde pracoval až do nastoupení povinné vojenské služby v r. 1940. Během Slovenského štátu se aktivně podílel na odboji a byl několikrát zatčený, bojoval také v SNP. Absolvoval školení v Moskvě a za pomoci Gustáva Husáka byl dosazen do funkcí v StB. Od roku 1948 byl ústřední postavou KSS ve slovenské StB. V roce 1950 se pak stal jejím velitelem.

Matěj Bel (nar. 20.1.1914) vstoupil do komunistické strany v roce 1934 v Palestině, z ní byl však vypovězen a v roce 1937 se vrátil do ČSR a od tohoto roku mu bylo také členství v KSČ přiznáno. Pracoval v Bratislavě v kulturní organizaci a v roce 1939 přešel do ilegality a působil v Nitře. Bojoval v SNP v partyzánské skupině Vajanského. Od roku 1945 pracoval v různých funkcích v bezpečnosti až do r. 1950, kdy nastoupil jako referent na pověřenictvu informací, kde působil až do zatčení.

Šimon Čermák (nar. 5.12.1924) vstoupil do komunistické strany v roce 1939. Oba jeho rodiče zahynuli v koncentračním táboře a on sám byl od roku 1942 vězněn v koncentračním táboře Nováky. Po vypuknutí SNP se mu podařilo z tábora dostat a zúčastnil se jej jako partyzán. Po osvobození pracoval v Bezpečnosti a v době zatčení působil jako zástupce krajského velitele StB Bratislava.

Juraj Glaser (nar. 29.4.1920) do KSS vstoupil v roce 1944. Jeho matka zahynula v koncentračním táboře a on sám byl od roku 1941 zařazen do pracovní služby. Odtud v roce 1944 uprchnul a jako partyzán se zúčastnil SNP. Po osvobození pracoval v různých funkcích ve Sboru národní bezpečnosti, kde dosáhl postu velitele vyšetřovacího oddělení KV StB v Bratislavě.

Mikuláš Horský (nar. 6.12.1915), členem KSS od roku 1936, za ilegální komunistickou činnost byl během Slovenského štátu dvakrát zatčen a odsouzen v roce 1942 ke 2 a půl letům vězení. Zúčastnil se jako partyzán SNP a byl za to i vyznamenán. Po osvobození pracoval na pověřenectvu vnitra, nejdříve jako kancelářský pomocník a od dubna 1948 jako přednosta pasového oddělení. Od září 1950 byl přednostou ÚO KSS na krajském velitelství StB v Bratislavě.

Mikuláš Fodor (nar. 11.12.1928) vstoupil do KSS až v roce 1946. Jeho otec byl účastníkem maďarské komuny, po potlačení byl vězněn a uprchl do později do Bratislavy. Tam Mikuláš Fodor pracoval po studiu na gymnáziu jako soustružník. Během SNP vstoupil do partyzánské skupiny Jegorov, byl zraněn, zajat a odvezen do Německa. Po návratu pracoval ve Svazu slovenských partyzánů a do Bezpečnosti vstoupil v roce 1948 jako referent v odboru hospodářského zpravodajství. Dosáhl až postu velitele vyšetřovacího oddělení KV StB Bratislava.

Martin Kraus (nar. 16.9.1920), členem KSS od r. 1945, válku strávil z rasových důvodů ve vězení, mimo jiné i v koncentračním táboře Sachsenhausen. Po roce 1945 byl zaměstnán jako zřízenec, později jako přednosta bytového oddělení n MNV v Bratislavě. Od roku 1946 byl zaměstnán jako administrativní úředník a od ledna 1950 jako placený spolupracovník StB v Bratislavě.

Všichni odsouzení byly židovského původu a to byl jeden z hlavních důvodů, proč byli zařazeni svou rolí do vykonstruovaného procesu. V procesu s Oskarem Valáškem a spol. byl antisemitismus ústředním tématem a často zde byl zmiňován fakt, že obžalovaní měli v úmyslu páchat teroristické akce ovlivněné sionistickou (židovskou) snahou na Blízkém východě. Jak lze vidět z jejich krátkého profilu, i jejich životní osudy do tohoto zapadaly. Matěj Bel působil v Palestině, což pro vyšetřovatele znamenalo spojení na stát Izrael. Pasový úředník Mikuláš Horský pak měl například umožňovat pomocí padělaných pasů cesty izraelských agentů.

Proces je ukázkou toho, jak komunisté dokázali propagandisticky zneužít fakt, že většina obžalovaných byli židé (takto záměrně vybráni). To že působili v tajných službách hrálo až druhořadou roli. Přestože po příchodu nových sovětských poradců přestaly být nejhorší formy fyzického násilí používány a 17. září 1953 politický sekretariát rozhodl nepopravovat již odsouzené osoby, tak se proces skládá z vykonstruovaných obvinění a vynucených přiznání. I tak lze linii procesu jasně vyjádřit. Přelíčení u Nejvyššího vojenského soudu na Pankráci bylo zahájeno dne 7.12.1953 v 8:30 za vedení předsedy senátu plk. Mančaly, soudců z lidu mjr. Němce, mjr. Hrubého a prokurátora kpt. Geši.

Všichni byli odsouzeni jako součást nebo pro spojení s tzv. protistátním spikleneckým centrem pro velezradu, sabotáž a někteří z nich pro vojenskou zradu a vyzvědačství. Byli obviněni, že vytvořili sionistickou skupinu, že se spojili se slovenskými buržoazními nacionalisty, udržovali spojení se zahraničím v zájmu tzv. centra a z důvodů republiky nepřátelských. Dále byli obviněni, že sabotovali národní bezpečnosti na Slovensku, rozkládali bezpečnostní sbor, pro spojení s Rajkem, z titoismu a jiných obvinění.

Během vyšetřování bylo proti všem obviněným používáno ve vyšetřovací vazbě v Ruzyni stejných brutálních metod, aby z nich byla vynucena doznání předem vykonstruovaným obviněním. Oskar Valášek později o svém vyšetřování později mimo jiné vypověděl: „*Už v prvních dnech mého vyšetřování byly na mě vynucované výpovědi, tím způsobem, že jsem byl několikrát udeřený do hlavy, bylo se mnou cloumáno a byl jsem*

bit přes ruce. Během výslechu mi byly předkládané dokumenty. O kterých dnes vím, že byly falešné a ty mne měly usvědčovat.

Dne 9.12.1953 byl vynesena rozsudek, kdy obžalovaní byli shledáni vinnými a byli odsouzeni v rozmezí od 7 do 23 let odnětí svobody.

Případ Oskara Valáška a spol. byl šetřen zvláštní komisí ÚV KSČ již v roce 1956. Této komisi byla předložena informativní zpráva Generální prokuratury, na jejímž podkladě tato zmíněná komise konstatovala, že řada skutečností byla zkreslena, nebo nebyla prokázána, nebo byla vykonstruována. Komise došla k závěru, že jádro provinění odsouzených spočívá především v používání a schvalování nezákonných metod. Podle této zprávy se předpokládalo, že Valášek by měl být souzen pro trestnou činnost, pro kterou je nejvyšší trest do 5 let, u Baláže pokládal prokurátor za přiměřený trest při horní hranici trestní sazby od 1 – 10 let a podobně i u ostatních. Rozhodnutím 125. schůze politického byra ÚV KSČ ze dne 2. července 1956 bylo usneseno, aby generální prokurátor provedl nové vyšetření odsouzených v procesu Oskar Valášek a spol. se zaměřením na odpovědnost ze nezákonné metody používané v bezpečnosti v době, kdy obžalovaní zastávali řídicí a velitelské funkce a aby po skončení vyšetřování předložil návrh na řešení případu.

Závěr

Iniciativa k zatýkání vedoucích činitelů bezpečnosti vzešla především od Komise stranické kontroly, pod vedením Jarmily Taussigové a probíhalo přísně konspirativním způsobem za účasti lidových milicí. Podílel se na něm ze své pozice i Rudolf Slánský. Zatčení příslušníci pak splňovali právě i kritéria tehdy kladená oběti z řad komunistů (židé, kontakty na západě). Roli tu sehrála zřejmě i nedůvěra sovětské tajné služby vůči těmto lidem.

REVOLUTIONARY LAW AND LEGITIMACY

JAN ŠMÍD

University of Finance and Administration

Abstract in original language

Text se zabývá fenoménem práva na odpor a revoluce. Konstatuje, že se jedná o zcela rozdílné významy občanské neposlušnosti. Zatímco právo na odpor je možné zařadit v demokratickém právním státě mezi jednání dovolené platným právem, revoluce bude vždy protiprávním aktem, jehož legalizaci a legitimizaci může zajistit až následný vývoj.

Key words in original language

Revoluce, právo na odpor, liberalismus.

Abstract

The text deals with the phenomenon of the right to resistance and revolution. Notes that this is a completely different kind of civil disobedience. While the right to resistance can be included in a democratic legal state between behaviour permitted by the applicable law, the revolution will always be an unlawful act, the legalization and legitimization can provide up to only subsequent developments.

Key words

The Revolution, right to resistance, liberalism.

1. REVOLUČNÍ PRÁVO A JEHO LEGITIMITA

Tento text se bude zabývat možnostmi a legitimitou revoluce v dnešní, liberálně demokratické společnosti. Zpočátku je užitečné definovat si některé základní pojmy – půjde zejména o právo na odpor, občanskou neposlušnost a revoluci.

2. OBČANSKÁ NEPOSLUŠNOST

Občanská neposlušnost je podle Jana Kysely určena pro všední den. Představuje méně formalizovaný a méně odosobněný způsob politické participace. Blackwellův právní slovník ji definuje takto: „Foma porušování práva, která má demonstrovat nespravedlnost a neadekvátnost určitého konkrétního zákona. K tomuto porušování dochází záměrně s cílem upozornit a soustředit pozornost na daný zákon, který je předmětem nevole.“ Blackwellova Encyklopedie politického myšlení uvádí o občanské neposlušnosti, že se jedná o „úmyslné neuposlechnutí z důvodů náboženských, morálních či politických zásad“. Důležité přitom je rozlišit, zdali má charakter pouze přesvědčovací, nebo též donucovací. Ve svých mírnějších verzích může být považována za stále ještě přijatelnou, byť krajní, metodu z těch, které jsou používány v ústavních a demokratických státech.

John Rawls definuje občanskou neposlušnost jako „veřejné, nenásilné, svědomím určené, ale protizákonné jednání, které se obvykle děje se záměrem vyvolat nějakou změnu zákonů nebo vládní politiky. Takovým jednáním se obracíme na smysl většiny společnosti pro spravedlnost.“

3. PRÁVO NA ODPOR

Od občanské neposlušnosti je nutné oddělit právo na odpor, které Jan Kysela definuje takto „Výkonem moderního práva na odpor rozumím odvracení útoku směřujícího proti základům demokratického řádu právního státu, který je založen na respektu k lidským právům.“

4. REVOLUCE

John Rawls rozlišuje 3 typy morálně motivovaného protizákonného jednání – politický odboj, občanskou neposlušnost a porušení zákonů z důvodů svědomí.

Politický odboj je výrazem radikální opozice vůči systému a požaduje jeho zásadní proměnu (neuznává ústavu). Odbojář neuznává stávající politické instituce a vyhýbá se trestu, neboť nerespektuje daný systém, neboť jej považuje za nespravedlivý. Namísto dialogu a vyjednávání odbojář preferuje mocensky založené vyjednávání, a nebojí se použít i zastrašujících a donucujících prostředků. Může dojít i k násilí včetně ozbrojeného povstání.

Občanská neposlušnost se soustřeďuje na dialog a nenásilné strategie. „Neposlušní“ občané sdílejí základní hodnoty daného politického systému, jeho zákonům i politické moci. Občanskou neposlušností se „člověk obrací na smysl pro spravedlnost většiny společenství a deklaruje, že podle jeho uváženého mínění nejsou respektovány principy sociální kooperace mezi svobodnými a rovnými lidmi“. Diskuse se odehrává veřejně a nenásilnými prostředky jako určitý krajní způsob oslovení spoluobčanů.

Porušení zákonů z důvodů svědomí se liší od občanské společnosti tím, že může mít nepolitický výraz. Odpírač odmítá určité jednání kvůli svému svědomí, nikoliv za účelem jeho změny. Může proto jednat skrytě bez apelu na veřejné mínění. Často bez ambice na změnu zákonů či politiky. Ambice na změnu politického systému bývají v praxi často spojovány se snahou vyhovět nárokům svého svědomí. Porušení zákonů z důvodu svědomí tedy může jít ruku v ruce s občanskou neposlušností, byť se jedná o typově dva odlišné způsoby jednání.

Pavel Barša připojuje ještě čtvrtý typ, jímž je hnutí autonomů (dělnická autonomie, a podobná hnutí, např. anarchopunkové), které se snaží uvnitř společnosti a vytvoření alternativního prostoru, ve kterém mimo jiné odmítají její životní styl, instituce a dokonce zákony. Nechtějí však přímo mocenskou konfrontaci se stávajícím systémem.

Významným zastáncem práva na různé formy neposlušnosti je Ronald Dworkin. Je toho názoru, že lidé mají právo, v rámci své občanské neposlušnosti „otestovat“ spravedlivost a ústavnost zákonů tím, že při pokračování v neposlušnosti stanou před soudem, kde mohou hájit svůj postoj a přispět tak k vyjasnění práva. Ovšem ani prohra nemusí znamenat, že jej musí respektovat – i Nejvyšší soud se může mýlit a i on může změnit své stanovisko.

Dworkin je navíc toho názoru, že „liberální princip rovného ohledu může být bráněn proti státu a většině i mocensky založenými strategiemi“. Dworkin se tím liší od liberálně demokratické tradice, která uznává pouze nenásilné prostředky. Dle Dworkina ovšem tato možnost vyplývá z bezpodmínečné morální váhy imperativů, jimiž je jednání obhajováno.

Existuje ovšem také typ občanské neposlušnosti, který není založen na protestu proti porušení spravedlnosti, nýbrž na odporu vůči jiné interpretaci veřejného zájmu. Tato skutečnost ovšem nijak neopravňuje k použití jiných než pouze přesvědčovacích metod. Určování veřejného zájmu totiž není věcí právně morálních principů, nýbrž demokratických procedur, v jejichž rámci se subjekty rozhodují na základě veřejného dialogu.

Problémem ovšem je, že ne vždy je možné jasně oddělit, co je věcí principů a co věcí kolektivních účelů. Pavel Barša se domnívá (odkazuje přitom na Dworkina), že dle liberálů se politická participace dostatečně vyčerpává právem volit a být volen a v této koncepci může být ospravedlněna občanská neposlušnost odvolávající se na porušení demokracie až tehdy, jsou-li občanům tato práva upírána. „Liberálové považují protizákonnou akci za legitimní jedině tehdy, je-li zaměřena na obranu individuálních práv, demokraté ji ospravedlňují obranou či rozšířením demokracie.“

Z Rawlsovy teorie je zřejmé, že jednou z jejích podstatných náležitostí tvrzení, že koncepce spravedlnosti je již stanovena v definitivní podobě, a tedy jakákoliv neposlušnost může mít charakter pouze obrany již uznaných a institucionalizovaných principů spravedlnosti. Obdobně se domnívá i Dworkin, že základní liberální principy jsou stanoveny jednou provždy a spory mohou probíhat pouze o jejich institucionálněprávní interpretaci.

Tomu, co prezentují Rawls a Dworkin jako rámec práva na občanskou neposlušnost (v různých svých formách) ovšem pojem revoluce odporuje. Např. Kysela ji definuje jako rychlou, podstatnou a radikální změnu určitého systému nebo subsystému. Nahromaděním rozporů dochází (obvykle zdánlivě) k zlomové etapě konstituování nových podmínek, východisek či organizace. Obdobně Roger Scruton považuje za revoluci „jakoukoli rozsáhlou přeměnu, k níž dochází zároveň na sociální a politické úrovni, a která znamená zmaření očekávání a sociální konformity, jež byly ustáleny v předcházejícím rádu natolik, že určovaly veškeré důležité formy sociální interakce“. Blackwellova Encyklopedie politického myšlení říká, že „revoluce je dramatická forma politické změny; není jednotlivou událostí, ale

složitým procesem. V revoluci ústřední vláda ztrácí schopnost vnútit své zákony většině svého území nebo populace. Různé skupiny, včetně bývalé vlády, bojují o získání ústřední moci; tento mocenský boj může nabýt podoby rozsáhlé občanské války, rychlého převratu nebo vleklé partyzánské války. Konkurenční strany se snaží vybudovat nové politické instituce a často i instituce ekonomické, které by nahradily ty staré“.

Jacques Robert navíc tvrdí, že revoluce není pouze čistou, holou skutečností, nýbrž je v mnoha svých aspektech také fenoménem právním. Revoluce se rodí v momentě, kdy koncepce, na které je postavena organizace veřejné moci určité země v určitém okamžiku, již nenachází svou odezvu ve svědomí občanů, a objevuje se nová koncepce politické moci, jejímž cílem je čistě nahradit stávající autority, aby tak do společenské organizace vnesla své vůdčí principy. Tak jestliže lid přestává nacházet své právo a svou spravedlnost ve vizi světa, kterou považuje za přežitou a jestliže nové tužby krystalizují v doktríně, která lid nadchne a je reprezentována osobou vůdce či schopnou menšinou, není to pouze síla, jež na čas vniká do veřejného života, ale nové právo, které se potvrzuje jako základ platnosti budoucího právního řádu.“ Je však zjevné, že zde je úspěch podmínkou uznání, nepochybně legality, a v jistém pojetí i legitimacy – revoluce bez šance na úspěch je chyba, nejen taktická, ale i právní.

Jak je zřejmé z výše uvedeného, legitimitu revoluce ovlivňuje skutečnost, že je vystoupením proti nevyhovujícímu společenskému uspořádání (respektive proti nevyhovujícímu společenskému uspořádání, a po úspěchu revoluce je na něj tak nahlíženo jak lidem - suverénem, tak i právním řádem). To je staré Polybiovo pojetí revoluce jako obnovení spravedlivého politického řádu porušeného tyranem. Toto pojetí ovšem není použitelné pro dnešní liberální demokracie, které jsou vším, jen ne vládou tyranie. Od dob francouzské revoluce se objevuje nové pojetí, jímž je revoluce jako pokus o vytvoření zcela nové (lepší) organizace společnosti. Ovšem dnešní společnost sama sebe chápe jako nejpokročilejší fázi dějin, a zásadně jinou organizaci společnosti, která by byla vhodnější, nevidí, jinak by podle zásad fungování liberální demokracie byla realizována, jakmile by se nad ní vytvořil dostatečný konsensus.

Revoluce však naráží na nepřítele, jímž je vědomí absence morální a hodnotové shody a jednotného nebo alespoň nějak blíže určitého pojmu „obecného dobra“. Samotným faktem všeobecného přiznání individualizace dobra – tj. že každý má právo na svůj specifický pojem dobra, se legitimita revoluce zpochybňuje. Jak, na čem a zda vůbec lze odpor sjednotit a má vůbec ještě něco takového v postmoderní společnosti smysl? Nejspolehlivější nástroje hledání konsenzu a uspořádání společnosti právě používáme, a případní disidenti žádné spolehlivější a průkaznější nástroje poruce nemají. Postmoderní pluralita liberální demokracie konce 20. a začátku 21. století jim prostě vytrhla klacek z ruky tím, že se v ní „rozpustí“ v armádě jiných nespokojenců, kteří všichni svou nespokojenost ventilují ne-revolučními prostředky, mj. s vědomím nemožnosti dosáhnout konsenzu v otázce práva na odpor.

Fakt možnosti zapojení do politických procesů ve společnosti je tedy velmi silným antirevolučním argumentem, který působí především preventivně. Někteří teoretici (Taylor, Arendtová) dokonce považují svobodu účasti na věcech veřejných teprve za realizaci skutečné svobody. Proti čemu se tedy bouřit, když nejvyšší a nejhodnotnější možnou svobodu jsme získali, máme ji a nikdo nám ji nebere? A navíc můžeme jejím prostřednictvím ovlivňovat život kolem sebe.

Jak by tedy bylo možné ospravedlnit revoluční odpor v liberální společnosti? V situaci, kdy nelze objektivizovat hodnoty (představy dobrého života) je každý koncept relativizován. Liberalismus však není ideovým monolitem a proto by mohlo situaci osvětlit vysvětlení trojího pojetí ospravedlnění (založení) liberalismu, jak jej rozlišuje John Gray, totiž 1) na základě přirozených práv, 2) na principu utilitarismu a 3) na principu společenské smlouvy.

Na základě přirozených práv. Představitelem této koncepce byl John Locke nebo Robert Nozick. Podle této teorie mají lidé morální práva na základě lidské přirozenosti.

Utilitarismus. Zakladatelem tohoto přístupu byl Jeremy Bentham a jeho pokračovatelem J. S. Mill.

Smluvní přístup. Jeho představitelem je například John Rawls se svojí koncepcí spravedlnosti jako férovosti. Rawls předpokládá dohodu mezi lidmi učiněnou pod závojem nevědomosti (veil of ignorance), při které lidé nevědí nic o svém budoucím postavení, vlastnostech apod. Proto budou hlasovat nejspíše pro maximální prostor rovné svobody pro všechny a zároveň pro takovou sociálně-ekonomickou nerovnost, ze které mají prospěch všichni, i ti nejméně zvýhodnění. Snaží se tedy vytvořit společnost, která by umožňovala soužití rozdílných morálních představ.

Ad 1) Obhajoba liberalismu na základě přirozených práv. Tato teorie předpokládá existenci přirozených práv nebo přirozeného zákona, která však v kontaktu s moderním empirismem a skepticismem či relativismem vede nutně k nemožnosti nalézt shodu v obsahu přirozených práv. Teorie liberalismu založeného na přirozených právech sehrála nejvýznamnější roli při odporu vůči absolutistické a patriarchální politice, která je dnes již minulostí (právě díky mj. i revolucím), což by nevyklučovalo její obživnutí v případě, že se situace stane akutní. Negativním symptomem krize tohoto pojetí je současná exploze seznamu „lidských práv“, která se zároveň stává zdrojem disidentských nálad, nejsou-li právě specifická práva naplněna.

Nabízí se otázka, zdali je občanská neposlušnost či dokonce revoluce jako její nejextrémnější forma možná pro jakákoliv práva, či jen pro některá. Máme se vázat na „tvrdé jádro“ lidských práv, o kterých je alespoň v mainstreamu shoda, nebo je možné se bouřit proti neplnění kterékoliv položky v katalogu LP? Zatímco odstranění například práva volit nebo se svobodně vyjadřovat by nejspíš narazilo na shodu velké části společnosti, že daný režim překročil únosnou mez a je legitimní jej svrhnout, práva jako bezplatné zdravotnictví nebo školství jsou

předmětem zcela legitimních diskusí. Skutečnost, že u základních práv a svobod existuje shoda napříč politickým mainstreamem ovšem znamená, že v demokratické společnosti nehrozí tendence k jejich porušování, tzn. mohl by nastat moment, který by oddělil chování politických elit od mínění společnosti (resp. intelektuálních autorit ve věci demokracie a lidských práv). Ovšem tento odklon je pokryt právem na odpor, a případná „revoluce“, jakkoliv by tak byla nejspíše nazývána, by byla spíše „restaurací“ původní liberálně demokratické tradice.

Ad 2) Problémy utilitarismu ukazují, že pokusy skloubit principy maximální osobní svobody s maximalizací úhrnu prospěchu všech jsou odsouzeny k nezdaru, neboť maximalizace užitku může být v rozporu se svobodou (tedy s jedním ze základních přirozených práv).

Utilitarismus má obecně problém s měřitelností – co jsou dobra? Ekonomie rezignovala na objektivizaci dober a hodnot. Pokud platí jedna z důsledných konsekvencí utilitarismu, že dobra jedněch lze kompenzovat omezením práv (či dober) druhých, pokud se celospolečenský úhrn užitek zvýší, lze jej použít jak k obhajobě liberalismu, tak i socialismu, a to i v jeho „východní“ podobě (díky subjektivnímu hodnocení co je to „dobro“). A lze samotné zvýšení společenského užitku použít k legitimizaci odporu proti stávajícímu řádu? Problémem je nejen objektivizace (vede se např. spor o ekonomické efektivnosti demokracií a nedemokracií i jednotlivých typů demokracie), ale lze ve většině případů namítnout, že stávající modely společnosti jsou udržovány, protože svým členům přinášejí užitky, které oni považují za dostatečné, a nepožadují po politické sféře další navyšování užitku, neboť toto již považují za soukromou záležitost. Ale co kdyby ve společnosti převládlo přesvědčení, že se společenský užitek zvýší zespolečenštěním výrobních prostředků a konfiskací velkých majetků? Zde se dostává utilitarismus do důkazní nouze a musel by argumentovat jinak, než utilitarismem. Ten samotný by revoluci, pokud by vedla k výše uvedeným pozitivním (z pohledu utilitarismu) musel připustit jako ze svého zorného úhlu legitimní.

Ad 3) Smluvní přístup v Rawlsově pojetí možnost revoluce vylučuje. Pokud je pod závojem nevědomosti (veil of ignorance) přijata nějaká koncepce spravedlivé společnosti, musí se jí subjekty držet (smlouva), přestože zjistí, že by pro jejich aktuální situaci v reálném světě mohl být jiný typ uspořádání výhodnější. Všichni by však měli dodržovat předem přijatá pravidla. A rawlsovské teorie si navíc nedokáže představit, že by mohl existovat spolehlivější způsob, jímž zajistit model spravedlivé společnosti, a ani do budoucna již nemůže být překonán.

Lze konstatovat, že ani liberální společnost není imunní vůči požadavkům utilitarismu, jímž se sice může obhajovat, ale který se může též obrátit proti ní. Další problém může nastat v oblasti obhajoby prostřednictvím lidských práv, kdy se může společenský konsenzus na lidských právech posunout směrem k právům, či jejich interpretacím, které již nejsou liberální.

5. REVOLUCE NEBO PRÁVO NA ODPOR?

Zakotvení práva na odpor představuje materiální jádro ústavy. Nemůže být občanům odňato, neboť by se jednalo o odebrání jednoho ze základních práv a možná též o zrušení jednoho z atributů demokratického právního státu, který souvisí a je vyjádřením principu suverenity lidu. I kdyby nebylo v ústavě explicitně pozitivně zakotveno, nejspíše by se dalo odvodit interpretací. Zakotvení práva na odpor má též praktický aspekt – veřejné moci neustále připomíná, že není všemocná a že nemůže překračovat určité mantinely. Může též vést ke snadnější kapitulaci moci před zjevným faktem hrozící lidové vzpoury, čehož příkladem by mohla být Itálie na začátku 90. let, kdy zde proběhla takzvaná „revoluce soudců“ a následně se zcela proměnila politická mapa Itálie.

Stále se pohybujeme na poli liberální demokracie a demokratického právního státu. Realizace občanské neposlušnosti se ale může pohybovat v mnohem extrémnější pozici, kdy již nejde o pouhé přesvědčování, a pak začne být tento koncept problematický. Pokud se disidenti pohybují na poli vykolikovaném moderní liberální společností, tak se nejedná o opravdovou revoluci, ta jde vždy za rámec stávajícího systému.

Byť se na první pohled nemusí jevit tak radikálně rozdílné, musíme striktně rozlišovat mezi pojmy právo na odpor a revoluce, a při jejich analýze vynikne jejich rozdílnost a neslučitelnost.

Právo na odpor, jak bylo definováno výše, je právo, jež demokratický právní stát uděluje každému, kdo by chtěl zasáhnout na obranu ohroženého materiálního jádra ústavy (při splnění případných dalších podmínek). Demokratický právní stát si tedy zve (pozvání) ve svých „světlych okamžicích“, tedy ve stavu řádného fungování a dodržování základních práv a svobod, občany na pomoc v případě selhávání systému a garantuje jim, že v případě „restaurace“ nebudou penalizováni. Jedná se tedy o povolení vystoupit proti pokusům odstranit demokratický právní řád, tedy o legalizaci takového vystoupení a o příslib zpětné legalizace a legitimizace tohoto jednání, pokud bude úspěšné.

Revoluce znamená svržení systému, tedy vystoupení proti systému stávajícímu, nikoliv na obranu předchozího systému, ale pro zavedení systému nového. Což je z hlediska práva přesně opačná situace.

Smyslem práva na odpor není svržení řádu, nýbrž jeho konzervace. Cynik by mohl namítnout, že se jedná nejen o vymezení na základě pozitivně právní úpravy, ale že se jedná o přímo o pozitivistické vymezení. Stávající politický režim se v podstatě pro futuro pojišťuje u lidu (suveréna) proti svým možným budoucím odpůrcům.

Teoretik Jacques Robert přitom zdůrazňuje, že „schéma zůstává stále stejné: buď zvítězí odpor proti útlaku, a pak jeho triumf sám přináší odhalení útlaku, který byl odporem ukončen, nebo je odboj zlomen, zůstává stále horlivými soudci odsuzován ve jménu státní bezpečnosti:

tedy bez možnosti právně konstatovat existenci útlaku... V pozitivním právu tedy není možné zajistit právní uznání stavu útlaku, ani poskytnou jednotlivcům, občanům, prostředky k tomu, aby mu čelili silou. Nacházíme se zde mimo právo...“ Totéž lze říci o revoluci a její legitimitě.

Oprávněnost koncepcí, které legitimizují revoluci proti „liberálním“ hodnotám (dnes tedy spíše v pojetí moderního liberalismu) závisí do značné míry na tom, z jaké teoretické perspektivy se na věc díváme:

Můžeme považovat liberální pojetí společnosti za konec dějin (jako Fukuyama inspirovaný Kantem) – nic lepšího již nebude, ani v politické praxi, ani v teorii. Potom ovšem ofenzivní podoba práva na odpor ve smyslu revoluce ztrácí smysl a má ho jedině podoba defenzivní (konzervativní), tedy právo na odpor proti uchvatiteli a odstraňovateli demokratického právního státu hájícího současný katalog lidských práv. Jakoukoliv revoluci bychom museli hodnotit jako nelegitimní.

Liberalní podoba společnosti je pouze vývojovou etapou, po níž budou následovat „světlé zítřky“ a potom toto uvažování nemůže omezovat žádná teorie práva na odpor nebo revoluci, protože půjde o skutečnou revoluci, o svržení stávajícího systému jiným, což nejspíš nelze pozitivně právně dovolit. Tak jako u Hobbese nebylo možné, aby občané dobrovolně souhlasili se svojí fyzickou likvidací, tak ani žádný politický režim nebude dobrovolně souhlasit se svým odstraněním.

Pro revolucionáře (především komunistické ve 20. století) je typické toto druhé přesvědčení o správnosti jejich počínání – tj. že dějiny jsou na jejich straně a že jejich přístup legitimní je. Dřív než je odsoudíme, vzpomeňme si, že ve stejné situaci byli liberální revolucionáři v 19. století.

Literature:

GRAY, John. Liberalismus. 1. vyd. Překlad Jan Fingerland. Praha: Občanský institut, 1999, 114 s. ISBN 80-862-2801-0.

KYSELA, Jan. Právo na odpor a občanskou neposlušnost. 2., aktualiz. a rozš. vyd. Brno: Doplněk, 2006, 166 s. ISBN 80-723-9197-6.

MILLER, David et al. Blackwellova encyklopedie politického myšlení. 1.vyd. Brno: CDK, Proglas / Jota, 1995, 581 s. ISBN 80-856-1747-1.

RAWLS, John. Teorie spravedlnosti. 1. vyd. Překlad Karel Berka. Praha: Victoria Publishing, 1995, 361 s. ISBN 80-856-0589-9.

RAWLS, John. Teória spravodlivosti. GÁL, Egon a František NOVOSAD. O slobode a spravodlivosti: Liberalismus dnes. 1. vyd. Bratislava: Archa, 1993, s. 74-113. ISBN 80-7115-047-9.

SCRUTON, Roger. Slovník politického myšlení. 1.vyd. Brno: Atlantis, 1989, 183 s. ISBN 80-710-8013-6.

Contact – email
john_smid@yahoo.com

PRÁVNÍ ŘÁD A PUBLIKACE PRÁVNÍCH PŘEDPISŮ V PROTEKTORÁTU ČECHY A MORAVA

JAROMÍR TAUCHEN

Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Česká republika

Abstract in original language

Po 15. březnu 1939, tedy po vzniku Protektorátu Čechy a Morava, byly v právním řádu provedeny zásadní změny. Asi tou nejdůležitější změnou byla skutečnost, že na území Čech a Moravy platilo dvojí právo – právo protektorátní (autonomní) a právo německé (říšské). Jeho aplikace byla závislá obvykle na tom, jakou státní příslušnost měly subjekty právních vztahů. V souvislosti se zavedením právního dualismu bylo v Čechách a na Moravě zřízeno i německé soudnictví, jakož i celý německý okupační správní aparát v čele s Říšským protektorem. Německá místa po celou dobu existence Protektorátu zasahovala do autonomního práva, takže se často proklamovaná „autonomie“ postupně vytrácela. V příspěvku jsou rovněž zmíněny publikační sbírky, ve kterých byly vyhlášovány normy jak říšského, tak i autonomního práva.

Key words in original language

Protektorát Čechy a Morava, právní řád, říšské právo, Říšský protektor, soukromé právo, veřejné právo, Třetí říše, národní socialismus, publikace právních předpisů.

Abstract

After 15 March 1939, after the establishment of the Protectorate of Bohemia and Moravia, there were made fundamental changes in the legal system. Most likely the most important change was the fact that in the Protectorate of Bohemia and Moravia dual law came into effect - Protectorate law (autonomous) and German law (imperial). Its application used to depend on nationality of the subjects of legal relations. In connection with the introduction of dual law in Bohemia and Moravia, the German courts were also established as well as the entire German occupation administrative apparatus headed by the Reich Protector.

Key words

Protectorate Bohemia and Moravia, legal order, private law, public law, Third Reich, national socialism.

1. ÚVODEM

Jak je všeobecně známo, Protektorát Čechy a Morava byl zřízen 15. března 1939 a jeho právním základem se stal Výnos Vůdce a říšského kancléře z 16. března 1939. Ten byl vyhlášen v rozhlase, otištěn v denním tisku a písemně publikován v několika sbírkách, a to:

německy v čísle 47 Říšského zákoníku (*Reichsgesetzblatt I.*, S. 485) ze dne 16. března 1939, německy a česky v čísle 2 Sbírký nařízení pro Čechy a Moravu (*Verordnungsblatt für Böhmen und Mähren*, S. 7) ze dne 21. března 1939, v částce 28 Sbírký zákonů a nařízení pod č. 75 ze dne 17. března 1939; český překlad je možné nalézt také v čísle 65 Úředního listu, s. 775 ze 17. března 1939.¹ Na základě tohoto výnosu náleželo území bývalé Česko-Slovenské republiky k území Velkoněmecké Říše. Nově zřízený útvar nazývaný jako „Protektorát Čechy a Morava“ požíval ochranu Říše a Hitlerův výnos naznačoval existenci autonomie tohoto nově vytvořeného státního útvaru. Protektorát Čechy a Morava byl tedy prohlášen za autonomní a dle dikce výše uvedeného výnosu měl mít právo spravovat se sám, přičemž ale svá výsostná práva musel vykonávat ve shodě s politickými, vojenskými a hospodářskými potřebami Říše. Tato z německé strany často proklamovaná autonomie však zůstala pouze na papíře a nacisté ji mohli kdykoliv porušit, omezit či úplně zlikvidovat.² S postupem doby také nacisté do této „autonomie“ stále více zasahovali, až ji v některých oblastech úplně odstranili.

Článek 12 výnosu Vůdce a říšského kancléře stanovil, že:

„Právo platné nyní v Čechách a na Moravě zůstává v účinnosti, pokud neodporuje smyslu převzetí ochrany Německou říší“.

Došlo tak k recepci drtivé většiny právních norem dosud platného právního řádu z první a druhé Československé republiky, jehož velká část zahrnovala ještě recipované rakouské právní předpisy. Zachována tak byla kontinuita mezi novým právním řádem a právním řádem zaniklé Česko-Slovenské republiky.

Podíváme-li se na právní řád platný v Protektorátu jako celek, je zde nutno rozlišit, zda se skládal z říšskoněmeckých či tzv. autonomních právních předpisů, neboť na území Protektorátu neplatilo jen právo autonomní (tedy recipované právo z Česko-Slovenské republiky a nově vydané právní předpisy autonomními orgány), nýbrž zde byla zavedena platnost i některých říšských právních předpisů.

Aplikace autonomního či říšského práva byla závislá obvykle na tom, jakou státní příslušnost měly subjekty právních vztahů. Pro protektorátní státní příslušníky bylo rozhodující recipované právo Československé republiky spolu s nově přijatými protektorátními předpisy po 15. březnu 1939. Právní předpisy, které zůstaly po 15. březnu 1939 v platnosti, bylo však nutné vykládat v nových

¹ K tiskovým chybám a odlišnostem českého překladu Hitlerova výnosu viz HOFFMANN, J. a kol., *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava (a býv. Česko-Slovenské republiky)*, roč. 1/1939, Praha: Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1939, s. 403 – 404.

² K tomu např. Kol. autorů, *Dějiny státu a práva na území Československa v období kapitalizmu (1918 – 1945)*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1973, s. 450 – 451.

státoprávních poměrech v duchu národněsocialistické Velkoněmecké říše.³ Němečtí státní příslušníci, kteří měli své bydliště v Protektorátu, zásadně podléhali německé soudní pravomoci a požívali též práv státních příslušníků Protektorátu Čechy a Morava.⁴ Říšské právo⁵ však v Protektorátu neplatilo ani pro protektorátní příslušníky, ani pro německé státní příslušníky jako celek,⁶ neboť ani jednotné říšské právo na celém území Velkoněmecké říše neexistovalo. Bylo to důsledkem připojení některých území k Říši, jmenovitě Rakouska v březnu 1938 a Sudet v říjnu téhož roku.

Jedním z hlavních úkolů nacistů v oblasti práva po připojení Rakouska k Říši a dalších území na Východě bylo především zavedení jednotného práva jak na celém říšském území, tak i na okupovaných územích. Protože toto sjednocení práva nebylo možno provést okamžitě, probíhaly změny postupně. To se dělo dvěma způsoby: buď právní řády okupovaných zemí přímo převzaly do svých právních předpisů právní normy platné v Říši (typicky norimberské rasové předpisy), nebo se v „autonomních“ právních rádech výrazným způsobem odrazila nacistická ideologie, nacistické pojetí práva či nacistický náhled na právo.⁷ Ne jinak tomu bylo i v Protektorátu

³ KRIESER, H., Die deutsche Gerichtsbarkeit im Protektorat Böhmen und Mähren. Ausübung und Umfang. In: *Deutsches Recht, Ausgabe A*, roč. 10, Heft 42, 1940, s. 1745 – 1754; příklad rozdílného výkladu v období 1. ČSR a Protektorátu představuje zákon č. 131/1936 Sb., na ochranu republiky.

⁴ Nařízení říšského ministra vnitra o nabytí německé státní příslušnosti dřívějšími česko-slovenskými státními příslušníky německé národní příslušnosti z 20. dubna 1939 (RGBl. I., S. 815).

⁵ K charakteristice říšského práva blíže viz např. MANDL, V., Právní soustava Německé říše. Praha: V. Linhart, 1939; NÝDL, B., Základy nacionálně-socialistické nauky právní. In: *Právník*, roč. 78/1939, sešit 1, s. 18 – 19; KNAPP, V., *Problém nacistické právní filosofie* (reprint). Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2002; z novější literatury viz TAUCHEN, J., Prameny práva v nacistickém Německu. In: *Dny práva - 2009 - Days of Law*. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 2757 – 2773; MERTENS, B., *Rechtsetzung im Nationalsozialismus*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2009.

⁶ K tomu blíže Nařízení o použití německého práva na německé státní příslušníky v Protektorátu Čechy a Morava z 20. července 1939 (RGBl. I., S. 1309); Nařízení o německém soudnictví v Protektorátu Čechy a Morava ze 14. dubna 1939 (RGBl. I., S. 752); Nařízení o výkonu soudnictví v občanských věcech právních v Protektorátu Čechy a Morava ze 14. dubna 1939 (RGBl. I., S. 759); z literatury k tomu např. ŠTAJGR, F., Druhé nařízení o výkonu občanského soudnictví v Protektorátu. In: *Všehrd*, roč. 21/1940, č. 6, s. 177 – 181.

⁷ K nacistické ideologii a jejím odrazu v právním řádu Protektorátu z české literatury podrobně TAUCHEN, J., Základní ideologická východiska nacistického „soukromého“ práva jako vzoru pro právo protektorátní. In: *Dny práva - 2010 - Days of Law*. Brno: Masarykova univerzita, 2011, s. 1720 – 1742; TAUCHEN, J., Nacistické „soukromé“ právo jako vzor pro právo protektorátní (analýza jednotlivých právních odvětví). In: KNOLL, V. –

Čechy a Morava.⁸ Dle statistik bylo např. v roce 1939 ve Sbírce zákonů a nařízení publikováno 366 právních předpisů, které se výslovně derogačními klauzulemi dotkly 380 dosavadních předpisů, přičemž 129 úplně zrušily a 251 různě pozměnily.⁹ Ve srovnání s ostatními dějinnými epochami neměl tento státní útvar sice dlouhého trvání, avšak za šest let jeho existence bylo jak soukromé, tak i veřejné právo bezesporu nacistickou ideologií výrazně ovlivněno.

2. ŘÍŠSKONĚMECKÉ PRÁVNÍ PŘEDPISY PLATNÉ V PROTEKTORÁTU

Jak již bylo uvedeno výše, právní předpisy Říše neplatily pro území Protektorátu Čechy a Morava jako celek, nýbrž pouze v případě, pokud to vyplývalo z jejich obsahu nebo pokud to říšský právní předpis výslovně stanovil. U některých předpisů byla jejich platnost v Protektorátu zřetelná již z názvu,¹⁰ nebo působností předpisu na území Protektorátu byla věnována zvláštní část; existovaly však také případy, že se platnost pro Protektorát musela dovozovat z obratu, že se právní předpis „vydává pro území Velkoněmecké říše“.¹¹ Avšak často se stávalo, že nebylo přímo jasné, zda a v jakém rozsahu se říšskoněmecký právní předpis vztahuje i na území Protektorátu. Situace však byla komplikovanější, než by se mohla na první pohled zdát, neboť často nebylo na první pohled jasné, zda se platnost říšskoněmeckých právních předpisů vztahovala i na Protektorát. Dobová literatura či komentáře tak často popisovaly obsah říšskoněmeckých právních předpisů s konstatováním na závěr, že „není jisté, zda tyto právní normy jsou platné i na území Protektorátu.“¹² Často také nebylo zcela jasné, zda se tyto

BERÁNEK, P., *Acta historico-iuridica Pilsnensia 2011*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2011, s. 262 – 274.

⁸ KRIESER, H., Die Rechtsangleichung im Protektorat. In: *Böhmen und Mähren*, 1942, s. 150.

⁹ Tato statistika je uvedena v SCHELLE, K., K charakteru práva v tzv. Protektorátu Čechy a Morava. In: *15. březen 1939. Sborník z vědeckého kolokvia*. Brno: Dům techniky ČSVTS Brno, 1989, s. 90.

¹⁰ Např. Nařízení o zákonodárné moci v Protektorátu Čechy a Morava ze 7. června 1939 (RGBl. I., S. 1039).

¹¹ Např. Zákon o příležitostných zvláštních svátcích ze 17. dubna 1939 (RGBl. I., S. 763).

¹² S tímto a podobným konstatováním se můžeme setkat především v nejdůležitější (soukromé) komentované sbírce protektorátních právních říšských i autonomních předpisů vycházející po celou dobu trvání Protektorátu pod vedením vrchního odborného rady na ministerstvu spravedlnosti Josefa Hoffmanna pod označením „*Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava (a býv. Česko-Slovenské republiky)*“. Praha: V. Linhart, 1939 – 1945“.

říšskoněmecké právní předpisy vztahují jen na německé státní příslušníky v Protektorátu, či také na obyvatele s protektorátní příslušností. Aby měla česká odborná právnícká veřejnost vůbec přehled o říšskoněmeckém právu platném v Protektorátu, objevovaly se často v odborných právnických časopisech¹³ pravidelně seznamy říšskoněmeckých předpisů, jakož byly vydávány i přehledové sbírky těchto právních norem.¹⁴ Výše uvedené se však týkalo nově vydávaných říšskoněmeckých předpisů po 15. březnu 1939. Avšak často docházelo také k zavedení platnosti starších říšskoněmeckých právních předpisů vydaných před tímto datem i na území Protektorátu.¹⁵

Působnost úředních listů (publikačních sbírek), ve kterých se zveřejňovaly předpisy Říše, se rozšířila i pro území Protektorátu. Říšské právní předpisy platné pro území Protektorátu a vyhlášené v úředních listech Říše, nabývaly účinnosti v den následující po vyhlášení v úředních listech Říše (pokud nebylo stanoveno nic jiného).¹⁶

Mezi říšskoněmecké úřední listy (publikační sbírky) s platností pro Protektorát náležely především Říšský zákoník (*Reichsgesetzblatt*), a to jeho oba dva díly, Německý právní věstník a pruský státní věstník (*Deutscher Rechtsanzeiger und Preußischer Staatsanzeiger*) a věstníky říšských ministerstev, z nichž nejdůležitější byl Věstník říšského a pruského ministerstva vnitra (*Ministerialblatt des Reichs- und Preußischen Ministeriums des Innern*). Protože tyto

¹³ Např. *Obzor národohospodářský: časopis věnovaný otázkám národohospodářským a sociálněpolitickým*. Praha: Tiskem a nákladem J. Otty.

¹⁴ Např. PUMPR, T., *Rejstřík německých právních norem vydaných v době od 15. března 1939 do 30. dubna 1940 s platností pro Čechy a Moravu a norem recipovaných*. 2. vyd. Praha: Nákladem Právníckého knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1939; VESELÝ, V., *Říšské právo v Čechách a na Moravě: soubor říšských právních norem platných v Protektorátu Čechy a Morava a souvisejících a příbuzných předpisů protektorátních*. Praha: Nákladem Právníckého knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1940 – 1943; KRIESER, H., *Das neue Recht in Böhmen und Mähren (1. – 3. Teil)*. Prag: Volk und Reich Verlag, 1943.

¹⁵ Příkladem může být čl. 2 výše citovaného Hitlerova výnosu o Protektorátu Čechy a Morava, dle kterého pro „obyvatele Protektorátu, kteří jsou příslušníky německého národa a stávají se ... říšskými občany ... platí tudíž také ustanovení na ochranu německé krve a německé cti“, což je recepce jednoho z norimberských zákonů; dalším „učebnicovým“ příkladem může být Nařízení o výkonu trestního soudnictví v Protektorátu Čechy a Morava z 14. dubna 1939 (RGBl. I., S. 754), které obsahovalo taxativní výčet říšských hmotněprávních i procesně právních trestních norem, které se uplatnily na německé státní příslušníky v Protektorátu Čechy a Morava.

¹⁶ Nařízení říšského ministra vnitra z 3. dubna 1939 o právních předpisech Říše pro území Protektorátu Čechy a Morava (RGBl. I., S. 704).

říšskoněmecké úřední listy vycházely samozřejmě pouze v německém znění, představovala tato skutečnost poměrně velkou překážku, neboť ne všichni příslušníci právnických povolání v Protektorátu ovládali právníkem němčinu na velmi dobré úrovni, aby byli schopni porozumět znění říšskoněmeckého právního předpisu. Říšskoněmecké úřední listy (především jejich starší vydání) také nebyly širší české právní veřejnosti běžně přístupné, takže možnost seznámit se se zněním příslušných právních norem byla značně omezená. Z tohoto důvodu byly ve Sbírce nařízení pro Čechy a Moravu a ve Věstníku nařízení říšského protektora otiskovány vybrané důležité říšské předpisy s platností pro Protektorát společně s jejich českými oficiálními překlady, i když někdy se značným časovým posunem oproti datu vydání v říšském úředním listě. České oficiální překlady byly otiskovány až do konce roku 1941, poté již nikoliv. V případech neexistence oficiálního překladu do českého jazyka, byly často vyhotovovány soukromé překlady a poté uveřejňovány v odborných právnických časopisech či v odborných publikacích.

Zvláštní úřední list pro vyhlášení říšských norem v Protektorátu byl zřízen již vyhláškou vrchního velitele německé armády z 15. března 1939.¹⁷ Vrchní velitel německé armády von Brauchitz vyhlásil 15. března 1939 v rozhlase následující prohlášení určené obyvatelstvu v Čechách a na Moravě:

„Podle vůle Vůdce a nejvyššího velitele německé branné moci německé vojsko vkročilo do vaší země s příkazem, aby udrželo klid a pořádek a převzalo ochranu obyvatelstva. Vykonávací moc v územích obsazených německým vojskem svěřuje se mně a velitelům armádních skupin. Veškerá veřejná správa pokračuje v práci, pokud se nic jiného nenařizuje. ... Všechn hospodářský život jde dál. Každý ať zůstane na svém místě a pokračuje ve své práci. Vzdání se práce pokládá se za sabotáž. Nařízení německých vojenských úřadů se musí bezpodmínečně uposlechnouti. Každý ať se řídí podle rozkazů vydaných ve prospěch celku i jednotlivců.“

Toto svolání bylo také otištěno na první straně nově zřízené Sbírkou nařízení pro Čechy a Moravu (*Verordnungsblatt für Böhmen und Mähren*),¹⁸ ve které se otiskovaly právní předpisy a nařízení všeobecného charakteru, které byly vyhlášeny na území postavených pod ochranu německé branné moci (tedy v Čechách a na Moravě).¹⁹

¹⁷ SVATUŠKA, L., Říšskoněmecký právní řád v Protektorátu Čechy a Morava. In: *Moderní stát. Revue pro vědy státní*, roč. XII/1939, č. 10 – 11, s. 230.

¹⁸ Provolání vrchního velitele německé armády k obyvatelstvu v Čechách a na Moravě z 15. března 1939 (VBl., S. 1).

¹⁹ Vyhláška o Věstníku pro Čechy a Moravu z 15. března 1939 (VBl., S. 3); v této souvislosti je možné upozornit na odlišný oficiální překlad německého označení „*Verordnungsblatt*“, kdy překlad na titulní straně částky 1 – 5 zněl „Sbírka nařízení“, zatímco ve výše uvedené vyhlášce se mluví o „Věstníku“.

Sbírka nařízení pro Čechy a Moravu se považovala rovněž za říšskou publikační sbírku.²⁰ Její první čtyři čísla byla vydána v Berlíně, až páté číslo bylo vytištěno v Praze v tiskárně Böhmisch-Mährische Verlags- und Druckerei-Ges.m.b.H., sídlící na Herrengasse 8. V souvislosti s ukončením vojenské správy v Čechách a na Moravě a nástupem prvního Říšského protektora Konstantina von Neuratha do úřadu došlo od šestého čísla ke změně označení této sbírky na „*Verordnungsblatt des Reichsprotektors in Böhmen und Mähren*“, tedy na „*Věstník nařízení Reichsprotektora in Böhmen und Mähren*“, jak znělo oficiální označení jeho podtitulu.²¹ Od čísla 12 roku 1941 (22. březen) se podtitul změnil na „*Věstník nařízení říšského protektora v Čechách a na Moravě*“. Od roku 1942 již český podtitul používán nebyl. Co se týče formy tohoto věstníku, v letech 1939 – 1941 vycházel dvoujazyčně, tedy ve sloupci na levé straně se nacházelo oficiální německé znění a v pravém sloupci pak jeho český překlad. Od roku 1942 byl pak tento věstník vydáván pouze v němčině. Německý text byl až do čísla 16 roku 1941 psán kurentem; od 18. dubna 1941 byl nahrazen latinkou. Zajímavý byl jistě český překlad, kde se osoby a pojmy vyjadřující státní označení psaly kurentem a v němčině, přičemž ale tato německá označení byla česky skloňována; kmen slova byl psán kurentem německy a koncovka latinou česky, takže např. „*Verordnung zum Erlass des Führer und Reichskanzlers über das Protektorat Böhmen und Mähren*“ bylo přeloženo jako „*Nařízení k výnosu Führera und Reichskanzlera o Protektorátu Böhmen und Mähren*“.²² Níže je možno pro ilustraci citovat české znění prvního článku uvedeného nařízení, které dokazuje, jak absurdní text českého překladu někdy mohl být:

„Reichsprotektor in Böhmen und Mähren je jediným representantem Führera a Reichskanzlera a Reichsregierungu v Protektoratu“.

Tento styl českého překladu s užíváním německých názvů v kurentu a jejich následným českým skloňováním se využíval až do března roku 1941. Od této doby se již v českém překladu německá označení překládala do češtiny a byla psána latinkou.

²⁰ Nařízení říšského ministra vnitra z 3. dubna 1939 o právních předpisech Říše pro území Protektorátu Čechy a Morava (RGBl. I., S. 704).

²¹ Toto přejmenování bylo zakotveno až zpětně v Nařízení o právu vydávat právní předpisy v Protektorátu Čechy a Morava ze 7. června 1939 (RGBl. I., 1039).

²² Nařízení k výnosu Führera und Reichskanzlera o Protektorátu Böhmen und Mähren z 22. března 1939 (otištěno v VBIRProt., S. 32).

Ve Věstníku nařízení Říšského protektora byly uveřejňovány kromě osobních zpráv, nařízení, výnosů a vyhlášek Říšského protektora, rovněž říšské normy, pokud platily na území Protektorátu.²³

V souvislosti se zřízením funkce Německého státního ministra pro Čechy a Moravu výnosem Vůdce z 20. srpna 1943 došlo k přechodu vládní agendy spočívající v zastávání říšských zájmů v Protektorátu.²⁴ Německým státním ministrem pro Čechy a Moravu se stal K. H. Frank, který vydávané právní předpisy uveřejňoval ve Věstníku nařízení Německého státního ministra pro Čechy a Moravu (*Verordnungsblatt des Deutschen Staatsministers für Böhmen und Mähren*). Věstník nařízení Říšského protektora tak byl vydáván pouze do srpna 1943.

Říšskoněmecké právní normy byly uveřejňovány rovněž v denním tisku,²⁵ veřejným vyvěšením²⁶ či pomocí vyhlášení v rozhlase,²⁷ pokud nabytí účinnosti nesneslo odkladu. Některé právní normy tak byly uveřejněny v deníku „*Der Neue Tag*“ či „*Prager Abend*“. Např. dle Nařízení o provádění zatemňovacích opatření v Protektorátu Čechy a Morava ze dne 1. září 1939 byly vydavatelé denního tisku v případě všeobecné výzvy civilní protiletecké ochrany nebo všeobecného nařízení zatemnění povinni neprodleně vydat zvláštní vydání, ve kterém by bylo uveřejněno znění výzvy nebo nařízení. Zvláštní vydání byli vydavatelé povinni šířit okamžitě a co nejrozsáhleji. Stejně tak byli i představitelé obce povinni uveřejňovat tyto právní předpisy na úřední desce či jiným v obci obvyklým způsobem.²⁸ U říšskoněmeckých právních norem se lze také

²³ SVATUŠKA, L., Říšskoněmecký právní řád v Protektorátu Čechy a Morava. In: *Moderní stát. Revue pro vědy státní*, roč. XII/1939, č. 10 – 11, s. 230.

²⁴ Výnos Vůdce o „Německém státním ministru pro Čechy a Moravu“ z 20. srpna 1943 (RGBl. I., S. 527).

²⁵ Příkladem může být Nařízení Říšského protektora o židovském majetku ze dne 21. června 1939, které nabylo účinnosti dnem jeho uveřejnění v pražském deníku „*Der Neue Tag*“, k čemuž došlo následující den. K publikaci ve Věstníku nařízení Říšského protektora došlo až 7. července 1939.

²⁶ Vyhlášením prostřednictvím veřejného vyvěšení vstoupilo v účinnost např. Nařízení Říšského protektora proti sabotážním činům z 26. srpna 1939 (VBIRProt., S. 83).

²⁷ Např. Nařízení říšského ministra letectví o zákazu veškeré letecké dopravy nad německým výsostným územím bylo vyhlášeno rozhlasem přes vysílač Německo (*Deutschlandsender*) dne 1. září 1939 ve 4:45 a po jeho přečtení vstoupilo v účinnost. Okamžik nabytí účinnosti byl pak uveřejněn i ve Věstníku nařízení Říšského protektora (VBIRProt., S. 104).

²⁸ Nařízení Říšského protektora o provádění zatemňovacích opatření v Protektorátu Čechy a Morava ze dne 1. září 1939 (VBIRProt., S. 100).

v několika případech setkat s porušením zákazu retroaktivity a se zavedením zpětné účinnosti právních předpisů. Příkladem může být nařízení Říšského protektora o židovském majetku z 21. června 1939 (VBIRProt., S. 45), jehož účinnost některých ustanovení byla zpětně stanovena na 17. březen 1939; později došlo ještě k posunutí zpětné účinnosti na 15. březen 1939.²⁹

V období tzv. vojenské správy či okupace Čech a Moravy,³⁰ která trvala jeden měsíc, byla civilní správa při každém armádním sboru svěřena šefovi civilní správy (*Chef der Zivilverwaltung*). V Čechách to byl při armádní skupině 3 Konrad Henlein a na Moravě při armádní skupině 5 to byl Josef Bürckel.³¹ I když dobová literatura tvrdila, že „oba šéfové zasahovali v oboru své působnosti jen příležitostně a provisorně“,³² opak byl pravdou, neboť šéfové civilní správy zasahovaly přímo do záležitostí autonomní správy.³³ Jelikož neexistovala výslovná úprava publikace jejich právních předpisů, využíval šéf civilní správy pro Čechy Úřední list a šéf civilní správy pro Moravu Úřední list zemského úřadu v Brně. Z období vojenské okupace Čech a Moravy (od 15. března do 15. dubna 1939) zůstala v platnosti čtyři všeobecná nařízení, ostatní byla Říšským protektorem zrušena.³⁴

²⁹ Změna (oprava) Nařízení Říšského protektora o židovském majetku byla vyhlášena 1. července 1939 v novinách „*Der Neue Tag*“ a byla zde jeho účinnost zpětně posunuta před počátek účinnosti Výnosu Vůdce o Protektorátu Čechy a Morava.

³⁰ K období vojenské okupace Čech a Moravy podrobně MARŠÁLEK, P., Opatření vojenské správy v prvním měsíci nacistické okupace českých zemí (15. 3. – 15. 4. 1939). In: *Právněhistorické studie*, č. 37/2005, s. 119 – 143; MARŠÁLEK, P., Vojenská správa na počátku nacistické okupace českých zemí v roce 1939. In: *Pocta Vladimíru Mikule k 65. narozeninám*. Praha: ASPI Publishing, 2002, s. 399 – 416.

³¹ K tomu např. MATES, P., Soustava státních orgánů tzv. Protektorátu Čechy a Morava. In: *15. březen 1939. Sborník z vědeckého kolokvia*. Brno: Dům techniky ČSVTS Brno, 1989, s. 5.

³² KŘEMEN, R., Státoprávní postavení Čech a Moravy. In: *Obzor národohospodářský: časopis věnovaný otázkám národohospodářským a sociálněpolitickým*, roč. 44/1939, č. 9, s. 593; stejně tak PUŽMAN, J., Právní řád v Čechách a na Moravě. In: *Právní praxe*, roč. 3/1939, č. 7 – 8, s. 179.

³³ K tomu blíže MARŠÁLEK, P., *Protektorát Čechy a Morava*. Praha: Karolinum, 2002, s. 91.

³⁴ SVATUŠKA, L., Říšskoněmecký právní řád v Protektorátu Čechy a Morava. In: *Moderní stát. Revue pro vědy státní*, roč. XII/1939, č. 10 – 11, s. 229; jednalo se o Nařízení vrchního velitele německé armády k obyvatelstvu ze dne 15. března 1939 (VBl., S. 2), Nařízení o zavedení jízdy vpravo z 15. března 1939 (VBl., S. 6), Nařízení o zákazu nedovolených zásahů z 21. března 1939 (VBl., S. 11) a Nařízení o úředním jazyku z 21. března 1939 (VBl., S. 11).

3. TZV. AUTONOMNÍ PRÁVO A ZÁSAHY DO NĚJ

Druhou skupinou práva platného na území Protektorátu Čechy a Morava bylo tzv. právo autonomní (české). Jak již bylo uvedeno výše, jednalo se jednak o právo převzaté z období I. a II. republiky a jednak o nově vydávané právní předpisy. Dle ústavního zákona o zmocnění ke změnám ústavní listiny a ústavních zákonů republiky Česko-Slovenské a o mimořádné moci nařizovací (krátce nazývaného jen jako „zmocňovací zákon“) z 15. prosince 1938 č. 330/1938 Sb. byl prezident republiky zmocněn, aby na jednohlasný návrh vlády vydával dekrety s mocí ústavního zákona, pokud jimi měly být řešeny otázky, ke kterým by bylo jinak třeba ústavního zákona. Toto zmocnění prezidenta republiky pro vydávání normativních aktů ústavní povahy bylo časově omezeno na dva roky ode dne ustavení Sněmu Slovenské krajiny, tedy skončilo dne 17. ledna 1941. Vláda byla zmocněna, aby dva roky od počátku účinnosti zmocňovacího zákona činila prostřednictvím vládních nařízení všechna nutná opatření, ke kterým by bylo jinak třeba zákona. Toto přenesení zákonodárné moci na vládu bylo omezeno na dva roky od účinnosti zmocňovacího zákona, tedy do 16. prosince 1940.

V období Protektorátu rovněž náležela zákonodárná moc státnímu prezidentovi a vládě. Národní shromáždění bylo Háchou rozpuštěno dne 21. března 1939. Prezident však své možnosti vydávat dekrety s mocí ústavního zákona využil pouze jednou, a to v březnu 1940.³⁵ Výhradním autonomním zákonodárcem se tak stala protektorátní vláda vydávající vládní nařízení. Ovšem již od počátku existence Protektorátu bylo ze strany německých orgánů do této „autonomní“ normotvorby výrazným způsobem zasahováno. Již v období vojenské okupace byla normotvorná činnost spojena se systémem předběžné kontroly návrhů konkrétních právních předpisů okupačními orgány. Ještě před jejich vyhlášením byly jak protektorátní vláda, tak i zemské úřady povinny překládat své výnosy a nařízení šéfovi civilní správy ke schválení. Rovněž právní předpisy okresních úřadů podléhaly kontrole Oberlandrátů (vrchních zemských radů), kteří je v neodkladných případech mohli nahradit vlastním opatřením.³⁶

Do autonomního práva mohl svou legislativní činností rovněž zasahovat Říšský protektor, jehož právní postavení vyplývalo z výše několikrát citovaného Výnosu Vůdce o Protektorátu Čechy a Morava, z nařízení o zákonodárné moci v Protektorátu Čechy a Morava ze 7. června 1939³⁷ a z nařízení o vybudování správy

³⁵ Jednalo se o Dekret státního prezidenta z 8. března 1940 č. 83/1940 Sb., o slibu členů vlády, veřejných zaměstnanců a jiných orgánů veřejné správy.

³⁶ MARŠÁLEK, P., *Protektorát Čechy a Morava*. Praha: Karolinum, 2002, s. 91 – 92.

³⁷ Nařízení o zákonodárné moci v Protektorátu Čechy a Morava ze 7. června 1939 (RGBl. I., S. 1039).

v Protektorátu Čechy a Morava z 1. září 1939.³⁸ Říšský protektor byl zmocněn k normotvorbě již čl. 5 odst. 4 Hitlerova výnosu; oprávněn tak byl nechat se informovat o všech opatřeních protektorátní vlády a udílet jí rady. Mohl také podat námitky proti opatřením, která by mohla poškodit Říši. Existovalo-li nebezpečí z prodlení, mohl Říšský protektor vydat vlastní nařízení ve společném zájmu a zasáhnout tak do autonomního práva. Pokud podal námitky, musely autonomní orgány upustit od vyhlášení zákonů, nařízení a jiných právních předpisů, jakož i od výkonu správních opatření a soudních rozsudků.³⁹ K dalšímu upevnění zákonodárné moci Říšského protektora došlo v červnu 1939. Nařízení o zákonodárné moci v Protektorátu Čechy a Morava mu výslovně přiznalo právo, aby v případě, že to vyžadoval společný zájem, mohl měnit autonomní právo. V případě, že by hrozilo nebezpečí z prodlení, mohl vydávat právní předpisy všeho druhu. Příslušelo mu také právo vydávat policejní nařízení.⁴⁰ Podle čl. 12 Hitlerova výnosu zůstalo právo v Čechách a na Moravě v platnosti, pokud neodporovalo smyslu převzetí ochrany Německou říší. Říšský protektor určoval, o jaké předpisy se mělo jednat. Soudy a správní úřady autonomní správy nebyly oprávněny přezkoumat právní normy ani opatření Říšského protektora. Podřízené postavení autonomní správy oproti Říšskému protektorovi bylo zakotveno rovněž v nařízení o vybudování správy v Protektorátu Čechy a Morava, podle kterého Říšský protektor vykonával dozor nad veškerou autonomní správou v Protektorátu. Říšský protektor mohl nařídit, aby mu protektorátní úřady v určitých věcech podávaly zprávy bez vyzvání. Pokud se zákony a jiné právní předpisy vztahovaly na více než jeden obvod Oberlandrata,⁴¹ musely je protektorátní úřady předložit ke schválení Říšskému protektorovi. Říšský protektor jakož i říšský vůdce SS a šéf Německé policie ve shodě s Říšským protektorem mohli v Protektorátu učinit správní opatření nutná k udržení bezpečnosti a pořádku. V srpnu 1943 došlo v souvislosti se jmenováním nového Říšského protektora k úpravě jeho postavení, úkolů a oprávnění.

³⁸ Nařízení o vybudování správy a Německé bezpečnosti policie v Protektorátu Čechy a Morava z 1. září 1939 (RGBl. I., 1681).

³⁹ K tomu např. SRNA, K., Právo říšského protektora činit námitky v občanských věcech právních. In: *Všehrd*, roč. XXI/1940, č. 4 – 5, s. 189 – 190.

⁴⁰ Nařízení o zákonodárné moci v Protektorátu Čechy a Morava recipovalo §§ 1, 7 a 8 Nařízení o policejních nařízeních říšských ministrů ze 14. listopadu 1938 (RGBl. I., S. 1582). Dle tohoto nařízení mohli příslušní říšští ministři po dohodě s ministrem vnitra v mezích své působnosti vydávat policejní nařízení pro celou Říši nebo jen pro její část. Příslušným říšským ministrem se stal i Říšský protektor v Čechách a na Moravě.

⁴¹ K činnosti Oberlandrátů v Protektorátu podrobně např. SCHELLE, K. a kol., *Dějiny české veřejné správy*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2009, s. 156 – 162; MATES, P., Soustava státních orgánů tzv. Protektorátu Čechy a Morava. In: *15. březen 1939. Sborník z vědeckého kolokvia*. Brno: Dům techniky ČSVTS Brno, 1989, s. 5 – 6.

Zastávání říšských zájmů v Protektorátě tak přešlo na nově zřízené Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu.⁴²

Z výše uvedeného je tedy zřetelné, že autonomie protektorátní vlády byla pouze prázdňím heslem, neboť legislativní činnost protektorátní vlády i protektorátních ministerstev podléhala od samého počátku existence Protektorátu Čechy a Morava přísnému dozoru ze strany Úřadu Říšského protektora. Úředníci na ministerstvech tak často pracovali pod dozorem zmocněnců Říšského protektora, jejichž příkazy museli plnit. Do režie okupantů se dostávala i autonomní normotvorba na nižší úrovni. Zatímco v prvních letech byla kontrolována z vnějšku, tak po provedení tzv. Heydrichovy správní reformy došlo k obsazování protektorátních úřadů Němci, kteří tak „zevnitř“ vykonávali přímý vliv na autonomní normotvorbu.

Jak již bylo uvedeno výše, zmocnění vlády a státního prezidenta k normotvorné činnosti bylo dle zmocňovacího zákona časově omezeno. K jeho prodloužení na neurčito však nedošlo pramenem autonomního práva, nýbrž na základě nařízení Říšského protektora z 12. prosince 1940.⁴³ To zdůraznilo, že k vydání vládního nařízení byl potřebný podpis státního prezidenta, jakož i možnost, aby sekundární právní normy (typicky vyhlášky ministerstev) změnily nebo zrušily normy primární (tedy zákony).⁴⁴

Na jaře 1942 došlo k výrazné změně v protektorátní normotvorbě, neboť došlo k likvidaci vlády jako kolektivního orgánu, jejíž pravomoc přešla na jednotlivé ministry. Došlo tak stejně jako v Říši v této oblasti k zavedení vůdcovského principu do rozhodování jehož jeden ze základních znaků byla přednost odpovědnosti jednotlivce před odpovědností kolektivní a rovněž individuální rozhodování před rozhodováním kolektivním.⁴⁵ Právní podklad tvořilo jednak nařízení

⁴² Oběžník ministerstva vnitra ze 4. září 1943, č. B-1800-1/9-43-I/1 o nové úpravě postavení Říšského protektora v Čechách a na Moravě a o zřízení Německého státního ministerstva pro Čechy a Moravu, publikován ve Věstníku ministerstva vnitra č. 9/1943 z 15. září 1943, s. 144.

⁴³ Nařízení říšského protektora prodlužující a pozměňující některá ustanovení ústavního zákona ze dne 15. prosince 1938 o zmocnění ke změnám ústavní listiny a ústavních zákonů republiky Česko-Slovenské a o mimořádné moci nařizovací, Sb. z. a n. čís. 330 (Ústavní zmocňovací zákon) z 12. prosince 1940 (VBIRProt., S. 604).

⁴⁴ K tomu viz dobový komentář HOFFMANN, J. a kol., *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava*, roč. 2/1940, Praha: Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1940, s. 1862 – 1865.

⁴⁵ K podstatě a fungování vůdcovského principu z české literatury podrobně TAUCHEN, J., Prosazení vůdcovského principu ve státním aparátu Třetí říše. In: *Časopis pro právní vědu a praxi*, roč. 15/2007, č. 2, s. 159 – 164.

Říšského protektora⁴⁶ a jednak i nařízení protektorátní vlády.⁴⁷ Nařízení vlády nově vydával a podepisoval předseda vlády a ministři pověřeni jejich prováděním, což znamenalo, že k vydání vládního nařízení (primární normy) bylo třeba souhlasu předsedy vlády, rezortního ministra (případně ministrů) a státního prezidenta; k vydání vládního nařízení se tak již nevyžadoval souhlas celé vlády jako celku. Rezortní ministři pak byli oprávněni vydávat nařízení („nařízení ministrů“). Na ministry přešla i správní působnost protektorátní vlády, kterou ministr vykonával se souhlasem předsedy vlády. Důvodová zpráva k tomuto vládnímu nařízení obhajovala likvidaci vlády jako kolektivního orgánu následovně:

„... [dosavadní - vložil J.T.] úprava neodpovídá již zcela požadavkům dnešní doby a potřebám pohotové legislativy a rychlé administrativy“.⁴⁸

K poslednímu zásahu do autonomní normotvorby došlo v souvislosti s vyhlášením totální války v létě 1944, kdy věcně příslušní ministři byli zmocněni, „aby nařizovací cestou sami činili všechna opatření, jichž je v jejich oboru zapotřebí k provedení totálního válečného nasazení a k nimž by jinak bylo třeba zákona nebo vládního nařízení“.⁴⁹

Hlavním publikačním instrumentem autonomní legislativy byla Sběrka zákonů a nařízení převzatá z druhé republiky.⁵⁰ Od částky 75 ročníku 1939 (tedy od 20. září 1939) došlo ke změně jejího názvu na Sběrku zákonů a nařízení Protektorátu Čechy a Morava. V té se publikovaly především vládní nařízení, dekrety státního prezidenta, vyhlášky předsedy vlády, vyhlášky ministerstev a nařízení všeobecné povahy státních ústředních úřadů a orgánů, a úřadů s působností pro obvod země České nebo Moravskoslezské; často byla ve Sběrce zákonů a nařízení uveřejňována nařízení předsedy nejvyššího úřadu cenového. Do 6. srpna 1940 vycházela Sběrka pouze česky, od částky 76 ročníku 1940 byl český text doplněn i německým překladem, takže Sběrka

⁴⁶ Nařízení Říšského protektora ze dne 27. února 1942 (VBIRProt., S. 42) o změně některých ustanovení ústavního zákona ze dne 15. prosince 1938, č. 330 Sb., (ústavního zákona zmocňovacího).

⁴⁷ Vládní nařízení ze 4. března 1942 č. 80/1942 Sb., o správní působnosti vlády Protektorátu Čechy a Morava a o zastupování členů vlády.

⁴⁸ Důvodová zpráva otištěna v HOFFMANN, J. a kol., *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava*, roč. 4/1942, Praha: Právnícké knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1942, s. 161.

⁴⁹ Vládní nařízení z 22. srpna 1944 č. 177/1944 Sb., o zmocnění ministrů a vedoucího pozemkového úřadu pro Čechy a Moravu k mimořádným opatřením k provedení totálního válečného nasazení.

⁵⁰ Zřízena byla Vládním nařízením z 30. prosince 1938 č. 392/1938 Sb., o Sběrce zákonů a nařízení republiky Česko-Slovenské.

vycházela dvoujazyčně; německý text se nacházel v levém sloupci, zatímco český v pravém. Protože až do srpna 1940 nebyl oficiálně publikován německý překlad autonomního práva uveřejňovaného ve Sbírce zákonů, bylo německé znění nejdůležitějších právních předpisů otiskováno až do konce roku 1942 v časopise *Prager Archiv für Gesetzgebung und Rechtsprechung*.⁵¹ K dalším instrumentům, ve kterých bylo publikováno autonomní právo, náležely: Úřední list Protektorátu Čechy a Morava, Věstníky ministerstev, Zemský věstník pro Čechy a Zemský věstník pro Moravu a Slezsko. Některé z nich vycházely dvoujazyčně.

4. ZÁVĚREM

Základním problémem právního řádu, který platil v Protektorátu Čechy a Morava, byla jeho nepřehlednost. Na území Čech a Moravy se uplatnila celá řada říšských právních norem, které však nebyly publikovány jen v říšském zákoníku, nýbrž i v dalších říšských publikačních instrumentech, které byly v Protektorátu hůř dostupné. Mezi říšské normotvůrce s působností pro Protektorát náležel také Říšský protektor, později Německý státní ministr pro Čechy a Moravu, jehož právní předpisy vycházely ve Věstníku nařízení Říšského protektora, resp. Státního ministra pro Čechy a Moravu. Větší problém než počet říšských právních předpisů však představoval fakt, že často z jejich znění nebylo zcela jasné, zda se měly uplatnit i v Protektorátu, a zda se případně vztahovaly i na české obyvatelstvo. Na tuto skutečnost opakovaně také poukazovala dobová literatura.

Co se týče práva autonomního, tak stejně jako za druhé republiky byla zákonodárná moc přenesena na státního prezidenta a na vládu. Protektorátní vláda byla jakýmsi hybným centrem veškeré legislativy i administrativy.⁵² Po provedení Heydrichovy správní reformy byla však protektorátní vláda zrušena jako kolektivní orgán a normotvorná činnost se přesunula na věcně příslušné ministry. Zároveň je zde zřetelný jasný vliv německých míst na autonomní legislativu a bezprostřední a stále se stupňující zásahy okupační moci na obsah autonomních právních předpisů.

⁵¹ HUSTY, F., (ed.) *Prager Archiv für Gesetzgebung und Rechtsprechung*. Prag: Böhmisches-Mährische Verlags- und Druckerei-Ges.m.b.H, 1939 – 1942.

⁵² HOFFMANN, J. a kol., *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava*, roč. 4/1942, Praha: Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1942, s. 158.

Literature:

- HOFFMANN, J. a kol., *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava (a býv. Česko-Slovenské republiky)*. Praha: Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1939 - 1945
- KNAPP, V., *Problém nacistické právní filosofie* (reprint). Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2002
- Kol. autorů, *Dějiny státu a práva na území Československa v období kapitalizmu (1918 – 1945)*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1973
- KRIESER, H., Die deutsche Gerichtsbarkeit im Protektorat Böhmen und Mähren. Ausübung und Umfang. In: *Deutsches Recht, Ausgabe A*, roč. 10, Heft 42, 1940, s. 1745 – 1754
- KRIESER, H., Die Rechtsangleichung im Protektorat. In: *Böhmen und Mähren*, 1942, s. 150.
- KRIESER, H., *Das neue Recht in Böhmen und Mähren (1. – 3. Teil)*. Prag: Volk und Reich Verlag, 1943
- MANDL, V., *Právní soustava Německé říše*. Praha: V. Linhart, 1939
- MARŠÁLEK, P., *Protektorát Čechy a Morava*. Praha: Karolinum, 2002
- MARŠÁLEK, P., Opatření vojenské správy v prvním měsíci nacistické okupace českých zemí (15. 3. – 15. 4. 1939). In: *Právněhistorické studie*, č. 37/2005, s. 119 – 143
- MARŠÁLEK, P., Vojenská správa na počátku nacistické okupace českých zemí v roce 1939. In: *Poceta Vladimíru Mikule k 65. narozeninám*. Praha: ASPI Publishing, 2002, s. 399 – 416
- MATES, P., Soustava státních orgánů tzv. Protektorátu Čechy a Morava. In: *15. březen 1939. Sborník z vědeckého kolokvia*. Brno: Dům techniky ČSVTS Brno, 1989, s. 5
- MERTENS, B., *Rechtsetzung im Nationalsozialismus*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2009
- NÝDL, B., Základy nacionálně-socialistické nauky právní. In: *Právník*, roč. 78/1939, sešit 1, s. 18 – 19
- PUMPR, T., *Rejstřík německých právních norem vydaných v době od 15. března 1939 do 30. dubna 1940 s platností pro Čechy a Moravu a norem recipovaných*. 2. vyd. Praha: Nákladem Právnického knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1939
- PUŽMAN, J., Právní řád v Čechách a na Moravě. In: *Právní praxe*, roč. 3/1939, č. 7 – 8, s. 179
- SCHELLE, K., K charakteru práva v tzv. Protektorátu Čechy a Morava. In: *15. březen 1939. Sborník z vědeckého kolokvia*. Brno: Dům techniky ČSVTS Brno, 1989, s. 90
- SCHELLE, K. a kol., *Dějiny české veřejné správy*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2009
- SRNA, K., Právo říšského protektora činit námitky v občanských věcech právních. In: *Všehrd*, roč. XXI/1940, č. 4 – 5, s. 189 - 190

- SVATUŠKA, L., Říšskoněmecký právní řád v Protektorátu Čechy a Morava. In: *Moderní stát. Revue pro vědy státní*, roč. XII/1939, č. 10 – 11, s. 230
- ŠTAJGR, F., Druhé nařízení o výkonu občanského soudnictví v Protektorátu. In: *Všehrd*, roč. 21, č. 6, 1940, s. 177 – 181.
- TAUCHEN, J., Prosazení vůdcovského principu ve státním aparátu Třetí říše. In: *Časopis pro právní vědu a praxi*, roč. 15/2007, č. 2, s. 159 – 164
- TAUCHEN, J., Prameny práva v nacistickém Německu. In: *Dny práva - 2009 - Days of Law*. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 2757 – 2773
- TAUCHEN, J., Základní ideologická východiska nacistického „soukromého“ práva jako vzoru pro právo protektorátní. In: *Dny práva - 2010 - Days of Law*. Brno: Masarykova univerzita, 2011, s. 1720 – 1742
- TAUCHEN, J., Nacistické „soukromé“ právo jako vzor pro právo protektorátní (analýza jednotlivých právních odvětví). In: KNOLL, V. – BERÁNEK, P., *Acta historico-iuridica Pilsnensia 2011*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2011, s. 262 – 274
- UHLÍŘ, J., *Protektorát Čechy a Morava v obrazech*. Praha: Ottovo nakladatelství, 2008
- VESELÝ, V., *Říšské právo v Čechách a na Moravě: soubor říšských právních norem platných v Protektorátu Čechy a Morava a souvisejících a příbuzných předpisů protektorátních*. Praha: Nákladem Právníckého knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1940 – 1943
- VLČEK, L., Němci v Protektorátu Čechy a Morava v prvních měsících okupace. In: BUREŠOVÁ, J. – HAZDRA, Z., *Válečný prožitek české společnosti v konfrontaci s nacistickou okupací (1939-1945): sborník příspěvků ze sympozia k 70. výročí vypuknutí druhé světové války*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2009, s. 97 – 110.

Contact – email
 tauchen@mail.muni.cz

POLITICS AND ITS CONSTITUTIONAL WISHES: ROMANIAN CASE OF PRESIDENTIAL ABEYANCE

MARIUS VACARELU

Faculty of Public Administration, National School of Political and
Administrative Studies Bucharest, Romania

Abstract in original language

Anul acesta Romania a fost cap de afir al stirilor: aspecte interesante, o atitudine ferma a unor oameni politici, o campanie dura pentru a demite presedintele statului si, din pacate, o lupta dura pentru controlul Curtii Constitutionale. Tot acest conflict a aparut deoarece dispozitiile legii fundamentale romane nu sunt foarte clare.

Textul nostru va descrie – sine ira et studio – vara constitutionala romaneasca, incercind sa arate cum se poate apara un sistem legal, atunci cand singura speranta pentru protectia acestuia raman doar cetatenii.

Key words in original language

Constitutie, control, interes, politicieni, suprematia legii.

Abstract

This year Romania was on the top of the news: interesting facts, a strong attitude of few politicians, a great campaign to dismiss state president and, unfortunately, a great struggle for Constitutional Court loyalty. All this conflict appeared because some of constitutional settlements are not so clear and a lot of people preferred to interpret them only according with their interest.

Our text will try to describe – sine ira et studio – Romanian constitutional summer, trying to offer some ideas for every lawyer: how it can be defended a legal system against legislators, when only population remain the last obstacle not passed by the politicians.

Key words

Constitution, control, interest, politicians, rule of law.

1. This year Romania was on the top of the news: interesting facts, a strong attitude of few politicians, a great campaign to dismiss state president and, unfortunately, a great struggle for Constitutional Court loyalty.

We want to show only one text, written by a famous professor, Krugman: “Now it’s Romania’s turn to worry those of us who care about constitutionalism, democracy and the rule of law.

A political crisis has gripped Romania as its left-leaning prime minister, Victor Ponta, slashes and burns his way through constitutional institutions in an effort to eliminate his political competition. In the last few days,

Ponta and his center-left Social Liberal Union (USL) party have sacked the speakers of both chambers of parliament, fired the ombudsman, threatened the constitutional court judges with impeachment and prohibited constitutional court from reviewing acts of parliament – all with the aim of making it easier for Ponta to remove President Traian Basescu from office. They hope to accomplish that by week’s end.

In just a few months in office, Ponta’s government has caused a great deal of political damage. Setting its sights on the next election, Ponta’s government passed an election law (later rejected by the constitutional court) that would make it much easier for the government to stay in power. The government has already neutralized the legal effects of decisions of their key opponents – the constitutional court and the president – by taking control over the publication of the official gazette that determines when laws and decisions come into force. If the government fails to publish the decisions of the constitutional court and the decrees of the president, they are simply not law. To top it all off, Ponta launched a culture war.

Ponta’s government is now moving fast to remove Basescu from office. By neutralizing the constitutional court, firing the ombudsman, and sacking the presidents of both the Senate and the Chamber of Deputies, there is no institution of state that could stand in the way of a vote to impeach.”¹

2. All this conflict appeared because some of constitutional settlements are not so clear and a lot of people preferred to interpret them only according with their interest. Of course, the most dangerous interpretation is made by the politicians and their supporter, because “purpose excuse any instrument”, as Machiavelli teaches us.

What are the dispositions of Romanian Constitution, able to create such a tremendous situation for state and society?

ARTICLE 95: Suspension from office

(1) In case of having committed grave acts infringing upon constitutional provisions, the President of Romania may be suspended from office by the Chamber of Deputies and the Senate, in joint sitting, by a majority vote of Deputies and Senators, and after consultation with the Constitutional Court. The President may explain before Parliament with regard to imputations brought against him.

(2) The proposal of suspension from office may be initiated by at least one third of the number of Deputies and Senators, and the President shall be immediately notified thereof.

(3) If the proposal of suspension from office has been approved, a referendum shall be held within 30 days, in order to remove the President from office.

ARTICLE 96: Impeachment

¹ <http://krugman.blogs.nytimes.com/2012/07/05/guest-post-romania-unravels-the-rule-of-law/>, consulted on 20th of November 2012

(1) The Chamber of Deputies and the Senate may decide the impeachment of the President of Romania for high treason, in a joint session, based on the votes of at least two thirds of the number of deputies and senators.

(2) The impeachment proposal may be initiated by a majority of deputies and senators and shall, without further delay, be notified to the President of Romania, so that he can give explanations about the facts he is being held accountable for.

(3) From the impeachment date and up to the dismissal date, the President is under de jure suspension.

(4) The jurisdiction for judging such cases shall belong to the High Court of Cassation and Justice. The President shall be dismissed de jure on the date the court decree impeaching him is final.

ARTICLE 97: Vacancy of office

(1) Vacancy of the office of President of Romania shall be due upon his resignation, removal from office, permanent impossibility to discharge his powers and duties, or death.

(2) Within three months of the date when the Presidency of Romania fell vacant, the Government shall organize elections for a new President.

ARTICLE 98: Interim of office

(1) In case of vacancy in the office of President, or if the President is suspended from office or is temporarily incapable to exercise his powers, the interim shall devolve, in this order, on the President of the Senate or the President of the Chamber of Deputies.

(2) Powers provided under Articles 88-90 shall not be exercised by the Acting President during the interim of the presidential office.

ARTICLE 78: Coming into force of laws

The law shall be published in the Official Gazette of Romania and come into force 3 days after its publication date, or on a subsequent date stipulated in its text.

ARTICLE 126: Courts of law

(1) Justice shall be administered by the High Court of Cassation and Justice, and the other courts of law set up by the law.

(5) It is prohibited to establish extraordinary courts of law. By means of an organic law, courts of law specialized in certain matters may be set up, allowing the participation, as the case may be, of persons outside the magistracy.

(6) The judicial control of administrative acts of the public authorities, by way of the contentious business falling within the competence of administrative courts, is guaranteed, except for those regarding relations with the Parliament, as well as the military command acts. The administrative courts, judging contentious business have jurisdiction to solve the applications filed by persons aggrieved by statutory orders or, as the case may be, by provisions in statutory orders declared unconstitutional.

ARTICLE 142: Structure

(1) The Constitutional Court shall be the guarantor for the supremacy of the Constitution.

(2) The Constitutional Court consists of nine judges, appointed for a term of office of nine years, that cannot be prolonged or renewed.....

ARTICLE 146: Powers

The Constitutional Court shall have the following powers:

a) to adjudicate on the constitutionality of laws, before the promulgation thereof upon notification by the President of Romania, one of the presidents of the two Chambers, the Government, the High Court of Cassation and Justice, the Advocate of the People, a number of at least 50 deputies or at least 25 senators, as well as ex officio, on initiatives to revise the Constitution;

e) to solve legal disputes of a constitutional nature between public authorities, at the request of the President of Romania, one of the presidents of the two Chambers, the Prime Minister, or of the president of the Superior Council of Magistracy;

h) to give advisory opinion on the proposal to suspend from office the President of Romania;

i) to guard the observance of the procedure for the organization and holding of a referendum, and to confirm its returns;

As we can see, the dispositions are quite clear written, but the meaning is not so simple to be understood. To explain all of them means to have a course of Romanian history, mainly of the 1989 to 1991 period. This part of history is revolutionary, but a lot of the people involved on those days in high level of Romanian politics are still on strong position in political parties of Romania. The dimension of the problem is so big, that we cannot tell just few words about this – but it will exceed the space offered for this text.

3. The main problem is the article 95 of the Constitution, who offers some problems:

Here is not defined what means “grave violation of Constitution”

Is not settled the public law procedure who must be observed to see if the fact of president was made, if these facts represents a violation, who is the judicial institution able to implement the criminal procedure for these facts, there are not any dispositions able to assure the right to defense for the president and there are not dispositions able to describe how it can be judged the state president: only in first instance or it can be accepted the recurs, how much time must be spent with this process.

All of this, because the specific of public law is different by the private law:

For private law, you can do everything which is not prohibited, but for public law, what is not settled on a legal text cannot be fulfilled, no matter if is a positive action or an abstention – no disposition, nothing to do more.

Politicians forget this or they never know – however, they had a big purpose of their life – to escape by jail, because in last few years, under president patronage, the judicial power started to be more active, including a some of members of Parliament and a former prime-minister are now in jail; mainly 2012 was a full year for the prosecutors.

In this case, the interpretation offered by politicians and journalist – those who are connected with political parties – was in a single direction: if a good part of the population voted on the referendum (organized to dismiss

the president), and this number is more than 50% of the population who really exist on Romanian border – because few million people live abroad, but they are on electoral lists – the president is dismiss.

4. Here we must underline few ideas about the rule of law.

The rule of law is one star in a constellation of ideals that dominate our political morality: the others are democracy, human rights, and economic freedom. We want societies to be democratic; we want them to respect human rights; we want them to organize their economies around free markets and private property to the extent that this can be done without seriously compromising social justice; and we want them to be governed in accordance with the rule of law².

We want the rule of law for new societies — for newly emerging democracies, for example — and old societies alike, for national political communities and regional and international governance, and we want it to extend into all aspects of governments' dealings with those subject to them — not just in day-to-day criminal law, or commercial law, or administrative law but also in law administered at the margins, in antiterrorism law and in the exercise of power over those who are marginalized, those who can safely be dismissed as outsiders.

Getting to the rule of law does not just mean paying lip service to the ideal in the ordinary security of a prosperous modern democracy; it means extending the rule of law into societies that are not necessarily familiar with it; and in those societies that are familiar with it, it means extending the rule of law into these darker corners of governance, as well³.

The thinnest formal version of the rule of law is the notion that law is the means by which the state conducts its affairs, “that whatever a government does, it should do through laws.” A more apt label for this version is “rule *by* law.” One extreme version holds that “all utterances of the sovereign, because they are utterances of the sovereign, are law.”⁴

Understood in this way, the rule of law has no real meaning, for it collapses into the notion of rule by the government. “It has been said that the rule of law means that all government action must be authorized by law . . . If government is, by definition, government authorized by law the rule of law seems to amount to an empty tautology, not a political ideal.” Every modern state has the rule of law in this narrow sense.⁵

All substantive versions of the rule of law incorporate the elements of the formal rule of law, then go further, adding on various content specifications. The most common substantive version includes individual rights within the rule of law.

² Jeremy Waldron: The rule of law and the importance of procedure, in James E. Fleming: Getting to the rule of law, New York University Press, pg 3

³ Jeremy Waldron: The rule of law and the importance of procedure, in James E. Fleming: Getting to the rule of law, New York University Press, pg 4

⁴ Brian Z. Tamanaha: On the rule of law: Cambridge University Press, 2004, pg. 92

⁵ Brian Z. Tamanaha: On the rule of law: Cambridge University Press, 2004, pg. 94

5. In Romanian Constitution, this concept is expressed by the formula “the supremacy of Constitution and laws”, in the first article, paragraphs 3 – 5:

ARTICLE 1: Romanian State

(1) Romania is a sovereign, independent, unitary and indivisible National State.

(2) The form of government of the Romanian State is a Republic.

(3) Romania is a democratic and social state, governed by the rule of law, in which human dignity, the citizens' rights and freedoms, the free development of human personality, justice and political pluralism represent supreme values, in the spirit of the democratic traditions of the Romanian people and the ideals of the Revolution of December 1989, and shall be guaranteed.

(4) The State shall be organized based on the principle of the separation and balance of powers – legislative, executive, and judicial – within the framework of constitutional democracy.

(5) In Romania, the observance of the Constitution, its supremacy and the laws shall be mandatory.

As we can see, the legal text is clear – in fact, Romanian Constitution is one the best of the world in its part of legal principles, fundamental rights and fundamental obligations.

In fact, the debate of Romanian constitutional summer was based to a continue attack – made by politicians and press – against Constitutional Court and its legal role in Romanian legal system.

Is true, from the political point of view, it will be very interesting to note that a character (Romanian president) was able to create such a gap on the society, but the legal concepts are the same.

We don't want to discuss here all the arguments brought by the politicians to fulfill their purpose, the political science analysts must work on this; we want to underline the bad consequences of this behavior:

A) “Romania's Constitutional Court has accused leftist Prime Minister Victor Ponta of trying to dismantle it and said it has notified EU authorities of threats to its independence.

Ponta, who is facing calls to resign over accusations of plagiarism, ignored a court ruling last week ordering that his political opponent center-right President Traian Basescu could represent Romania at a European Council meeting and traveled to Brussels regardless.

Ponta's ex-communist Social Democratic Party (PSD) has since threatened to replace some judges, accusing them of political bias.

The court said in a statement on July 3 that its judges "have noted the virulent attacks the court was subjected to by the government and other public institutions as well as propositions made to dismantle the court."

The statement said the court has appealed to a Council of Europe advisory body on constitutional matters. EU Justice Commissioner Viviane Reding on July 3 said she was "seriously concerned" about attacks on the court's independence.”⁶

⁶ <http://www.rferl.org/content/romania-ponta-basescu-court-rule-of-law/24634313.html>, consulted on 20th of November 2012

B) “The war over who goes to Brussels is symptomatic of an internal fight between the Democratic Liberals and the Social Democrats. Mr Ponta was recently accused by *Nature*, a science magazine, of plagiarising his doctoral thesis, which he strongly denied. He accused Mr Basescu of being behind the allegations and asked an ethics commission to look into the accusations. No matter what the commission's findings will be, he is not willing to resign. In an interview with our correspondent Mr Ponta admitted that Romania is currently dealing with a credibility crisis at an international level. The quarrel at the political top is not helping. Mr Ponta believes that the fight will not end until parliamentary elections this autumn, when Romania is likely to change government yet again.”⁷

These two articles show just a little part of what is was known in Western Europe press about Romania; what it was not described here it was the main problem: the arguments used by Romanian politicians can be useful now to other politicians – just a short look to Hungary, where some people are in a complicate relation with human rights.

Constitutional Court of Romania was forced to explain more some unclear dispositions of Romanian Constitution, but the main problem was not the legal contain of their decisions for interpretation of fundamental law – the main problem was the politicians, mainly the prime-minister and the head of Senate who didn't wanted to respect them. Only strong pressures from USA and few other European states were able to stop them.

The legal system remains something more clear and coherent after this hot summer, but Romanian politicians had a great capacity to create new rules and new ideas. In this case, the main questions for us are:

- Can we condition the access to a political position by an exam of constitutional law, able to describe if those persons understood the rule or law and what is expected from their attitude on internal and external politics?
- Can we reduce the right to vote only to the people able to understand the basics of constitutional law, to prevent some people with not-legal propaganda and not legal attitudes (for human rights, as example)?

As a partial conclusion, the politician's needs and wishes are able to destruct in one week almost totally a public law system.

As general conclusion, the system can react against politicians, if the public servants and citizens are convinced to defend the state and the rule of law.

In Romania, the constitutional law and constitutional control of acts resisted, showing in the same time their limits of regulation and interpretation. We hope to not offer new bad ideas for future, but this is just a lawyer wish, for sure, not to a politician.

⁷ <http://www.economist.com/blogs/easternapproaches/2012/06/romanian-politics-0?scode=3d26b0b17065c2cf29c06c010184c684>, consulted on 20th of November 2012

Literature:

- <http://krugman.blogs.nytimes.com/2012/07/05/guest-post-romania-unravels-the-rule-of-law/>, consulted on 20th of November 2012
- <http://www.rferl.org/content/romania-ponta-basescu-court-rule-of-law/24634313.html>, consulted on 20th of November 2012
- <http://www.economist.com/blogs/easternapproaches/2012/06/romanian-politics-0?scode=3d26b0b17065c2cf29c06c010184c684>, consulted on 20th of November 2012
- Brian Z. Tamanaha: On the rule of law: Cambridge University Press, 2004, pg. 92, 190 pg., ISBN-13 978-0-521-84362-1
- Jeremy Waldron: The rule of law and the importance of procedure, in James E. Fleming: Getting to the rule of law, New York University Press, 311 pages, ISBN 978-0-8147-2843-7

Contact – email

marius123vacarelu@gmail.com

Uhorský parlamentarizmus po Rakúsko-Uhorskom vyrovaní

JUDr. Andrea Vitkóová, PhD.

Paneurópska vysoká škola, Bratislava, Slovenská republika

Abstract in original language

Vývin moderného parlamentarizmu je jednou z najdôležitejších – a zároveň najdiskutovanejšou otázkou je váha, úloha a vzťah parlamentu k ostatným zložkám moci. Spomedzi klasických inštitúcií sa vynára predovšetkým vláda, ako výkonná moc a moc hlavy štátu. Postupom času nadobúdali čoraz väčší význam jednotliví aktéri modernej politiky, ako strany, rôzne záujmové a odborné organizácie, nátlakové skupiny, médiá, resp. ústavný súd, ako pomerne nový činiteľ vo verejnom práve.

Kľúčové slová: parlamentarizmus, panovník, politická strana, vláda, snemovňa

1. VZŤAH PARLAMENT – VLÁDA (TEORETICKÝ RÁMEC)

Názory právnych teoretikov a politikov na systém vzťahov medzi parlamentom a vládou sa od začiatkov môžu pokladať za ambivalentné. V jednotlivých názoroch sa citeľne prelína vplyv klasického ponímania moci a od toho odlišné skúsenosti z každodennej politiky. O tomto vzťahu vo svojom diele Rezső Mantuano: *A magyar törvényhozás – Uhorské zákonodarstvo* uvádza nasledovné: „V prípade parlamentárnej formy vládnuceho systému, ako je aj naša, vláda je zákonodarnou mocou, a v rámci toho vládne na základe vôle parlamentu... Výkonná moc je podriadená zákonodarnej moci.“ Ďalej: „Parlamentná zodpovednosť znamená, že činy a nariadenia ministra musia ostať v zákonnom rámci, ale zároveň musia vyhovovať aj smerodajnému politickému princípu, ktorý uznáva parlamentná väčšina.“¹

Vilmos Haendel vo svojej knihe *Parlamentarizmus* to opisuje podobne: „S pomocou ideológie parlamentu – cez program vládnucej strany sa politický smer vymedzuje akoby vo vzťahu ku geografickému svetadielu, vypracovanie podrobného „cestovateľského plánu“ je už špeciálnou úlohou kabinetu. Dolná snemovňa je v parlamentarizme vlastníkom obrovskej

¹ MANTUANO, R. *A magyar törvényhozás. – Uhorské zákonodarstvo.* Budapešť, 1900. sr. 309-313.

moci. V rôznych fázach života štátu má v závažných otázkach právo vyriechnúť posledné slovo druhá komora.²

Realita napriek tomu bola už aj v tom čase taká, že vláda zásadným spôsobom vplývala na fungovanie parlamentu. Návrhy zákonov vo veľkej miere podávala vláda, rokovací poriadok sa menil podľa jej požiadaviek, neprispôbovala sa vláda k „politickému smerodajnému princípu, ktorý uznáva parlamentná väčšina“, ale práve naopak, väčšina musela v diskusiách nasledovať práve intencie vlády – hlavne pri hlasovaní. „Politický smer“ a „ideológia parlamentu“, ako aj „program vládnucej strany“ určovali práve najvplyvnejšie zložky vlády a sama vláda.

Samozrejme, zvýšenú úlohu vládnucej moci v modernom parlamentnom živote registrovali aj spomínaní autori. Mantuano píše, že vláda môže spoznať intencie panovníka, „a s pomocou vodcovskej úlohy, ktorú má v parlamente, prikloniť k týmto intenciám aj zákonodarcov“.³ Podľa Haendeleho: „V odbornej literatúre sa široko rozvádza smerodajný vplyv parlamentu na vedenie výkonnej moci bez toho, aby sa funkcia vlády a jej vplyv na komory potrebné zvýrazňovala... Na najvyššom stupni parlamentarizmu sa uplatní ideologická praepondentia kabinetu, jeho nadvláda nad zákonodarným orgánom.“⁴

Haendel – skôr než vyšli kritiky, poukazujúce na rozpory v jeho štúdiu – sám uznáva, že sa jeho výroky dajú ťažko zosúladiť: „Je to ojedinelý a komplexný stav. Z jednej strany tvrdíme, že zo základu systému vyplýva úloha dolnej snemovni – politické vodcovstvo – a na druhej strane takisto zdôrazňujeme, že úspech tohto systému môžeme očakávať len vtedy, ak kabinet, vychádzajúc so svojej prestíže, je schopný presadiť v sneme svoju ideológiu!“

V každom prípade je zrejmé, že pri rozhodujúcej úlohe parlamentu ani predchádzajúce teórie parlamentarizmu nevyzdvihujú výlučnú dominanciu parlamentu v politickom systéme. Haendel to aj vyslovil: „Tento stav nie je parlamentarizmus najvyššieho stupňa, ale všemohúcnosť a despotizmus snemu nad ostatnými štátnymi orgánmi!“

Vzťahom vlády a parlamentu sa zaoberali aj politici. László Szalay, nezávislý poslanec a predseda vlády István Tisza si vymenili názory v roku 1904, vo veľkom spore o rokovacom poriadku. Szalay kritizoval momentálny stav na základe klasickej ideológie o rozdelení moci: „Vec sa má tak, že parlament v jeho dnešnom zložení je pod príliš veľkým vplyvom

² HAENDEL, V. *Parlamentarismus*. Budapest, 1903, s. 134.

³ MANTUANO, R. cit. dielo, s. 307.

⁴ HAENDEL, V. cit. dielo, s. 131.

výkonnej moci a vlády, že tá suverenita, ktorú by náš zákonodarný orgán podľa ústavy mal mať... výrazne klesla.“⁵

Oproti tomu Tisza zvyrazňuje dominantné postavenie vlády: „... ktorá vláda by nepociťovala, že je schopná viesť a riadiť akciu väčšiny, a ostala by na svojom poste, hoci aj o deň viac: tá by prestala byť parlamentárnou vládou“.⁶

Ambivalentný vzťah k tejto otázke sa ani v dnešných dňoch úplne nevytratil. Béla Pokol píše, že v tejto relácii „parlament musí mať jednoznačne dominantnú úlohu, a toto vyjadruje parlamentná zodpovednosť vlády“.⁷ Neskôr však uvádza, že v parlamentárnej praxi existujú rôzne riešenia.

Aj Zoltán Szente vyzdvihuje, že ideologickými dejinami verejného práva a politiky sa tiahne myšlienka nadradenosti parlamentu, „čiže názor, podľa ktorého zákonodarná moc sa vyzdvihuje spomedzi ostatných odvetví moci, a preto najvyšším štátnym mocenským orgánom je parlament“. Podľa jeho názoru táto teória nie je nepodmienečne pravdivá, ba uznáva aj to, že dnešná prax nepotvrďuje teórie o parlamentnom primáte. Vo vlastnej definícii parlamentu aj on opisuje parlament ako najvyšší rozhodujúci orgán štátu.

Dôvodom uvedených ambivalentných vyjadrení je, že názory na miesto parlamentu sú je rozporuplné ešte aj v súčasnosti. Dôležité však je vyzdvihnúť skutočnosť, že ťažko možno hovoriť vo všeobecnosti o váhe, úlohe a vzájomnom vzťahu vlády a parlamentu (ktorá vôbec nie je totožná s dichotómiou výkonná moc – zákonodarná moc). Túto otázku je možné skúmať len v súvislosti s analýzou jednotlivých funkcií a zmien funkcií parlamentu.

S uvedeným okruhom otázok úzko súvisí problematika *vzájomného vzťahu jednotlivých mocí*. Haendel nás vo svojom diele upozorňuje na „nebezpečenstvo konfúzie štátnych mocností“, kým Mantuano vyzdvihuje: „Nezávislosť jednotlivých členov parlamentu sa má chrániť najmä voči útvarom výkonnej moci... Aby parlament mohol vyhovieť svojim úlohám, musí byť najmä smerom k vláde nezávislý.“⁸

To že reálne procesy politického života už ani v tom období neboli jednoznačne zamerané tým smerom, skonštatoval aj Albert Deák vo svojom politologickom základnom diele o straníckych vládach: „Inak povedané, to je myšlienka politickej solidarity, ktorá, s cieľom prijať istý politický

⁵ Zápisnica poslaneckej snemovne 1901–1906. XXIX. zv., s. 44.

⁶ Zápisnica poslaneckej snemovne 1901–1906. XXX. zv., s. 19.

⁷ BIHARI M. – POKOL, B. Politológia. Budapest, 1997, s. 293.

⁸ HAENDEL, V. cit. dielo, s. 134.

program, zocelí jednak kabinet a jeho vodcu a jednak väčšinu parlamentu.“

Deák však aj uvádza, že parlament musí preukázať toleranciu voči vláde na dokazovanie, inak by aj on mal výkonnú moc, a tým by „porušila Montesquieuov princíp delenia moci“.

Do takéhoto protikladu sa dostáva aj Gyula Kautz. Jednak pokladá za dôležité právo hlavy štátu rozpustiť parlament s kontrasignáciou predsedu vlády, lebo inak by dolná snemovňa „mohla nadmerne prebrať moc, a tým by ohrozovala nezávislosť výkonnej moci“. Jednak ale považuje za logické, aby ministri pochádzali z radov poslancov, keďže „svoju zákonodarnú funkciu vykonávajú v úzkom spätí s činnosťou vyplývajúcou z ich výkonnej – mocenskej pozície“. Čiže podľa jeho názoru je vláda súčasťou zákonodarnej a výkonnej moci.

Tento ambivalentný postoj je charakteristický aj pre Zoltána Szenteho. Podľa jeho názoru v dnešných demokratických spoločnostiach je jedným z najdôležitejších princípov vykonávania moci, rozdelenie mocenských odvetví. „To znamená, že verejnú moc vykonávajú orgány, ktoré sa od seba viac-menej odlúčili podľa hlavných funkcií štátu. Tak ako je monopolom parlamentu zákonodarstvo – okrem už spomínaných funkcií – vykonávanie zákonov je zas úlohou vlády, do ktorej sa parlament priamo nemôže angažovať. Personálne prekrytia sú v rozpore s princípom rozdelenia moci a spochybnia účinnosť vlády, pokiaľ ide o kontrolu parlamentu.“

Pravdepodobne aj sám autor cíti, že táto úvaha je dosť idealistická a je dosť vzdialená od reálnej politiky, veď viackrát spomína „splývanie“ dvoch mocenských zložiek. O klasickom rozdelení moci – ktoré znamená rozdelenie zákonodarnej, výkonnej moci a súdnej moci, tak z funkčného, ako aj z personálneho hľadiska, v štátoch s parlamentárnym zriadením nemá zmysel hovoriť. Ani v Anglicku, vo „vzorovom“ štáte parlamentarizmu. Aké je to rozdelenie moci, ak na pozícii najtradicionálnejšieho postu s výrazným vplyvom – lordkancelára – stojí osoba, ktorá je zároveň predsedom Hornej snemovne zákonodarného orgánu a najvyššieho sudcovského orgánu, pričom je členom vlády. Snemovňa Lordov znamená najvyššie fórum spravodlivosti, vedúci frakcie vládnej strany je členom kabinetu, a členom vlády môže byť len poslanec parlamentu.

Na kontinente súdna moc funguje viac-menej oddelene. Už aj v 19. storočí bolo charakteristické – a tento proces sa vyvíjal až dodnes – že zákonodarná a výkonná moc (čiže parlament a vláda) aj z funkčného aj z personálneho hľadiska vzájomne nerozlučiteľne „splýnula“. Zákonodarnú funkciu rovnako naplňa každý mocenský prvok – parlament, vláda, hlava štátu –

závažnú úlohu má pritom a v tomto prípade „výkonná moc“, vláda. Nehovoriac o tom, že po čase sa stali ďalší noví politickí aktéri dôležitými účastníkmi zákonodarných procesov (strany, rôzne záujmové a odborné organizácie, nátlakové skupiny, ústavný súd, atď.).

Oddelenosť vlády od parlamentu postupne posunula do úzadia dichotómia vládnej väčšiny – opozície, ktorá má oveľa významnejšiu úlohu v reálnych procesoch politiky. Relevantnejšia je deliaca čiara v rámci parlamentu medzi väčšinou vlády a opozičnými silami, ako klasické rozdelenie vlády a parlamentu.

Rozdelenie moci má aj hlbší, politologický význam, ktorý je platný až dodnes.

Oproti monolitickým mocenským štruktúram, kde sa rozhodnutia rodia v centrále, v úzkom kruhu vykonávateľov moci (tajná kráľovská rada), v parlamentárnych systémoch existuje množstvo centrál rozhodujúcich orgánov. Jedna časť z nich je síce úzko spojená a spolupracujú – ako už spomínané prvky väčšinovej moci – predsa medzi nimi existuje akési rozdelenie úloh, keď jednotliví samostatní aktéri sú dôležitými činiteľmi vo svojich okruhoch otázok, ktoré sa vynárajú a v ktorých sa realizuje sama moc. Existujú aj takí aktéri vykonávania moci, ktorých moc sa neuplatňuje priamo, direktívne, ale ich názor, ich odbornosť nepriamo ovplyvňuje jednotlivé rozhodnutia. Patria sem jednotliví aktéri civilnej sféry – cirkvi, odborné a záujmové organizácie, atď. – vplyvné faktory ideologickej elity.

Napokon by sme mohli hovoriť aj o opozičnej „moci“, v tom zmysle, že opozičné politické sily v určitom období na rôznych fórach – parlament, médiá – realizujú kritickú, kontrolnú činnosť a určujú alternatívy, a tak indirektívnym spôsobom tiež majú vplyv na výkon moci (o zákonodarnej činnosti vyžadujúcej kvalifikovanú väčšinu ani nehovoriac).

Okrem toho existuje aj dynamický, indirektívnejší výklad rozdelenia moci, ktorý sa neuplatňuje v danom okamihu, staticky, ale v dlhšom procese fungovania politického systému. Vyplýva to z parlamentárneho „striedavého vládnutia“. Totiž v parlamentárnych systémoch – ako sme o tom už uviedli – nevykonáva moc „na večné časy“ tá istá politická sila, personálny okruh, ale z času na čas sa menia v demokratických voľbách a tak z časového hľadiska si medzi sebou „rozdelia“ moc.

2. VZŤAH HLAVY ŠTÁTU K PARLAMENTU

Pri rozboře vzťahu rôznych mocenských činiteľov k parlamentu je vždy vyzdvihovaná funkcia prezidenta. Čo sa týka primárnych funkcií prezidentov v parlamentárnych politických systémoch, rôzni autori sa zhodujú v tom, že hlavnou úlohou hláv štátov, je silou pozdvihnutia sa nad bojmi medzi stranami vyjadrovať a predstavovať jednotu národa, prekonávanie kríz, ochrana ústavy a splnenie riadiacich a sprostredkovateľských funkcií – aj voči názoru väčšiny. Literatúra zaoberajúca sa danou témou, vyzdvihuje morálnu zodpovednosť prezidenta voči národu, ktorý nikdy nesmie zastupovať čisto individuálne alebo skupinové záujmy, vždy iba „ najvyššie ciele štátu a všeobecné dobro“ (Concha).

Starší autori – ale aj jednotliví súčasní anglickí ústavní právnici⁹ – zvyčajne nezabudnú pridať, že ereditárni panovníci monarchií dokážu predstavovať tieto funkcie autentickejšie ako volení králi alebo prezidenti republík, ktorí sa nevyhnutne viažu k niektorému politickému tábore.

Charakter prezidentskej moci dodnes rozdeľuje autorov zaoberajúcich sa touto otázkou na niekoľko táborov a ani jednotlivé parlamentárne ústavy alebo ústavné zákony nie sú v tomto smere zhodné. Spor trvá v podstate odvtedy, keď Constant doplnil tri montesquieuské mocenské útvary štvrtou, a to mocou neutrálnou a riadiacou, samostatnou mocou prezidenta.

Tento spor sa považuje za pomerne akademickú a teoretizujúcu diskusiu. K realitám politického života sa najviac približuje stanovisko, ktoré najvýstižnejšie objasnil Szentpéteri Nagy Richárd. Podstatou je, že vzhľadom na to, že hlavy parlamentárnych štátov rovnako splňajú funkciu výkonnú, zákonodarnú a súdnu, preto ich definujeme ako súčasť všetkých mocenských útvarov, alebo ako moc sui generis, samostatnú, nepatriacu ani k jednej. To posledné je podložené aj tým, že presahujúc už uvedené, hlavy štátu splňajú aj funkcie, ktoré sa nedajú zaradiť ani do jednej skupiny. Ide o tzv. klasické prezidentské právomoci (pri monarchiách sú to výsostné práva alebo prerogatíva).

Ďalej poukazuje aj na to, že z historického hľadiska každá štátna moc pochádza z monarchie. Historický vývin parlamentarizmu je práve o tom, že základné mocenské práva absolutistického panovníka sa postupne dostávajú do právomocí iných orgánov. Takto sa od kráľovskej moci oddelila moc výkonná,

⁹ Tento názor zdôraznil Vernon Bogdanor v časopise Guardian – 6. decembra 2000.

zákonodarná a súdna „ a hlava štátu tam zostala s pozostatkami troch mocenských útvarov“.¹⁰

Podľa teórie štátu dualistickej éry, kráľ disponoval v rovnakej miere mocou výkonnou, zákonodarnou a aj súdnou. Zákonodarnú moc, ako rovnocenný činiteľ, vykonával spoločne s parlamentom, výkonnú prostredníctvom vlády a súdnu pomocou súdov.

Zákonný článok III. z roku 1848, zák. čl. VII. z roku 1867 vyhlasujú, že hlava štátu vykonáva zákonodarnú moc prostredníctvom vlády. Je však charakteristické, že podľa zákonného článku VII. z roku 1867 to vládca vykonáva „osobne“.

Rozšírenie prezidentskej moci v parlamentárnych štátoch je dosť obmedzené. Funkcia a úloha prezidentov narastá o niečo iba počas kríz, keďže vtedy splňajú svoju riadiacu a sprostredkovateľskú funkciu i funkciu ochrany ústavy. Bádatelia parlamentarizmu však obyčajne zdôrazňujú, že obmedzený vplyv neznamena úplne formálnu úlohu „bábky“. Preto môže byť Thiersov klasický aforizmus zradný: kráľ panuje, ale nevládne. Aj keď v rozdielnej miere, ale hlavy parlamentárnych štátov – nech sú králi alebo prezidenti – vždy disponovali formálnymi alebo neformálnymi prostriedkami na ovplyvňovanie výkonu moci. Uplatňovanie v praxi záviselo od verejnoprávneho zriadenia daného štátu, od vytvorených politických obyčají, od tradícií, od politickej situácie a napokon od osobnosti hlavy štátu.

Osobitne treba zdôrazniť situácie, keď hlava štátu síce nedisponovala so svojimi právomocami danými právnymi predpismi (čo sa v parlamentárnych štátoch vyskytovalo naozaj veľmi zriedkavo), ale neformálne, na základe svojho stanoviska, vyjadreného za kulisami, predsa len ovplyvnila činnosť zákonodarcov. Práce zaoberajúce sa dejinami a verejným právom uvádzajú niekoľko podobných príkladov aj z dejín anglického parlamentarizmu 19. – 20. storočia.¹¹

Čo sa týka situácie v Uhorsku v období dualizmu, nikto nespochybnil fakt, že právomoc hlavy štátu, jeho diskrečná moc prekročila západoeurópsku úroveň. Dôkazom toho z hľadiska teórie štátu je, že pri podstatnej podobnosti vzoru King in Parliament a učenia o Svätej Korune – právo suverenity a zákonodarstva sa rozdelí medzi národom a kráľom. Pokiaľ ide o anglický vzor, kráľ je organickou súčasťou parlamentu, kým v Uhorsku je od neho nezávislým, samostatným a s ním

¹⁰ SZENTPÉTERI, N. R. Hlava štátu a výkonná moc u nás a inde. Spoločenský prehľad, 1994, č. 4, s. 86.

¹¹ TÓTH, A. Parlamentná forma vlády v Anglicku. Budapešť, 1877, 1. zv., s. 236-238.

rovnocenným mocenským činiteľom. To vynikajúco symbolizuje, že kým kráľ v Anglicku čítal svoj prejav v parlamente, tak v Uhorsku sa musela dostaviť pred vládcu snemovňa.

Doboví autori to však považovali za dočasný stav, čoho hlavnou príčinou je, že parlamentná vláda nemala v Uhorsku takú minulosť a jeho podmienky (predovšetkým usporiadané, pevné vzťahy medzi stranami) neboli celkom dané. O tom boli čiastočne presvedčení, ale na druhej strane bolo potrebné, aby verejnosť akceptovala, že pri Rakúsko-uhorskom vyrovnaní sa nepodarilo získať späť úplnú suverenitu krajiny. Zbytočne mala totiž táto verejnoprávna konštrukcia teoreticky tri samostatné činitele: Uhorsko, Rakúsko a Habsburskú dynastiu; podstatná časť verejnosti považovala vládcu priamo či nepriamo predsa len za "Rakúšana" alebo aspoň za predstaviteľa rakúskych záujmov. Preto v právomoci silnejšieho vládcu videla naštrbenie suverenity a v uhorskom sneme opäť – ako pokračovateľa v tradíciách stavovej nezávislosti – určitú záruku pri odpore voči Viedni.

a) Rozpustenie, odročenie parlamentu

Zákonný článok IV. z roku 1848 umožnil vládcovi *rozpustenie* Snemovne. Znamenalo to garanciu kráľovskej moci. Zákon to osobitne neuvádza, ale spolu podpísaná klauzula sa týkala, samozrejme, aj tohto aktu hlavy štátu. Právny predpis okrem toho určuje iba obmedzenie, že pred rozpustením parlamentu, ten musí odsúhlasiť rozpočet na ďalší rok a uzávierku predchádzajúceho roka. Zákonný článok X. z roku 1867 to zmierňuje tým, že vládca môže síce Snemovňu rozpustiť, ale novú Snemovňu musí zvolať tak, aby ešte v bežnom roku mohla prerokovať spomenuté návrhy zákona.

V skutočnosti hlava štátu oboch týchto érach mala právomoc, v zhode s parlamentárnou praxou a na podnet vlády – takže predseda vlády rozpustenie nekontrasignoval iba dodatočne, ale aj iniciatíva pochádzala z jeho strany – a nikdy neodmietol žiadosť výkonnej moci týkajúcu sa tejto otázky.

b) Právo veta, schvaľovacie právo

Regulácia v období dualizmu nevydala v pozitívnom zmysle opatrenia týkajúce sa *práva veta* hlavy štátu, ale schvaľovacie právo, ktorým panovník disponoval, mu to teoreticky umožnilo. Cisár František Jozef počas svojho panovania formálne ani raz svoje právo veta nepoužil, ale k tomu je potrebné dodať hneď dve veci: Na jednej strane právo veta pri ústavných monarchiách v druhej polovici 19. storočia už nebolo charakteristické ani

v Západnej Európe. Odborná literatúra však poukazuje na to, že ešte sa aj v Anglicku v 19. storočí viackrát vyskytlo, že vládca dokázal zmeniť podľa vlastných predstáv návrh zákona vlády, prípadne sa domôcť iných výhod od vládnej väčšiny práve vyhrázaním sa právom veta.¹² V Uhorsku sa počas cirkevno-politických sporov vyskytlo, že František Jozef dlho odkladal schválenie zákona o občianskom sobáši a nakoniec bol ochotný podpísať ho iba za tú cenu, ak pre neho neakceptovateľne liberálny Wekerle odíde z vedenia vlády.

Druhá vec je tá, že na zasadnutí vlády zo 17. marca 1867, v tajných stanovách vláda uznala pre seba za povinné, že všetky návrhy Snemovne – samozrejme aj vrátane návrhov zákonov – pred ich predložením v parlamente musia byť vopred schválené panovníkom. Táto forma „*schvaľovania*“ – ktorú v tomto období aj dôsledne dodržiavali – značne znížila skutočný zmysel panovníkovho práva veta.

c) Zahraničné veci a národná obrana

Táto oblasť, v ktorej ústavný uhorský parlamentarizmus dualizmu je najviac poznačený pozostatkami absolutizmu a práve preto sa najviac odlišovala od situácie v západoeurópskych štátoch. To nebolo bezpodmienečne dôsledkom právneho riadenia, veď slávny § 11 vyrovnacieho zákona (Všetko, čo na základe ústavných panovníckych práv týkajúcich sa národnej obrany, týkajúce sa jednotného vedenia, riadenia a vnútornej organizácie celého vojska a tak aj uhorského, sa uznáva za vykonateľné Jeho Veličenstvom) *expressis verbis* neobsahovalo, že na to sa nevzťahuje všeobecná konsignačná klauzula. Tak ako to väčšina opatrení, zaručujúcich panovnícke právomoci, neobsahovala zvlášť, každý to však považoval za samozrejmé. Viedenský dvor si to však interpretoval takto, dokonca aj právo vypovedania vojny považoval za neobmedzené poverenie na použitie ozbrojených síl. To bolo zrejme už aj pri uzavretí vyrovnania, veď najpodstatnejšou podmienkou dynastie na tajných rokovaníach bolo práve to.

Kompetencie panovníka v tejto oblasti boli zatienené právom Snemovne na odporúčanie regrút, na určenie služobnej doby, spoluúčasti na rozhodovaní zmien obranného systému či právo delegácií na určenie spoločného rozpočtu, iba v malej miere.

Odborná literatúra z obdobia dualizmu považovala za súčasť zákonodarnej funkcie a – popri zákonodarnej iniciatíve a jej

¹² Lovell, H.C. English Constitutional and Legal History. Oxford University Press, Oxford, 1962, s. 417.

schválení – aj „vysvetľovanie“ zákonov a zdôraznila, že oprávnenie na to má vylúčené kráľ a Snemovňa.

d) Výklad väčšinového princípu

Pojem väčšinového princípu sa úzko viaže k politickej zodpovednosti vlády – vlastne je jeho súčasťou. Na prvý pohľad sa zdá byť jednoznačný význam tohto princípu, ktorý je nerozlučiteľný s parlamentarizmom.

Viacerí starší autori upozorňujú na nebezpečenstvo mechanického výkladu väčšinového princípu, vyzdvihujú, že to v každom prípade nemusí znamenať, že hlava štátu je povinná vymenovať za predsedu vlády člena politickej strany, ktorá má práve vtedy v parlamente väčšinu, resp. že vládu, ktorá má v tom momente väčšinu, nemôže odvolať. Má totiž právo predpokladať, že v ďalšom období bude majoritnou ďalšia politická sila, ktorá bude mať väčšinovú dôveru národa (či už s rozpustením parlamentu, alebo pri tej istej parlamentárnej zostave len s prognostizáciou skorého preskupovania).

Je namieste konštatovať, že toto je *dynamický* „dialektický“ výklad väčšinového princípu, namiesto jeho statického chápania. V každom prípade tento výklad zabezpečuje hlave štátu možnosť veľmi vážneho rozhodovania, a ako píše Haendel – o tom rozhodne budúcnosť (výsledky nových volieb, resp. možné preskupovanie síl v snemovni), či hlava štátu postupovala parlamentárne.¹³

V podstate takto postupoval uhorský panovník pri vymenovaní Khuen-Héderváry-ho v januári 1910. V Anglicku v 18.-19. storočí panovník chápal väčšinový princíp tiež podobným spôsobom.

V roku 1783 napríklad Juraj III. vymenoval Williama Pitta za predsedu vlády z radov toryovcov, ktorí boli vtedy v menšine, a ktorého za 3 mesiace, kým nerozpustili parlament, snem niekoľkokrát prehlasoval. V nových voľbách však dostal väčšinovú legitimáciu a stal sa predsedom vlády Anglicka na 17 rokov. Oproti tomu, keď v roku 1834 vymenovali Roberta Peelta, taktiež napriek väčšinovému princípu a pre nepriateľský postoj snemu požadoval rozpustenie parlamentu, keď mu ani nové voľby neprinesli väčšinu, tak si uvedomil vôľu voličov a odstúpil.¹⁴

¹³ Haendel: tamže str. 194.

¹⁴ Colin Lovell: English Constitutional and Legal History. Oxford, 1962, Oxford University Press, str. 448-449.

Napriek príkladom z histórie, dnešný európsky parlamentarizmus už nepozná takýto rozsiahly výklad pojmu „väčšinový princíp“.

Aj v súčasnosti je však prijatý názor, že väčšinovému princípu parlamentarizmu neprotirečí *menšinové vládnutie* – ktoré je považované za prechodné.

Toto sa prejavovalo už aj v Anglicku v 19. storočí, a dnes sa s týmto javom môžeme stretnúť v tých politických systémoch, ktoré majú fragmentovanejší stranický systém, opozičné sily nerozdeľujú hlboké ideologické, kultúrne priepasti. Vtedy sa musí vláda dohodnúť v každom jednom prípade so stranami opozície (a nemusia to byť vždy tie isté sily), alebo určiť podmienky menšinového vládnutia v predbežnej zmluve – s vedúcou silou opozície (táto zmluva sa jednoznačne zaoberá so spoločným hlasovaním za vládny program a rozpočet).

Žiada sa ešte uviesť, že v klasickom poňatí parlamentarizmu – príkladom je anglický parlamentarizmus – koalíčné vládnutie sa nepovažovalo za väčšinové vládnutie. Napríklad Albert Deák považuje za parlamentárnu väčšinu jedine „homogénnu väčšinu, zocelenú do solidárnej strany podľa politických princípov“, čiže podľa neho koalíčné vlády nemožno považovať za parlamentárne, resp. s podporou parlamentu.¹⁵ Vychádzajúc z už uvedeného, značná väčšina odbornej literatúry z tých čias nepovažovala za parlamentárnu ani koalíčnú vládu rokov 1905-1910. A z tých istých dôvodov (pre nedostatok solidarity a kolegiality) Gyula Kautz neuznal ani parlamentárny charakter uhorskej vlády v roku 1848.

3. PARLAMENTÁRNE „STRIEDAVÉ HOSPODÁRENIE“ (OBMENA PARLAMENTNÝCH STRÁN)

V období po roku 1848 jednotliví politici, publicisti a právnici považovali za najväznejší nedostatok uhorského parlamentarizmu jednoznačne chýbajúce parlamentárne „striedavé hospodárenie“. V rokoch 1867 až 1905 (potom 1910 až 1918) riadila štát – síce s rôznym pomenovaním, ale – predsa tá istá mocenská strana.

V období dualizmu chýbajúce „striedavé vládnutie“ odôvodňovali tromi faktormi:

1. štruktúra verejného práva vybudovaná v zákonoch o vyrovnaní s Rakúskom,

¹⁵ DEÁK F. cit. dielo, s. 118.

2. neúčinná politika opozície. (tým, že Nezávislá strana zavrhla vyrovnanie, jednoznačne vylúčila svoju možnosť vládnutia. Namiesto toho by musela prijať verejnoprávne základy a preukázať alternatívnu politiku v iných oblastiach.)
3. ohraničený právny rámec volebného systému (ktorý vylúčil politické organizovanie nižších spoločenských vrstiev a ich dosadenie do mocenských štruktúr) a jeho korupčná prax (tá zas zabránila tomu, aby sa parlamentná opozícia dostala k moci).

Z pohľadu parlamentného „striedavého vládnutia“ bolo najdiskutabilnejšou udalosťou získanie moci koalíčnou vládou v roku 1906. Je nesporným faktom, že väčšinová strana, ktorá dovtedy neprestajne rezignovala – bez toho, aby sa právna úprava resp. systém volieb čo i len máličko zmenil – po voľbách v januári 1905 stratila svoju absolútnu väčšinu v parlamente (čo znovu potvrdili ďalšie predčasné parlamentné voľby, ktoré sa konali po jednom roku), v dôsledku čoho sa dostala mimo vládnej moci. Po ročnom prechodnom období moc prebrala koalíčná vláda, skladajúca sa z niekoľkých strán, ktorej hlavnú silu predstavovala opozičná strana predošlej vlády, ale podaktoré rezorty sa rozdelili osobám, ktoré boli predtým členmi liberálnej strany (z pomedzi nich Gyula Andrásy ml. vystúpil zo strany bezprostredne pred voľbami roku 1905), a ministerským predsedom sa stal Sándor Wekerle, ktorý pred tým šéfoval liberálnej vláde. Okrem toho koalícia mohla zostaviť vládu len preto, lebo sa zriekla vo svojom volebnom programe práve tých prvkov, ktoré znamenali jasne rozlíšiteľnú alternatívu oproti Liberálnej strane (maďarský jazyk rozkazov, všetky vojenské požiadavky, samostatné colné územie, a zamietnutie uzákonenia nových obchodných zmlúv).

Núka sa otázka, či v tomto prípade môžeme hovoriť o uplatňovaní parlamentného striedania strán. Odpoveď závisí aj v tomto prípade od toho, kto čo presne rozumie pojmom parlamentné „striedavé hospodárenie“. Je totiž jednoznačné, že tento pojem – aspoň z politologického hľadiska – sa dá definovať ešte menej exaktnejšie ako pojem väčšinového princípu. V prípade koalíčného vládnutia niekoľkých politických strán sa realizuje parlamentné „striedavé vládnutie“, ak bola strana (alebo strany) z novej vlády členom predošlého kabinetu? Dá sa presne určiť, že do akej miery sa musia vymeniť politické sily tvoriace novú vládu na to, aby sa mohlo hovoriť o uplatňovaní parlamentného „striedavého hospodárenia“? Alebo ako treba chápať jav uplatňovaný v americkej politike, zakladajúci sa na klasickom systéme „striedavého hospodárenia“ medzi dvoma stranami, že predseda víťaznej strany pozve do vlády aj predstaviteľov veľkej konkurenčnej

strany (v Clintonovej vláde sa to týkalo strategického rezortu, konkrétne rezortu obrany). A vôbec, koľko rokov musí jedna politická sila nepretržite vládnuť, aby sa mohlo hovoriť o nedostatku parlamentného „striedavého hospodárenia“? Keď v Anglicku boli konzervatívci už od roku 1979 nepretržite 18 rokov pri moci, mnohí mali obavy preto, že sa neuskutoční zmena moci, kým v roku 1997 ich zosadil obrovský volebný úspech Strany robotníkov (Labouristická strana).

Aj keď sa v uhorskom parlamente „striedavé hospodárenie“ jednoznačne neuskutočnilo, personálne a obsahové politické zmeny vo vládnucej strane v oboch obdobiach sa môžu považovať za kvázi politické striedanie. V období dualizmu bola vedúca vládna strana do roku 1875 vlastne voľným konglomerátom frakcií a zoskupení stojacích voči sebe, v ktorom sa presadzovali záujmy raz jedného raz druhého „krídla“. Stranu spájali len spoločný verejný politický základ a nesporná autorita Deáka. S fúziou sa v roku 1875 nesporne zmenili silové pomery. Novovznikajúca strana oficiálne síce považovala za svojho predchodcu stranu Deáka (a čo sa týka stranického programu, bola to aj pravda), ale v skutočnosti to bola oveľa menšia (čo sa týka počtu členov) Lavicovo-stredná strana, ktorá presadzovala svoju vôľu v strane Deáka, a po fúzii určoval politiku Liberálnej strany predovšetkým Kálmán Tisza a jeho prívrženci.

Aj v neskorších desaťročiach dualizmu bola vnútri strany charakteristická nepretržitá prítomnosť jednotlivých frakcií a zoskupení, a v závislosti od silových zmien sa mohol predseda a jeho vláda odchýliť od politiky jeho predchodcu v oblasti hospodárstva a odbornopolitických otázkach

Vnútrostranícke spory vo viacerých prípadoch viedli k vystúpeniu – k disidácii – jednotlivcov alebo aj skupín zo strany, občas šlo o významných politikov v strane aj vo vláde. Inokedy sa zas pridali k strane známe a vplyvné osobnosti a skupiny.

4. KONTROLA VÝKONNEJ MOCI

Najpodstatnejšou funkciou parlamentu je kontrola výkonnej moci. Táto funkcia okrem iného, ktorú uhorský parlament – v každom období počas ktorého môžeme hovoriť o parlamentarizme – spĺňala skutočne a jedinečným spôsobom.

Skôr než prejdeme k podrobnostiam, je potrebné upozorniť na jedno dôležité hľadisko. Súvisí to už analyzovaným javom, podľa ktorého v moderných súčasných politických systémoch v politologickom zmysle skutočne relevantná deliaca čiara sa

neľahá medzi parlamentom a vládou, ale medzi väčšinou, ktorá je vždy pri moci a opozíciou. V tejto súvislosti je možné položiť otázku, či je správne hovoriť o činnosti parlamentu ako jednotného systému, ktorý je zameraný na kontrolu vlády respektíve výkonnej moci. Je bez pochyb, že nemôžeme hovoriť o celkovej symbióze činiteľov tvoriacich vládnú väčšinu (politici vlády a celý jej aparát, rôzne korporácie vládnych strán, osoby operujúce okolo vládnych strán, väčšinové frakcie) a aj vo väčšine parlamentných poslancov vytvorí ich pozícia určitú poslaneckú identitu, čím si viac-menej privlastnia klasické parlamentárne chápanie poslanca, úlohu poslanca. Prejavuje sa to v menšej alebo väčšej opozícii proti vláde (alebo proti jeho jednotlivým ministrom), a môže viesť k odmietnutiu vládnych návrhov zákonov (alebo k ich odvolaniu vládou), k schváleniu vládou nepodporených návrhov. Takže je bližšie k skutočnosti, ak nehovoríme o kontrolnej funkcii parlamentu en bloc, ale o kontrolnej funkcii parlamentnej opozície; veď predovšetkým je ich záujmom odhaliť nedostatky, zanedbania a zneužitia v činnosti vlády. Ak členovia vládnej frakcie aj majú nejaké kritické pripomienky, tie neuvádzajú na verejných parlamentných schôdzach. Nie je teda náhoda, že prostriedky kontroly parlamentom fungujú predovšetkým ako opozičné inštitúcie.

Už v odbornej literatúre dualistického obdobia sa definuje téza, podľa ktorej „úlohou parlamentu nie je riadenie súdnej moci, ale iba kontrola riadenia“.¹⁶ A skutočne, od počiatkov uhorského parlamentarizmu existovali prostriedky, ktoré pomáhali splňať túto kontrolnú funkciu parlamentu.

Už zák. článok č. II. z roku 1848 uvádzal, že na žiadosť Snemovne boli ministri povinní dostaviť sa pred parlament a poskytnúť žiadané vysvetlenie. Aj v praxi je možné pozorovať, že ak sa v štáte vyskytlo niečo výnimočné, nejaká politická situácia, ktorá zaujala verejnosť a opozíciu, alebo sa to týkalo štátu, predseda vlády, ktorý v danom čase pôsobil, tak v období dualizmu aj bez predvolania aj mimo rokovacieho poriadku prednostne informoval poslancov, respektíve aj verejnosť o udalostiach a o ich pozadí. Viackrát sa vyskytlo, že predstavitelia opozičných strán žiadali prítomnosť predsedu vlády alebo niektorého ministra a poskytnutie potrebných informácií.

Nie je náhodou, že už zák. článok č. III. z roku 1848 vyhlasuje, že vládca nemôže rozpustiť a odročiť rokovanie snemu, kým neschválil rozpočet a uzávierku. Napriek tomu, v období dualizmu, predovšetkým po rozšírení obštrukcie – často vláda musela Snemovňu požiadať o tzv. indemnitu. Išlo

¹⁶ HAENDEL, V., s. 136.

o splnomocnenie uzákonené parlamentom, na základe ktorého aj pri začatí nového roka sa rozpočet neschválil, vláda mohla pokračovať v štátnom rozpočte na základe starého rozpočtu. Dokonca sa vláda 4 krát dostala do stavu ex lex, keď sa neschválil ani rozpočet a ani indemnita.¹⁷ Vyrubenie a výber daní a poplatkov bol v tomto období pozastavený, ale dobrovoľné vklady sa prijímali a splňali sa všetky neodkladné výdavky štátu.

5. SÚDNA FUNKCIA

V dejinách uhorského parlamentu – ako zvyčajne v moderných parlamentoch súdna funkcia parlamentu sa nikdy nestala rozhodujúcou vzhľadom na podstatu sudcovskej moci, tá sa veľmi skoro oddelila od ostatných mocenských zložiek a svoju nezávislosť – okrem obdobia diktatúr – si zachovala až dodnes. Napriek tomu uhorský parlament vždy splňal určité – podľa časov sa meniace – úlohy justície.

Úlohou poslaneckej snemovne počas dualizmu bolo volebné súdnictvo, resp. vybavovanie žiadostí v prípade napadnutých volieb. Fungovanie volebného súdnictva podrobne upravoval dobový parlamentný poriadok. Napokon na dlhotrvajúce naliehanie opozície, v marci 1899, vydali zákon na vysporiadanie otázky a súdenie v taxatívne uvedených prípadoch, presunuli do kompetencií nezávislého súdneho fóra, kúrie. V ostatných prípadoch právo súdnictva zostalo naďalej v kompetenciách poslaneckej snemovne (zák. čl. XV z roku 1899).

Najdôležitejšou úlohou moderného parlamentu v oblasti justície je štátne súdnictvo, čo znamená verejnoprávne súdenie (alebo aspoň účasť na nej) osôb zastávajúcich dôležité mocenské funkcie. Novodobý uhorský parlament túto úlohu v nejakej forme vždy splňal. Okruh ľudí, ktorí sa dali takýmto spôsobom volať na zodpovednosť, sa postupom času menil.

Podľa zák. článku č. III. z roku 1848 sa prizvala snemovňa poslancov, ak išlo o súdenie ministrov, a za dualizmu sa doplnila predsedom „Štátnej kontroly“. Podľa zák. článku VIII. z roku 1871 Horná snemovňa koná v prípadoch predsedov a podpredsedov kráľovskej tabule, predsedov a sudcov kúrie a v disciplinárnych záležitostiach kráľovského prokurátora.

Podľa zák. článku III. z roku 1848 právo súdnictva patrí do kompetencií Hornej snemovne.

¹⁷ Od 1. 1. 1899 do 19. 3. 1899; 1. 5. 1903 – 30. 3. 1904; 1. 1. 1905 – 9. 6. 1906; 1. 1. 1910 – 12. 8. 1910.

Medzi jednotlivými obdobiami bol rozdiel aj v prípadoch, keď išlo o trestné konanie. Zák. článok III. z roku 1848 a platná ústava to umožňuje iba vtedy, ak sa funkcionár (minister alebo hlava štátu) poruší zákon v súvislosti s jeho úradnou hodnosťou alebo funkciou.. Prípady trestného konania najširšie upravuje článok III. Zákona z roku 1848. Pretože to neumožňuje začatie „impeachmentu“ voči ministrom iba v prípade verejného porušenia zákona, ale aj v prípade „zanedbania pri výkone zákonov alebo pri udržaní verejného pokoja a odvahy, pretože sa im dalo predísť pomocou zákonom zabezpečených výkonných prostriedkov.

V praxi uhorského parlamentarizmu nikdy nedošlo k odvolaniu ministra alebo poslanca parlamentu takýmto spôsobom, dokonca ani k začatiu trestného konania proti nemu.

Do justičnej funkcie parlamentu patrí aj uplatnenie disciplinárneho práva, keďže sa neuplatňuje voči poslancom. Už aj parlamentný poriadok z roku 1848 obsahoval ustanovenie, že osobu (alebo celé oddelenie), ktorá poruší zákaz mlčanlivosti na verejnosti, predseda, po dvoch napomenutiach, môže dať odstrániť prostredníctvom brachiálnej moci. Okrem iného parlament tých, ktorí vyvolali škandál, mohol aj potrestať. Okrem toho určité prvky disciplinárneho práva sa rozširujú aj na aktérov, ktorí v Snemovni pravidelne vystupujú, ale nedisponujú mandátom (ministri, hlava štátu).

Za súčasť justičnej funkcie sa môže považovať aj rozhodnutie Snemovne zrušiť právo imunity, veď práve to umožňuje začatie trestného konania proti poslancovi.

Napokon treba ešte uviesť, že na rozdiel od anglického parlamentu, považovaného za vzor, ani jedna snemovňa uhorského parlamentu nikdy nezastávala funkcie najvyššieho súdu, podobne, ako ju nezastávali ani parlamenty kontinentu.

6. ZÁVER

Právnicki verejného práva, vedci spoločenských vied, ktorí spochybňovali parlamentárny charakter politického zriadenia dualizmu, mali jeden opakujúci sa argument na posilnenie svojho názoru, a to, že štátne zriadenie realizujúce verejnoprávny vzťah na akejkoľvek úrovni s federatívnym alebo iným štátom – nech je to len personálna únia – principiálne vylučuje existenciu parlamentarizmu. S tým, že tento aspekt udávali v rámci svojej definície parlamentu, mienili legitimovať tú svoju prekonceptiu, podľa ktorej Uhorsko nie je parlamentárnym štátom. Je totiž ťažké s odbornými argumentmi potvrdiť, ako súvisí s inými uvedenými definičnými prvkami

parlamentarizmu dualistické a hlavne federatívne zriadenie štátu. Preto, že dva štátne útvary majú spoločnú hlavu štátu, alebo existujú u nich spoločné rozhodujúce orgány, ešte sa môže u nich uplatniť demokratická legitímácia, parlamentná zodpovednosť, princíp parlamentného „striedavého hospodárenia“. To je už iná otázka, že dejiny, rozvoj a systém uhorského parlamentarizmu naozaj ovplyvňovalo – zásadne spomaľovalo – to, že patrili k habsburskej monarchii. Toto však vyplynulo z dlhotrvajúceho absolutistického vládnutia v dedičných územiach habsburskej ríše (ako aj z pretrvávajúcej vládnucej sily habsburských panovníkov po dualizme – najmä čo sa týka spoločných záležitostí), ktoré ako dôležité zázemie slúžilo dynastii oproti domácejmu úsiliu dosiahnuť uhorský parlamentarizmus.

Sumarizujúc už uvedené, na tú základnú otázku, či môžeme hovoriť o parlamentárnom politickom zriadení v modernom zmysle slova na území Uhorska v období dualizmu, sa nedá jednoznačne odpovedať. Vo veľkej miere to závisí od toho, ako analyzujeme jednotlivé prvky parlamentarizmu. Možno však je vyhlásiť, že ideálny parlamentarizmus v reálnom živote neexistuje.

Napokon je dôležité zdôrazniť, že najmä v období dualizmu bolo pre väčšiu časť uhorskej politickej, spoločenskej a verejnej scény jednoznačné a základným prvkom národnej identity bolo, že dejiny uhorského parlamentarizmu (do istej miery podobné dejinám anglického národa) od svojich počiatkov z obdobia Árpádovcov vyústili až do postupného vývoja parlamentarizmu, a s aprílovými zákonmi, ako aj so zákonmi z roku 1867 sa postupne vytváralo parlamentárne politické zriadenie. Toto symbolizuje paralela: Svätá Koruna – anglický model King in Parliament.

Literature:

BIHARI M. – POKOL, B. Politológia. Budapest, 1997

HAENDEL, V. Parlamentarismus. Budapest, 1903

LOVELL, H.C. English Constitutional and Legal History. Osford University Press, Oxford, 1962

MANTUANO, R. A magyar törvényhozás. – Uhorské zákonodarstvo. Budapešť, 1900

SZENTPÉTERI, N. R. Hlava štátu a výkonná moc u nás a inde. Spoločenský prehľad, 1994, č. 4

TÓTH, A. Parlamentná forma vlády v Anglicku. Budapešť, 1877, 1. zv.

Zápisnica poslaneckej snemovne 1901–1906. XXIX. zv.

Zápisnica poslaneckej snemovne 1901–1906. XXX. zv.

Contact – email

vitkoova@szm.sk

PRVOREPUBLIKOVÉ KOŘENY NĚKTERÝCH OPATŘENÍ Z POVÁLEČNÉHO OBDOBÍ (1945 – 1948)

LADISLAV VOJÁČEK

Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Česká republika

Abstract in original language

Příspěvek poukazuje na to, že řada zejména sociálně laděných opatření provedených po roce 1945 a spojovaných (do značné míry oprávněně) s komunisty a jejich pohledem na právo, měla kořeny již v první republice, zejména v prvních letech po jejím vzniku. Nejde jen o známé pokračování prvorepublikové pozemkové reformy. Po vzniku republiky se pod široce přijímaným a rozmanitě pojímaným heslem socializace požadovala a někdy i připravovala řada dalších opatření. Některá se dokonce dostala do vládních programů. Probíraly se otázky vyvlastnění (znárodnění), sociálního pojištění, přípravy zákoníku práce nebo přidělování do práce. Podle osnovy občanského zákoníku z konce třicátých let se měla vydělit úprava rodinněprávních vztahů a již dříve se diskutovalo o obligatorním občanském sňatku.

Key words in original language

kontinuita; sociální politika; vyvlastnění (znárodnění); sociální pojištění; Zákoník práce; civilní forma uzavření manželství

Abstract

The paper points to the fact that a lot of socially conscious measures taken after 1945 which are (reasonably, to a large extent) being attributed to the Communists and their attitude to law are rooted in the period of First Czechoslovak Republic, especially in its very beginning. And this is not only the case of the land reform, which is generally known. Soon after the new republic was constituted, many other measures were prepared and taken in the name of “socialization“ – the term both widely accepted and broadly interpreted. The issues of expropriation (nationalization), social insurance, Labour Code and work allocation were discussed. According to the late 1930s outline of Civil Code, the provisions on family-law matters should have been taken out, and obligatory civil form of marriage ceremony was considered even sooner.

Key words

continuity; social policy; expropriation (nationalization); social insurance; Labour Code; civil form of marriage

Zaměření, které jsme vypsali pro právněhistorickou sekci letošních Dnů práva, nabízí širokou škálu možností pro výběr konkrétního tématu. Umožňuje nám pohybovat se v čase od nejstarších dob až po historii, která se pro nás starší vlastně ani historií pořádně nestala, protože jsme ji žili a – tak říkajíc – na vlastní oči viděli. Můžeme

hledat právo, které revoluci přivodilo, i právo, které přivodila revoluce. Můžeme se soustředit na zápasy revoluce, tedy moci povýšené na zákon, a práva v nich platného. Můžeme též sledovat, jak revoluce či „revoluce“ poznamenaly porevoluční právo, poměřovat, zda a v čem je pozvedly na vyšší úroveň, či naopak degradovaly.

A jistě bych mohl ve výčtu možných tématických okruhů pokračovat dál. Ostatně – takto nemotorně začínám svůj příspěvek právě proto, že mé téma z tohoto velmi rozmanitého spektra možností vybočuje. Spíše než o samotných revolucích je o kontinuitě v nich, resp. v požadavcích, které nastolovaly. Chce ukázat, že některé požadavky z revoluční doby po skončení druhé světové války, které jsou vnímány jako nové a zpravidla se spojují jen s komunisty a s jejich tehdejší politikou, nebyly až tak nové a „jen“ komunistické, jak se někdy povrchním pozorovatelům může zdát, že to, co na první pohled vypadalo jako nový revoluční požadavek, se kultivovalo už předchozím vývojem, tedy že se poválečné poměry nezrodily z ničeho, ale že byly do značné míry kontinuálním navázáním na první léta nového československého státu, zejména na sociální étos let 1918 až 1920. Je o kontinuitě spočívající ve znovunastolení pozapomenutých či odsunutých požadavků, které nestihla nebo nedokázala dořešit „revoluce“ spojená s koncem první světové války a se vznikem samostatného československého státu. Zároveň by z něj mělo vyplynout, že radikální poválečná opatření nebyla jen důsledkem importu ze stalinského Sovětského svazu, tedy něčím, co bylo naší společností zcela cizí, že podobná řešení byli už v době první republiky ochotni akceptovat nejen levicoví sociální demokraté shlížející se v revolučním Rusku, případně socialisté jako takoví, ale i liberálně orientovaní politici.

Přiznám se, že k výběru tohoto tématu mne vedla především stále častější kádrující a nálepkující hodnocení let 1945 až 1948. Podle jejich autorů šlo jednoznačně o dobu připravující půdu pro nástup komunistů, aniž by si to tehdejší činitelé – pochopitelně mimo komunistů – chtěli připustit. Tedy na jedné straně jakoby komunisty přivedly k moci především politické chyby nekomunistických politiků, na straně druhé, když půjdu do extrému, jakoby českoslovenští komunisté od roku 1945 cíleně a promyšleně směřovali k politickým procesům padesátých let. Na jedno takové jsem narazil, když jsem si při přípravě tohoto příspěvku chtěl na internetu rychle najít text vládního programu z roku 1945 (cituji i s chybami): „Nedá se říci, že by tři poválečná léta za prezidentování „osvíceného demokrata“ Dr. Eduarda Beneše představovala dobu demokratického uspořádání poměrů v ČSR. Spíše se zdají být jakousi přípravou k úspěchu komunistické strany, před kterou velká část nekomunistických politiků zcela nepochopitelně zavírala oči. Ona relativita poválečné demokracie je nejlépe viditelná již v samotném Programu československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků, přijatého 5. dubna 1945 v Košicích, tzv. košického vládního programu. Vláda, kterou nikdo nezvolil se v něm dohodla kam vést osvobozenou zemi, aniž by počkala na stanovisko zástupců domácího odboje, jimž Beneš ve svých rozhlasových projevech z Londýna několikrát sliboval, že oni budou mít rovněž co povědět

k poválečnému vývoji.¹ Komentář by si tu sice zasloužilo více autorových konstatování, ale já se omezím jen na jeho mentorování tehdejších politiků. Ale aby bylo jasno: většina nekomunistických politiků skutečně nebyla příliš na výši, jak jsem to ostatně již vyjádřil v jiném článku.² A projevílo se to právě v klíčových momentech: při přípravě vládního programu v roce 1945 svou liknavostí a z ní plynoucí nepřipraveností a v únorových dnech roku 1948 ukvapenou a nedomyšlenou demisí komunistickým představitelům jejich úlohu neskutečně usnadnili. Ale „poučeně“, se znalostí tehdy ještě obecně neznámých velmocenských dohod a toho, co přišlo po roce 1948, paušálně kritizovat a odsuzovat každodenní politiku nekomunistů v tak exponované době, jako byla poválečná, a vůbec celou třetí republiku poměřovat bez zřetele na tehdejší „naladění“ československé společnosti současnými měřítky, mi přijde jako vysloveně ahistorické. Uvedu jen jeden údaj pro ilustraci. Podle průzkumu z jara 1946 vládní program bezvýhradně podporovalo 62,9 % respondentů a jen 2 % se výslovně postavila proti němu!³ Tehdejší politici byli především politici, i když třeba ne špičkoví, a nemohli nereflektovat stav společnosti. Bylo jim jasné, že kdo by v takovéto politické konstelaci chtěl nekompromisně hlásat důslednou liberální demokracii a zásadně odmítat návrhy, s nimiž přicházeli komunisté, zůstal by jako onen pomyslný kůl v plotě, k němuž se – jiným radikálním – nakonec po čtyřiceti letech „propracovali“ vrcholní komunističtí představitelé.

Ale pojďme zpět k meritu věci. Jsem stále ještě na začátku svého příspěvku a to nejpodstatnější jsem už vlastně řekl. Zbývá mi už jen svá tvrzení o kontinuitě některých charakteristických poválečných změn s dřívějším vývojem podepřít argumenty. Jak jsem již naznačil, budu hovořit především o opatřeních spojených se sociální politikou státu, ale dotknu se i oblasti rodinného práva. A nepůjdu k žádným detailům, zůstanu u zásadních opatření. A ani si nebudu všimát představ marginálních skupin, ale názorů a požadavků, jimiž se musely zabývat nejvyšší orgány československého státu.

¹ http://www.svedomi.cz/dokdoby/1945_kosvlpr.htm (staženo 24. 10. 2012).

² VOJÁČEK, L., Únorová krize a její ústavněprávní aspekty. In: *Február 1948 a Slovensko. Zborník z vedeckej konferencie*. Bratislava 14. – 15. 02. 2008. Bratislava: Ústav paměti národa 2008, s. 202 – 239. ISBN 978–80–89335–07–7

³ MAŇÁK, J., K problematice a postavení čs. inteligence v letech 1945 – 1953. In: *Revue dějin socialismu*, 8/1968, zvláštní číslo, s. 1011; citováno podle disertační práce RÁKOSNÍK, J., *Proměny sociálního práva v Československu v letech 1945 – 1956*. Praha: PF UK, 2012, s. 121.

PŘÍKLAD PRVNÍ: ZÁSAHY DO VLASTNICKÝCH POMĚRŮ.

Jak je obecně známo, vládní program první poválečné vlády Zdeňka Fierlingera, označovaný jako Košický vládní program, avizoval snahu vyjít vstříc „volání českých a slovenských rolníků a bezzemků po důsledném provedení nové pozemkové reformy“ a vláda podle něj vítala „konfiskaci půdy nepřátel a zrádců, kterou provádí Slovenská národní rada, a její rozdělení mezi drobný zemědělský lid“ a slibovala, že „rozšíří podobné opatření na celé území republiky“. Zavázala se také „postavit celý peněžní a úvěrový systém, klíčové podniky průmyslové, pojišťovnictví, přírodní a energetické zdroje pod všeobecné státní vedení“. Správu nepřátelského majetku měl zajistit institut národní správy.

U zásahů do pozemkového vlastnictví se zastavím jen krátce. Konfiskovala se nepřátelská půda, vláda prosadila revizi pozemkové reformy a krátce po únoru proběhla nová radikální reforma. Tu je spojitost s prvorepublikovou pozemkovou reformou nabíledni, takže ji nešlo po válce a nejde ani dnes přehlédnout.

K pozemkové reformě z přelomu druhého a třetího desetiletí minulého století přistupovaly jednotlivé strany s rozdílnými představami. Ke sporům docházelo především mezi agrárníky a sociálními demokraty. Tito prosazovali požadavek zabránění půdy nad 100 ha (radikální křídlo sociální demokracie dokonce pouze nad 50 ha) a současně také vyvlastnění velkostatků bez náhrady. Zároveň požadovali, aby zabraná půda nebyla rozparcelována, ale aby přešla v podobě velkých celků do správy zemědělských družstev. Paralelu můžeme vidět i v „národní“ motivaci prvorepublikové reformy a poválečných konfiskací. Obě opatření měla převést půdu do rukou českého a slovenského (za první republiky oficiálně československého) zemědělského lidu.

Narozdíl od pozemkové reformy, k jejíž první fázi – konfiskaci nepřátelského majetku – se v roce 1945 hlásily všechny relevantní politické síly, už první fáze znárodnění,⁴ již se realizoval vládní cíl „postavit celý peněžní a úvěrový systém, klíčové podniky průmyslové, pojišťovnictví, přírodní a energetické zdroje pod všeobecné státní vedení“, se obecně vnímá jako něco nového, co komunisté inspirovaní sovětským Ruskem ostatním v podstatě vnutili. Ovšem zcela nové a pouze komunistické ani toto opatření nebylo.

Když se ohlédneme do prvních let republiky, zjistíme, že o znárodnění se jako o náplni obecně hlášaného hesla socializace velmi reálně uvažovalo už v této době, samozřejmě především v socialisticky orientovaných kruzích, ale nejen v nich. K zespolečenštění velkého podnikání se v zásadě odmítavě nestavili

⁴ Na první fázi znárodnění, provedenou na základě prezidentských dekretů (zejm. č. 100 až 104/1945 Sb.) opět navázala daleko důraznější pounorová opatření (zejm. zákony č. 114 a 115/1948 Sb.).

ani národní demokraté, kteří jím ovšem sledovali především národní cíle. Kramářova vláda proto mohla slíbit na začátku roku 1919, kdy se teprve schvaloval její program, že bude hledat cesty k nacionalizaci dolů a hutí. Nakonec se ale prosadila „mírnější“ podoba socializace, naplněná zajištěním účasti pracujících v hornictví na řízení podniků a na zisku.⁵

Přesvědčení o efektivnosti klasického kapitalistického podnikání znovu podlomila hospodářská krize a rozčarování se přeneslo i do poválečné doby. Registroval je například i Ferdinand Peroutka, který na začátku roku 1946 napsal, že „kapitalismus stál před světem jako hříšník. Nemohlo být pochyby, že on připravil tuto krizi, neboť nebylo jiných skutečných hospodářských vůdců,“ a tak „mnoho lidí ztratilo ... sociální naivnost, nemohli po této krizi být už vnitřně takoví jako před ní“.⁶

DRUHÝ PŘÍKLAD: ZÁKONÍK PRÁCE

I druhý příklad musím začít notorií. Vydat zákoník práce, a tím završit formování pracovního práva jako samostatného právního odvětví, se podařilo až v polovině šedesátých let. Méně známé už je, že vládní orgány proklamovaly záměr přijat podobný právní předpis („kodex práce“) už krátce po válce, v roce 1946. Myšlenka se začala rozvíjet a prezentovat při přípravě vládního programu Gottwaldovy vlády a ministerští úředníci ji zapracovali i do legislativního plánu ministerstva ochrany práce a sociální péče. V roce 1947 však legislativci z dotyčného ministerstva „až do zdolání náležitých narázových prací“ od svého záměru upustili.⁷ Podobný osud stihl tento právní předpis i v době právníkové dvouletky a pak v závěru padesátých let, kdy se opakovaně došlo k závěru, že k přijetí zákoníku

⁵ K tomu zákon č. 143/1920 Sb., o účasti zaměstnanců v hornictví na správě dolů a jejich podílu na čistém zisku, podle něž byl zástupcům horníků přiznán poradní hlas v podnikových radách a podíl na zisku pro zaměstnance byl vyměřen deseti procenty čistého zisku; zákon č. 144/1920 Sb., o závodních a revírních radách v hornictví, zákon č. 145/1920 Sb., o hornických rozhodčích soudech; zákon č. 330/1921 Sb. ve znění vládního nařízení č. 181/1934 Sb., o závodních výborech, doplněný prováděcím nařízením č. 2/1922 Sb.

⁶ Stať *Odpověď pravici* z února 1946, kterou doplňuje *Odpověď levici* z následujícího měsíce; in PEROUTKA, F., *O věcech obecných*. (Výbor z politické publicistiky) II. Praha: SPN, 1991, s. 487.

⁷ K tomu Seznam osnov předkládaných a připravovaných ministerstvem ochrany práce a sociální péče z 9. ledna 1947 a *Odpověď* odboru A II na výzvu sekretariátu ministra, aby informoval o stavu předložených osnov, z 12. května 1947; Národní archiv (dále NA), fond Ministerstvo práce a sociální péče (MPSP), kart. 321.

se stále ještě nepodařilo vytvořit potřebné ekonomické zázemí.⁸ Paradoxně se tak základní překážkou kodifikace stala rozvinutost platného pracovněprávního zákonodárství a spolu s ní Achillova pata platných pracovněprávních předpisů – jejich až neskutečná roztržitost.

My však hledáme a připomínáme prvorepublikové kořeny poválečných změn. I tu je objevíme na počátku první republiky. O pracovněprávním zákoníku se konkrétně hovořilo zejména v roce 1921. Ministr sociální péče v první úřednické vládě Jana Černého prof. Josef Gruber konstatoval potřebu vyčlenit předpisy o pracovní (služební) smlouvě z občanského zákoníku a připravit jednotnou kodifikaci pracovního práva. Ministr svá slova podložil i představou o struktuře zákoníku: v prvním dílu měla být obsažena úprava pracovního poměru, ve druhém ostatní, zejména ochranná zákonná ustanovení (úprava pracovní doby, ochrana žen, dětí a mladistvých, pracovní inspekce, zprostředkování práce atd.), ve třetím předpisy o nemocenském, úrazovém a penzijním pojištění, o bratrských pokladnách, o podpoře v nezaměstnanosti atd. a ve čtvrtém měly být „přidruženy další zákony, upravující dnešní řád hospodářský vzhledem k sociálním tendencím doby, jako zákony o závodních výborech a hornických radách, o podílu na zisku, chystaný již zákon o hromadných smlouvách pracovních a rozhodčích komisích (tzv. právu stávkovém) atd.“ Zároveň vyslovil přesvědčení, že zákoník by „nemohl býti pouhou kompilací, nýbrž zároveň soustavnou reformou platného práva pracovního ve smyslu sociálního pokroku.“⁹ I když nadšení pro zákoník postupně vyprchalo, ještě v roce 1925 v časopisu Sociální revue rozvíjel budoucí významný právník a komunistický politik (ale také překladatel J. Steinbecka, J. Joyce nebo G. B. Shawa) Vladimír Procházka úvahy, jak by měly práce na zákoníku probíhat, a dodejme – jak pak v padesátých letech v podstatě skutečně probíhaly. Navrhoval udělat si přehled o velmi roztržitěném platném právu a judikatuře, prostudovat pracovní zákonodárství jiných států a pak na těchto základech systematicky zkoumat otázky pracovního práva a připravit návrh kodifikace.¹⁰

V tomto případě to tedy trvalo více než čtyřicet let, než se první konkrétnější představy přetavily do platné právní úpravy. K ní je třeba říci, že i když zákoník práce byl připraven důkladně a tvořil

⁸ K tomu více VOJÁČEK, L., Když služební smlouva dosluhovala. In: DVORÁK, Jan – MALÝ, Karel a kol., *200 let Všeobecného občanského zákoníku*. Praha: Wolters Kluwer 2011, s. 230 – 240. ISBN 798-80-7357-753-7.

⁹ Obě citace GRUBER, J., Ministerstvo sociální péče a přehled dosavadní sociální politiky republiky československé. In: *Sociální revue*. Věstník Ministerstva sociální péče. roč. II/1921, s. 219.

¹⁰ PROCHÁZKA, V., K otázce kodifikace pracovního práva. In: *Sociální revue*, roč. VI/1925, s. 253 – 256.

konzistentní celek, svým pojetím byl v době svého vzniku i z tehdejšího pohledu dílem spíše konzervativním. Mezi československými národohospodáři se již rodily představy o reformě stagnující ekonomiky, které se měly významně dotknout i pružnější úpravy pracovněprávních vztahů, ale zákonodárce prakticky neoslovily.

TŘETÍ PŘÍKLAD: NÁRODNÍ POJIŠTĚNÍ

Další oblastí, v níž poválečné roky završily dlouhodobý vývoj, zde sahající až do dob habsburské monarchie, bylo sociální pojištění. V souvislosti s ním proto po roce 1945 ani nevznikl dojem něčeho zcela nového, revolučního. Je tedy jen příkladem dlouhodobé kontinuity, který ani u méně informované veřejnosti nepředstavoval zásadní novum, a pokud ano, tak jen svou univerzálností, nikoliv ideou. Ostatně nově schválený systém sami komunisté v padesátých letech nahradili novým.

V Předlitavsku po vzoru bismarckovského Německa uzákonili obligatorní úrazové (č. 1/1888 ř. z.) a nemocenské dělnické pojištění (č. 33/1888 ř. z.) a pro státní zaměstnance, horníky a soukromé úředníky i starobní pojištění. Tento systém zdokonalilo československé zákonodárství, nejdříve zákony č. 207 a 268/1919 Sb. a pak zákonem č. 221/1924 Sb. o pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří. V roce 1922 (s účinností od roku 1924) bylo reformováno hornické pojištění nemocenské a penzijní pojištění (č. 242/1922 Sb.). Už v roce 1921, ale s účinností až od roku 1925, se úpravy dočkalo i pojištění v nezaměstnanosti (známý gentský systém), později ve zhoršujících se podmínkách opakovaně modifikované. Invalidní a starobní pojištění osob samostatně činných upravil zákon č. 148/1925 Sb., který však nakonec nevstoupil v účinnost. Vše završil v roce 1929 zákon č. 26 Sb. o penzijním pojištění soukromých zaměstnanců ve vyšších službách, jenž pro soukromé zaměstnance vytvářel výrazně lepší podmínky, než měli ostatní zaměstnanci.

Velká hospodářská krize a selhání gentského systému v ní vzkřísily i úvahy o obligatorním pojištění pro případ nezaměstnanosti.¹¹

¹¹ Ostatně na konci třicátých let v rukopisu publikace *Dvacet let sociální péče v Československé republice*, kterou připravili ministerští úředníci (Jan Řípa, Josef Kotek, Kamil Šlapák, Jan Hron) a byla vydána pod jménem ministra Jaromíra Nečase, se gentský systém prezentoval jako nezbytný předstupeň pro přechod k zavedení povinného pojištění. K tomu *Dvacet let sociální péče v Československé republice. V Praze 1938, vydalo MSP (rukopis)*; Národní archiv, fond č. 367, MSP, kart. 316.

V kritické situaci však k riskantnímu zavádění zásadní reformy chyběl dostatek odvahy.¹²

Poválečná úprava obligatorního sociálního pojištění se začala připravovat v podobě tří samostatných zákonů už v roce 1945. Její první verze z následujícího roku byla ušita příliš horkou jehlou. Přípravu národního pojištění proto završilo až v roce 1948 přijetí zákona č. 99 Sb., který se začal v Národním shromáždění projednávat krátce po únorovém mocenském zvratu, v dubnu 1948. Národní pojištění zahrnovalo pojištění pro případ nemoci a mateřství (nemocenské pojištění) a pojištění pro případ stáří, invalidity, ztráty živitele smrtí a pro případ úrazu (důchodové pojištění).

Už jsme naznačili, že tento nesporně významný výsledek sociální politiky neměl ve své původní podobě dlouhého trvání a brzy začal být přebudován. Během několika následujících let se místo něj prosadil systém sociálního zabezpečení (zákon č. 55/1956 Sb. o sociálním zabezpečení), zahrnující důchodové zabezpečení zaměstnanců a příslušníků ozbrojených sil, kteří nejsou účastníci důchodového zaopatření podle zvláštních předpisů, zabezpečení důchodců v nemoci a sociální péči. Vedle něj fungovala státní zdravotní péče a nemocenské pojištění, spravované odbory. Nový systém byl vybudován podle sovětského vzoru a přenášel veškerou sociální péči na stát. Marginální výjimkou byla ústavní péče, kde se mohly vedle orgánů národních výborů angažovat dobrovolné organizace, církve a náboženské společnosti, národní podniky i zemědělská družstva.

PŘÍKLAD ČTVRTÝ: OBLIGATORNÍ CIVILNÍ SŇATEK

V roce 1949 Národní shromáždění jako první z velkých kodifikací („kodexů“) právníké dvouletky schválilo zákon o právu rodinném (č. 265/1949 Sb.). Snad nejvýznamnější změnou, kterou přinesl, bylo vedle zrovnoprávnění muže a ženy v rodinněprávních vztazích zavedení obligatorního civilního sňatku s tím, že po něm mohli snoubenci podstoupit i církevní obřad. Řečí právních norem: § 1: „Manželství se uzavírá souhlasným prohlášením muže a ženy před místním národním výborem, že spolu vstupují v manželství“; § 7: „Sňatkové obřady náboženské jsou dovoleny; smějí však být vykonány až po uzavření manželství podle tohoto zákona.“

Není těžké odhalit, že i tato „revoluce“ v manželském právu, kterou náš polistopadový zákonodárce jako relikv „komunistické“ minulosti odvrhl, měla kořeny v první republice, resp. ještě podstatně hlouběji v historii.

¹² K tomu RÁKOSNÍK, J., *Odvrácená tvář meziválečné prosperity. Nezaměstnanost v Československu v letech 1918 – 1938*. Praha: Karolinum, 2008, s. 270 – 271.

V květnu roku 1919 předkládal dr. Václav Bouček jako zpravodaj právního výboru v revolučním Národním shromáždění osnovu zákona, kterým se mění ustanovení občanského práva o obřadnostech smlouvy manželské, o rozluce a o překážkách manželství, známého spíše jako manželská novela nebo též rozlukový zákon. Přijatý zákon č. 320/1919 Sb. pak, jak známo, zavedl fakultativní formu uzavírání manželství. Právě v souvislosti s ní ovšem dr. Bouček hned v úvodu svého vystoupení prohlásil, že si připadá „jako obhájce, kterému se klient doznal k zločinu, pro který je žalován, ale který přece podle své povinnosti musí jej před soudem hájiti“.¹³ Stál totiž v čele iniciátorů původní stručné verze zákona, mimochodem publikované jako vůbec první tisk Národního shromáždění, v jehož prvním paragrafu stálo: „Manželství jest smlouvou občanskou, která se uzavírá před státním úřadem první stolice. Manželům je na vůli zůstaveno, dáti sňatku požehnání podle obřadů své církve.“¹⁴ Tento velmi stručný návrh vycházel z původní Boučkovy iniciativy ještě z Národního výboru československého, aby byl vydán zákon o základních právech státních občanů. V právním výboru Národního shromáždění a základě citovaného návrhu vznikla propracovanější osnova zákona, také zachovávající obligatorní civilní sňatek. Ta se však ukázala jako politicky neprůchodná, proto právní výbor na podnět ministra spravedlnosti osnovu přepracoval. Tak se zrodila nakonec přijatá kompromisní verze s fakultativním sňatkem. Zastánci obligatorního civilního sňatku se však nevzdali ani později a ustanovení o něm prosadili do návrhu občanského zákoníku vypracovaného superrevizní komisí v roce 1931.¹⁵

Vraťme se však do roku 1919. Dr. V. Bouček na obhajobu obligatorního civilního sňatku mimo jiné připomínal, že už za vlády Josefa II. se projednával námět dolnorakouské vlády na zavedení obligatorního civilního sňatku, který sice neprošel, ale podpořili jej tehdejší významný „legislativec“ dvorní rada Matthias Wilhelm von Haan, předseda duchovní komise František Karel svob. pán Kressel z Gualtenbergu a bývalý broumovský opat také působící v duchovní komisi Štěpán Rautenstrauch. Upozorňoval také, že fakultativní sňatek, který z titulu své funkce zpravodaje musí obhajovat, je průlomem do zásady odluky církve od státu, kterou pro republiku jen několik měsíců předtím proklamoval ve Washingtonské deklaraci T. G. Masaryk a o jejímž provedení se stále ještě reálně uvažovalo.

¹³ www.psp.cz; Digitální knihovna, Národní shromáždění československé 1918-1920 – stenoprotokoly, 51. schůze (obsah, pořad), úterý 20. května 1919.

¹⁴ www.psp.cz; Digitální knihovna, Národní shromáždění československé 1918-1920 – T 1. Návrh podpořili mimo jiné S. K. Neumann, Fráňa Zemínová, Viktor Dyk, Jiří Stříbrný, Karel Engliš, Theodor Bartošek, Jiří Stříbrný, Václav Klofáč nebo Antonín Němec.

¹⁵ Konstatuje to důvodová zpráva k návrhu unifikovaného občanského zákoníku z roku 1937 (Tisk Senátu N. S. R. Č. 1935-1938 č. 425; vydáno tiskem v roce 1937).

Připomenul i návrh dr. Jaroslava Stránského z prosince 1918, podle kterého měl § 75 občanského zákoníku začínat: „Slavné přivolení k manželství musí se státi, ať již se manželství uzavírá také podle obřadů církevních čili nic, před přednostou nebo před zástupcem přednosta politického okresního úřadu, ...“.¹⁶

Přímo při projednávání zákona se ještě četl návrh Theodora Bartoška a jeho společníků. Akceptoval schvalované ustanovení § 8, které se ostatně oproti původní verzi návrhu právního výboru nezměnilo, a tedy konstatovalo, že „přivolení k manželství se prohlašuje před přednostou politického úřadu okresního (obecního) nebo před jeho zástupcem u přítomnosti dvou svědků a přísěžného zapisovatele.“ Paragraf 12, ve schvalované verzi umožňující uskutečnit církevní sňatek bez civilního, však měl být nahrazen novým textem a měl znít téměř shodně jako původní návrh právního výboru: „Stranám je dáno na vůli, chtějí-li se podrobiti také obřadům církevním. Ale duchovní nesmí přijati přivolení k manželství, pokud se mu snoubenci nevykáží oddacím listem úřadu podle §u 8. příslušného“.¹⁷ A nepřipomíná to i něco jiného, než zmiňovaný původní návrh právního výboru? Ano, v úvodu této subkapitolky citované řešení z poúnorového zákona o právu rodinném sice zákonodárce také formuloval poněkud odlišně, ale koncepčně bylo stejné.

DODATEK K RODINNÉMU PRÁVU

Díky našemu nově přijatému občanskému zákoníku dnes již téměř každý právník ví, že výsledkem snahy o unifikaci prvorepublikového občanského práva se stal návrh občanského zákoníku z roku 1937. Při pohledu do jeho textu snadno zjistíme, že ministerští legislativci do něj nevtělili ustanovení, která v předchozí verzi z roku 1931 obsahovaly hlavy 2. až 5. druhého dílu, tj. ustanovení o právu manželském, o právních poměrech mezi rodiči a dětmi, o osvojení a o poručenství, opatrovnictví a podpoře, tedy rodinněprávní ustanovení. Pro hledače paralel s poválečnou situací, do kterého jsem se vtělil, tedy zdánlivě další úlovek: rodinné právo se už podle této připravované úpravy mělo odloučit od občanského zákoníku. Ale bohužel ... Zde počet svých příkladů červených nití vinoucích se z první republiky k poválečnému uspořádání nerozšířím. Zde spojitost s poválečným osamostatněním rodinného práva nenajdeme. Vynětí rodinněprávních ustanovení z připravovaného zákoníku bylo pouze výsledkem neschopnosti najít v této nesmírně citlivé oblasti široce

¹⁶ www.psp.cz; Digitální knihovna, Národní shromáždění československé 1918-1920 – T 146. Pod návrhem najdeme také jména Viktora Dyka, Františka Weyra, Karla Engliše nebo Hynka Bulína st.

¹⁷ www.psp.cz; Digitální knihovna, Národní shromáždění československé 1918-1920 – stenoprotokoly, 51. schůze (obsah, pořad), úterý 20. května 1919.

přijímaný kompromis, nikoliv promyšleným a ideově podloženým řešením.¹⁸

ZÁVĚR

Nakonec nezbyvá než znovu zdůraznit: Jakkoliv se – přes platnost ústavy z roku 1920 a recipovaných základních předpisů občanského, obchodního, trestního či procesního práva, stejnou osobu prezidenta a řadu dalších kontinuitních prvků – může doba tzv. třetí republiky jevit jako bližší pouťorovému režimu než dobám první republiky, nelze přehlížet, že mnohá opatření, která právě s přípravou půdy pro úťorovou změnu spojujeme, se mnohým jako aktuální jevila už v době první republiky. Vesměš je prosazovali přívrženci socialistické orientace, ale ve vyhrocené situaci prvních let nového státu a stejně tak i bezprostředně po druhé světové válce je byli schopni akceptovat i představitelé jiných politických směrů, o velké části obyvatelstva zejména v českých zemích ani nemluvě.

Po první světové válce se dočasný ústup a vstřícnost v sociální politice pravicovým politikům (a republice) vyplatily. Společnost se tolik nepolarizovala jako v některých sousedních zemích. Díky tomu se na začátku dvacátých let podařilo zvládnout střet s krajní levicí, aniž by byly podlomeny základní demokratické principy fungování československého státu. Mnozí si proto zřejmě mysleli, že s obdobnou taktikou uspějí i po druhé světové válce. Jenže, jak říká přísloví, do stejné řeky dvakrát nevstoupíš. V letech 1945 až 1948 se československým liberálně orientovaným politikům dobrá řešení už v podstatě nenabízela. Důsledně se držet starých hesel nešlo, ale ani dočasná vstřícnost k socializačním a jiným opatřením navrhovaným komunisty nenesla kýžené ovoce. Proč? Jistě bychom našli řadu dílčích důvodů, ale rozhodující bylo, že se vše odehrávalo ve zcela jiné geopolitické situaci (a nesmíme přehlížet, že i komunisté si z porážky ze začátku dvacátých let vzali poučení). Určující rysy poválečného světového pořádku navodily dohody nejvyšších představitelů protifašistické koalice z konce války a doby bezprostředně po ní (a pak jejich následná roztržka). I když se v politice může stát cokoliv a třeba i nepatrná drobnost může dočasně otočit kolem dějin o 180 stupňů, s odstupem času je zřejmé, že o osudu republiky rozhodla už jednání velmocí v roce 1945. Tedy nutně rozhodnout sice nemusela, jistě se mohlo leccos „zvrtnout“, ale nezvrtlo, a tak rozhodla. Českoslovenští komunisté za sebou měli mohutnou oporu v podobě posíleného Sovětského svazu, a i když to většině současníků asi nebylo a ani nemohlo být zřejmé, po vypuknutí

¹⁸ Činnost rekodifikační komise pro rodinné právo dočasně ochromila nemoc jejího předsedy Bruna Kafky, jinak profesora německé právnické fakulty a poslance, a později jeho úmrtí (1931). Srovnej k tomu důvodovou zprávu k osnově občanského zákoníku z roku 1937.

studené války už hlavní otázka nezněla, kam bude patřit republika, ale kdy a jak si ji Sovětský svaz pevněji připoutá.

Ještě jednou se vrátím ke svému již v úvodu vzpomenutému článku, abych jako v něm obrazně konstatoval, že po druhé světové válce nebyla pro Československo osudová ani tak pověstná osmička, jako spíše pětka. Osmička jen završila to, co pětka připravila.

Literature:

Dvacet let sociální péče v Československé republice. V Praze 1938, vydalo MSP (rukopis); Národní archiv, fond č. 367, MSP, kart. 316.

DVOŘÁK, Jan – MALÝ, Karel a kol., 200 let Všeobecného občanského zákoníku. Praha: Wolters Kluwer 2011. ISBN 798-80-7357-753-7.

Február 1948 a Slovensko. Zborník z vedeckej konferencie. Bratislava 14. – 15. 02. 2008. Bratislava: Ústav paměti národa 2008. ISBN 978–80–89335–07–7

GRUBER, J., Ministerstvo sociální péče a přehled dosavadní sociální politiky republiky československé. In: Sociální revue. Věstník Ministerstva sociální péče. roč. II/1921.

Návrh občanského zákoníku. Tisk Senátu N. S. R. Č. 1935-1938 č. 425; vydáno tiskem v roce 1937.

PEROUTKA, F., O věcech obecných. (Výbor z politické publicistiky) II. Praha: SPN, 1991.

PROCHÁZKA, V., K otázce kodifikace pracovního práva. In: Sociální revue, roč. VI/1925.

RÁKOSNÍK, J., Odvrácená tvář meziválečné prosperity. Nezaměstnanost v Československu v letech 1918 – 1938. Praha: Karolinum, 2008. ISBN 978-80-246-1429-8

RÁKOSNÍK, J., Proměny sociálního práva v Československu v letech 1945 – 1956. Praha: PF UK, 2012, s. 121 (d disertační práce).

www.psp.cz; Digitální knihovna, Národní shromáždění československé 1918-1920.

www.svedomi.cz/dokdoby/1945_kosvlpr.htm (staženo 24. 10. 2012).

Národní archiv (dále NA), fond Ministerstvo práce a sociální péče (MPSP), kart. 321.

Contact – email

lav@mail.muni.cz

Materiál byl vytvořen v rámci grantu Vývoj soukromého práva na území českých zemí (č. GAP408/10/0363)